STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

2
TOMUL 20

1969

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 100 de lei. În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la CARTIMEX, București. Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa : Str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

TOMUL 20 Nr. 2 1969

SUMAR

SCIV, tomul 20, nr. 2, p. 179—354, București, 1969

Sarasău. Depozit constînd din 10 topoare cu disc şi spin, descoperit în timpul arăturilor cu tractorul, în 1961, pe terasa superioară stîngă a Tisei, la circa 300 m N de şoseaua naţională Satu-Mare—Sighetul Marmaţiei (km 5—6 pe şosea), pe drumul de care zis „Răstoace", pe locul „Coceniştea", proprietatea G.A.S.—Sighet. Piesele au fost recuperate de la descoperitori în repetate rînduri. S-ar putea deci ca depozitul să fi fost iniţial mai mare. 4—9) *topoare* de tip B 3a (Nestor) foarte asemănătoare între ele. Secţiunea lamei şi a barei de la disc hexagonală. Lung. : (4), 0,210 ; (5), 0,218 m ; (6), 0,222 m ; (7), 0,234 m ; (8), 0,234 m ; (9), 0,227 m. Piesa nr. 9 are aripioarele tubului de înmănuşare puţin rotunjite. De asemenea, starea ei de conservare este mai precară, discul fiind îndoit, iar muchiile lamei tocite. Stare proastă prezintă de asemenea piesa nr. 8, mai ales în zona tubului. 10) *Topor* de tip B 3a. Secţiunea lamei este hexagonal-alungită, iar a barei de lîngă disc, rotundă. Lung. : 0,228 m. 11—12) *Topoare* de tip B 4a (Nestor). Secţiunea lamei este hexagonală cu marginile uşor înălţate, cea a barei de la disc, rotundă. Discul piesei nr. 12 s-a rupt şi nu a mai fost găsit. Lung. : (11), 0,231 m, (12), 0,205 m (lungime păstrată). 13) *Topor* de tip B 4a (Nestor). Lama prezintă marginile înălţate şi nervură mediană. Bara de lîngă disc este uşor faţetată (lung. : 0,222 m).

Pe toate cele 10 piese se întîlnesc impurităţi de turnare, iar tăişul are conturul neregulat, dovezi că topoarele au rămas nefinisate şi nu au fost folosite în scopuri practice. Cusăturile sînt vizibile şi se continuă şi pe dosul discului (turnare în formă trivalvă). Patina este de culoare verde-albăstrui. Doar exemplarul nr. 10 se deosebeşte printr-o patină de culoare mai închisă. Acest din urmă exemplar este şi cel mai îngrijit lucrat. Greutatea pieselor variază între 0,4 şi 0,5 kg.

Sîrbi. Depozit constînd din 12 topoare cu disc şi spin (şapte întregi şi cinci fragmentare), descoperit cu prilejul lucrărilor agricole din 1947 pe locul săteanului P. Iurcă, în punctul „pe vale", pe malul drept al Văii Popii, lîngă locul numit Vîrtoapele. Se afla sub o grămadă de bolovani, la circa —0,50 m. Depozitul a fost depistat şi achiziţionat în 1954. 14—23) *Topoare* de tip B 3a (Nestor) asemănătoare ca formă, dar diferite ca lungime : (14), 0,244 m ; (15), 0,227 m ; (16), 0,213 m ; (17), 0,224 m ; (18), 0,160 m ; (19), 0,142 m (fragmentar) ; (20), 0,172 m (fragmentar) ; (21), 0,033 m (doar discul) ; (22), 0,181 m (fragmentar) ; (23), 0,093 m (fragmentar). Cu excepţia pieselor 14 şi 23, care prezintă impurităţi de turnare, celelalte topoare sînt în mare măsură finisate.

Toate aceste piese au atît secţiunea lamei, cît şi cea a barei de lîngă disc, hexagonală. Atragem atenţia şi asupra unei diferenţe în ceea ce priveşte silueta discului cu spin între piesele 14—16 şi 19, pe de o parte, şi 17, 18, 21 şi 22, pe de alta. De asemenea, trebuie arătat că aripioarele tuburilor pieselor 14 şi 15 sînt mai rotunjite decît la restul pieselor. 24) *Topor* de tip B 3a cu secţiunea barei de lîngă disc rotunjită. Vîrful spinului şi tăişul sînt rupte. Se observă impurităţi de turnare în zona tubului şi a discului. Lung. : 0,199 m. 25) *Topor* de tip B 4 b (Nestor). Pe tub cîte două dungi în relief. Aripioarele tubului sînt foarte puţin accentuate. Discul are marginea uşor înălţată. Vîrful spinului este rupt. Discul a fost în întregime rupt de topor şi sudat apoi la loc, în antichitate. Lung. : 0,235 m.

Toate piesele au patina de culoare verde închis. Au fost turnate în forme trivalve, cu excepţia piesei nr. 17, care a fost turnată într-o formă bivalvă, după cum o dovedeşte cusătura prelungită pe suprafaţa discului pînă în vîrful spinului. Greutatea pieselor întregi variază între 0,380 şi 0,530 kg. Lama piesei nr. 20 este goală în interior. Este probabil că în timpul turnării se fixa în dopul de lut, care trebuie să rezerve gaura de înmănuşare, un beţigaş în direcţia lamei, astfel încît miezul lamei nu era umplut cu metal. Acest procedeu, destul de frecvent utilizat, economisea o oarecare cantitate de bronz, material relativ scump la acea vreme.

Sighet I. Depozit constînd din celturi, seceri, fragmente de pumnal şi sabie şi bucăţi de bronz brut, aflate într-un vas de lut descoperit în mod întîmplător în pădurea din Valea Blidarului, în anul 1941. Vasul s-a pierdut. 26—31) *Celturi* întregi şi fragmentare; (26, 27 de tip transilvănean); 28, 29, cu gura concavă; 30, 31, cu manşon şi decor plastic unghiular. Pe piesa nr. 30 se observă, sub gură, de o parte şi de alta, cîte o perforaţie. Lung.: (26), 0,112 m; (27), 0,099 m; (28), 0,118 m; (29), 0,125 m; (30), 0,151 m; (31), 0,081 m. 32—43) *Seceri cu limbă la mîner*, toate mai mult sau mai puţin fragmentare. Piesele nr. 36—43 prezintă adîncituri sau crestături pe nervurile mînerului. Secerile 42 şi 43 au lama brăzdată de o nervură mediană. 44—45) *Seceri cu buton* fragmentare. Nr. 45 prezintă o nervură paralelă cu marginea lamei. Nr. 44 este pierdută. 46—47) Fragmente de *lamă de secere*, probabil cu limbă la mîner. 48) *Topor cu aripioare* mediane (*Lappenbeil*). Aripioarele sînt pronunţat faţetate. Lung.: 0,185 m. 49) Lamă de *pumnal* (probabil de tip Peschiera). Marginile mînerului şi ale gărzii sînt ridicate. Pe gardă şi mîner găuri pentru nituri. Se păstrează un nit pe gardă. Lung.: 0,141 m. 50) Lamă de *sabie*. Se păstrează partea inferioară. La unul din capete tăişurile au fost lăţite prin ciocănire pentru a se da fragmentului întrebuinţarea de pumnal. Lung.: 0,120 m. 51) Fragment de bulgăre de bronz în care se distinge marginea unui *celt* de tip transilvănean. 52) Fragment din zona tubului de la un *topor cu disc şi spin topit* incomplet. *21 de bulgări de bronz brut* de diferite mărimi. Pe unele fragmente se disting în mod sigur urme de oxid de fier.

Toate piesele au patina de culoare verde închis cu reflexe deschise. Cu excepţia toporului cu aripioare şi a două celturi, toate piesele sînt deteriorate şi fragmentare.

Sighet II. Resturile unui depozit mai mare descoperit în condiţii dramatice în toamna 1944, în pădurea din Valea Blidarului, la circa 200 m E, se pare, de locul unde se descoperise în 1941 depozitul I. Obiectele (ceşti şi farfurii de bronz şi alte piese) au fost îngropate la rădăcina unui copac de descoperitor, Dr. Emeric Bender, dispărut puţin mai tîrziu. Din aceste motive locul de îngropare a rămas încă neidentificat. La Sighet se află, ca provenind din acest depozit, următoarele piese: 53) margine de vas de bronz decorat cu triunghiuri, benzi şi o linie verticală în zigzag, toate foarte fin haşurate, şi benzi în relief realizate „en repoussé". 54), 55) fragmente de bară de bronz cu secţiunea triunghiulară. Patină bună de culoare verde închis.

Glod. Depozit constînd din nouă celturi şi două vîrfuri de lance, descoperit în mod întîmplător cu prilejul lucrărilor agricole din primăvara anului 1958, pe locul săteanului P. Semen în punctul „Ponoare". 56—57)

Celturi de tip transilvănean. Lung.: (56), 0,083 m; (57), 0,091 m; 58) *Celt* cu arcadă şi motive unghiulare. Lung.: 0,097 m. 59—60) *Celturi* cu manşon, cu decor plastic unghiular. Lung.: (59), 0,102 m; (60), 0,11 m. 61—62) *Celturi* cu manşon, cu decor plastic în benzi şi unghiuri. Lung.: (61), 0,098 m; (62), 0,096 m; (63), 0,10 m. 64) *Celt* de acelaşi tip, dar cu decorul foarte prost conservat. Lung.: 0,09 m. 65—66) *Vîrfuri de lance.* Ambele cu cîte o pereche de găuri pe tub. Nr. 66 prezintă o linie incisă lîngă gura tubului. Lung.: (65), 0,09 m; (66), 0,103 m.

Toate piesele au patina de culoare verde închis şi, cu excepţia pieselor 56—58, 60 şi 61, sînt în bună stare de conservare.

DESCOPERIRI IZOLATE

67) *Sîrbi. Topor de bronz cu gaură de înmănuşare transversală* de tip Hajdú-Sámson [3]. Lucrat cu îngrijire. Cusăturile şi impurităţile au fost înlăturate. Nu are nici o adîncitură în interiorul tubului de înmănuşare. Patina a fost înlăturată prin curăţire. După culoarea metalului, conţine probabil un procent mare de cositor. Lung.: 0,122 m; greutate: 0,170 kg. Descoperit în mod întîmplător în punctul „mestecăniş". La circa 1 ½ km spre nord-est de acest loc s-au găsit urmele unei aşezări din epoca bronzului (perioada şi cultura neprecizate).

68) *Glod.* Celt cu manşon. Starea de conservare proastă. Nu se poate distinge sigur vreun decor anume. În partea opusă urechiuşei se observă o perforaţie. Patina verde deschis. Lung.: 0,086 m. Descoperit în punctul „Gruiul", la circa 1 km depărtare de depozitul mai sus descris.

69) *Sighet. Vîrf de lance* cu secţiunea lamei de două ori îngroşată. Două găurele pe mijlocul tubului. Patină verde închis. Lung. conservată: 0,184 m. Descoperit lîngă Abator, pe malul Izei, în curtea locuitoarei Elisabeta Nistor.

70) *Sighet. Vîrf de lance.* Starea de conservare precară. În interiorul tubului se conservă fragmente din lemnul de înmănuşare. Lung.: 0,166 m. Descoperit în albia Izei, în dreptul parcului Mihail Eminescu.

Toate descoperirile de mai sus (cu excepţia toporului cu gaură de înmănuşare transversală, descoperit izolat la Sîrbi) se situează în perioada tîrzie a epocii bronzului şi în Hallstattul timpuriu, sau cum se mai numeşte, perioada marilor depozite. După cronologia depozitelor propusă de M. Rusu şi acceptată în parte de A.v. Brunn şi M. Petrescu-Dîmboviţa, depozitele aici prezentate se situează în felul următor [4]: cele de la Breb, Sarasău şi Sîrbi în orizontul Uriu—Domăneşti (vom prefera aici denumi-

[3] Tipologia topoarelor cu gaură de înmănuşare transversală („Schaftlochäxte") a fost ultima oară făcută pentru spaţiul carpato-dunărean de Al. Vulpe şi Ersilia Tudor (*Äxte und Beile aus Rumänien*, în ms.; va apărea în colecţia *Prähistorische Bronzefunde Europas*, Frankfurt a.M.). Toporul de la Sîrbi se datează la mijlocul epocii bronzului.

[4] M. Rusu, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 177—210 (catalogul depozitelor la p. 205 şi urm.). Vezi şi lucrarea recent apărută a lui A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Berlin, 1968, în special p. 29, nota 2.

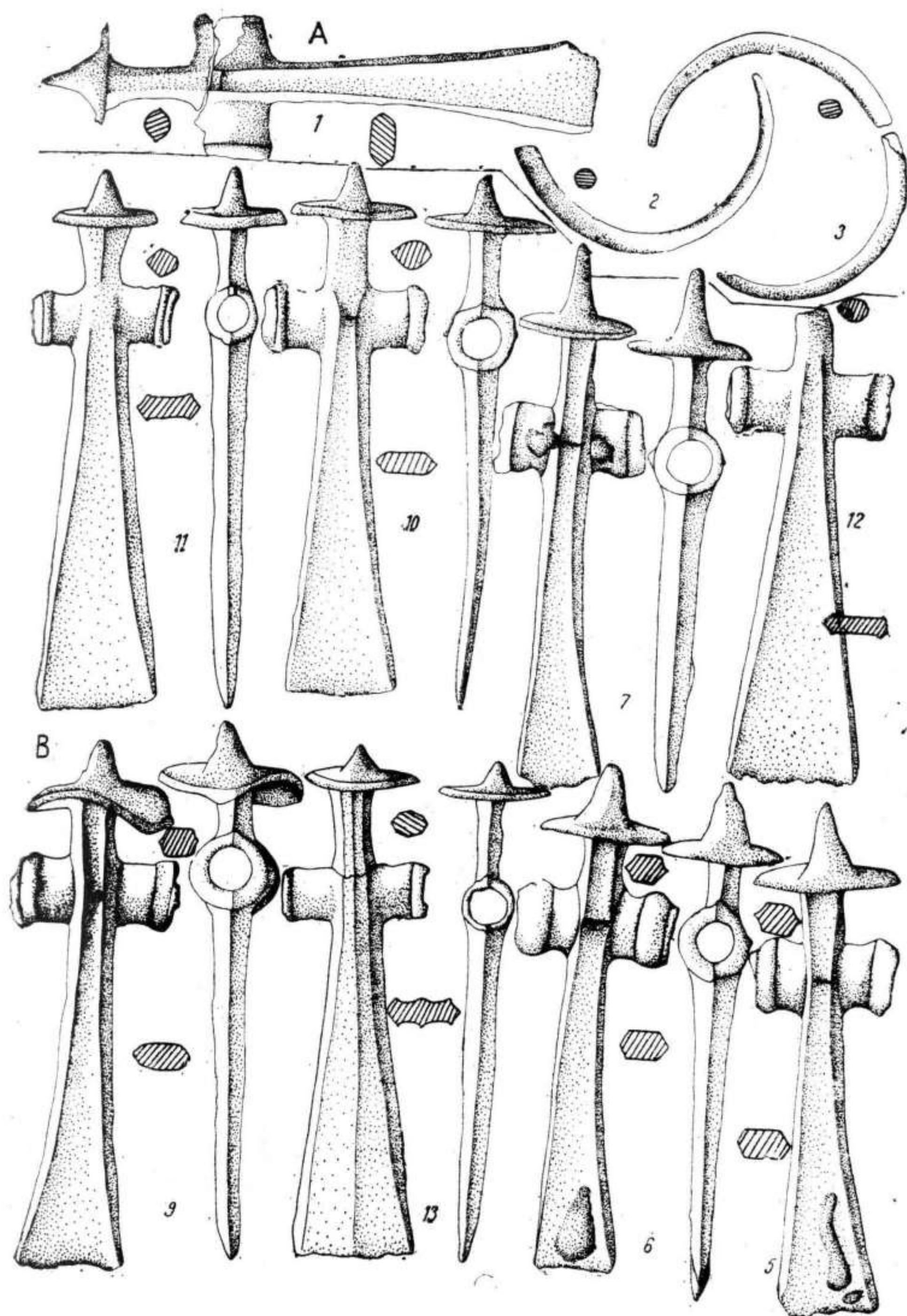

Fig. 1. — A, Breb ; B, Sarasău.

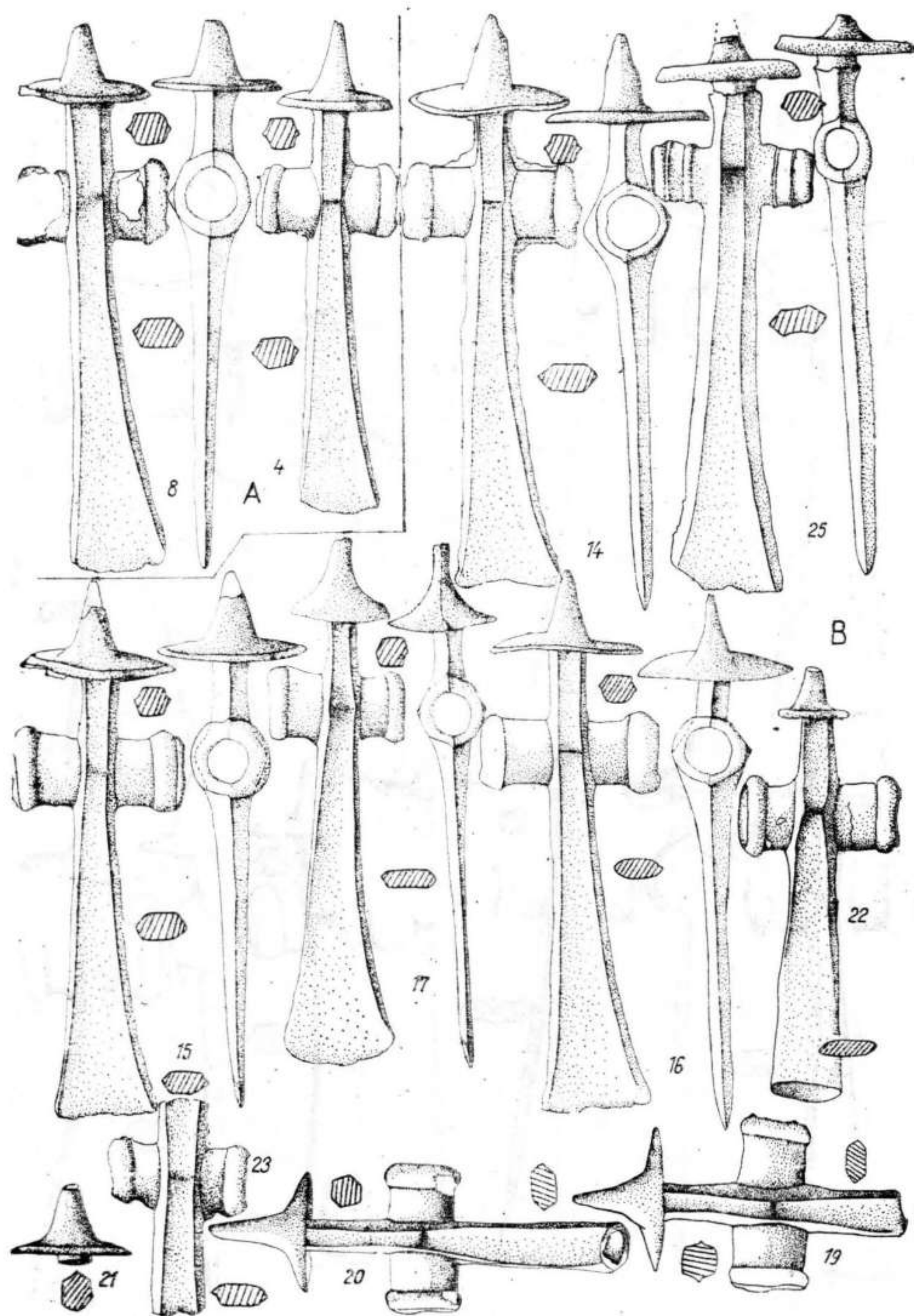

Fig. 2. — A, Sarasău ; B, Sîrbi.

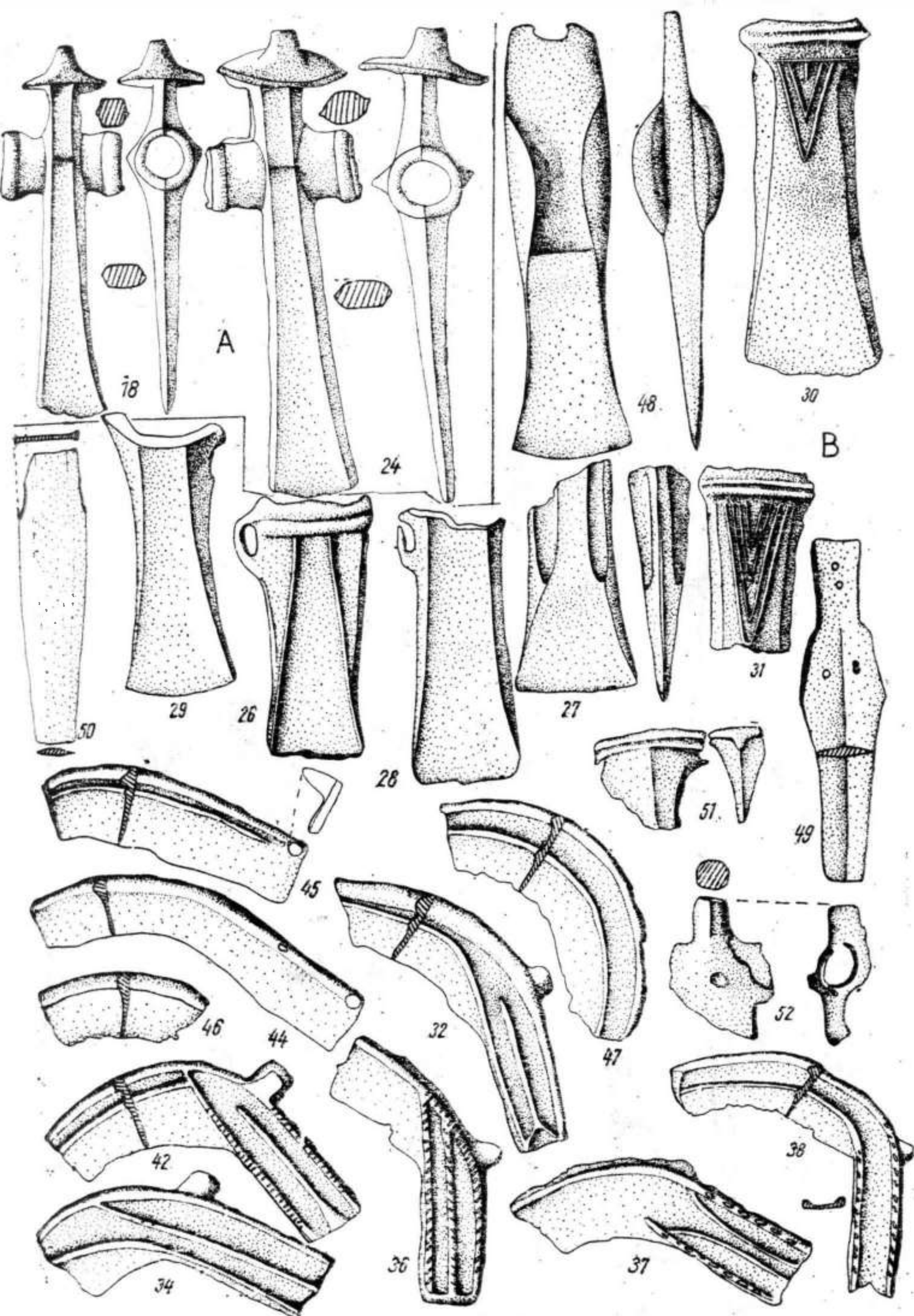

Fig. 3. — A, Sîrbi ; B, Sighet 1.

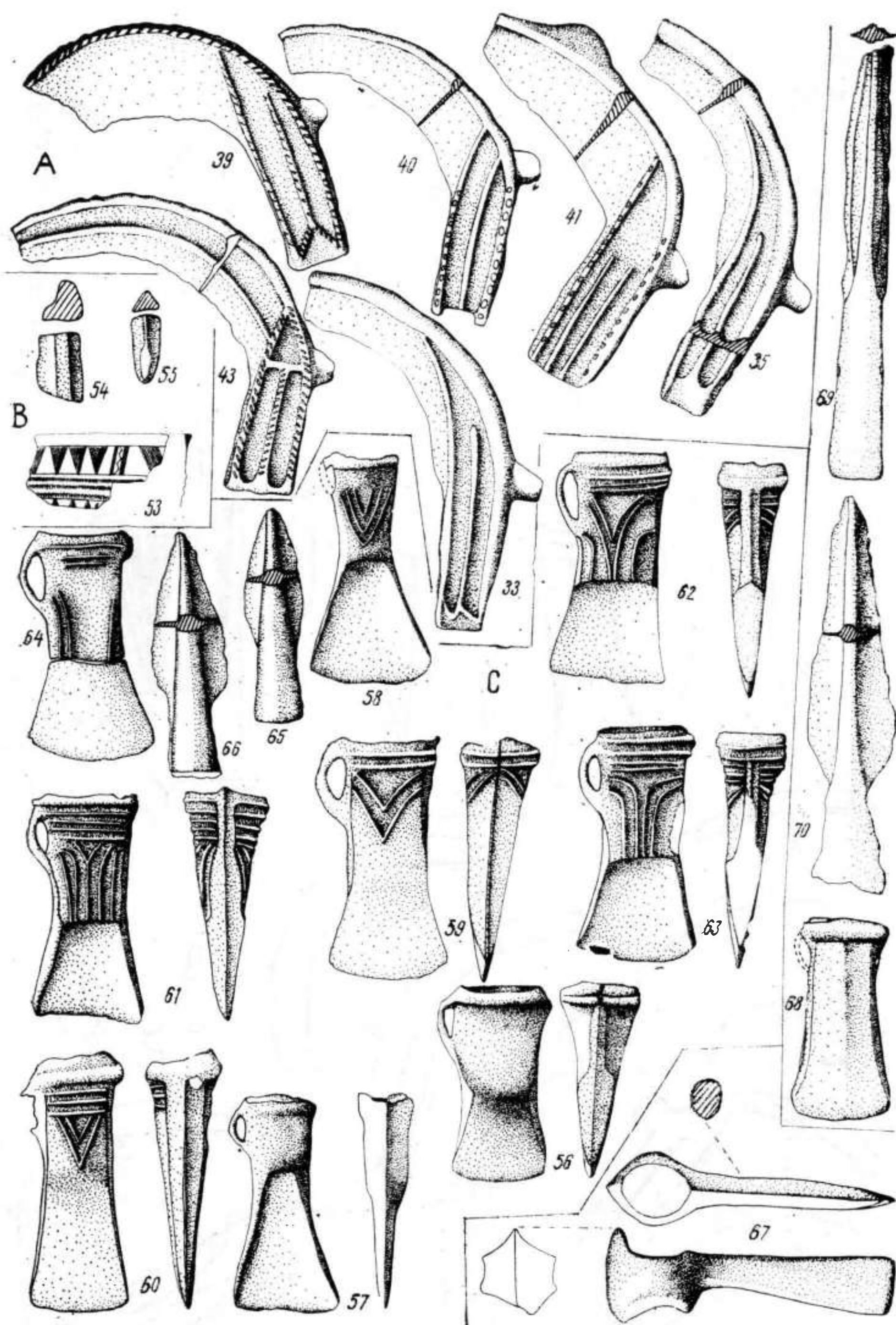

Fig. 4. — A, Sighet I; B, Sighet II; C, Glod; 67, Sîrbi; 68, Glod; 69 — 70, Sighetul Marmației (67 — 70, descoperiri izolate).

rea de Uriu—Dragomireşti [5]) datat în perioada Bronz D ; cel de la Sighet I, în orizontul Cincu—Suseni, în perioada Ha A_1, cel de la Glod în orizontul Moigrad—Tăuteu din Ha B_1, iar cel de la Sighet II, în orizonturile corespunzătoare perioadei Ha B_2 sau B_3.

Paralelismul acestor orizonturi tipologico-combinatorii cu periodizarea central-europeană a lui H. Müller-Karpe rămîne deocamdată ipotetică, dar nu este mai puţin adevărat că aceste grupe de depozite reflectă în general o succesiune cronologică pe scara relativă, reprezentînd de fapt o articulare mai fină a periodizării propusă de mult de I. Nestor [6]. Totuşi rămîne de văzut dacă nu se mai pot crea şi alte tipuri de depozite, iar în realitate criteriile de datare permit de multe ori un joc cronologic destul de larg pentru depozitele luate în parte.

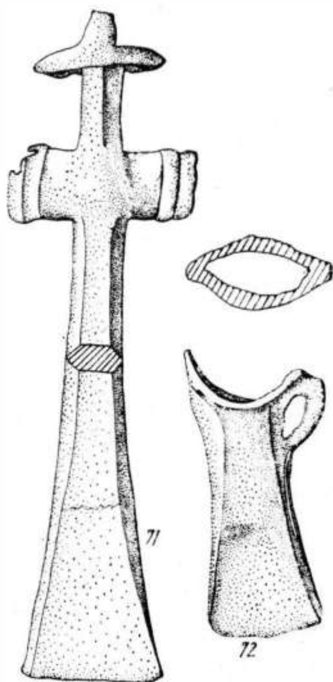

Fig. 5. — Sălişte.

Astfel, depozitele de la Breb, Sarasău şi Sîrbi se datează pe baza toporului de luptă cu disc şi spin. Predomină tipul B 3a după Nestor. Tipul B 4, care este dominant în depozitele din Ha A de la Uioara de Sus [7], apare aici în proporţie foarte redusă (trei la Sarasău şi două la Sîrbi). În depozitul de la Prilog (jud. Satu-Mare) [8] proporţia este egală. Acesta ar putea fi un indiciu că cel puţin depozitele de la Sarasău şi Sîrbi s-ar situa la începutul orizontului Uriu — Dragomireşti. De asemenea, importanţă tipologică (în viitor poate şi cronologică) trebuie să aibă şi diversele variante ale tipurilor B 3 şi B 4 a topoarelor cu disc şi spin. Pe lîngă împărţirile tipologice propuse de Nestor (B 3a—c şi B 4a—b), bazate în special pe dezvoltarea tubului de înmănuşare şi a şaibei, se poate lua în considerare şi raportul dintre secţiunea lamei şi cea a barei de la disc (*Nackenstange*). A. Vulpe a distins recent, folosind în special acest criteriu, şase variante ale tipului B 3 şi patru variante la tipul B 4 (unele cu subvariante) [9]. În depozitul de la Sarasău se disting două variante ale tipului B3 şi două ale tipului B 4, iar în cel de la Sîrbi două ale tipului B 3 şi una B4 (vezi descrierea pieselor). În ambele depozite însă predomină variante în care ambele secţiuni în discuţie au forma hexagonală, varianta cea

[5] Denumire propusă de M. Petrescu-Dîmboviţa (verbal). Există indicii că depozitul de la Domăneşti publicat de Hampel (*Bronzkor*, I, pl. 123—124) ar fi incomplet şi că în Muzeul din Budapesta ar exista unele piese inedite din acelaşi depozit, care s-ar situa în HaA.

[6] *22.BerRGK*, 1933, p. 104 şi urm. ; idem, în *PZ*, 1935, p. 24 şi urm.

[7] Inedit în Muzeul Cluj. Unele topoare la Fr. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, 1951, pl. 45/23—26.

[8] Inedit în muzeele din Satu-Mare şi Debreczen. În literatură este citat ca fiind de la Livada (jud. Satu-Mare). Identificarea locului de provenienţă la Prilog îi aparţine lui T. Bader, care va publica în curînd şi depozitul.

[9] *Nackenscheibenäxte aus Rumänien* (în ms.).

mai răspîndită a topoarelor cu disc şi spin. Tipologic poate fi considerată şi printre primele variante ale acestui tip de topoare. La topoarele precedente, de tip B 1, secţiunile au în general o formă patrulateră, caracteristică ce se va menţine mai rar la topoarele de tip B 3 (spre exemplu piesele de la Lăpuş [10], Dumbrăvioara [11]).

O altă caracteristică a depozitelor de la Sarasău şi Sîrbi este că prezintă doar un singur fel de obiecte : topoare de luptă. Asemenea depozite se mai cunosc două chiar în Maramureş : Ieud (?) şi Maramureş (loc necunoscut)[12]. În jud. Satu-Mare semnalăm depozitele de la Prilog [13], două cu loc de descoperire necunoscut [14], în jud. Sălaj pe cel de la Horoatul Cehului (?)[15], iar în jud. Bihor depozitul de la Tîrguşor (acesta din urmă conţine şi o lamă de sabie)[16]. Din această categorie face parte şi depozitul de la Rétközberencs (Szabolcs — Ungaria de NE)[17]. Se pune întrebarea dacă nu cumva acest tip de depozite, care avea poate mai mult un caracter de ofrandă, se referă la un anume obicei din perioada tîrzie a epocii bronzului, reprezentînd în cadrul depozitelor din această perioadă acelaşi gen ca depozitele de arme din bronzul mijlociu.

Datarea în orizontul Cincu—Suseni a depozitului de la Valea Blidarului este plauzibilă. Există indicii că depozitul este mai recent decît tipul Uriu—Dragomireşti. Pentru aceasta pledează tipul de celt cu manşon, cu decor plastic unghiular şi fără urechiuşă (nr. 30, 31), care apare mai ales în Hallstattul timpuriu [18]. Exemplarele de la Sighet sînt însă de dimensiuni mari, ceea ce indică forme foarte timpurii. Toporul cu aripioarele faţetate apare în Br. D, dar este mai frecvent, în această formă, în Ha A. Pumnalul nu oferă nici el un element precis de datare, putînd apărea şi în Br. D şi în Ha A [19]. Mai interesant este fragmentul de lamă de sabie prelucrat ca pumnal (nr. 50). Este foarte probabil (deşi nu sigur) ca fragmentul de lamă respectiv să provină de la o sabie cu lamă la mîner din Br. D [20]. El a fost refolosit ca pumnal, după ce un timp a fost întrebuinţat ca sabie. Apoi, uzîndu-se şi în această fază secundară, a ajuns într-un depozit de turnătorie (depozitul Sighet I trebuie considerat ca tipic depozit de turnătorie, de vechituri). Deşi evident nu putem cunoaşte rapiditatea de uzură a piesei respective, este plauzibil să presupunem că a ajuns în depozit după un interval mare de timp de la folosirea lui iniţială ca sabie în Br. D, deci în cursul perioadei Ha A. Acelaşi lucru îl dovedeşte şi fragmentul incomplet topit de topor cu disc şi spin (nr. 52), care pare a fi provenit

---

[10] Este vorba de două piese inedite descoperite în necropola tumulară de aspect timpuriu hallstattian de la Lăpuşul român; săpături M. Rusu, C. Kacso.

[11] M. Roska, *Repertorium*, p. 242, fig. 297.

[12] Inedite în Muzeul din Baia-Mare. Fosta colecţie Ioan Mihali din Sighetul Marmaţiei.

[13] Vezi mai sus nota 8.

[14] În Muzeul din Baia Mare şi în MNA Bucureşti (inedite).

[15] Inedite în Muzeul din Zălau.

[16] Inedite în Muzeul din Oradea.

[17] *A Nyíregyházi Józsa András Múzeum, Évkönyve*, VI, 1965, pl. 62/1—6.

[18] M. Petrescu-Dîmboviţa, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 102.

[19] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 91 şi urm.

[20] De aceeaşi părere este şi Alexandrina Alexandrescu (verbal), care l-a şi publicat (*Dacia*, N.S., X, p. 187, catalog nr. 270, pl. 15/13).

de la o piesă de tip B 4, deci relativ mai tîrzie. Restul pieselor, secerile, celturile transilvănene şi celtul cu gura concavă pot apărea încă din Br. D şi se constată frecvent în Ha A. Dimensiunile relativ mari ale celturilor indică iarăşi o perioadă mai veche.

De o deosebită importanţă sînt urmele de oxid de fier de pe unele turte de bronz din depozit. Faptul nu contrazice datarea propusă mai jos, ci, dimpotrivă, confirmă încă o dată că fierul era folosit în spaţiul carpato-dunărean încă de la începutul Hallstattului. În acest sens este peremptorie descoperirea unui celt de fier în acelaşi orizont cu un topor cu disc şi spin în necropola de la Lăpuşul român (vezi mai sus nota 10), a unei săbii de fier, tipică pentru Ha A în Banat (inedită în Muzeul Timişoara) şi, fapt încă necontrolat, descoperirea unor fragmente de zgură de fier la Susani (jud. Timiş) în mediu Ha A [21].

Din aceste consideraţii rezultă că depozitul Sighet I se poate data cu puţine şanse la sfîrşitul perioadei orizontului Uriu—Dragomireşti şi cu multe şanse în orizontul Cincu—Suseni, pe care îl poate eventual depăşi puţin în timp. Deci, sfîrşit de Br. D şi Ha A în general.

Depozitul de la Glod se datează în grupa Tăuteu—Moigrad pe baza celturilor cu manşon şi decor plastic. Trebuie însă ţinut seama că celturi asemănătoare ca tip şi decor apar în depozitul de la Jupalnic [22] (orizontul Turia—Jupalnic) şi continuă în orizontul Sîngeorgiu de Pădure — Fizeşul Gherlei [23]. Deci şi aici se poate presupune o datare flexibilă, cu atît mai mult cu cît distingerea tipologică a orizontului Turia—Jupalnic de Moigrad—Tăuteu este şi pe alte considerente greu de făcut [24].

Depozitul Sighet II se poate discuta doar pe baza fragmentului de margine de vas de bronz. Dacă, cum ni se pare probabil, fragmentul provine de la o ceaşcă, atunci situarea depozitului în orizontul Sîngiorgiu de Pădure — Fizeşul Gherlei (Ha B_2) este plauzibilă. Triunghiuri haşurate apar uneori pe marginile acestui tip de vase, de exemplu la Rekau (azi U.R.S.S.)[25].

Altă analogie o găsim în exemplarul de la Dziekanovice ((Polonia)[26] unde decorul, fin gravat, este dispus pe zone (registre) ca în cazul fragmentului nostru. Mai aparte la piesa de la Sighet sînt liniile în relief, dar şi acestea apar uneori pe vase de bronz (de exemplu căzănelele cu ataşe cruciforme)[27].

Pe de altă parte nu trebuie exclusă ipoteza că avem de-a face cu un depozit de tip Ehingen [28]. Declaraţia descoperitorului că erau „ceşti şi farfurii" ne-ar putea sugera această analogie. În stadiul de faţă nu putem decît să indicăm şi această posibilitate, care ni se pare mai puţin proba-

---

[21] Săpături inedite A. Vulpe şi I. Stratan. Descoperirea este întîmplătoare şi nu a putut fi încă verificată.

[22] B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, III, 1906, p. 197, pl. 2—3.

[23] M. Rusu, *op. cit.*, p. 194.

[24] *Ibidem*, p. 190; cf. şi I. Nestor (*PZ*, 26, 1935, p. 56), care cuprinde grupele IV_1 şi IV_2 (Reinecke) în orizontul Moigrad-Hajdúböszörmény.

[25] E. Sprockhoff, *Zur Handelsgeschichte der germanischen Bronzezeit*, 1930, pl. 26/1.

[26] *Ibidem*, pl. 26/m, q; pentru decor vezi şi căzănelul de la Barnewitz (Brandenburg); *ibidem*, pl. 30/a.

[27] De exemplu, *ibidem*, pl. 30/b (Rossin, Pomerania).

[28] Fr. Holste, *Der frühhallstattzeitliche Bronzegefässfund von Ehingen Praehistorica*, V, 1939.

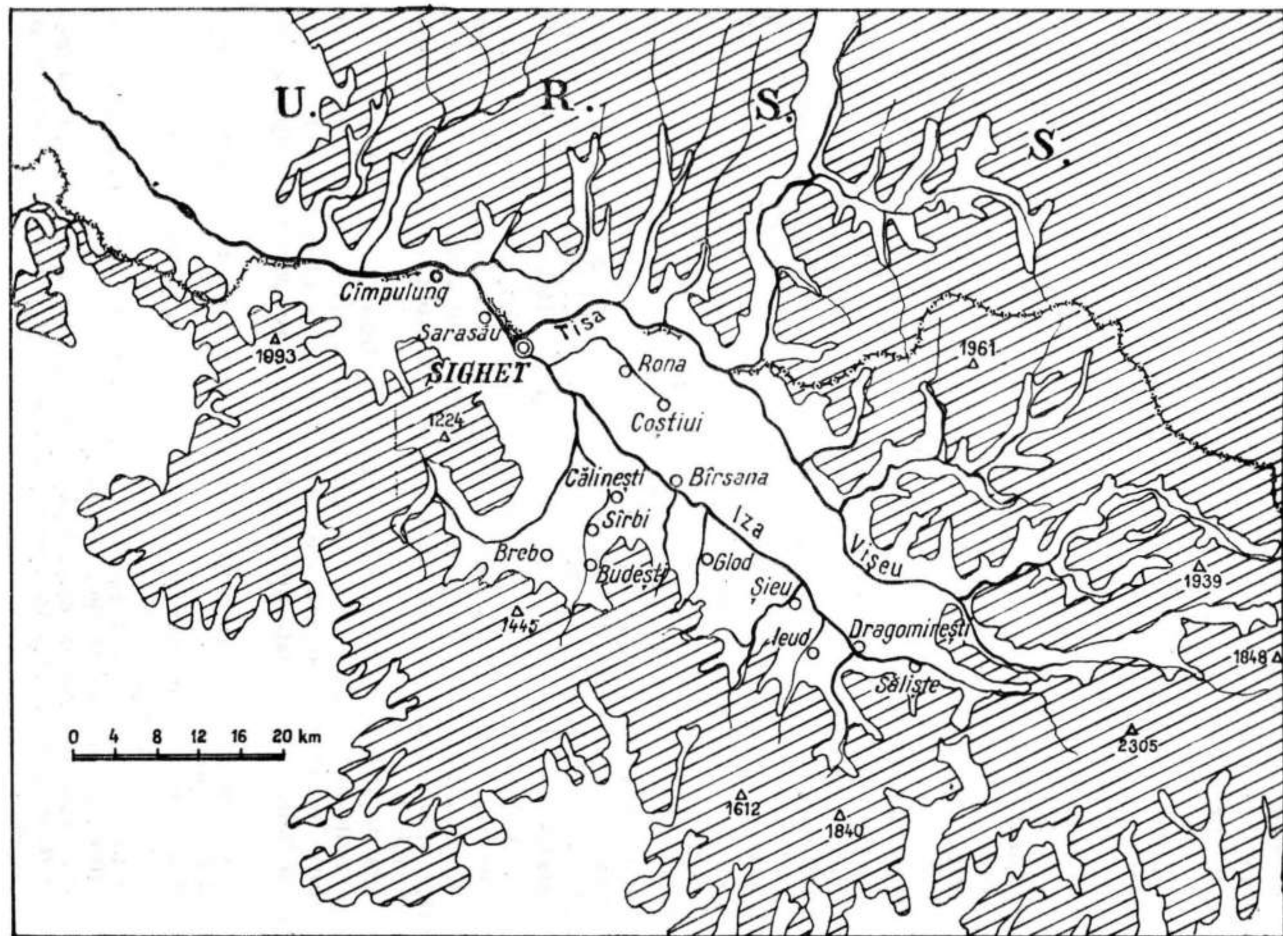

Fig. 6. — Țara Maramureșului cu localitățile citate în text.

bilă. În acest caz depozitul Sighet II va putea să fie datat în Hallstatt B_3[29].

Lucrarea de faţă îmbogăţeşte cunoaşterea depozitelor din Maramureş, zonă pe cît de puţin cercetată, pe atît de bogată în descoperiri fortuite. Din epoca pe care a cuprins-o lucrarea de faţă se mai cunosc asemenea depozite la[30] : Bîrsana, Călineşti, Coştiui (două depozite), Dragomireşti, Ieud, Rona, Sarasău I, Şaieu (două depozite)[31] şi două depozite cu locul de descoperire necunoscut (fig. 6), pe lîngă piese izolate pe care nu le mai cităm aici. Acestea dovedesc rolul important pe care l-a jucat această zonă la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul Hallstattului. Din păcate, cunoştinţele noastre privind locuirea şi culturile acestei perioade în Maramureş sînt extrem de reduse. Cercetări de teren şi sondaje au identificat o mare cetate hallstattiană timpurie în marginea oraşului Sighetul Marmaţiei [32]. O altă aşezare, poate mai veche, pare a fi la Bîrsana şi alta la Sarasău. Prof. Fr. Nistor a mai depistat alte 12 aşezări din perioade diferite, cele mai multe conţinînd materiale din epoca aici cercetată [33]. Se presupune, fără nici un temei solid, că Maramureşul se afla în aria culturii Suciul de Sus, cultură la rîndul ei foarte puţin cunoscută şi considerată drept caracteristică pentru nordul Transilvaniei în ultima perioadă a epocii bronzului şi eventual la începutul Hallstattului. După cum vedem, cercetării i se deschid vaste perspective în Maramureş şi, ţinînd seama de bogatele descoperiri de bronzuri, nu putem decît să presupunem o cel puţin corespunzătoare intensitate şi bogăţie a aşezărilor din această vreme.

În ultimul moment am fost informaţi de existenţa încă unui depozit descoperit în 1920—1925, de către bunicul săteanului Ion Chişu, pe teritoriul comunei Sălişte. Nu se mai poate preciza locul descoperirii. Depozitul constă din (71) topor cu disc şi spin tip B_4 (Nestor) şi un celt cu gura concavă şi secţiunea rotundă (72) (fig. 5). Se datează la sfîrşitul perioadei B D sau la începutul Ha A_1. Menţionăm că toporul nu este un exemplar evoluat al tipului B_4 ; pe de altă parte însă celtul este de o formă ma evoluată. Lung. : (71), 0,268 m ; (72), 0,115 m.

---

[29] Depozitul de la Ehingen este datat de H. Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 168, în perioada Ha B_3.

[30] Vezi bibliografie la M. Petrescu-Dîmboviţa, *AISC*, V, p. 264 şi M. Rusu, p. 205 şi urm. În comuna Sîrbi s-a mai descoperit în 1910 un depozit ce pare a fi conţinut seceri, suliţe şi fragmente de pumnale sau săbii. Cu toate cercetările lui Fr. Nistor nu a putut fi încă recuperat. Investigaţiile vor continua.

[31] Numele corect în pronunţie locală este *Şaieu* nu *Şieu* ; de asemenea se va citi *Coştiui*, nu *Coştin* ca la M. Rusu, *op. cit.*, p. 205.

[32] K. Horedt, *Aşezarea fortificată din perioada tîrzie a bronzului de la Sighetul Marmaţiei*, Baia Mare, 1966.

[33] Printre care şi cea dacică de la Onceşti (H. Daicoviciu, O. Bandula şi I. Glodariu, Baia Mare, 1965).

BRONZES INÉDITS APPARTENANT À LA COLLECTION DU PROFESSEUR FRANCISC NISTOR DE SIGHETUL MARMAȚIEI

RÉSUMÉ

On publie une série de dépôts et de pièces isolées, tous découverts au Maramureș et datés (à l'exception du N°67) de la fin de l'époque du bronze et du début du Halstatt. Il s'agit des dépôts : Breb (BD l'horizon de dépôts Uriu—Dragomirești, N° 1—3) ; Sărăsău (BD, même horizon N° 4—13) ; Sîrbi (BD, même horizon N° 14—25) ; Săliște (BD, horizon N° 71, 72) ; Sighet I (HaA_1, horizon Cincu—Suseni, N° 26—52) ; Sighet II, les restes d'un dépôt qui paraît avoir contenu « des tasses et des assiettes en bronze » (probablement HaB_2 ou HaB_3, voir les notes 25—29, N° 53—55) ; Glod (Na B_1, horizon Moigrad—Tăutu, N° 56—66). Découvertes isolées : hâche à douille transversale de type Hajdú—Sámson (BA_2 ou BB_1), trouvée à Sîrbi (N° 67), celte et deux pointes de lance découverts à Sighet (même période N° 68—70).

Parmi toutes ces découvertes, se remarquent surtout les dépôts de hâches de lutte à disque et crochet contenant des exemplaires de type B_3 et B_4 (Nestor). De tels dépôts, formés exclusivement de hâches sont assez fréquents au N—O de la Roumanie (notes 12—17).

La dépression du Maramureș est une zone peu étudiée au point de vue archéologique ; la richesse des dépôts suppose une intensité d'habitat équivalente, dont la mise au jour est à peine commencée (note 32 et fig. 6).

On ne connaît pas encore la civilisation diffusée au Maramureș, à cette époque. On suppose qu'il s'agit des civilisations de Suciul de Sus et d'un groupe de la civilisation de Sîntana—Lăpuș (Gáva), mais jusqu'à présent cela n'est pas entièrement confirmé.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 — A, Breb ; B, Sarasău.
Fig. 2. — A, Sarasău ; B, Sîrbi.
Fig. 3. — A, Sîrbi ; B, Sighet I.
Fig. 4. — A, Sighet I ; B, Sighet II ; C, Glod ; 67, Sîrbi ; 68, Glod ; 69, 70, Sighetul Marmației (67—70, découvertes isolées).
Fig. 5. — Săliște.
Fig. 6. — Le pays de Maramureș et les lieux de découverte cités dans le texte.

NOI DATE PRIVIND ARHEOLOGIA ȘI ISTORIA BASTARNILOR

(O „FIBULĂ POMERANIANĂ" DESCOPERITĂ ÎN ROMÂNIA)

DE

MIRCEA BABEŞ

Cea mai veche migrație germanică în spațiul de la răsărit de Carpați, sumă a unor mișcări îndelungate și probabil neîntrerupte ale triburilor originare din Europa nord-centrală în cursul perioadelor mijlocie și tîrzie ale celui de-al doilea fier, a adus după sine modificări substanțiale în tabloul etnic, și așa destul de complicat, al spațiului amintit.

Aceste modificări — de durată, proporții și implicit consecințe istorice evident mult prea mari și totuși prea puțin descifrabile în stadiul actual al cercetărilor, pentru a le supune unei discuții de ansamblu — nu au scăpat observației izvoarelor antice, cu atît mai mult cu cît ele se produceau în sfera de contacte și relații a coloniilor grecești nord și vest-pontice, iar mai tîrziu în aceea a lumii romane în expansiune [1]. Astfel au apărut în izvoarele scrise greco-romane, începînd încă din veacul al III-lea î.e.n., știri despre pătrunderea și persistența în acest spațiu a unei populații străine, ai cărei componenți erau cunoscuți de către autorii antici, în chip aproape invariabil, sub numele generic de *bastarni*. Neclaritatea unor informații antice, și în special confuzia făcută de Titus Livius și Plutarh între bastarni și galați (ca și menționarea celor din urmă alături de sciri în decretul olbian pentru Protogenes), a făcut însă ca multă vreme în istoriografia modernă să stăruie un dubiu sau chiar să se nege caracterul germanic al acestei populații.

Este un merit al arheologiei, în specie al școlilor germană și română, de a fi adus probe, după părerea noastră hotărîtoare, pentru recunoașterea apartenenței germanice a triburilor, pe care ca și sursele antice, dar în

[1] Izvoarele scrise privind istoria veche a germanilor răsăriteni au fost adunate și comentate, în ordine, de : O. Fiebiger, L. Schmidt, *Inschriftensammlung zur Geschichte der Ostgermanen*, în *SBWien*, 60, 1917 ; Ec. Dunăreanu-Vulpe, *Chestiunea bastarnilor în legătură cu piatra sepulcrală de la Dragomirna*, în *BCMI*, XVII, 42, 1924, p. 177 — 184 ; Sepp Kaufmann, *Die Peukiner und ihre Schicksale im Donauraum*, în *Salzburger Museum Carolino Augusteum*, 9, 1963, p. 81 și urm.

plus cu o nuanţă obiectiv-condiţională, noi le numim „bastarne". Cunoaşterea arheologică a istoriei „bastarnilor", înţelegînd deci prin aceasta istoria celor mai vechi germani migraţi în Europa de răsărit, a progresat continuu de la faza analitică spre cea a sintezelor. Prima, caracterizată prin identificarea şi cercetarea comparativă a diferitelor antichităţi germanice, îşi păstrează în întregime actualitatea, şi în acest sens studiul nostru este o pledoarie. Sinteza înseamnă însă mult mai mult decît însumarea aritmetică a acestor antichităţi; ea presupune încadrarea lor în acel organism viu care este civilizaţia materială şi spirituală a grupului uman. Culturile Pomeraniană [2], Przeworsk, Zarubinţî şi Poieneşti—Lukaşevka reprezintă, în regiuni şi perioade diferite, urmele aceleiaşi vechi migraţii germanice spre Dunărea de jos şi Marea Neagră. Sinteza înseamnă definirea, analiza şi interpretarea acestor culturi la nivelul întregii lumi germanice din a doua epocă a fierului. Nici stadiul cercetării generale — în ciuda unor notabile contribuţii ale arheologilor germani, sovietici sau români —, nici nivelul investigaţiilor personale nu ne îndreptăţesc însă să încercăm, încă de pe acum, o asemenea ambiţioasă întreprindere.

Probleme mai simple, cum ar fi aceea a conţinutului culturii Poieneşti—Lukaşevka, sau mai complicate, de felul acelora ale cronologiei relative şi absolute, periodizării interne şi originii culturilor deja amintite, ale relaţiilor lor cu alte civilizaţii şi în special cu cea geto-dacă, îşi aşteaptă încă rezolvarea şi fac necesară intensificarea, cel puţin din partea noastră, a cercetărilor de teren, a documentării muzeistice şi a studiului comparativ al materialelor astfel obţinute. Acestea sînt motivele pentru care socotim utilă şi necesară aducerea în discuţie a oricărui document arheologic, chiar şi a unuia aparent lipsit de importanţă, susceptibil însă în cele din urmă să arunce lumini neaşteptate asupra vreuneia dintre problemele enunţate.

Un astfel de document este fără îndoială fibula fragmentară de bronz apărută în anul 1967 la Ghelăieşti (com. Bîrgăuani, jud. Neamţ) şi intrată, în luna decembrie a aceluiaşi an, în colecţiile Muzeului de arheologie din Piatra-Neamţ [3]. Piesa a fost descoperită de către locuitorul Focşeneanu Neculai pe cînd scotea lut pentru cărămizi din curtea casei sale. Situaţia observată pe pereţii cărămidăriei, ca şi săpăturile începute, în toamna anului 1968, în imediata ei apropiere arată că ne aflăm într-o aşezare care, după cum vom vedea, corespunde ca timp şi mediu cultural fibulei descoperite [4].

---

[2] Este vorba de cultura cunoscută sub nume diferite, ca: *Frühgermanische Kultur*, *Steinkisten- und Glockengräberkultur*, *Gesichtsurnenkultur* şi, cel pe care îl vom folosi şi noi, *Pommersche Kultur*. Determinativul „pomeranian" nu indică în cazul fibulei de la care porneşte studiul de faţă apartenenţa la această cultură.

[3] Exprim, şi pe această cale, mulţumiri călduroase colegului Virgil Mihăilescu-Bîrliba (Piatra-Neamţ) care ne-a încredinţat spre studiu această fibulă, împreună cu primele materiale ceramice descoperite la Ghelăieşti (sondaj noiembrie 1968).

[4] Aşezarea se întinde pe ambele maluri ale unui pîrîu cu regim neregulat şi în special pe malul stîng, unde materialul ceramic poate fi adunat de la suprafaţă. Zona de pe malul drept, unde s-a găsit fibula, fiind mai joasă, a fost în chip repetat acoperită cu aluviuni. Astfel se explică de ce aici, în afara solului actual steril arheologic, se observă în adîncime la 100 — 145 cm şi 245 — 270 cm încă două straturi de pămînt negru, separate între ele prin depuneri galbene groase. Stratul negru de la —100 — 145 cm reprezintă stratul de cultură al aşezării căreia îi aparţin piesa noastră şi ceramica de care ne vom ocupa pe scurt mai departe.

Fibula de la Ghelăieşti este de un tip cu totul neobişnuit nu numai pentru regiunile noastre, dar şi pentru întreaga Europă răsăriteană (fig. 1). Cînd spunem aceasta avem în vedere, pe lîngă aspectul chorologic-cultural, implicînd aici, desigur, o semnificaţie istorică particulară, şi tipul în sine, sistemul constructiv-ornamental complicat şi neobişnuit al fibulei, care creează dificultăţi pînă şi în a o descrie [5]. Paradoxal, dar din punct de

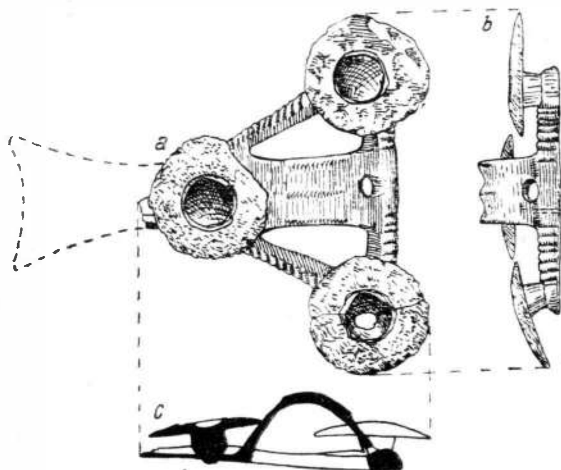

Fig. 1. — Fibula de la Ghelăieşti (aprox. 2/3 mărime naturală).

vedere funcţional, lucrurile sînt mult mai simple, căci piesa noastră se închidea cu ajutorul unui ac liber, neacţionat de vreun resort (sistem „à charnière"). Acest resort este însă simulat prin turnarea împreună cu arcul şi piciorul a unui cadru triunghiular, ornat pe partea vizibilă a laturilor sale cu şănţuiri apropiate, paralele, oblice, care reprezintă stilizat spirele resortului şi ale coardei. O latură a acestui triunghi (*Achse*-axul) se leagă perpendicular de capul arcului simulînd vechiul resort, în timp ce celelalte două laturi (*Verbindungsstangen*-barele de legătură), care unesc extremităţile axului cu locul de întîlnire între arc şi picior, semnifică coarda resortului (fig. 1/a). Faţă de planul cadrului triunghiular şi al piciorului aflat în prelungire, arcul fibulei — avînd secţiunea lamelară — se ridică cu 1,6—1,7 cm şi este ornamentat în zona de maximă curbură cu trei coaste scurte, în relief (fig. 1/c). Pentru a permite articularea acului, arcul este perforat la mijlocul liniei sale de întîlnire cu axul.

În scopul obţinerii unui efect decorativ deosebit, piesa noastră era prevăzută cu trei butoni alveolaţi (*Schalenknöpfe*) plasaţi la capetele axului şi la rădăcina piciorului. Toţi trei au aceeaşi formă (secţiune plan-convexă, alveolă înconjurată de o şănţuire pe faţa bombată) şi fiind turnaţi separat se prind de cadrul triunghiular printr-un picior prismatic, terminat cu un nit scurt. Locul de nituire a butonilor anteriori este amena-

[5] Exemplar fragmentar. Lipseşte piciorul, rupt poate chiar din vechime. Fibula avea iniţial o patină roşcată, iar după curăţire culoarea metalului apare galbenă-aurie uniformă.

jat la capetele axului, din turnare, sub forma unor mici suprafeţe plane (fig. 1/b). Vîrful nitului celui de-al treilea buton răspunde pe partea ventrală a piciorului (fig. 1/c), indicînd un posibil loc de prindere a opritorului acului (*Nadelhalter*). Nu este însă exclus ca acesta să fi fost fixat de fragmentul pierdut al piciorului.

Pe baza analogiilor şi a schemei tipologice pe care o vom prezenta în continuare, se poate afirma cu certitudine că piciorul fibulei noastre era în formă de coadă de rîndunică. Marginea sa prezenta o bordură cu secţiune triunghiulară care continua — la proporţii reduse — barele laterale. Despre celelalte două părţi pierdute (acul şi opritorul său) mai putem doar presupune că erau de fier [6].

Tipul sau, mai bine spus, seria tipologică din care face parte piesa prezentată aici poartă în literatura arheologică denumirea, folosită pentru întîia oară de către I. Undset [7], de „fibulă pomeraniană'' (*pommersche Fibel*). Pînă astăzi această denumire s-a încetăţenit într-o asemenea măsură [8], încît primul care a renunţat la formula *mecklenburgisch-vorpommersche Dreiknopffibel* a fost chiar autorul ei, H. J. Eggers [9]. Şi aceasta în ciuda faptului că dezavantajul lungimii se compensa printr-o mai mare corectitudine şi putere de sugestie. Vom folosi deci şi noi termenul încetăţenit, fără a omite însă să-i relevăm impreciziunea care rezultă din aceea că fibula denumită „pomeraniană'' nu se găseşte decît într-o zonă limitată a Pomeraniei (cea de la vest de Oder—Pomerania anterioară), iar, pe de altă parte, ea este bogat reprezentată, şi chiar prin exemplarele cele mai vechi, şi în afara Pomeraniei, anume în Mecklenburgul de vest.

Încheind această paranteză, care ne-a permis de altfel să precizăm în chip sumar aria de răspîndire a „fibulei pomeraniene'', vom încerca să aducem în discuţie problemele principale legate de originea, tipologia şi cronologia acestei fibule. Un excelent studiu, pe care cu mai bine de trei decenii în urmă H.J. Eggers l-a dedicat categoriei de fibule ce ne interesează aici, constituie baza de plecare a acestei discuţii [10]. Bogăţia informării, fineţea observaţiei şi rigoarea metodei lui Eggers sînt calităţi pe care timpul nu a reuşit să le estompeze şi pe care ne vom strădui să le utilizăm, aducînd completări şi corectări acolo unde documentarea mai nouă le face posibile şi necesare, pentru a fixa locul fibulei de la Ghelăieşti în evoluţia „fibulei

[6] Principalele dimensiuni ale piesei sînt : lungimea actuală 5,5 cm ; lungimea iniţială circa 8 cm ; distanţa între extremităţile butonilor axiali 7,5 cm ; lungimea axului 5,2 cm ; lăţimea arcului 1,4 cm ; lăţimea piciorului (la ruptură) 1,3 cm ; diametrul butonilor 2,5 cm ; diametrul alveolelor 0,9 cm.

[7] I. Undset, *Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa*, Hamburg, 1882, p. 253 şi nota 2, p. 271 şi nota 2.

[8] La aceasta a contribuit în bună măsură prezentarea, sub acest nume, a tipului de către R. Beltz în enciclopedia de largă circulaţie a lui Ebert, cf. *Ebert, RL*, vol. X, 1927—1928, p. 235, s.v. „Pommersche Fibel''.

[9] H. J. Eggers, *Zur Typologie und Chronologie der sog. „pommerschen Fibel''*, în *Mitteilungen aus der Sammlung vaterländischer Altertümer der Universität Greifswald*, IV, 1930, p. 38 şi urm. Aduc mulţumiri d-lor Franz şi Eckehart Schubert (Frankfurt pe Main) care mi-au facilitat consultarea acestei lucrări.

[10] H. J. Eggers, *op. cit.*

pomeraniene" şi pentru a putea astfel descifra semnificaţia istorică pe care această piesă o ascunde.

Evoluţia „fibulei pomeraniene" se întinde pe mai bine de trei sute de ani, manifestîndu-se printr-un şir neîntrerupt de prefaceri ale elementelor sale tipologice (forma şi dimensiunile butonilor sau piciorului, numărul coastelor de pe arc, felul spiralei etc.). Lipsa de sincronizare în modificările acestor elemente face ca seria „fibulelor pomeraniene" să fie unul dintre acele, pe cît de rare, pe atît de sugestive, exemple de dinamică şi continuitate tipologică, care tocmai pentru acest motiv se supun cu dificultate categorisirilor şi schemelor. Conştienţi de această realitate, întocmind o schemă proprie (fig. 5) am avut în vedere mai mult necesitatea de a reda grafic evoluţia asincronă a elementelor tipologice şi de a sintetiza, raportat la aceste elemente şi la timp, numărul relativ mare de descoperiri ce ne stă la dispoziţie. Încercarea noastră de clasificare pe tipuri mari şi de tranziţie este, sperăm, mai elastică decît cea a lui Eggers, dar, cu toate acestea, neputînd reflecta pe deplin dialectica tipologică, ea păstrează un anume caracter convenţional. Precizăm, pentru o mai bună înţelegere, că am grupat în *tipuri* piesele ce se aseamănă prin totalitatea elementelor caracteristice principale, iar în *tranziţii* acele exemplare unite prin trăsături comune, dar şi deosebite între ele prin elemente importante ce ţin fie de tipul anterior, fie de cel ce urmează.

Dacă evoluţia neîntreruptă a „fibulei pomeraniene" este ilustrată pînă şi în cele mai mici detalii de către piese caracteristice, în schimb inelul de legătură între cel mai vechi exemplar şi antetipul său din Hallstattul tîrziu sau Latène-ul de început lipseşte. După Eggers, legătura „fibulei pomeraniene" cu fibula hallstattiană ornată cu cupe [11] nu este nemijlocită şi deci nu presupune o continuitate tipologică absolută. Neobişnuita fibulă de care ne ocupăm este o invenţie (*Erfindung*) rezultată, pe de o parte, dintr-un anume regres tehnic (de la o fibulă uniarticulată — *einteilig* — la o fibulă cu ac separat, liber — *zweiteilig* —), iar, pe de altă parte, dintr-un sporit gust spre ornamentare, care se manifestă, într-un chip ce îi este propriu, prin preluarea din repertoriul fibulelor hallstattiene nu numai a butonilor-cupe [12], dar şi a resortului şi a coardei, transformate în decoraţii lipsite de orice valoare funcţională.

La cele mai multe „fibule pomeraniene" aceste *atavisme* hallstattiene au căpătat forma unei spirale propriu-zise (*echte Spirale*), care, după ce uneşte între ei cei trei butoni, îşi înfăşoară capetele pe ax, de o parte şi de alta a arcului (ex. fig. 4/1). Piesa de la Ghelăieşti se încadrează însă într-o grupă pentru care este caracteristică imitarea stilizată a spiralei prin elemente (axul şi barele de legătură) turnate o dată cu arcul şi piciorul fibulei (*gegossene Spirale*). Adevărul axiomatic că fibulele cu spirala imitată sînt mai noi are o importanţă deosebită, întrucît pe el se bazează deducţiile

---

[11] H. Schumann, *Die Waffen und Schmucksachen Pommerns zur Zeit des Latène Einflusses*, în *Lemke Festschrift*, Stettin, 1898, apud Eggers, *op. cit.*, p. 38—39; cf. şi R. Beltz, în *Ebert*, *RL*, X, p. 235.

[12] În Schleswig-Holstein şi în Danemarca aceleaşi tradiţii hallstattiene se pot recunoaşte pe o fibulă foarte diferită ca sistem constructiv de cea „pomeraniană", dar împodobită la fel cu trei butoni-cupe dispuşi la capetele resortului şi la picior; cf. H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 39 şi, mai recent, aceeaşi idee ilustrată prin fibula de la Breklum (secolul al III-lea î.e.n.) la G. Schwantes, *Die Gruppen der Ripdorf-Stufe*, în *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, 41/42, 1958, p. 363 şi fig. 23/c.

privind evoluţia celorlalte elemente tipologice principale şi, în ultimă instanţă, schema de cronologie relativă a „fibulelor pomeraniene" pe care o datorăm lui Eggers [13].

În alcătuirea acestei scheme savantul german a pus un temei deosebit pe tipologia butonilor ornamentali, în funcţie de care a clasificat chiar „fibulele pomeraniene" în timpurii şi, respectiv, tîrzii. Fibulele timpurii

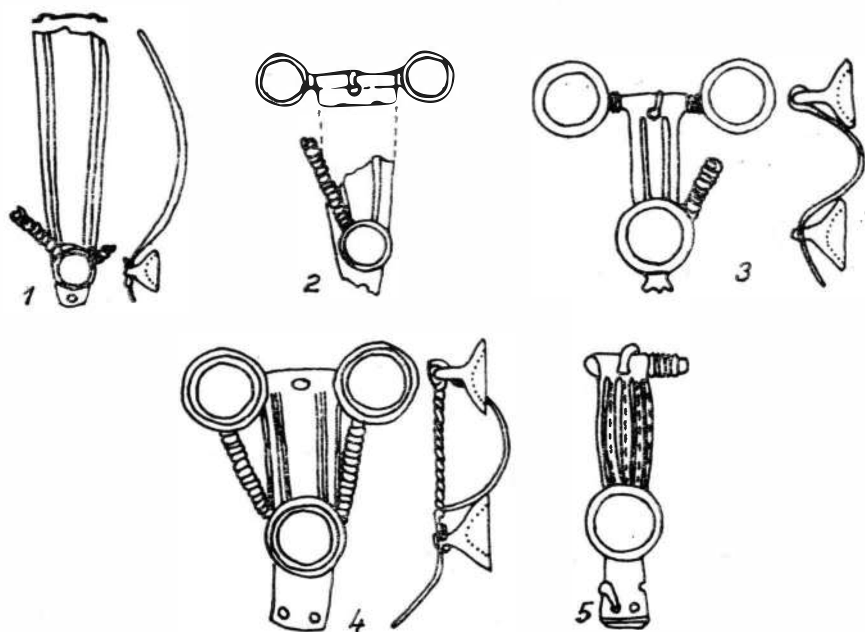

Fig. 2. — „Fibule pomeraniene" de tip vechi: *1*, Turloff; *2*, Raduhn (mormîntul 9); *3*, Neuburg; de tranziţie către tipul mijlociu: *4*, Samtens; *5*, Raduhn mormîntul 7b (după H. J. Eggers; toate piesele 1/2 mărime naturală).

posedă butoni de tipul I, avînd cupa largă, marginea îngustă şi partea inferioară în formă de pîlnie, pe cînd celor tîrzii le sînt caracteristici butonii cu secţiune plan-convexă şi cupă mică în raport cu marginea largă, înclinată (tipul II)[14]. Stabilirea raportului cronologic se bazează în acest caz pe constatarea că fibulele cu spirala imitată (turnată) au întotdeauna butoni de tipul II. În sfîrşit, prin referirea la aceeaşi variantă a fibulei, Eggers a probat vechimea mai mare a piciorului trapezoidal faţă de cel în formă de coadă de rîndunică, a celui mai scurt faţă de cel mai lung şi, respectiv, a fibulei de dimensiuni reduse faţă de fibula de dimensiuni mari. Punînd în corelaţie toate aceste fine observaţii tipologico-cronologice, Eggers a

[13] H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 48; reproducem ceva mai jos (p. 201) această schemă.

[14] *Ibidem*. În virtutea schemei sale, Eggers (*op. cit.*, fig. 15, harta) a reprezentat „fibulele pomeraniene" pe hartă prin două semne diferite, în funcţie de tipul de buton. Reproducînd şi completînd harta lui Eggers, Schubart marchează prin aceleaşi semne aceleaşi tipuri, denumindu-le în chip expres: timpurii şi tîrzii; cf. H. Schubart, *Fibeln der älteren Eisenzeit von Quitzenow, Kreis Teterow*, în *Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg*, 1953, p. 63, fig. 48.

alcătuit următoarea schemă de evoluţie a „fibulei pomeraniene" pe care o exemplificăm aici cu cele mai caracteristice dintre piesele existente:

A. *Fibule cu butoni de tipul I*

1. cu picior scurt:

a. terminaţia piciorului rotundă, butoni mici (Turloff, fig. 2/1);
b. terminaţia piciorului dinţată, butoni ceva mai mari, coaste turnate pe arc (Neuburg, fig. 2/3).

2. cu picior lung:

a. picior rectangular (Samtens, fig. 2/4);
b. picior trapezoidal (Raduhn, mormîntul 7 b, fig. 2/5).

B. *Fibule cu butoni de tipul II*

1. picior trapezoidal (Netzeband, fig. 3);

2. picior în formă de coadă de rîndunică;

a. cu spirală propriu-zisă (Grischow, fig. 4/1);
b. cu spirală imitată, turnată (Mölln-Medow, fig. 4/3).

Această reconstituire a seriei „fibulelor pomeraniene" este foarte convingătoare şi de aceea ni se pare puţin probabil ca descoperiri viitoare să o pună la îndoială. Discutabilă rămîne împărţirea fibulelor, neformulată expres în text, dar evidentă în schemă şi pe hartă, în funcţie de tipul de buton (cf. *supra*, nota 14). Ea porneşte de la exagerarea nejustificată a importanţei unui element tipologic luat separat (butonul) şi vine de altfel în contradicţie cu o altă clasificare, pe care Eggers o face în fugă, în funcţie de numărul de coaste cu care este ornamentat arcul [15].

Pornind de la ideea că nici unul dintre elementele tipologice principale, în evoluţia lor nesincronizată, nu poate fi considerat într-o asemenea măsură mai important decît celelalte, încît pe baza unuia singur să definim tipuri ale „fibulei pomeraniene", şi aplicînd metoda pe care o expuneam mai sus, propunem o clasificare dinamică a „fibulelor pomeraniene" în trei tipuri principale şi două de tranziţie (fig. 5).

Forma veche este ornamentată cu butoni de tipul I, dintre care doi erau turnaţi împreună cu axul, iar cel de-al treilea se fixa pe piciorul scurt al fibulei. Axul trece printr-un tub format prin rularea părţii anterioare, mai late a arcului, iar pe extremităţile sale se înfăşoară capetele spiralei ce uneşte între ei cei trei butoni. Arcul este prevăzut cu două coaste lungi, distanţate. Variante ale acestui tip se pot deosebi în funcţie de forma rotunjită (Turloff, fig. 2/1,2) sau dinţată (Neuburg, fig. 2/3) a piciorului.

[15] Eggers (*op. cit.*, p. 48) vorbeşte despre trei grupe (ălteste Gruppe, mittlere Gruppe, jungste Gruppe) caracterizate prin ornarea arcului cu două, patru-cinci şi respectiv trei coaste.

Pe baza unor asocieri, Eggers datează cele mai vechi „fibule pomeraniene" aparţinînd variantei Turloff încă din Latène-ul timpuriu [16].

Tranziţia către tipul mijlociu se caracterizează, pe de o parte, prin păstrarea unor elemente proprii formei vechi (butonii de tip I, purtînd în plus o incizie circulară, spirala propriu-zisă), iar, pe de altă parte, prin modificarea — la momente diferite — a altor elemente tipologice. Astfel,

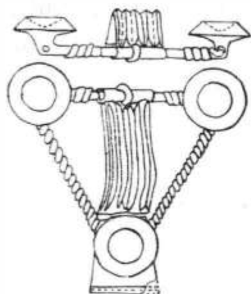

Fig. 3. — „Fibulă pomeraniană" de tip mijlociu de la Netzeband (după H. J. Eggers; 1/4 mărime naturală).

piciorul, acum mai lung, capătă o formă rectangulară (varianta Samtens, fig. 2/4) şi apoi trapezoidală îngustă (varianta Raduhn, fig. 2/5), prefigurînd în acest fel tipul mijlociu. De la o variantă la alta în cadrul acestei tranziţii numărul coastelor de pe arc sporeşte de la două la patru-cinci. Prin raportare la tipul vechi şi la cel mijlociu, variantele de tranziţie se pot data în Latène II, poziţie ce concordă şi cu prezenţa în mormîntul 7 b de la Raduhn a unui colier cu capete îngroşate (*Halsring mit Kolbenenden*).

Începînd cu faza mijlocie a evoluţiei lor, „fibulele pomeraniene" poartă butoni de tipul II, turnaţi însă ca şi înainte împreună cu axul şi uniţi prin aceeaşi spirală. Piciorul trapezoidal lat creşte în dimensiuni o dată cu întreaga fibulă. La Netzeband, loc de descoperire ce poate da numele tipului mijlociu, se cunosc cîteva fragmente de picior a căror extremitate este rulată şi ornamentată cu linii în zigzag. Arcul este prevăzut cu patru-cinci coaste (fig. 3). Pe baza contextului de descoperire a fibulelor de la Netzeband, Eggers datează acest tip la sfîrşitul Latène-ului mijlociu şi la începutul Latène-ului tîrziu.

Trecerea gradată către tipul recent al „fibulei pomeraniene" a putut fi cu fineţe observată pe un număr suficient de piese caracteristice, dintre care cea mai cunoscută şi mai des ilustrată este cea de la Grischow (fig. 4/1). Chiar pe această piesă se poate observa apariţia piciorului în formă de coadă de rîndunică şi reducerea numărului de coaste de pe arc la trei. Butonii, fireşte de tipul II, sînt ca şi mai înainte legaţi între ei prin spirala de sîrmă. Exemplarul de la Pöglitz (fig. 4/2) prezintă în plus o inovaţie care anticipează direct tipul recent : axul cu butoni a fost turnat o dată cu arcul şi piciorul. De aici, la „inventarea" pseudospiralei, a spiralei imitate prin turnarea laolaltă cu piciorul, arcul şi axul a unor bare de legătură între butoni, nu mai era decît un pas.

[16] Beltz (*Ebert*, *RL*, X, p. 225) datează cele mai vechi „fibule pomeraniene" doar în Latène-ul mijlociu. Schubart (*op. cit.*) nu tratează problemele de cronologie.

Astfel se cristalizează ultimul tip al ,,fibulei pomeraniene". În limitele sale se mai pot observa semnele timide ale unei evoluţii — de fapt ale unei involuţii — care reflectă, într-o epocă de înflorire a modei celtice, caracterul demodat şi nepractic al acestei fibule. Este vorba de modul de ornamentare a cadrului triunghiular, care la început imită spirala (Mölln-Medow, fig. 4/3), atinge apoi un anume grad de stilizare (fibulele din

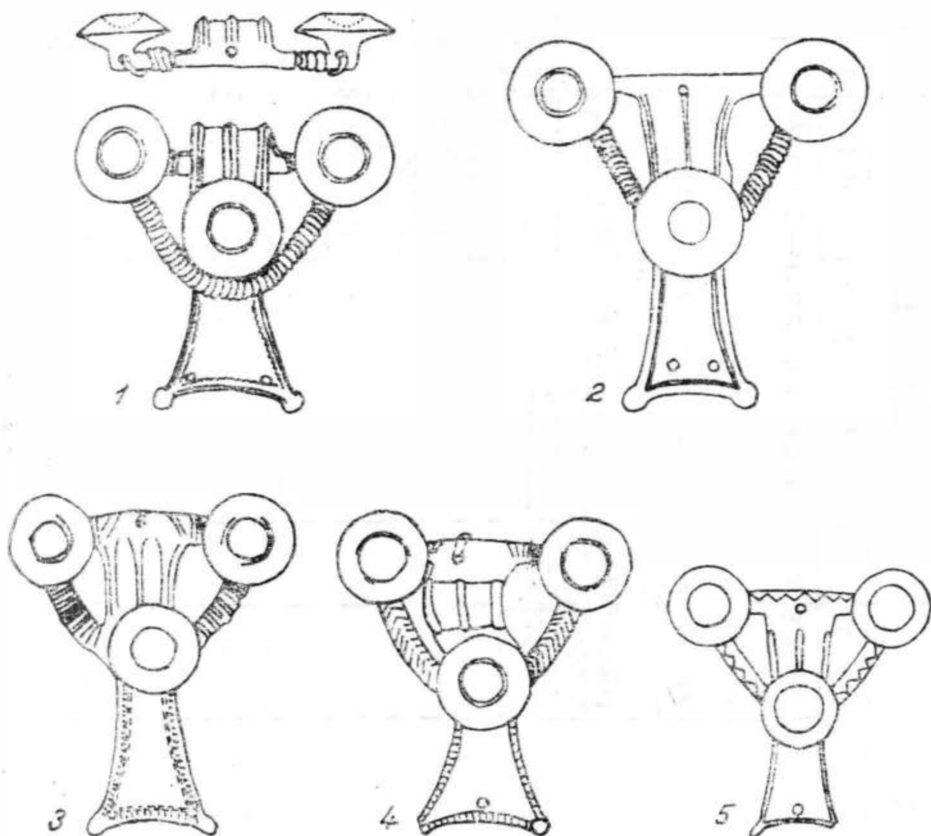

Fig. 4. — ,,Fibule pomeraniene" aparţinînd tranziţiei la tipul recent: *1*, Grischow; *2*, Pöglitz; şi tipului recent: *3*, Mölln-Medow; *4*, Rügen (Muzeul din Berlin); *5*, Gr. Methling (după H. J. Eggers; 1/2 mărime naturală).

Rügen, Muz. din Berlin, fig. 4/4), pentru ca în final, redus la o simplă linie în zigzag, să arate că sensul său iniţial fusese uitat (Gr. Methling, fig. 4/5).

Piesa de la care a pornit şi la care trebuie să se întoarcă studiul de faţă se încadrează desigur în tipul recent al ,,fibulei pomeraniene", undeva între exemplarele din Rügen (fig. 4/4) şi cele de la Gr. Methling (fig. 4/5). De primele o apropie gradul de stilizare a decorului barelor, forma şi mări-

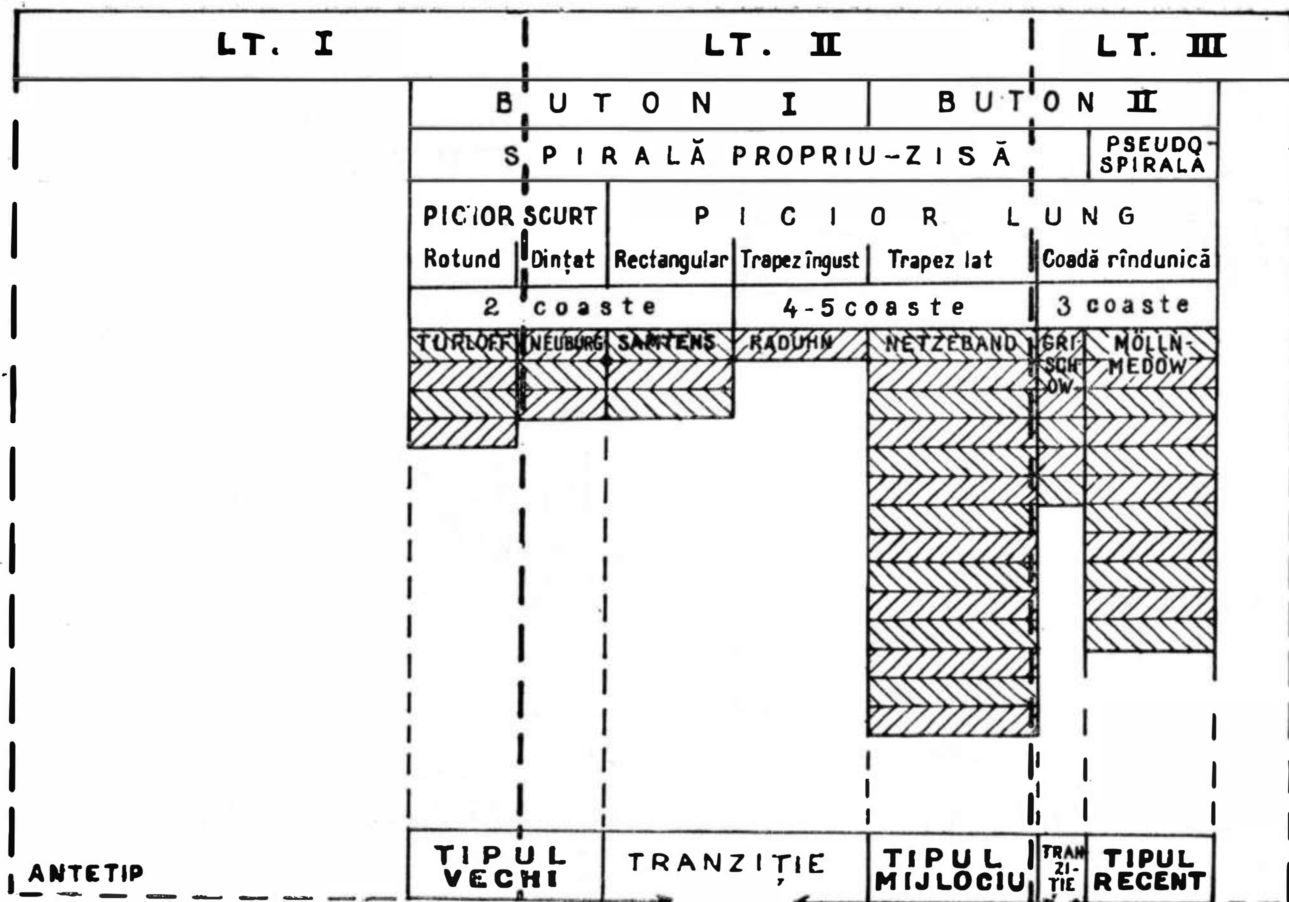

Fig. 5. — Schema de evoluție a „fibulei pomeraniene" (un dreptunghi hașurat reprezintă *o fibulă de tip cert).*

mea coastelor şi chiar dimensiunile principale ale fibulei [17], de celelalte, forma dreaptă a barelor de legătură, ca şi dispunerea ornamentului pe o singură faţă a acestora. De aici rezultă importanţa pe care o are pentru discuţia noastră datarea tipului recent, dar tot de aici reiese, şi lucrul nu este imposibil, că rezultatele cercetării consacrate piesei de la Ghelăieşti se vor răsfrînge, mai devreme sau mai tîrziu, asupra cunoaşterii cronologiei „fibulei pomeraniene''. Aceasta presupune însă o discuţie mai amplă asupra cronologiei antichităţilor germanice din Europa răsăriteană, discuţie care în stadiul actual al cercetărilor ar dispune de o bază documentară slabă şi de aceea ar fi prematură.

Eggers datează „fibulele pomeraniene'' pe care noi le numim „de tip recent'' în Latène-ul III, menţionînd în acest sens împrejurarea că cele două fibule din Rügen păstrate în Muzeul din Berlin (fig. 4/4) au fost găsite într-un complex împreună cu o fibulă Latène tîrzie ce purta pe arc două sfere de bronz încrustate cu cruci în email (*Kugelfibel mit Emailkreuzen*). Pe de altă parte, din datarea fibulei de tip Netzeband (tipul mijlociu) la sfîrşitul Latène-ului mijlociu şi începutul Latène-ului tîrziu, ca şi din necesitatea de a atribui un interval de timp fie el şi scurt tranziţiei (varianta Grischow), rezultă că tipul recent ar trebui plasat foarte tîrziu, în a doua jumătate a secolului I î.e.n. şi chiar în epoca romană [18].

Atît însă pentru Germania, cît şi pentru spaţiul est-carpatic, această datare ni se pare a fi prea coborîtă. Fibula cu sfere de la Muzeul din Berlin pe care Eggers, fără a da amănunte, probabil însă în sens cronologic, o numeşte *Spätlatènefibel*, trebuie să fie în fapt o fibulă cu schemă Latène II [19]. Mai recent, H. Schubart publică două „fibule pomeraniene'' de tipul mijlociu şi recent provenind din descoperiri întîmplătoare de la Quitzenow. Tot acolo, în aceleaşi condiţii incerte, au fost găsite două fibule cu schemă Latène II (tipul *Helmshagen*) şi o a treia, tot de bronz, cu schemă Latène III (*Dreieckfibel*). Fără a avansa ipoteze privind posibilităţile de asociere a acestor piese între ele, ne mulţumim să presupunem că cele două „fibule pomeraniene'' — sau cel puţin cea mai tîrzie — ar trebui să se încadreze în intervalul de timp precizat destul de strîns de celelalte fibule [20]. Şi într-un

---

[17] „Fibulele pomeraniene'' au fost găsite, de obicei, cîte două identice. Exemplarele din Rügen au următoarele dimensiuni (măsurate pe desen) : lungimea 8 cm ; distanţa între extremităţile butonilor axiali 7,8 cm ; diametrul butonilor 2,5 cm ; foarte apropiate deci de cele ale fibulei de la Ghelăieşti (cf. *supra*, nota 6). Întrucît documentarea noastră se bazează exclusiv pe literatură — unde de cele mai multe ori lipsesc descrierile amănunţite, dimensiunile şi desenele de profil —, alegerea celor mai apropiate analogii rămîne condiţionată de volumul şi mai ales de calitatea acestei documentaţii.

[18] Eggers (*op. cit.*, p. 48) menţionează în sprijinul acestei datări tîrzii că „fibula pomeraniană'' păstrată în Muzeul din Nürnberg are un ornament analog celui de pe fibulele cu ochi (Augenfibel) din epoca romană.

[19] Fibulele ornate cu una sau mai multe sfere, cu sau fără email, sînt întotdeauna de schemă Latène II. Ele sînt datate cel mai tîrziu la începutul Latène-ului III (*Frühphase der jüngeren vorrömischen Eisenzeit*) Cf. R. Hachmann, *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, în 41. *BerRGK*, Berlin, 1961, p. 163 şi fig. 54, pl. I. Pentru răspîndirea fibulelor cu sfere, găsite de altfel şi la Poieneşti, cf. K. Tackenberg, *Zu den Funden von Lukaschewka im Bezirk Kischinew*, în *Alt-Thüringen*, VI, 1962/1963, p. 410 şi nota 2.

[20] H. Schubart, *op. cit.*, p. 57, fig. 43—44 şi p. 59, fig. 46. Fibula de tip Helmshagen cu schemă Latène II este înrudită cu varianta G/H Kostrzewski şi se plasează în prima jumătate a Latène-ului tîrziu (*Frühe Mittelphase*). În aceeaşi perioadă se plasează şi fibula triunghiulară (*Dreieckfibel* — varianta K Kostrzewski). Cf. R. Hachmann, *op. cit.*, p. 164—165, fig. 54 şi pl. I.

caz şi în altul asocierea de fibule pledează pentru datarea tipului recent al „fibulei pomeraniene” în etapa veche a Latène-ului tîrziu, deci în prima jumătate a secolului I î.e.n., urmînd să admitem că evoluţia principală a tipului mijlociu s-a desfăşurat în secolul al II-lea î.e.n.

Descoperirea de la Ghelăieşti confirmă, după părerea noastră, datarea mai ridicată a fibulelor cu spirală imitată (turnată). Cînd spunem aceasta ne gîndim la împrejurarea că antichităţile germanice Latène din Moldova, şi cu atît mai mult cele aflate la apus de Siret, nu pot fi datate după mijlocul ultimului secol al erei vechi fără a contraveni realităţilor arheologice aşa cum sînt ele cunoscute şi interpretate astăzi [21]. Revirimentul şi expansiunea teritorială geto-dacă din vremea lui Burebista nu numai că a pus capăt episodului „bastarnic” din istoria Moldovei, dar a şi barat pentru o bună perioadă de timp calea migraţiilor germanice spre gurile Dunării şi Marea Neagră.

Pentru toate aceste motive trebuie să admitem o dată anterioară anilor 50 î.e.n. atît pentru fabricarea fibulei de la Ghelăieşti, cît şi pentru sosirea în Moldova a celui ce a purtat-o, a grupului germanic din care făcea parte. Din această formulare rezultă, credem, cu destulă claritate că excludem posibilitatea, pe de o parte, ca piesa să fi fost produsă în Moldova, iar, pe de altă parte, ca ea să fi ajuns în aceste ţinuturi pe calea schimbului. Este suficient să aruncăm o privire pe hartă (fig. 6) pentru a constata că Ghelăieşti se află la circa 1 200 km de cea mai apropiată descoperire similară. Făcînd abstracţie de fibula descoperită în districtul Pyrzyce (Polonia)[22], — nu departe de malul Oderului —, am putea afirma că piesa noastră este singura de acest fel aflată la răsărit de acest fluviu, care în concepţia multor arheologi constituie graniţa dintre lumea vest-germanică şi cea est-germanică a epocii fierului. Este de aceea greu de presupus că o piesă măruntă, izolată în imensitatea spaţiului est-european, să fie rezultatul unei producţii locale sau să fi constituit obiectul unei activităţi de schimb organizate, care ar presupune, şi una şi alta, urme mai numeroase, mai consistente.

Chiar dacă am admite una dintre aceste posibilităţi teoretice, şi cu atît mai mult postulînd că fibula în discuţie a ajuns în Moldova „la purtător”, ipoteza unei mişcări de populaţie din aria de geneză şi evoluţie a „fibulei pomeraniene” spre sud-est, pînă în spaţiul est-carpatic, se va aşeza pe un temei — în ciuda oricărei aparenţe — solid.

Primele „fibule pomeraniene” (tipul vechi) au apărut în bazinul rîului Warnow din Mecklenburgul de vest, pentru ca apoi, în faza de

---

[21] Cele mai tîrzii complexe „bastarne” sigure se află printre mormintele de la Poieneşti şi Lukaşevka; acelea ce se pot data pe baza fibulelor aparţin fazei vechi a perioadei Latène III. Cf. R. Hachmann, *op. cit.*, p. 120 şi 123—124. Este posibil însă ca pe baza stratigrafiei orizontale şi a analizei detaliilor funerare să fie dovedită continuarea înmormîntărilor pînă către mijlocul secolului I î.e.n., cf. D. M. Macinski, *К вопросу о датировке, происхождении и этнической принадлежности памятников типа Поянешты — Лукашевка*, în vol. *Археология старого и нового света*, Moscova, 1966, p. 83—87. Mult mai puţin convingătoare este încercarea lui Macinski de a dovedi că necropola de la Lukaşevka a durat după această dată, pînă la sfîrşitul erei vechi, *ibidem*, p. 87—88.

[22] Piesă menţionată de Schubart (*op. cit.*, p. 63) fără a o descrie sau ilustra. Schwantes (*op. cit.*, p. 361) o consideră de tip mai vechi („pommersche Fibel der älteren Formgruppe”) şi o datează în perioada Ripdorf (Latène II).

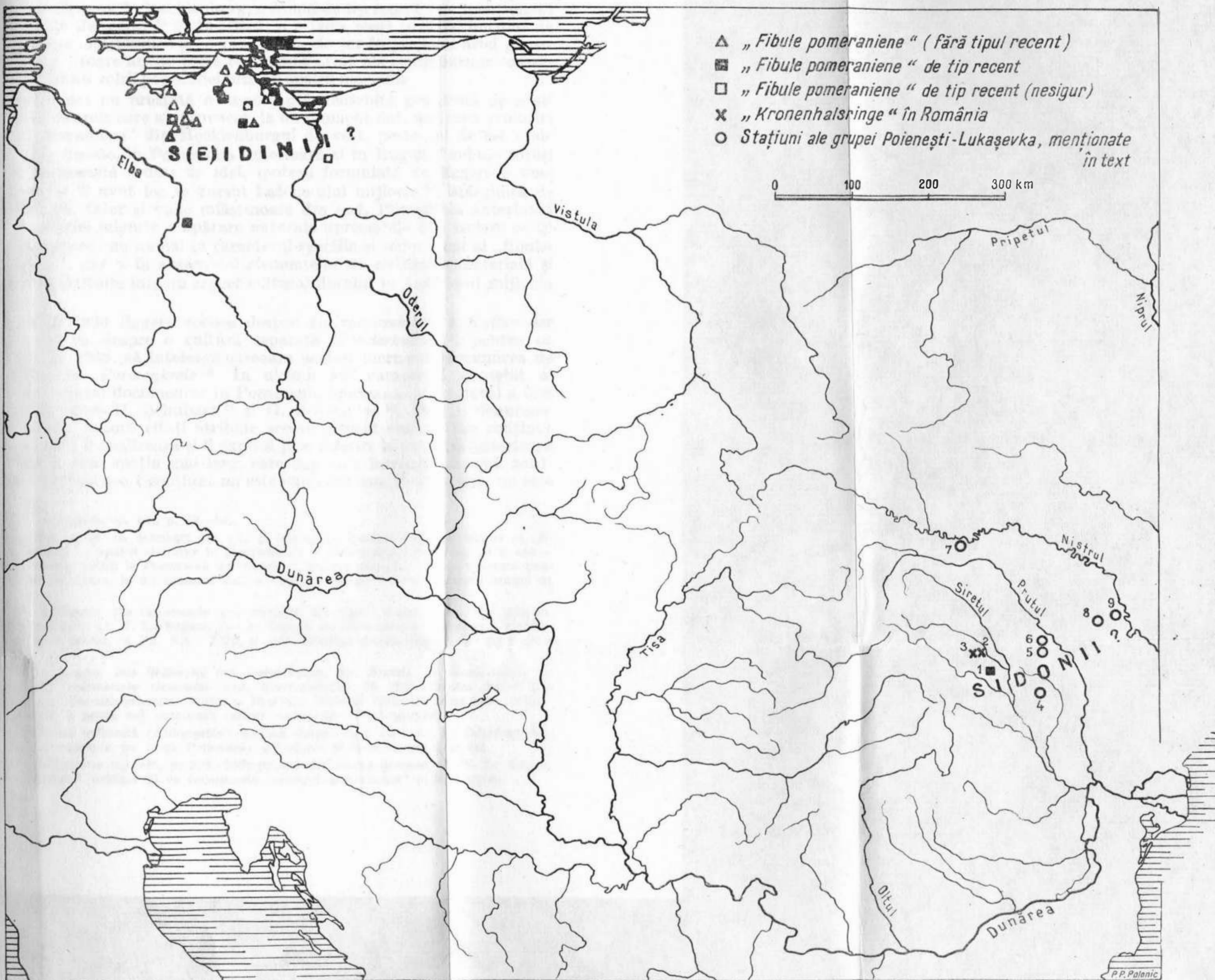

Fig. 6. — Răspîndirea „fibulelor pomeraniene".

Localități citate în text: 1. Ghelăiești; 2. Davideni; 3. Ţibucani; 4. Poienești 5. Lunca Ciurei; 6. Şorogari; 7. Kruglik; 8. Lukașevka; 9. Brănești.

tranziţie către tipul mijlociu, ele să se răspîndească spre est, unde sînt documentate prin cîteva exemplare descoperite în insula Rügen. Piesele aparţinînd tipului mijlociu şi tîrziu, ca şi tranziţiei dintre ele, se limitează în chip aproape exclusiv la Pomerania anterioară şi Rügen. Excepţiile pe care această aproximaţie le presupune nu schimbă datele problemei, întrucît ele nu se constituie într-o grupă aparte. Astfel, un buton de tip II a fost găsit la Kritzow în Mecklenburg, o fibulă de tip recent este menţionată în Saxonia, la Jerichow [23] şi, în sfîrşit, o a treia piesă provine imediat de la est de Oder. Răspîndite pe o rază mică, de jur împrejurul ariei „vest-pomeraniene", toate aceste piese reprezintă urme ale schimburilor comerciale sau chiar ale roirii populaţiei într-un spaţiu mărginit.

Pentru noi nu prezintă o importanţă deosebită problema de a şti care au fost cauzele care au provocat, la un moment dat, mutarea evoluţiei „fibulei pomeraniene" din Mecklenburgul de vest, peste cel de est unde descoperirile lipsesc, în Pomerania anterioară şi în Rügen. Trebuie totuşi reţinută, în această ordine de idei, ipoteza formulată de Eggers a unei migraţii ce ar fi avut loc în cursul Latène-ului mijlociu [24]. Mărginită de Marea Baltică, Oder şi văile mlăştinoase din sud, Pomerania anterioară oferea populaţiei migrate o apărare naturală apreciabilă şi o izolare ce îşi găseşte reflectarea nu numai în caracterul specific şi strict local al „fibulei pomeraniene", dar şi în ansamblul elementelor de civilizaţie materială şi spirituală constituite într-un aspect cultural databil în Latène-ul mijlociu şi tîrziu.

Încă în 1930 Eggers vorbea despre *die vorpommersche Kultur der Spätlatènezeit* ca despre o cultură separată (*Sonderkultur*)[25], pentru ca mai tîrziu, în 1936, să înţeleagă oarecum acelaşi lucru sub denumirea de *westpommerscher Formenkreis* [26]. În ultimii ani caracterul deosebit al aspectului cultural documentat în Pomerania apuseană (anterioară) a fost subliniat de către H. Schubart [27] şi G. Schwantes [28]. Deşi îl denumesc în chip diferit, autorii citaţi atribuie acestui aspect cultural un conţinut identic, pe care îl analizează şi îl explică prin referire la evoluţia anterioară şi sincronă a unui spaţiu mai larg, care cuprinde întreaga Europă nord-centrală. Şi totuşi acest conţinut nu este cunoscut sau, în orice caz, nu este

---

[23] H. J. Eggers, *op. cit.*, p. 49—50.

[24] *Ibidem*, p. 51. H. Schubart (*op. cit.*, p. 63) opune ipotezei migrării părerea că „fibula pomeraniană" a apărut simultan în Mecklenburg şi Pomerania. Chiar dacă ar fi aşa — tipul vechi lipseşte totuşi în Pomerania anterioară —, ipoteza migraţiei rămîne necesară pentru a explica încetarea, la un moment dat, a evoluţiei acestei fibule în Mecklenburgul de apus.

[25] H. J. Eggers, *Die vorrömische und römische Eisenzeit Vorpommerns und Rügens*, comunicare rezumată de W. La Baume, *Die 3. Tagung des Ostdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Stettin*, în *PZ*, XXI, 1930, p. 304. Sfîrşitul acestei culturi s-ar data tîrziu în secolul I e.n.

[26] H. J. Eggers, *Das Gräberfeld von Langenhagen, Kr. Saatzig*, în *Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*, 50, 1936 (*Zweites Beiheft zum Erwerbungs- und Forschungsberichte 1936*), p. 19 şi urm. Autorul defineşte acest cerc cultural ca reprezentînd o grupă net conturată (*scharf ausgeprägte Sondergruppe*).

[27] Regiunea culturală (*Kulturgebiet*) unitară despre care vorbeşte H. Schubart (*op. cit.*, p. 64) ar cuprinde pe lîngă Pomerania anterioară şi Mecklenburgul de est.

[28] G. Schwantes (*op. cit.*, p. 358—359) preferă denumirea propusă de W. D. Asmus, de „grupă Sparow" arătînd că ea corespunde „cercului pomeranian" al lui Eggers.

valorificat într-un chip satisfăcător. În măsura în care cercetătorii germani au fost nevoiţi să se limiteze la a-l recompune numai din cele mai caracteristice tipuri de obiecte metalice şi eventual ceramice, ignorînd, chiar şi în stadiul actual al cercetării, caracteristicile generale ale necropolelor şi mai ales ale aşezărilor [29], termenul potrivit pentru definirea aspectului cultural ,,vest-pomeranian'' rămîne acela de ,,cerc de forme'' (*Formenkreis*)[30].

În afara ,,fibulei pomeraniene'', acestui cerc îi sînt caracteristice fibulele cu sfere de bronz încrustate cu email, fibulele de tip Helmshagen, colierele cu capete îngroşate (*Halsringe mit Kolbenenden*), ace cu aripioare (*Flügelnadeln*), ace cu cap rombic, brăţări plurispiralice de bronz etc. Trebuie să precizăm însă că unele dintre aceste tipuri sînt răspîndite sau chiar îşi au originea în regiunile vecine. Astfel, colierul cu capete îngroşate este documentat şi spre vest, în Mecklenburg (zona Schwerin), şi spre est între Oder şi Parsenta, în aşa-numitul *mittelpommerscher Formenkreis*, unde apare şi acul de bronz cu aripioare. Acesta din urmă îşi are originea, ca şi fibula de tip Helmshagen de altfel, în regiunea de la gura Elbei (Holstein)[31].

Pe baza inventarului metalic, Eggers a datat ,,cercul vest-pomeranian'' în Latène-ul tîrziu şi chiar la începutul epocii romane (cf. *supra*, nota 25), în timp ce Schwantes, mai recent, îl plasează în perioada Ripdorf şi în faza Hornbeck a perioadei Seedorf din evoluţia generală a culturii germanice preromane de tip Jastorf (deci în Latène-ul mijlociu şi respectiv începutul Latène-ului tîrziu)[32]. În sfîrşit, Hachmann datează ,,cercul vest-pomeranian'' cel mai tîrziu în primul orizont cronologic (*Abschnitt A*) al fierului preroman recent din Germania de Nord, fiind deci de acord cu Schwantes în problema, pentru noi esenţială, a termenului *ante quem* [33]. Se poate deci spune că în cronologia lui Schwantes şi Hachmann găsim o confirmare a datării propuse de noi pentru fibula de la Ghelăieşti şi, reciproc, că argumentele independente şi greutatea proprie a acestei datări confirmă, la rîndul lor, poziţia mai ridicată a ,,cercului vest-pomeranian'' pe scara cronologiei relative.

Documentarea noastră privind necropolele din regiunea studiată, cu ritualurile, inventarul şi structura lor specifică, este, din păcate, mai săracă. Cunoaştem totuşi că în aceste necropole plane, exclusiv de incineraţie, marea majoritate a mormintelor sînt în urnă cu capac (*Urnengräber*) sau variante apropiate ale acestui tip. Ceea ce le deosebeşte de fapt între ele este cantitatea şi felul de depunere a pietrelor în raport cu urna ; există

[29] Singurul care prezintă în chip sintetic datele despre necropole este O. Kunkel într-o lucrare care este mai curînd un album şi un îndreptar bibliografic decît o sinteză arheologică : *Pommersche Urgeschichte in Bildern*, Stettin, 1931, p. 73–74, pl. 74. Foarte preţioasa publicaţie a lui H. Schumann, *Urnenfriedhöfe in Pommern*, în *Baltische Studien*, 39, 1889, ne-a rămas inaccesibilă.

[30] R. Hachmann, *op. cit.*, p. 147 : ,,Eggers « Westpommerscher Formenkreis »... ist zwar als « Formenkreis » sichtbar, lässt sich jedoch noch nicht klar als Kulturgruppe mit bestimmten, Grab- und Beigabensitten erfassen''.

[31] H. J. Eggers, *Das Gräberfeld...*, p. 19.

[32] G. Schwantes, *op. cit.*, p. 358. Împrejurarea că ceramica din Pomerania anterioară are pronunţate trăsături de stil Ripdorf (şi chiar Jastorf *b*) pledează după opinia savantului german pentru o asemenea încadrare cronologică.

[33] R. Hachmann, *op. cit.*, p. 149 şi 162–165, tabelul fig. 53–54. Prin ,,jüngere vorrömische Eisenzeit'' Hachmann înţelege perioada Latène III pe care o datează între anii 120–0. Pentru Germania de nord el deosebeşte cinci faze (A–E) ale acestei perioade.

astfel urne incluse într-un pachet de pietre (*Steinpackung*), altele acoperite cu un pavaj (*Steinpflaster*) şi, în sfîrşit, o a treia categorie de urne în a căror groapă pietrele sînt depuse distanţat, la adîncimi diferite [34]. În faza tîrzie a acestor necropole şi pe măsură ce ne îndreptăm spre răsărit devin ceva mai puţin rare mormintele în urnă cu depunerea separată a cenuşii şi cărbunilor din rug (*Brandschüttungsgräber*), precum şi mormintele de incineraţie în groapă (*Brandgrubengräber*), tipuri atît de caracteristice pentru populaţiile numite „est-germanice"[35].

Datorită însă atît poziţiei sale geografice, cît şi ansamblului de elemente de civilizaţie materială şi spirituală din care este alcătuită, grupa culturală din Pomerania anterioară a fost definită de către cercetătorii săi, în chip direct sau implicit, ca „vest-germanică"[36]. Prin această determinare trebuie astăzi înţeles că grupa amintită, în unitatea şi structura sa, ca şi ceramica, inventarul metalic, ritualurile funerare specifice luate separat îşi găsesc analogii consistente nu la est de Oder, ci la apus de acest fluviu, în mediul civilizaţiei Jastorf [37].

Cunoscînd şi înţelegînd astfel „cercul vest-pomeranian" de cultură, se pune problema de a şti în ce măsură mediul cultural de la Ghelăieşti şi, în general, descoperirile din aria culturii Poieneşti—Lukaşevka confirmă presupunerea că şi din aria de vieţuire a „fibulei pomeraniene" au pornit spre ţinuturile pontice grupe de populaţie germanică. Pentru a răspunde la această întrebare, şi pentru a ne justifica afirmaţia după care aşezarea de la Ghelăieşti corespunde, ca timp şi mediu cultural, fibulei în discuţie, este necesar să facem o prezentare sumară a materialului descoperit întîmplător (în cărămidărie), la suprafaţă, şi cu ocazia micului sondaj întreprins aici în toamna anului 1968. Puţinătatea materialului — în exclusivitate ceramic — de care dispunem face însă ca rezultatele preliminare ale analizei sale şi, respectiv, concluziile pe care le vom trage pe acest temei să fie condiţionate de viitoarele săpături şi cercetări.

Fragmentele de olărie provenind din unicul strat de cultură al aşezării de la Ghelăieşti pot fi clasificate după modelul „clasic" în ceramică fină şi grosieră, cea din urmă predominînd din punctul de vedere al cantităţii şi al varietăţii formelor.

Ceramica fină este reprezentată numai prin forma de strachină (castron) cu fund relativ mic, pîntec larg, umeri rotunjiţi şi buza scurtă, îngroşată şi faţetată, răsfrîntă spre exterior (fig. 7/1—9). Uneori vasele amintite poartă torţi în forma literei X (fig. 7/9). Pasta acestor vase conţine cioburi şi scoică foarte mărunt pisate. Suprafaţa, acoperită cu o angobă fină, este lustruită cu aceeaşi grijă şi îndemînare ce caracterizează modelarea formei. Arderea, cînd oxidantă, cînd reducătoare, este de asemenea îngrijită, de bună calitate, uniformă.

---

[34] O. Kunkel, *op. cit.*, p. 73. Pe planşa 74 sînt ilustrate astfel de tipuri de morminte de la Netzeband, distr. Greifswald.

[35] O. Kunkel, *op. cit.*, p. 74.

[36] Eggers (*Die vorrömische und römische Eisenzeit...*, p. 304) o califică direct: „eine westgermanische Sonderkultur", în timp ce Kunkel (*op. cit.*, p. 74) se mulţumeşte să determine ca vest-germanică ceramica acestei grupe, subliniind totala ei deosebire faţă de ceramica culturii pomeraniene.

[37] Schwantes (*op. cit.*, p. 358) tratează fără ezitare grupa vest-pomeraniană drept o grupă locală a culturii Jastorf (Ripdorf).

Ceramica grosieră trădează mult mai puţin scrupul în alegerea pastei, modelare, finisare şi ardere. Granulaţia mare a cioburilor pisate din pastă este vizibilă, în lipsa angobei şi a încercărilor de netezire la suprafaţa pereţilor vasului. Există chiar o specie pentru care aspectul grunţuros al suprafeţei are un sens ornamental şi se obţine intenţionat prin barbotinare (fig. 7/21). În unele cazuri cioburile pisate au fost înlo

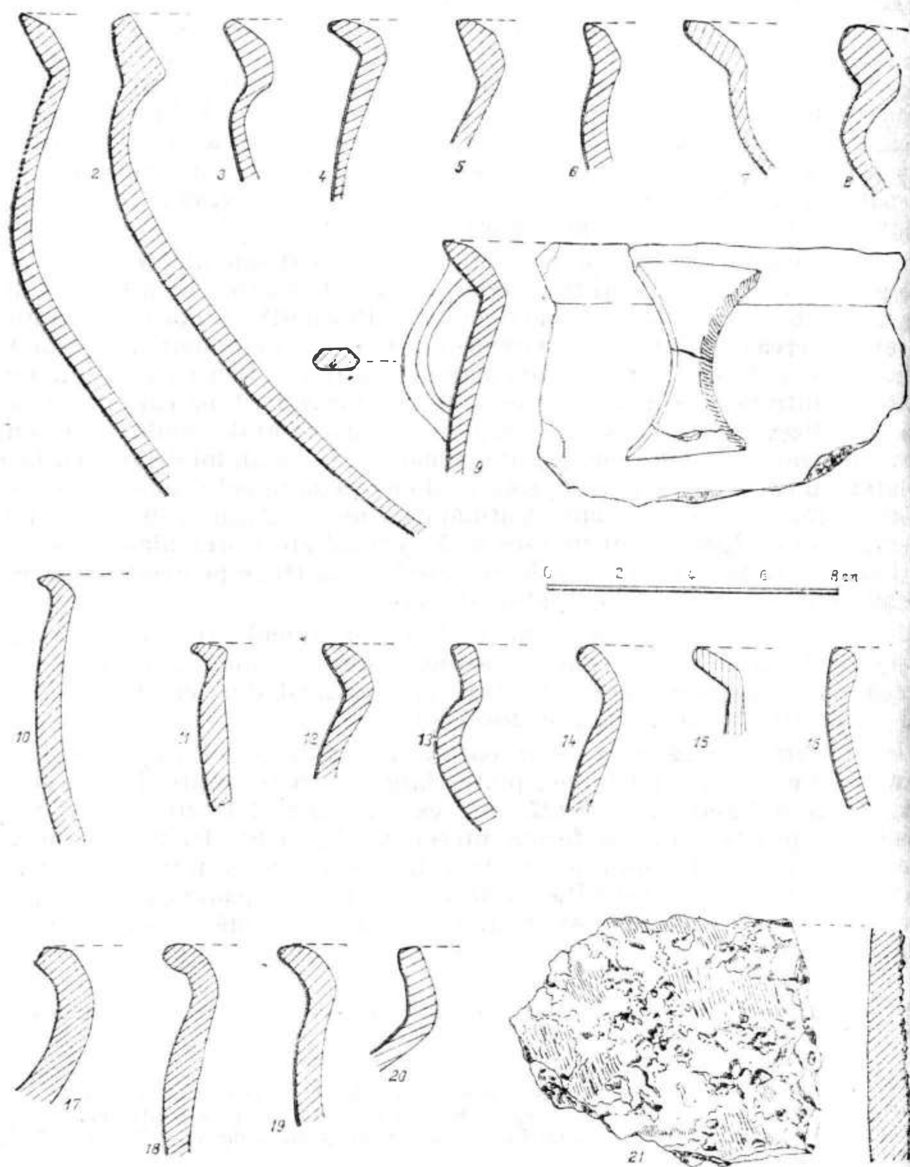

Fig. 7. — Ceramică germanică de la Ghelăieşti (1/2 mărime naturală).

cuite, ca degresant, cu nisip. Vasele sînt în general de dimensiuni mari, modelate în grabă, fără preciziune. Arderea este neuniformă de la o şarjă la alta (există vase arse slab, de consistenţa cretei şi altele deja uşor vitrifiate), dar şi pe acelaşi vas, de la o parte la alta, aşa cum o dovedesc petele de culoare diferită. Acestei categorii îi aparţin oalele mijlocii cu profil în S (fig. 7/18—19) şi cele mari cu corp oval şi buza arcuită spre exterior (fig. 7/17, 20), străchinile cu profil în S a căror buză este răsfrîntă în unghi (fig. 7/15) sau prin curbură (fig. 7/12—14), borcanul cu corpul puţin bombat şi buza răsfrîntă (fig. 7/10—11) etc. La multe exemplare, chiar la vasele mari, se observă tendinţe rudimentare de îngroşare şi faţetare a buzei, reflex al modei atît de caracteristice pentru ceramica fină (fig. 7/17).

În sfîrşit, o a treia şi ultimă categorie ceramică o reprezintă puţinele fragmente, atipice din punct de vedere al formei, de amfore greceşti. Pasta lor, de culoare gălbuie sau cărămizie, conţine uneori grăunţe vizibile de nisip maroniu. Puţinătatea şi caracterul atipic al fragmentelor de amforă fac deocamdată nesigură identificarea centrului de producţie şi a vîrstei lor. Fără a fi lipsită de importanţă, oricum această identificare are o valoare secundară în discuţia noastră, pentru care principalul constă acum în a defini, pe baza ceramicii, mediul etno-cultural de la Ghelăieşti.

Din punct de vedere strict cultural, aşezarea noastră poate fi atribuită, de la prima vedere, grupei (culturii) Poieneşti-Lukaşevka, în ciuda faptului sau tocmai pentru că conţinutul acestei grupe este destul de vag cunoscut şi destul de ambiguu prezentat în studiile mai mult sau mai puţin recent apărute la noi şi în U.R.S.S. Limitîndu-ne la domeniul ceramicii, atît de abundente în aşezări, domeniu în care încercările de tipologie nu sînt rare, vom observa că gruparea vaselor în categorii nu s-a făcut după criterii unitare, că au fost ignorate analogii de semnificaţie majoră sau că atunci chiar cînd aceste analogii au fost găsite interpretarea lor nu a fost dusă pînă la ultima consecinţă. Materialul de la Ghelăieşti este momentan mult prea puţin pentru a întemeia pe el un studiu despre ceramica de tip Poieneşti-Lukaşevka; totuşi el ne prilejuieşte unele observaţii de a căror valabilitate mai generală sîntem convinşi.

Prima constatare este aceea că olăria geto-dacă reprezintă printre fragmentele ceramice descoperite la Ghelăieşti un procentaj foarte mic. Prin forma lor — analiza singură a pastei fiind, după părerea noastră, insuficientă — numai două cioburi pot fi considerate cu siguranţă autohtone. În afara fragmentului ornamentat cu brîu alveolat (fig. 8/1) avem în vedere o bucată din fundul şi partea inferioară, cu locul de articulare a torţii, de la o ceaşcă tronconică-căţuie (fig. 8/2).

Nu numai prin excludere, dar şi pe baza analogiilor, care după cum vom vedea există, restul, marea majoritate a ceramicii trebuie atribuită componentei dominante germanice din grupa (cultura) Poieneşti-Lukaşevka. Afirmaţia noastră vine în contradicţie cu opinia încetăţenită în literatura românească şi pînă de curînd şi în literatura sovietică, după care numai vasele negre lustruite de felul celor găsite la Poieneşti şi în special cele cu buza faţetată şi cu torţi în X pot fi socotite de origine străină mediului local. Deşi nu a fost teoretizată, această opinie îşi găseşte re-

flectarea în majoritatea studiilor, în care numai vasele mai sus descrise sînt calificate ca fiind „bastarne”, iar restul ceramicii este considerată autohtonă[38]. De acord că aceste tipuri sînt cele mai frapante, mai caracteristice pentru elementul alogen — adăugînd chiar că faţetarea buzei şi toarta în X sînt elemente care indică originea lor imediat est-germanică[39] — trebuie totuşi să procedăm la o reconsiderare de ansamblu a atribuirii etno-culturale a ceramicii aflate în aşezările de tip Poieneşti-Lukaşevka.

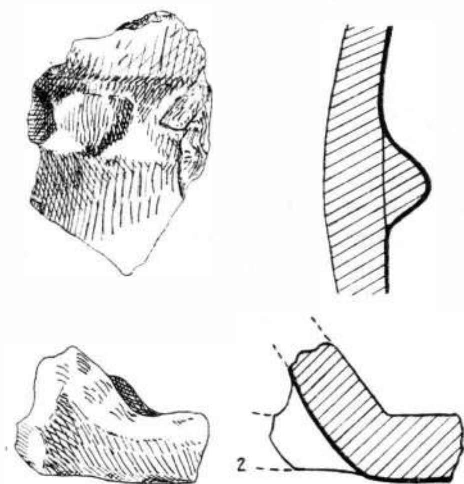

Fig. 8. — Fragmente dacice de la Ghelăieşti (aprox. 2/3 mărime naturală).

Pentru a nu devia prea mult de la scopul studiului de faţă, ne vom mulţumi cu această ocazie să insistăm pentru repunerea în drepturi — în sensul originii sale germanice — a ceramicii barbotinate, considerată încă de unii cercetători, fără nici un temei, ca aparţinînd olăriei autohtone geto-dace[40]. Această specie a fost răspîndită de la un capăt

[38] În acest chip au fost publicate şi interpretate materialele de la Lunca Ciurei, în raportul preliminar, *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 184—186 şi de la Lukaşevka II, cf. G. B. Fedorov, *Население Прутско—Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э.*, în *MIA*, 89, 1960, p. 17—20, 37—40, 240—246, şi M. A. Romanovskaia, *Селище Лукашевка II*, în *SA*, 3, 1962, p. 294—297. De la Lukaşevka II de altfel au fost publicate mai multe vase hallstattiene drept getice aparţinînd aşezării „bastarne” (*MIA*, 89, p. 311, pl. 4 a/2). Optica pe care o discutăm aici este foarte evidentă în studiul semnat de Silvia Teodor, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii din secolele III—II î.e.n. din Moldova*, în *SCIV*, 18, 1967, 1, p. 25—43, unde sub numele de „tipul Lunca Ciurei” este unită şi definită ca locală toată ceramica din aşezări cu excepţia vaselor negre faţetate.

[39] J. Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, vol. I, 1919, p. 187. Culoarea, deci şi arderea ceramicii faţetate au o importanţă mai mică în această discuţie. Arderea la roşu sau în alte nuanţe poate reprezenta o particularitate locală sau cronologică, dar fiind vorba de aceeaşi pastă, formă şi tehnică nu credem că este nevoie să se constituie categorii aparte care să fie explicate prin influenţa bastarnă asupra olăriei geto-dace (cf. S. Teodor, *op. cit.*, p. 42).

[40] S. Teodor (*op. cit.*, p. 32) caută analogii pentru vasele barbotinate la Ciumeşti şi Moreşti. Deşi cunoaşte analogiile adevărate ale ceramicii barbotinate, M. A. Romanovskaia consideră aşezarea de la Brăneşti (R. S. S. Moldovenească), unde această specie este bine reprezentată, ca aparţinînd seriei de monumente getice în care elementul bastarnic, reprezentat prin ceramica faţetată, ar fi în minoritate, *op. cit.*, p. 297, precum şi *Раскопки в Бранештах в 1962 г.*, în *KS*, 102, 1964, p. 40—42 şi fig. 14.

la altul al lumii germanice, începînd din bronzul recent nordic[41] şi durînd pînă în vremea romană. Pe măsura expansiunii germanice Latène spre sud-est, ceramica barbotinată a fost vehiculată de purtătorii culturii pomeraniene şi apoi de cei ai culturilor Poieneşti-Lukaşevka şi Zarubinţî pînă în spaţiul dintre Carpaţi şi Nipru[42].

Aceeaşi origine germanică trebuie să aibă, credem, oala şi strachina cu profil în S, oalele mari cu buza faţetată, borcanul cu buza scurtă, răsfrîntă etc., a căror origine mediul local geto-dac anterior şi sincron nu o poate explica. O analiză în acest spirit a întregului repertoriu de forme ceramice din cultura Poieneşti-Lukaşevka va permite o mai justă, mai apropiată de realitate, evaluare a rolului jucat de „bastarni" în geneza şi evoluţia acestei culturi. Ceramica „bastarnică" nu va mai reprezenta în aşezări procentajul aproape neglijabil de 10—15%[43] şi tot astfel unele dintre cele mai curate complexe germanice de olărie nu vor mai putea fi socotite drept getice sau, cel mult, getice de influenţă „bastarnă"[44].

Discuţia asupra ceramicii de la Ghelăieşti are rolul de a demonstra că „fibula pomeraniană" a fost descoperită într-un mediu cultural esenţialmente germanic. Fragmentul de căţuie descris mai sus, fără a pune în dubiu cîtuşi de puţin această concluzie, are valoarea unui element de datare care ne indică cel mai devreme secolul I î.e.n., cu alte cuvinte, tocmai perioada din care datează fibula în discuţie. Determinarea etnoculturală a mediului de descoperire de la Ghelăieşti rămîne după cum se vede prea generală, datorită atît lipsei inventarului metalic, cît şi puţinelor posibilităţi pe care le avem momentan de a compara materialul ceramic de aici cu cel din „cercul vest-pomeranian".

Cu toate acestea, argumente care să vorbească în favoarea unei mişcări de populaţie din regiunile litorale dintre gura Elbei şi cea a Vistulei, incluzînd deci şi Pomerania anterioară, există. Pînă nu demult, pe baza acelor cu aripioare (*Flügelnadeln*) descoperite la Nemčice (Moravia) şi Gáva (Ungaria) se credea că grupuri de populaţie din aceste regiuni au participat numai la mişcările germanice Latène îndreptate spre Dunărea mijlocie[45]. Elemente mai recent intrate în discuţie arată

---

[41] E. Petersen, *Die Bastarnen und Skiren*, în H. Reinerth, *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, III, 1940, p. 896 şi 912. Ceramică barbotinată există şi în cultura lusaciană (Lausitz) al cărui etnic constituie însă o problemă încă deschisă.

[42] Cf. E. Petersen, *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen*, Berlin, 1929, p. 45, St. Nosek, *Kultura grobów skrzynkowych i podkloszowych w Polsce poludniowo-zachodniej*, Cracovia, 1946, p. 135—136, D. M. Macinski, *К вопросу о происхождении зарубинецкой культуры*, în *KS*, 107, 1966, p. 4 şi 8.

[43] La Lukaşevka II ceramica neagră faţetată reprezintă în medie 10—12% din totalul olăriei descoperite. Ceramica descoperită aici în 1958 a fost clasată de G. B. Fedorov (*op. cit.*, p. 246) astfel: 3 285 fragmente getice, 306 „bastarne" şi 211 de import. Dacă cioburile barbotinate pe care Fedorov le menţionează expres ar reprezenta numai o pătrime din „ceramica getică", ponderea elementului germanic ar fi alta. Procentajul propus de noi nu este exagerat din moment ce la Brăneşti raportul dintre cioburile barbotinate şi cele netede este aproape egal (informaţie de la M. A. Romanovskaia, Moscova, sept. 1967).

[44] Avem în vedere materialul de la Şorogari pe care S. Teodor (*op. cit.*, p. 42) crede că poate observa influenţa bastarnică în ceramica getică, dar care, după noi, reprezintă unul dintre complexele germanice cele mai puţin contaminate de mediul local. Vasele sau fragmentele barbotinate ilustrate de S. Teodor la fig. 2/3 şi 7/1,3 au, evident, tot atît de puţin comun cu ceramica getică pe cît au buzele faţetate de la fig. 5/5—7.

[45] E. Petersen, *Zu den frühesten Wanderungen der Westgermanen*, în *Mannus*, 24, 1932, p. 168—173.

însă că şi migraţiile spre ţinuturile pontice au absorbit elemente din spaţiul mai sus delimitat. De aici, mai precis din zona gurilor Oderului îşi trage originea, fără îndoială, oala cu patru urechiuşe descoperită în mormîntul de incineraţie de la Kruglik (reg. Cernăuţi)[46]. Ea poate să provină atît din grupa Oksywia (Oxhöft) din nord-vestul Poloniei[47] cît şi din Pomerania anterioară[48]; în favoarea celei dintîi posibilităţi pledează însă în plus tipul de înmormîntare (probabil *Brandgrubengrab*) caracteristic ariei est-germanice. O fibulă de tip Zarubinţî, pentru care cea mai apropiată analogie este cea de la Lukaşevka II şi care a fost descoperită cu peste opt decenii în urmă la Holte, în nordul Germaniei, poate şi trebuie să fie interpretată drept un reflex al legăturilor neîntrerupte dintre populaţia plecată şi cea rămasă în patria sa, drept o dovadă a circulaţiei şi în sens invers migraţiei a unor bunuri culturale caracteristice. O astfel de interpretare ne arată că şi de la gura Elbei au plecat grupuri germanice spre spaţiul cuprins între Carpaţi şi Nipru[49].

În sfîrşit, alături de datele arheologice discutate aici, pot fi aduse unele informaţii ale izvoarelor antice care au fost deja ingenios şi destul de convingător exploatate în literatura mai veche pentru a dovedi participarea la migraţia „bastarnică est-germanică" a unor grupuri de populaţie „vest-germanică"[50]. Este vorba de identificarea, foarte probabilă după noi, a sidonilor — unul dintre cele trei triburi bastarne menţionate de Strabo — cu s(e)idinii, pe care, mai tîrziu, Ptolemeu îi plasează la apus de cursul inferior al Oderului (Viadua), identificare ce ne duce către acela dintre punctele de plecare a migraţiei germanice Latène, pe care l-am stabilit pe baza descoperirii de la Ghelăieşti. Mai mult decît atît, pornind de la informaţia lui Ptolemeu despre existenţa în regiunea de localizare a s(e)idinilor a unui „oraş" numit Skirion, putem accepta, după E. Petersen, ca între sidoni-s(e)idini şi sciri să fie pus semnul identităţii[51]. Această ipoteză merită să fie reţinută cu atît mai mult, cu cît astăzi unicei menţiuni din decretul olbian pentru Protogenes i s-au adăugat, prin descoperirea pe teritoriul Moldovei a unor coliere în formă de coroană (*Kronenhalsringe*), foarte preţioase probe arheologice ale prezenţei scirilor în spaţiul de la răsărit de Carpaţi în secolele III—I î.e.n.[52] (fig. 6).

---

[46] B. A. Timoşciuk, I. S. Vinokur, *Памятники эпохи полей погребений на Буковине*, în *KS*, 90, 1962, p. 76 şi urm. Descrierea şi desenele publicate nu sînt suficient de clare nici în privinţa condiţiilor de găsire, nici în cea a tipologiei inventarului. Mormîntul (groapa de 2 × 1,3 m) pare mai curînd a fi un „Brandgrubengrab" decît un „Urnengrab". Fibula deteriorată, ar putea fi de tip B Kostrzewski.

[47] D. M. Macinski, *Археологические памятники у села Круглик и проблема зарубинецкой культуры*, în *Тези доповідеі подільскоі історико-краезнавчоі конференции*, Hmelniţki, 1965, p. 71—72.

[48] Vase cu patru torţi-urechi s-au găsit la Netzeband, cf. O. Kunkel, *op. cit.*, pl. 74/50.

[49] K. Tackenberg, *Eine Fibel südrussischer Form mit Mittellatèneschema von der Elbmündung*, în *Die Kunde*, N.F., 14, 1963, p. 169—171.

[50] E. Petersen, *Die Bastarnen...*, p. 925; cf. şi Sepp Kaufmann, *op. cit.*, p. 83.

[51] E. Petersen, *loc. cit.*, cf. şi G. Schütte, *Ptolemy's Maps of Northern Europe*, 1917, p. 17, 103.

[52] M. Babeş, I. Untaru, *Der früheste latènezeitliche germanische Fund aus der Moldau (Der Kronenhalsring von Davideni)*, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969 (în pregătire); cf. şi E. Coman, *O piesă de podoabă germanică descoperită în judeţul Neamţ*, în *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 527—530.

După cum se vede, în ciuda aparențelor și a așteptărilor, o descoperire măruntă cum este „fibula pomeraniană" de la Ghelăiești a avut darul de a aduce în discuție nu numai probleme ce o priveau direct (tipologie, cronologie), dar și numeroase și importante aspecte de ordin arheologic și istoric ale migrației germanice Latène de la răsărit de Carpați. Unele dintre aceste probleme își găsesc, pe baza fibulei noastre, sugestii de rezolvare, rezolvări parțiale sau chiar încheieri destul de convingătoare. Ne vom opri în acest punct încercînd să sistematizăm și să concentrăm concluziile cu o mai mare valoare de generalitate ale studiului nostru :

1. La migrația al cărei rezultat îl constituie apariția grupei culturale Poienești-Lukașevka au participat și grupe de populație originare din Pomerania anterioară. Întrucît există elemente care ne permit să avem în vedere, în acest sens, întreaga zonă litorală dintre gura Elbei și gura Oderului, putem afirma că aria de origine a acestei grupe așa cum a fost ea delimitată, pe rînd, de R. Vulpe[53], R. Hachmann[54], K. Tackenberg[55] și D. M. Macinski[56], poate și trebuie simțitor lărgită.

2. Data relativ tîrzie a fibulei de la Ghelăiești (prima jumătate a secolului I î.e.n.) ca și împrejurarea că această piesă nu a putut fi produsă decît în aria îndepărtată a „cercului vest-pomeranian" dovedesc că sosirea grupelor germanice de populație a durat pînă tîrziu, în ajunul expansiunii geto-dace din vremea lui Burebista. Migrația „bastarnă" a fost deci o mișcare de lungă durată, continuă sau în valuri, ale cărei date extreme pot fi astăzi stabilite nu numai pe baza izvoarelor scrise, dar și pe aceea a unor descoperiri germanice certe : colierul de la Davideni pentru data de început[57] și fibula de la Ghelăiești pentru faza finală.

3. Avînd în vedere atît aria de pornire, acum mai bine delimitată, cît și desfășurarea îndelungată a migrației „bastarne", devine necesar să se renunțe la ideea după care cauza acestei migrații ar fi constituit-o „presiunea celtică"[58], care față de lumea germanică a avut, temporal și spațial, un caracter limitat. Cauza fenomenului în discuție este internă acestei lumi și ea s-a manifestat prin debordarea continuă pe continent a triburilor germanice din rezervorul lor nordic[59].

4. Analiza materialului arheologic ne poate da sugestii privind compoziția etno-tribală a masei de populație pe care autorii antici au cunoscut-o sub numele generic al bastarnilor. Împrejurarea că aria de origine a „fibulei pomeraniene" corespunde localizării s(e)idinilor lui Ptolemeu (ce pot fi socotiți drept sidonii bastarni sau scirii, rămași în patria lor) este, după părerea noastră, mai mult decît o simplă coin-

---

[53] R. Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în *Nouvelles études d'histoire*, I, 1955, p. 107.

[54] R. Hachmann, *Jastorf-Funde ausserhalb der Jastorf Kultur*, în *Die Kunde*, N.F., 8, 1957, 1–2, p. 87–88.

[55] K. Tackenberg, *Zu den Funden von Lukaschewka...*, p. 413–414.

[56] D. M. Macinski, *К вопросу о датировке, происхождении...*, p. 93–94.

[57] Pe baza schemei tipologice în general acceptate, am datat colierul de la Davideni la jumătatea Latène-ului mijlociu, către anul 200 î.e.n. M. Babeș, I. Untaru, *op. cit.*

[58] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 112.

[59] Cf. M. Jahn, *Die Wandalen*, în H. Reinerth, *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, III, p. 962–964.

cidență pe care se poate baza o interpretare speculativă. Este doar unul dintre primele cazuri în care lumini convergent aruncate de izvoarele scrise și datele arheologice au permis să se izoleze un element etno-cultural component al fenomenului bastarnic : sciro-sidonii de origine și cultură vest-germanică.

În lumina acestor concluzii, noțiunea de ,,bastarni'', nuanța obiectiv-condiționată pe care această noțiune trebuie să o poarte în interpretarea istorico-arheologică pot căpăta contururi tot mai clare. Prin bastarni nu vom mai înțelege neapărat un trib care a migrat dintr-o zonă restrînsă, la o dată anumită și care intrînd în scena istorică și-a făcut cunoscut numele lumii greco-romane — deși, fără îndoială, un asemenea trib a existat. Noi trebuie să înțelegem prin bastarni întreaga populație germanică care, pornind din ținuturi diferite ale patriei sale inițiale și la momente diferite, a migrat în spațiul de la răsărit de Carpați unde a constituit, pentru mai multe veacuri la rînd, unul dintre cele mai importante elemente etnice, culturale și politice. Noțiunea de bastarni este așadar condiționată nu mai de conținutul său obiectiv, ci și de stadiul de cercetare al problemei, de convențiile la care trebuie să apelăm pentru a evita confuziile și pentru a adînci efortul nostru de cunoaștere istorică.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT L'ARCHÉOLOGIE ET L'HISTOIRE DES BASTARNES (UNE «FIBULE POMÉRANIENNE» DÉCOUVERTE EN ROUMANIE)

RÉSUMÉ

La migration bastarne à l'est des Carpates représente l'entrée des Germains dans la scène historique. Aux témoignages des sources écrites concernant les Bastarnes (voir note 1) se joignent, dans une quantité toujours accrue, les documents archéologiques qui reflètent fidèlement l'arrivée et l'établissement, dans cet espace, des groupes de population germanique originaires de l'Europe nord-centrale (voir notes 19, 21, 53 et 54). A cette catégorie de documents appartient aussi la fibule fragmentaire en bronze (fig. 1) découverte fortuitement à Ghelăiești (dép. de Neamț), dans une station qui, à en juger d'après la céramique (fig. 7), se rapporte à la civilisation (groupe) de Poienești-Loukaschewka.

Notre pièce se rattache à la série des «fibules poméraniennes» (pommersche Fibeln) dont l'aire de diffusion, bien délimitée, comprend le Mecklenbourg de l'ouest, la Poméranie occidentale (antérieure) et l'île de Rügen (fig. 6). En prenant pour point de départ l'étude plus ancienne de H.J. Eggers (voir note 9), l'auteur propose un nouveau schéma d'évolution, respectivement une classification plus élastique et dynamique desdites fibules (tableau fig. 5). La pièce de Ghelăiești appartient au type récent (Mölln-Medow, voir fig. 4/3—5) et doit être datée de la première moitié du Ier siècle av.n.è. en raison de la chronologie propre de ces fibules et des circonstances de sa découverte, à savoir que les monuments germaniques du Latène de Moldavie ne peuvent être datées qu'avant l'époque d'expansion maximale connue par les Gètes et les Daces sous Burébista (vers le milieu du Ier siècle av.n.è.).

Il n'y a pas de raison de croire que cette typique antiquité germanique, trouvée à environ 1200 km de la plus proche pièce analogue, eût été fabriquée en Moldavie ou bien qu'elle y soit arrivée par voie d'échange. Selon l'auteur, la fibule de Ghelăieşti prouve que des groupes de population originaires de la Poméranie occidentale ont pris part à la migration «bastarne» vers les régions est-carpatiques. Une autre preuve en ce sens, est que l'aire initiale de la «fibule poméranienne» était habitée, selon Ptolémée, par les «S(e)idinoi» qui peuvent être identifiés aux «Sidones» bastarnes de Strabon et aux Skires dont fait mention le décret olbien en honneur de Protogène (voir note 50).

La migration «bastarne» représente la résultante de plusieurs mouvements qui ont commencé au IIIe siècle av.n.è. et qui ont duré jusqu'au Ier siècle av.n.è. Du point de vue archéologique ces dates sont confirmées d'un côté par le «Kronenhalsring» de Davideni, dép. de Neamţ (fin du IIIe siècle av.n.è., voir notes 52 et 57) et de l'autre par la fibule de Ghelăieşti.

En conclusion l'auteur apprécie comme entièrement justifiée l'idée de concevoir les Bastarnes comme une masse germanique hétérogène émigrant, au fur et à mesure, des diverses régions de sa «patrie» originaire vers les contrées de la mer Noire et du Bas-Danube, où elle a joué, plusieurs siècles durant, un important rôle historique.

LÉGENDE DE FIGURES

Fig. 1. — La fibule de Ghelăieşti (aprox. 2/3 grandeur naturelle).

Fig. 2. — «Fibules poméraniennes» de type ancien: 1, Turloff; 2, Raduhn (tombe n°9); 3, Neuburg; de transition vers le type moyen: 4, Samtens; 5, Raduhn (tombe n°7b) (d'après H. J. Eggers; toutes les pièces 1/2 grandeur naturelle).

Fig. 3. — «Fibule poméranienne» de type moyen de Netzeband (d'après H. J. Eggers; 1/4 grandeur naturelle).

Fig. 4. — «Fibules poméraniennes» de transition vers le type récent: 1, Grischow; 2, Pöglitz; de type récent: 3, Mölln-Medow; 4, Rügen (Musée de Berlin); 5, Gr. Methling (d'après H. J. Eggers; 1/2 grandeur naturelle).

Fig. 5. — Schéma d'évolution de la «fibule poméranienne» (les rectangles hachurés représentent chacun une fibule d'un type déterminé).

Fig. 6. — Diffusion des «fibules poméraniennes».

Fig. 7. — Céramique germanique de Ghelăieşti (1/2 grandeur naturelle).

Fig. 8. — Fragments céramiques daces de Ghelăieşti (aprox. 2/3 grandeur naturelle).

ÎN LEGĂTURĂ CU RITURILE FUNERARE LA CARPI

DE

GH. BICHIR

Întrucît pregătesc o monografie despre cultura carpică, am așteptat cu deosebit interes publicarea rezultatelor săpăturilor de la Văleni-Botești, jud. Neamț[1]. Citind însă articolul lui I. Ioniță și V. Ursache, *Date noi privind riturile funerare la carpo-daci*, apărut în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 211—225, am constatat că cei doi autori, deși atacă probleme importante, nu furnizează date suficiente despre necropola de la Văleni-Botești și nici n-au consultat întreaga bibliografie cu privire la această problemă.

Astfel, din articol nu reiese clar dacă la Văleni-Botești sînt două necropole sau numai una. Dacă sînt două necropole, care este raportul cronologic dintre ele și de ce au fost necesare două cimitire pentru o singură așezare? Care este distanța dintre cele două necropole etc. Aceste date sînt importante, întrucît se pare că în cadrul necropolelor carpice există o grupare a mormintelor pe zone, lăsînd între zone spații libere. Astfel, la Pădureni, cimitirul se grupa în două mari zone, una la nord și alta la sud; zona nordică cuprindea circa 2/3 din morminte. La Moldoveni-Gabăra, judecînd după plan, grupurile de morminte erau dispuse oarecum circular, în mijlocul cimitirului lipsind mormintele, ca și între cele două zone de la Pădureni[2]. Nu cumva și la Văleni-Botești este vorba de același lucru? În articolul citat nu se arată dacă la Văleni-Botești s-a constatat gruparea unor morminte pe familii, așa cum

---

[1] Folosim denumirea de Văleni-Botești (numele satului și al comunei) și nu pe aceea de Văleni, cum fac I. Ioniță și V. Ursache, pentru a evita confuzia cu alte localități, întrucît pe teritoriul României sînt peste 30 de localități cu acest nume; 10 se află numai în Moldova, iar două dintre acestea sînt chiar în jud. Neamț și una dintre ele a intrat deja în literatura de specialitate. Cf. C. Mătasă, în *BCMI*, 97, 1938, 1940, p. 24 și H. Dumitrescu, *Raport asupra săpăturilor de la Văleni, jud. Neamț*, în *Raport asupra activității științifice a Muzeului național de antichități în anii 1942—1943*, București, 1944, p. 16—17.

[2] Cf. Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienești din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 256 și urm. La Poienești, datorită formei lunguiețe a măgurii, mormintele erau dispuse oarecum pe alei. Cf. R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, în *Materiale*, I, p. 466 și Bakó Géza, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 33—37.

s-a observat în celelalte necropole[3]. Nicăieri în articol nu se consemnează adîncimea la care se aflau mormintele de incinerație. Faptul este important deoarece s-ar găsi și alte explicații pentru oasele puține din mormintele de incinerație și lipsa unor părți din urne, decît aceea a unor practici rituale. Cercetările efectuate la Pădureni (săpături Sebastian Morintz și Gh. Bichir) și Butnărești (săpături Gh. Bichir) au permis să se constate că mormintele mai adînci conțineau oase mai multe decît cele care se aflau mai la suprafață. În unele morminte, oasele neîncăpînd în urnă au fost depuse lîngă urnă[4]. Conservarea oaselor (incinerate sau nu) mai depinde și de natura solului, căci se știe că în soluri diferite acizii humici acționează diferit. I. Ioniță și V. Ursache nu spun nimic nici despre starea de conservare a înhumaților, ca să ne dăm seama de acțiunea acizilor humici asupra oaselor incinerate.

Este știut că în unele cazuri au servit drept urne vase deja folosite sau numai părți din vase, dar din fotografia secțiunii 11 reiese că la Văleni-Botești mormintele de incinerație se aflau la adîncime mică și atunci constatarea lui I. Ioniță și V. Ursache, „că în foarte multe cazuri vaselor folosite ca urne le lipsește marginea...", nu trebuie pusă numai pe seama unor „practici rituale"[5], ci și pe aceea a fierului de plug și a lucrărilor agricole în general, efectuate de-a lungul secolelor[6].

Prezentarea planului necropolei și a unui profil care să ilustreze raportul dintre înhumați și incinerați erau lucruri foarte utile pentru înțelegerea situației de la Văleni-Botești. Dată fiind importanța problemelor pe care le tratează, cei doi autori n-au prezentat ilustrația necesară, din care să reiasă că cercei de tip sarmatic sau alte materiale întîlnite la înhumații cu cranii deformate de la Poienești au apărut și la incinerații de la Văleni-Botești. Mai mult, la materialele ilustrate nu se specifică dacă ele provin din morminte de incinerație sau din morminte de înhumație. Consider că scopul ilustrației nu a fost acela de a ne convinge că la incinerați s-a găsit ceramică carpo-dacică, ci să ne prezinte inventarul cîtorva morminte de înhumație, specificîndu-se dacă sînt morminte de copii, adolescenți sau adulți. La fel, în articol nu se menționează dacă la Văleni-Botești poate fi vorba numai de copii sub șapte ani, ca la Soporul de Cîmpie, sau și de adolescenți. Sînt lipsuri pe care anunțarea unui viitor articol despre necropola de la Văleni-Botești nu le poate motiva, întrucît despre această necropolă n-a fost publicat nici un raport de săpături.

Desigur că observații cu privire la articolul *Date noi privind riturile funerare la carpo-daci* se pot face multe, dar cum noi nu intențio-

[3] Vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 256 și Bakó Géza, *op. cit.*, p. 33—40.

[4] Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 255, unde se menționează pentru Pădureni mormintele: 1, 3, 6, 14 și 47. De asemenea, s-a făcut observația că existau oase din toate părțile scheletului. În general mormintele de maturi conțineau oase mai multe decît cele de adolescenți și copii.

[5] *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 213—214. Întrucît ne vom referi continuu la acest articol și pentru a nu mări numărul notelor, vom da pagina în text.

[6] Terenul în pantă pe care se află necropola a fost ros de ape și vînt, așa încît mormintele n-au mai rămas la adîncimea lor inițială. Afirmația celor doi autori că „urnele au fost îngropate de la început cu aceste lipsuri" — e vorba de vase cărora le lipsește buza, total sau parțial (vezi *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 214) — nu poate fi sigură decît pentru acele urne care se aflau la adîncimea la care nu putea pătrunde fierul plugului sau cazmaua.

năm să-l recenzăm, ci să discutăm problema raportului cronologic dintre incineraţii şi înhumaţii de la Poieneşti şi Moldoveni-Gabăra şi apartenenţa etnică a celor înhumaţi în aceste necropole, nu vom insista asupra lor, decît în măsura în care ele se leagă de problemele enunţate. Lipsind datele necesare, situaţia de la Văleni-Boteşti şi Săbăoani nu poate fi discutată decît după apariţia atrticolului anunţat.

Considerînd că înhumaţii din necropola de la Văleni-Boteşti sînt contemporani cu incineraţii, Ioniţă şi Ursache presupun acelaşi raport cronologic şi pentru necropolele de la Poieneşti şi Moldoveni-Gabăra. Dacă pentru Poieneşti se încearcă a se da o anumită interpretare poziţiei stratigrafice a trei morminte, pentru Moldoveni-Gabăra situaţia nici nu se discută.

După cum este ştiut, la Poieneşti, pe ,,Dealul Teilor'', au fost identificate urme arheologice din diverse epoci istorice: o aşezare de tip Cucuteni A, o necropolă bastarnă (cultura Poieneşti-Lukaşovka), o necropolă din secolul al III-lea şi o aşezare de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov. Existenţa pe acelaşi teren a complexelor amintite a făcut ca nu întotdeauna colectivul condus de prof. R. Vulpe să poată obţine date stratigrafice suficiente. Aşa se explică faptul că nu s-a putut surprinde raportul stratigrafic dintre aşezarea din secolul al IV-lea şi necropola carpică[7]. Autorul valoroasei lucrări despre săpăturile de la Poieneşti considera aşezarea anterioară necropolei şi o atribuia carpilor, datînd-o în secolul al III-lea e.n., sfîrşitul ei fiind pus în legătură cu luptele dintre carpi şi romani din anii 295—297. Necropola, în care vedea suficiente elemente autohtone, era datată de acelaşi cercetător la sfîrşitul secolului al III-lea (post 295—297) şi în secolul al IV-lea e.n.; mormintele de înhumaţie situîndu-se cronologic în faza ultimă a necropolei, în plin secol al IV-lea[8].

Situaţia stratigrafică de la Poieneşti, nu întotdeauna suficient de clară, şi inventarul mormintelor de înhumaţie, în bună parte diferit de acela al mormintelor de incineraţie, au făcut ca diverşi cercetători să exprime păreri diferite în ceea ce priveşte raportul cronologic dintre incineraţi şi înhumaţi, păreri pe care Ioniţă şi Ursache nici măcar nu le-au amintit, deşi au apărut în publicaţii de circulaţie mondială, ca: volumul I din *Istoria României* şi periodicele *Dacia* şi *SCIV*. Astfel, Sebastian Morintz, într-un studiu publicat în *Dacia*, N.S., III, considera mormintele de înhumaţie posterioare celor de incineraţie şi cobora datarea lor la sfîrşitul secolului al III-lea şi eventual începutul secolului al IV-lea, acceptînd pentru incineraţi a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.[9].

Sebastian Morintz ca şi toţi cercetătorii care s-au ocupat de această problemă, pînă la Ioniţă şi Ursache[10], considerau că la Poieneşti există un cimitir de incineraţie carpic şi unul de înhumaţie sarmatic.

---

[7] Vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 262—263.

[8] Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 460, 497—498. În ultima vreme prof. R. Vulpe a renunţat la vechea datare şi atribuire etnică (vezi Gh. Bichir în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 217, nota 82).

[9] Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 468.

[10] De altfel, I. Ioniţă şi V. Ursache nici nu analizează inventarul înhumaţilor de la Poieneşti.

Pe această poziţie s-a situat de la început şi prof. I. Nestor, care spunea în 1960 : „La Poieneşti s-a descoperit, pe acelaşi loc pe care se găsea şi cimitirul carpic de incineraţie din secolul al III-lea e.n., un cimitir de înhumaţie care, după ritual (sarmaţii foloseau strict înhumaţia, după cum carpii tot atît de strict incineraţia cu urne) şi unele amănunte de port, aparţine sarmaţilor. Caracterul sarmatic al acestui cimitir este confirmat şi de practicarea deformaţiei craniului la unii indivizi îngropaţi în el. El este aproximativ contemporan cu cel carpic şi greu de interpretat, deoarece nu s-au putut face observaţii precise cu privire la raportul exact în timp dintre ele"[11].

Ocupîndu-ne de situaţia de la Poieneşti am inversat raportul cronologic dintre aşezare şi necropolă stabilit de prof. R. Vulpe şi am arătat că aşezarea nu aparţinea carpilor din secolul al III-lea, ci culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov din secolul al IV-lea, iar necropola este anterioară aşezării şi aparţine carpilor[12]. În ce priveşte raportul cronologic dintre înhumaţi şi incineraţi, pornind de la unele observaţii stratigrafice consemnate de R. Vulpe în lucrarea sa, am formulat părerea că înhumaţii sînt anteriori incineraţilor, considerînd distanţa în timp dintre aceste două categorii de morminte destul de mică. Am datat atunci mormintele de înhumaţie la mijlocul secolului al III-lea, iar pe cele de incineraţie în a doua jumătate a aceluiaşi secol (între mijlocul secolului al III-lea şi anii 295—297)[13]. În sprijinul anteriorităţii mormintelor de înhumaţie faţă de cele de incineraţie notam situaţia constatată la mormintele nr. 97, 130, 290 şi 342.

Căutînd să arate că situaţia de la Poieneşti este identică cu cea de la Văleni-Boteşti, I. Ioniţă şi V. Ursache încearcă să interpreteze diferit de noi situaţia stratigrafică a trei din cele patru morminte menţionate mai sus. Astfel, ei recunosc că mormîntul nr. 97 este suprapus de un mormînt de incineraţie, iar în ceea ce priveşte mormintele 290 şi 342, ei spun că „nu se află într-un raport stratigrafic precis faţă de mormintele de incineraţie respective" şi mormîntul nr. 130 suprapune el un mormînt de incineraţie (p. 220).

Să luăm pe rînd mormintele în discuţie şi să comparăm textul prof. R. Vulpe cu interpretarea dată de I. Ioniţă şi V. Ursache. Întrucît, cu privire la mormîntul nr. 97, părerile noastre coincid, ne vom ocupa numai de celelalte trei cazuri: M. 130, M. 290 şi M. 342.

Mormîntul 130 (descriere R. Vulpe)[14]. „Înhumaţie. Nivel 1,10 m. Schelet de copil, întins cu faţa în sus, cu braţele pe lîngă corp, orientat VSV-ENE, cu capul la VSV. Lung de 1,20 m. Oasele au fost în parte *răscolite ulterior* (sublinierea noastră). Astfel, o jumătate de mandibulă şi una din clavicule s-au găsit la 0,20 m deasupra bazinului. De asemenea, braţul drept a fost mutat de la locul său (fig. 193). Lîngă urechea stîngă s-a găsit un cercel de bronz (de tip sarmatic n.n.)... *Deasupra şoldului drept* (subl. ns.) se afla un pandantiv de fier în forma unui coşuleţ cilindric..., iar între genunchi, un vîrf de cuţit de fier.... Este posibil ca pandativul şi cuţitul, ţinînd seama de aspectul ruginii

[11] I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 678.
[12] Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 262—263, 269 şi 271.
[13] *Ibidem*.
[14] *Materiale*, I, p. 356—358 şi fig. 193—195.

lor care pare a arăta o trecere prin foc, să fie străine de acest mormînt, provenind de la o urnă de incinerație distrusă. Această circumstanță ar fi de natură să explice și deteriorarea unei părți din schelet" încheie R. Vulpe.

Din această descriere Ioniță și Ursache trag concluzia că „mormîntul de înhumație a distrus un mormînt de incinerație mai vechi", iar deranjarea parțială a înhumatului s-a petrecut ulterior și s-ar explica „printr-o răscolire a pămîntului cu un prilej neprecizabil" (p. 222). Principala obiecție adusă de cei doi autori părerii prof. R. Vulpe că mormîntul de incinerație a deranjat pe cel de înhumație, părere acceptată și de noi, o constituie lipsa urnei sau „a oaselor calcinate puse grămadă", căci teoria care se face cu privire la vîrful de cuțit nu poate fi luată în considerare. Obiecția că nu s-a găsit urna sau oasele calcinate poate fi adusă și în cazul că acceptăm anterioritatea mormîntului de incinerație față de cel de înhumație, întrucît în acest caz trebuiau să se găsească pe fundul gropii cioburi din urnă și oase calcinate, căci cei care au săpat groapa nu erau să adune numai cioburile și oasele calcinate și să lase pandantivul-căldărușă și vîrful de cuțit. Reiese astfel că lipsa cioburilor din urnă și a oaselor calcinate[15] nu poate folosi ca argument nici uneia dintre teze.

Hotărîtoare în această problemă ni se pare prezența pandantivului-căldărușă de fier *„deasupra șoldului drept"*, chiar lîngă zona unde lipseau și oasele scheletului. Acest lucru arată că pandantivul nu putea proveni decît de la un mormînt care a suprapus și deranjat scheletul. De ce nici pandantivul și nici vîrful de cuțit, măcar unul dintre ele, nu s-au găsit sub oasele scheletului, ci unul de-asupra oaselor *„pe șoldul drept"*, iar altul alături de oase. Cum putea ajunge pandantivul-căldărușă pe șoldul drept, dacă incineratul ar fi fost anterior înhumatului? Prezența vîrfului de cuțit mai departe de zona deranjată a oaselor nu poate constitui o problemă (atîta vreme cît n-a fost găsit sub schelet), deoarece datorită dimensiunilor lui mici putea să ajungă acolo și printr-un gang de animal. Dacă la argumentele noastre adăugăm și părerea prof. R. Vulpe, care a descoperit mormîntul, este lesne de înțeles de ce am susținut și susținem anterioritatea înhumatului față de incinerat.

Mormîntul 290 (descriere R. Vulpe)[16]. „Înhumație. Nivel 0,70. Distrus. Schelet de copil, din care s-au găsit numai craniul și cîteva oase răzlețe. Orientarea V—E, cu capul la V. *Scheletul a fost distrus poate cu prilejul săpării mormîntului de incinerație nr. 280* (subl. n.), care în acest caz ar fi relativ mai recent — conchide R. Vulpe —. Urna 280 se află la 0,60 m spre E. În jurul scheletului nu s-a constatat nici un obiect". În interpretarea lor, I. Ioniță și V. Ursache consideră distanța de 0,60 m dintre urnă și schelet *„mult prea mare"* pentru ca marginea gropii în care fusese depusă urna să fi ajuns a deranja scheletul. În al doilea rînd, ei spun că scheletul se afla la adîncimea de 0,70m, iar fundul urnei la numai 0,60 m și deci mormîntul de incinerație nu putea să deranjeze scheletul mormîntului 290. Dacă lucrurile ar sta așa,

---

[15] A fost probabil un mormînt de incinerație fără urnă ale cărui oase au fost descompuse de acizii humici.

[16] *Materiale*, I, p. 398—399.

desigur că cei doi cercetători ar avea dreptate, dar în lucrarea prof. R. Vulpe (text p. 395 şi ilustraţie, fig. 295 sus) se spune clar că adîncimea urnei mormîntului de incineraţie nr. 280 este de 0,77 m şi nu de 0,60 m. Fiind deci cu 7 cm mai adînc, mormîntul de incineraţie putea să-l deranjeze pe cel de înhumaţie, care se afla la numai 0,70 m adîncime.

Obiecţia adusă de I. Ioniţă şi V. Ursache că distanţa de 0,60 m dintre urnă şi înhumat este *„mult prea mare"* nu rezistă criticii, atîta vreme cît ea nu reprezintă distanţa dintre cele două gropi de morminte, ci distanţa dintre urnă şi oasele păstrate[17]. În această situaţie, părerea prof. R. Vulpe că scheletul M. 290 a putut fi distrus cu prilejul săpării mormîntului de incineraţie ni se pare justă, iar opinia lui Ioniţă şi Ursache „că groapa mormîntului de incineraţie nu putea să deranjeze scheletul 290" nu poate fi acceptată.

Mormîntul 342 (descriere R. Vulpe)[18]. „Înhumaţie. Nivel 0,57 m. Schelet de adult, întins, cu faţa în sus, cu braţele pe lîngă corp, orientat NV—SE, cu capul la NV. Craniul turtit prin efectul presiunii, cu tendinţa de întoarcere spre dreapta. Lungimea scheletului 1,68. Oasele complete, cu excepţia extremităţilor cîtorva din coastele libere şi a cîtorva falange de la mîini şi de la picioare. Nici un obiect de inventar. În ţărîna de umplutură a mormîntului şi printre oase s-au constatat cioburi din categoriile poroasă şi cenuşie superioară, din secolele III—IV e.n. Scheletul este astfel mai nou decît aceste cioburi, probabil din secolul IV e.n.".

De data aceasta, în *SCIV*, 19, 2, 1968 se acceptă părerea prof. R. Vulpe că scheletul este mai nou decît cioburile, dar fără a putea argumenta temeinic acest lucru din lipsă de elemente concrete[19].

În interpretarea pe care am dat-o în 1961 situaţiei mormîntului 342 am ţinut seama de faptul că în momentul cînd a redactat lucrarea prof. R. Vulpe considera aşezarea (de tip Sîntana de Mureş) anterioară cimitirului şi o data în secolul al III-lea, iar cimitirul era datat în secolul al IV-lea. În felul acesta, cînd spunea că cioburile sînt anterioare mormîntului, prof. R. Vulpe se gîndea că pot fi legate de aşezarea pe care o considera mai veche. Inversînd situaţia stratigrafică şi demonstrînd că aşezarea aparţine culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov şi este mai nouă decît cimitirul, am inversat şi raportul dintre cioburile din „umplutura" mormîntului şi schelet.

Desigur că este greu de precizat care cioburi provin din stratul de cultură şi care din umplutura gropii mormîntului, atîta vreme cît limitele gropii n-au fost prinse şi nu s-a putut observa că stratul de cultură de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov suprapune cimitirul şi, respectiv, mormîntul.

---

[17] De altfel trebuie reţinut faptul că nicăieri în lucrarea prof. R. Vulpe nu se menţionează că s-a prins conturul gropilor la înhumaţi şi nici nu se dau dimensiunile gropilor.

[18] *Materiale*, I, p. 412—413.

[19] Notăm, de exemplu, părerea autorilor că cioburile în discuţie ar putea aparţine secolului al III-lea şi nu secolului al IV-lea, lucru imposibil de dovedit atîta vreme cît nu s-au văzut cioburile, şi în descrierea prof. R. Vulpe nu se vorbeşte decît de cioburi cenuşii şi poroase, ambele specii ceramice întîlnite atît în secolul al III-lea, cît şi în secolul al IV-lea.

Nu trebuie să uităm, de asemenea, că baza stratului de cultură de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov se afla în *medie* la 0,50 m [20], iar scheletul la numai 0,57 m. Dacă adîncimea medie era de 0,50 m, înseamnă că în unele zone baza stratului de cultură putea fi şi mai jos; era suficientă o uşoară albiere de strat ca cioburile să ajungă la schelet [21]. Aşa încît, noi considerăm ca mai probabilă ipoteza că cioburile provin din stratul de cultură şi nu din „umplutura" gropii mormîntului, al cărui contur n-a putut fi precizat. Că cioburile (poroase şi cenuşii) nu provin de la o urnă de incineraţie, aşa cum ar înclina unii să creadă [22], este clar, deoarece diversitatea lor respinge o asemenea presupunere şi autorul săpăturilor de la Poieneşti ar fi consemnat acest lucru, aşa cum a făcut-o la alte morminte. Deci, în cazul de faţă, nefiind vorba de întretăiere de morminte, M. 342 trebuie scos din discuţie.

Din situaţia prezentată reiese că în necropola de la Poieneşti nu sînt date stratigrafice care să ateste că înhumaţii sînt contemporani cu incineraţii, aşa cum caută să susţină I. Ioniţă şi V. Ursache. Singurele observaţii stratigrafice care există pledează în favoarea ipotezei că mormintele de înhumaţie pot fi mai vechi decît cele de incineraţie. Problema care se pune însă este aceea de a şti precis în ce măsură observaţiile făcute la cîteva morminte sînt valabile pentru toţi înhumaţii. Dacă cei doi autori ar fi consultat studiul nostru din *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 177–224, apărut înainte ca *SCIV*, 19, 2, 1968 să intre la tipar, ar fi constatat că noi nu respingem în principiu contemporaneitatea mormintelor de incineraţie cu cele de înhumaţie, numai că acest lucru trebuie dovedit pe alte criterii decît cele stratigrafice.

Într-o comunicare ţinută în cadrul Institutului de arheologie în ianuarie 1965 [23], discutînd problema cronologiei necropolelor de tip Poieneşti şi pornind de la analiza unor piese de inventar şi în special a fibulelor de tip „D" descoperite în perimetrul necropolei şi provenind, aşa cum notează prof. R. Vulpe, din morminte distruse, arătam că, dacă aceste fibule provin din morminte de înhumaţie, va trebui să considerăm mormintele de înhumaţie contemporane cu cele de incineraţie [24]. De altfel şi în 1961 am datat mormintele de înhumaţie apropiate în timp de cele de incineraţie; mormintele de înhumaţie le-am data la mijlocul secolului al III-lea e.n., iar pe cele de incineraţie carpice în a doua jumătate a acestui secol [25].

Cu totul altfel se prezintă situaţia din necropola de la Moldoveni-Gabăra, despre care nu s-au publicat decît două rapoarte de săpături sumare şi ale căror date cu privire la unele piese de inventar sînt puse la îndoială de autorii săpăturilor de la Văleni-Boteşti. Din rapoartele de săpături redactate de Iulian Antonescu reiese că la Moldoveni-Gabăra

[20] Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 243.

[21] Sau „printre oase" cum se specifică în textul original; albierea stratului de cultură în acest punct fiind favorizată şi de tasarea umpluturii gropii mormîntului.

[22] Vezi I. Ioniţă şi V. Ursache, în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 221.

[23] Cf. Gh. Bichir, în *SCIV*, 17, 3, 1966, p. 489, nota 1 şi p. 508, nota 54, unde se dă şi titlul comunicării.

[24] Vezi şi *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 206.

[25] Cf. *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 263, 269 şi 271.

s-au descoperit 65 de morminte de incineraţie şi 17 de înhumaţie; dintr acestea din urmă doar trei sînt de oameni maturi, iar restul de copii.

În 1961, cînd ne-am ocupat de necropolele de tip Poieneşti şi de relaţiile acestor necropole cu lumea sarmată, am combătut teza conform căreia la Moldoveni-Gabăra am avea de-a face cu înhumări de cranii izolate care ar constitui „indiciile unor sacrificii umane" şi am arătat că sînt înhumări obişnuite de copii, ale căror schelete au fost descompuse de acizii humici[27]. În legătură cu raportul cronologic dintre înhumaţi şi incineraţi spuneam: „Raportul cronologic dintre înhumaţi şi incineraţi la Gabăra, din lipsă de observaţii stratigrafice, rămîne să fie stabilit pe baza studierii inventarului". Totuşi, în funcţie de unele fibule găsite la înhumaţi şi incineraţi şi a întretăierii dintre două morminte[28], înclinam spre ipoteza că mormintele de înhumaţie pot fi anterioare celor de incineraţie, urmînd ca cercetările viitoare să infirme sau să confirme această ipoteză.

Deci noi am formulat o ipoteză în funcţie de datele cunoscute în 1961, urmînd ca ea să fie confirmată de cercetările viitoare. În măsura în care săpăturile de la Văleni-Boteşti vin şi arată că înhumaţii sînt contemporani cu incineraţii, va trebui să acceptăm această contemporaneitate şi pentru Moldoveni-Gabăra, dar cu menţiunea că la Văleni-Boteşti lipsesc elementele sarmatice întîlnite la Moldoveni-Gabăra, după cum spun autorii săpăturilor de la Văleni-Boteşti. De altfel, este ştiut că noi acceptăm teza lui D. Protase că mormintele de înhumaţie din necropola de la Soporul de Cîmpie (este vorba de copii sub şapte ani) sînt contemporane cu cele de incineraţie şi aparţin toate aceleiaşi comunităţi daco-romane[29] şi n-am vedea de ce ne-am opune unei situaţii similare pentru necropola de la Moldoveni-Gabăra. Numai că trebuie specificat că la Soporul de Cîmpie în mormintele de înhumaţie lipsesc elementele sarmatice şi s-a găsit ceramică dacică lucrată cu mîna (vas cu brîu alveolar), cîtă vreme la Moldoveni-Gabăra întregul inventar cu excepţia căniţelor cenuşii lucrate la roată (întîlnite nu numai în mediu carpic, ci şi în numeroase complexe sarmatice din România şi vestul U.R.S.S.)[30], este sarmatic, considerînd drept exacte datele consemnate de Iulian Antonescu în raportul său de săpături.

În legătură cu apartenenţa etnică a înhumaţilor din necropolele de la Poieneşti şi Moldoveni-Gabăra s-au emis păreri diferite.

Astfel, pornindu-se de la prezenţa craniilor deformate şi a unor piese de inventar, toţi cercetătorii români şi străini, pînă la I. Ioniţă

[26] Iulian Antonescu, în *Materiale*, VII, p. 455—457 şi D. Protase, în *Dacia*, N.S. VI, 1962, p. 190.

[27] Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 266—267 şi 270—271.

[28] *Ibidem*, p. 260—261 şi 267. La incineraţii de la Gabăra s-au găsit fibule cu piciorul întors pe dedesubt (*Materiale*, VII, p. 454 şi fig. 6/1) ca şi la incineraţii de la Poieneşti (*Materiale*, I, p. 437—438). În schimb, fibulele cu piciorul întors pe dedesubt lipsesc din mormintele de înhumaţie din cele două necropole.

[29] Cf. D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 56 şi Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, p. 217.

[30] Amintim mormintele sarmatice de la Tecuci, Focşani, Cioinagi, Largu, Căscioarele, Bocani (R. S. S. Moldovenească) etc.; vezi Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 264, unde se dau şi trimiterile respective.

şi V. Ursache, au atribuit mormintele de înhumaţie de la Poieneşti sarmaţilor[31].

Din bibliografia citată la nota 31 se constată că nu numai Gh. Bichir şi D. Protase au considerat mormintele de înhumaţie de la Poieneşti sarmatice, aşa cum reiese din articolul lui I. Ioniţă şi V. Ursache[32], care atribuie carpilor şi mormintele de înhumaţie cu cranii deformate de la Poieneşti.

În ceea ce priveşte înhumaţii de la Moldoveni-Gabăra, părerile au fost împărţite. Astfel, unii cercetători au considerat că avem de-a face cu modificarea ritului de înmormîntare la carpi sub influenţa goţilor sau a sarmaţilor[33], iar alţii, că avem de-a face cu morminte sarmatice[34]. Personal, influenţat şi de situaţia de la Poieneşti, am susţinut ultima teză. În argumentarea noastră ne bazam pe o serie de elemente de rit, ritual şi unele piese de inventar, ce-şi găseau analogii pînă la identitate în complexe sarmatice descoperite pe teritoriul României şi în U.R.S.S. şi nu erau întîlnite în lumea carpică. Este vorba de forma gropilor, poziţia şi orientarea scheletelor, prezenţa în morminte a şiragurilor de mărgele, a amuletelor de os, a unui clopoţel de bronz, a unui vîrf de săgeată etc.[35]. De altfel, remarcam în 1961 că „atunci cînd studiem inventarul găsit în mormintele de înhumaţie trebuie să ţinem seama de elementele specifice numai sarmaţilor şi cele specifice numai carpilor, pentru a determina caracterul etnic al necropolei, şi în judecarea acestei situaţii să nu luăm în consideraţie elementele comune celor două grupuri de populaţii diferite ca etnic, dar care au convieţuit pe acelaşi teritoriu". Printre piesele de inventar găsite la Moldoveni-Gabăra, comune şi carpilor şi sarmaţilor, aminteam căniţa cu toartă şi perlele de coral, calcedoniu şi sticlă. În schimb, brăţara, clopoţelul, vîrful de săgeată şi numeroasele mărgele găsite nu numai în regiunea gîtului, unde erau purtate ca şiraguri, ci şi în regiunea picioarelor (acestea din urmă fiind cusute la poalele vestmintelor, după cum specifică Iulian Antonescu), sînt elemente care-şi găsesc analogii numai în mediul sarmatic.

În ultimul raport de la Moldoveni-Gabăra se subliniază, de asemenea, că în mormîntul 204 „sticla (este vorba de amulete şi mărgele) este înlocuită cu oase de rozător, şlefuite", lucru întîlnit obişnuit tot în mormintele sarmatice[36]. Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că nici la Poieneşti şi nici la Moldoveni-Gabăra nu s-au găsit în nici un mormînt de înhumaţie podoabe de argint carpice, lucrate în tehnica filigranului (destul de numeroase în mormintele de incineraţie) şi nici măcar vase poroase dacice. I. Ioniţă şi V. Ursache, neputînd contesta caracterul

---

31 I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 678; Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., III, p. 468; idem, în *Dacia*, N.S., V, p. 411; Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 262 şi urm.; idem, în *Dacia*, N.S., XI, p. 215—220; D. Protase, în *Dacia*, N.S., VI, p. 191—192; Gh. Diaconu, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 330, 336 şi urm.; E. A. Rikman, *Les Sarmates récents entre le Dniestr et le Danube*, Moscova, 1964, p. 6.

32 *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 212.

33 Iulian Antonescu, în *Materiale*, VII, p. 453, 457 şi B. Mitrea, în *Istoria României*, I, 1960, p. 637.

34 Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 263—271; D. Protase, în *Dacia*, N.S., VI, p. 191—192; Gh. Diaconu, în *SCIV*, XIV, 2, 1963, p. 338—339 şi E. Rikman, *op. cit.*, p. 6.

35 Vezi datele în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 263—267.

36 Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., III, p. 458, fig. 6/7 şi A. P. Abramova, în *SA*, 3, 1968, p. 119, fig. 6/5, ca să ne referim numai la cea mai nouă lucrare sovietică.

sarmatic al elementelor menționate de noi, pun la îndoială datele furnizate de raportul lui Iulian Antonescu, spunînd: „În cel de-al doilea raport privind săpăturile de la Gabăra-Moldoveni, dintr-o eroare, un clopoțel de bronz și o brățară cu trei șiruri de proeminențe din mormîntul de incinerație nr. 59, ca și un vîrf de săgeată găsit într-o așezare din apropierea cimitirului, au fost atribuite unor morminte de înhumație" (p. 223). Autorii articolului nu spun dacă numeroasele mărgele găsite în dreptul picioarelor celor șase înhumați (M. 202, M. 204, M. 208, M. 215, M. 226 și M. 227) au fost descoperite cu adevărat în acestea morminte sau provin și ele din alte complexe din apropierea necropolei. În măsura în care datele furnizate de raportul de săpături de la Moldoveni-Gabăra nu sînt exacte, va trebui să renunțăm la ipoteza noastră, dar înainte de toate așteptăm ca autorul săpăturilor de la Moldoveni-Gabăra să spună care este adevărul cu privire la această necropolă, căci cele amintite de I. Ioniță și V. Ursache nu pot fi puse pe seama unei simple erori de redactare.

Întrucît la Moldoveni-Gabăra situația a devenit neclară, iar la Văleni și Săbăoani materialele sînt nepublicate, vom discuta numai situația de la Poienești.

În necropola de la Poienești s-au descoperit 23 morminte de înhumație: șase de adulți și 17 de copii. Nouă schelete au cranii deformate: șapte de copii și două de adulți[37]. Deci afirmația că la Poienești sînt numai copii cu cranii deformate nu este exactă. Așa cum am menționat, la nici un înhumat de la Poienești și nici în celelalte necropole carpice nu s-au găsit podoabe lucrate în tehnica filigranului și nici vase dacice lucrate cu mîna. Din contra, la Poienești s-a descoperit în cinci morminte de înhumație (două cu cranii deformate) un tip de cercel[38] neîntîlnit în mormintele de incinerație carpice și care își găsește analogii numai în mediul sarmatic[39]. Nici colanul (*torques*) de bronz din mormîntul de înhumație nr. 347, cu craniu deformat[40], nu-și găsește analogii în mediul carpo-dacic.

Singurele elemente comune mormintelor de incinerație și înhumație sînt cănițele cu toartă[41] și unele tipuri de mărgele, lucru explicabil dacă se ține seama de conviețuirea celor două seminții, carpi și sarmați, pe același teritoriu. Faptul că în unele morminte de incinerație carpice s-au descoperit oglinzi de tip sarmatic nu ne dă dreptul, considerăm noi, să susținem că în cazul cimitirelor de tip Poienești inventarul sarmatic „nici să nu poată fi acceptat ca un criteriu pentru determinarea etnică"[42].

---

[37] Mormintele 97 și 332 aparțineau unor indivizi de 12–14 ani (M. 97) și 11–1 ani (M. 332). Adulții au vîrsta de 40 și respectiv 30–35 ani (cf. Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S. XI, p. 215 și nota 78).

[38] Vezi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 347, fig. 169; p. 357, fig. 194/3; p. 408, fig. 329; p. 414, fig. 342/6,7 și p. 415, fig. 343/2.

[39] M. Párducz, în *ArchHung*, XXVIII, 1944, pl. XXX/3; *ibidem*. XXX, 1950, pl. XXXI/2; XXXIV/10; XLII/3,4; LIII/2; LXXVI/1 și Gh. Diaconu, *Tîrgșor...*, p. 26 cu notele 30–31 și pl. X/5,6.

[40] R. Vulpe *op. cit.*, p. 416, fig. 346. Pentru analogii în mediu sarmatic (torques cu mărgele), vezi M. Párducz, în *ArchHung*, XXX, 1950, pl. LXXXII/1.

[41] Pentru prezența lor în mediu carpic și sarmatic vezi Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 264, unde se dă lista complexelor în care s-au descoperit asemenea vase.

[42] Vezi I. Ioniță și V. Ursache, în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 223.

Este ştiut că oglinzile sarmatice apar relativ rar şi în mormintele sarmatice, iar în necropolele carpice ele nu sînt documentate decît în faza mai timpurie a acestei culturi denumită de noi Pădureni-Vîrteşcoiu şi lipsesc în necropolele de la Poieneşti şi Moldoveni-Gabăra, care aparţin etapei tîrzii a culturii carpice[43]. Deci lipsa sau prezenţa oglinzilor sarmatice, privită izolat, fără a se ţine seama de alte piese de inventar şi în special de elementele de rit şi ritual funerar, nu poate fi luată în consideraţie la determinarea etnicului, aşa cum nici prezenţa unui vas dacic sau roman într-un mormînt nu ne dă dreptul întotdeauna să considerăm că cel înmormîntat a fost dac sau roman. Ne mulţumim să amintim situaţia de la Spanţov, unde în mormîntul nr. 10 de inhumaţie s-a descoperit o ceaşcă dacică şi totuşi cel înhumat aici nu este dac, deoarece ritul şi ritualul funerar, ca şi craniul deformat al celui înhumat, se opun acestei interpretări. În acest caz, ceaşca dacică indică existenţa în regiune a populaţiei dacice[44]. În situaţia de la Poieneşti însă, cînd la unele morminte de înhumaţie cu craniu deformat s-au găsit piese neîntîlnite în nici un mormînt de incineraţie carpic (ne referim la cercei, torques şi la amuletele din dinţi de animal)[45], nu mai putem spune că inventarul acestor morminte, cuplat cu elementele de rit şi ritual funerar şi cu obiceiul deformării craniului, n-ar putea servi drept criteriu pentru determinarea etnicului celui înhumat.

Din informaţiile pe care le avem, nici la Moldoveni-Gabăra şi nici la Văleni nu s-au găsit schelete cu cranii deformate. Lipsa lor la Moldoveni-Gabăra, necropolă contemporană cu cea de la Poieneşti, infirmă ipoteza lui Ioniţă şi Ursache că, în ultima etapă a culturii Poieneşti, carpii au adoptat de la sarmaţi şi obiceiul de a-şi deforma craniul. Analogiile care se pot face între necropolele de la Poieneşti şi Moldoveni-Gabăra merg pînă la identitate (fibule, obiecte de podoabă, torţi zoomorfe etc.)[46]. De altfel, această contemporaneitate este acceptată şi de I. Ioniţă şi V. Ursache, cînd spun : „Descoperirea unor obiecte de factură sarmatică în cimitirele de la Poieneşti şi Gabăra-Moldoveni arată că *într-o fază mai tîrzie a culturii Poieneşti* (subl. n.) autohtonii şi-au însuşit unele elemente de civilizaţie sarmatică" (p. 223). Cîtă vreme în pagina următoare cei doi autori, nemaiputînd justifica lipsa craniilor deformate din necropola de la Moldoveni-Gabăra, lasă să se înţeleagă că necropolele de la Poieneşti şi Moldoveni-Gabăra nu sînt contemporane. Iată textul : „În ceea ce priveşte deformarea intenţionată a craniilor... pare să fi fost adoptată cu timpul şi de carpo-daci. *În acest fel s-ar putea explica şi de ce n-au fost găsite schelete cu cranii deformate nici la Văleni, nici la Gabăra-Moldoveni, ci numai în cimitirul de la Poieneşti, adică*

[43] Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 260—262 ; idem. în *Atti del VI Congresso internazionale delle scienze preistoriche*, III, Roma, 1966, p. 77. Vezi datele cu privire la oglinzile de tip sarmatic descoperite în complexele carpice, în *Dacia*, N.S., XI, p. 208—211 şi în *Danubius*, I, 1967, p. 120.

[44] Cf. I. Nestor, în *Revue roumaine d'histoire*, 3, 1964, p. 389. Mormîntul nr. 10 de la Spanţov aparţine unei femei sarmate (cf. Dardu Nicolăescu-Plopşor, în *Revista muzeelor*, IV, 2, 1967, p. 107).

[45] Pentru amuletele din dinţi de animale vezi *Materiale*, I, p. 346, fig. 168/1 ; p. 380, fig. 256/1.

[46] Vezi analiza detaliată la Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 260—262 şi în *Dacia*, N.S., XI, p. 215, 219.

în faza ultimă a acestei culturi" (subl. n.). Deci ar reieşi de data acea ta că nu necropolele de la Poieneşti şi Moldoveni-Gabăra sînt contem porane, cum se susţine la p. 223, ci cele de la Văleni-Boteşti şi Mold veni-Gabăra (p. 224), deşi deosebirile dintre aceste necropole sînt sub niate chiar de Ioniţă şi Ursache la pp. 219—220, cînd constată că Văleni lipsesc elementele sarmatice (prezente la Moldoveni-Gabă şi Poieneşti) şi susţin datarea mai timpurie a acestei necropole.

Ipoteza lui I. Ioniţă şi V. Ursache, conform căreia deformar intenţionată a craniilor a putut fi adoptată şi de carpo-daci, este gr de acceptat, atunci cînd ţinem seama de apariţia acestui obicei la t burile sarmatice şi de momentul cînd apar pe teritoriul carpic sarma care practicau deformarea artificială a craniului. Din literatura de sp cialitate se ştie că obiceiul deformării artificiale a craniului este doc mentat în Asia centrală, la începutul erei noastre[47]. Astfel, în zo munţilor Tian-Şan şi Pamir şi pe valea rîului Talas s-au descope schelete cu cranii deformate, aparţinînd grupului de populaţii „kenkol populaţii cu trăsături mongoloide, care după părerea cercetătorului A. Bernştam ar aparţine federaţiei hunilor[48]. După anul 200, obiceiul d formării artificiale a craniului este întîlnit şi la unele grupe sarmati din regiunea Volgăi şi abia în secolele III—IV pătrund la vest de Nip sarmaţii (roxolani şi alani) care practicau deformarea artificială a cr niului. Ioachim Werner sublinia încă din 1956 numărul relativ mare descoperirilor de cranii deformate din secolele III—IV e.n. la est Nipru. Părerea acestui învăţat că asemenea descoperiri nu se întîlne la vest de Nipru mai devreme de începutul secolului al V-lea e.n. mai poate fi susţinută[49]. Pe teritoriul României nu se cunosc mormin sarmatice cu cranii deformate care să ceară o datare sigură mai ti purie de mijlocul secolului al III-lea e.n., aşa cum arată descoperir de la Tîrgşor, Focşani, Călăraşi, Tatina, Truşeşti, Poieneşti şi Şimand

Dacă cele mai timpurii morminte sarmatice cu cranii deforma descoperite în România sînt datate la mijlocul şi în a doua jumăta a secolului al III-lea e.n., atunci cum mai putem admite părerea l Ioniţă şi V. Ursache că „toate observaţiile... duc la interpretarea mormintele de copii cu cranii deformate (am arătat că sînt şi de matu

---

[47] Joachim Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 19 p. 5—18; pl. 69, harta 1 şi pl. 73, harta 9, şi Tadeusz Lewicki, în *Materialy archeologiczne*, VI Krakow, 1967, p. 25—31.

[48] A. N. Bernştam, în *MIA*, 26, 1952, p. 60—72. Recent cercetătorul polonez Tade Lewicki a emis ipoteza că grupul „kenkol" care prezintă trăsături antropologice mongoloi -hunice ar putea aparţine, din punctul de vedere al limbii şi culturii, grupului saco-sarmat care a asimilat o serie de elemente türce şi mongole (vezi, *op. cit.*, p. 30—31).

[49] Cf. Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S. III, p. 466 şi I. Nestor, în *Rapports du X Congrès international des sciences historiques*, Stockholm, 1968, II, Stockholm-Göteborg-U psala, 1960, p. 130.

[50] Cf. Gh. Diaconu, *Tîrgşor...*, p. 29, unde se susţine datarea necropolei sarmatice la Tîrgşor la mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. Pentru Focşani, Că raşi, Tatina şi Truşeşti, vezi toate datele la Sebastian Morintz, în *Dacia*, N.S., III, p. 465 467. După o analiză minuţioasă, Sebastian Morintz datează mormîntul sarmatic de la Focşa în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. (*loc. cit.*); N. Chidioşan, *Contribuţii la cunoaşte cimitirului sarmatic de la Şimand* (text pregătit pentru tipar), p. 5, unde se susţine data mormîntului cu craniu deformat „la finele secolului al III-lea e.n.". O comunicare în legătu cu acest cimitir a fost prezentată şi la Sesiunea ştiinţifică a muzeelor, decembrie 1964.

de la Poieneşti nu aparţin sarmaţilor, ci populaţiei băştinaşe, care, după o îndelungată vecinătate şi convieţuire pe anumite teritorii — cu triburile sarmatice, începuse să practice şi acest obicei" (p. 224).

Convieţuirea carpo-sarmatică a fost într-adevăr îndelungată (încă din secolul al II-lea e.n.), dar cu triburile sarmatice care nu practicau deformarea artificială a craniului. Chiar dacă am căuta să datăm unele morminte sarmatice cu craniu deformat din România mai timpuriu de mijlocul secolului al III-lea e.n., ne opresc nu numai unele piese de inventar, ci şi consideraţii de ordin general istoric. Astfel, G. Vernadsky consideră că deformarea artificială a craniului era practicată „numai la copiii nobililor" şi trebuie să fi avut un caracter magic[51]. Pornind de la această teză, susţinută şi de alţi cercetători, şi ţinînd seamă de faptul că cele mai vechi morminte cu cranii deformate în mediu sarmatic nu sînt mai timpurii de anul 200, trebuie să admitem că pentru generalizarea obiceiului deformării artificiale a craniului (practicat iniţial numai de aristocraţia tribală) şi în rîndul altor pături sociale au trebuit să treacă cel puţin cîteva decenii, pentru a se ajunge la situaţia întîlnită în secolele III—IV, în regiunea de la est de Nipru[52]. În funcţie de aceste observaţii, sarmaţii care practicau deformarea artificială a craniului nu puteau pătrunde pe teritoriul ţării noastre cu mult timp înainte de mijlocul secolului al III-lea e.n.; cei mai mulţi dintre ei au pătruns probabil la vest de Prut, o dată cu ocuparea stepelor nord-pontice de către goţi. De altfel nu trebuie să uităm că nici iazigii şi nici roxolanii timpurii n-au practicat deformarea artificială a craniului, caracteristică numai sarmaţilor tîrzii. Deformarea artificială a craniului a devenit frecventă la alani şi huni şi a fost practicată pînă tîrziu de unele neamuri turco-mongole, după cum reiese din descrierea geografului arab Al-Mokaddasi şi din alte cercetări[53]. În funcţie de datele expuse mai sus, rămînem la părerea noastră mai veche că la Poieneşti avem de-a face cu morminte sarmatice, indiferent dacă ele sînt anterioare celor de incineraţie sau contemporane cu acestea. Dovezile arheologice şi izvoarele literare care pledează în favoarea unei convieţuiri carpo-sarmatice le-am expus în studiul nostru din *Dacia*, N.S., XI (p. 215—220) şi nu mai insistăm asupra lor.

Nu negăm contemporaneitatea mormintelor de incineraţie cu cele de înhumaţie de la Văleni-Boteşti şi nici posibilitatea ca ele să aparţină carpilor, ci numai vrem să arătăm că situaţia de contemporaneitate a celor două categorii de morminte nu reprezintă „un argument în favoarea apartenenţei carpo-dacice a mormintelor de înhumaţie de la Văleni", cum consideră I. Ioniţă şi V. Ursache (p. 220), deoarece după opinia lor „ar fi greu de admis ca două grupuri etnice, cu obiceiuri de înmormîntare atît de deosebite, să folosească în acelaşi timp acelaşi loc pentru îngroparea morţilor".

Descoperiri arheologice care să contrazică această părere sînt multe, dar noi ne vom limita să amintim numai cîteva dintre ele, făcute pe terito-

---

[51] Georges Vernadsky, *Essai sur les origines russes* (trad. din l. engleză), I, p. 94—95. Titlul original al lucrării: *The origins of Russia*, Oxford, 1959.

[52] Vezi Ioachim Werner, *op. cit.*, p. 12.

[53] Vezi datele la Tadeusz Lewicki, *op. cit.*, p. 27—31. La p. 28 se arată că acest obicei a fost practicat pînă în secolele XIII—XIV e.n.

riul României, deşi exemple numeroase ar putea fi date şi din alte spaţii geografice. Astfel, la Ciumeşti, jud. Satu-Mare, Vlad Zirra a descoperit în cadrul aceleiaşi necropole şi morminte de înhumaţie şi morminte de incineraţie aparţinînd *celţilor* (înhumaţi şi incineraţi) şi *dacilor* (incineraţi)[54]. În necropola elenistică şi romană de la Histria au fost identificate, de asemenea, morminte de incineraţie şi înhumaţie aparţinînd unor grupuri etnice diferite : eleno-romani, autohtoni şi sarmaţi[55]. Amintim de asemenea necropola de la Gherăseni, unde Gh. Diaconu a identificat morminte de înhumaţie, atribuite neamurilor vizigoto-sarmatice (aspectul Sîntana de Mureş) şi morminte de incineraţie, atribuite populaţiei autohtone dacice[56]. De altfel, este bine cunoscută situaţia necropolelor de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov, unde alături de neamuri germanice sînt întîlniţi sarmaţi şi autohtoni[57]. Iată deci populaţii de caracter etnic diferit care au folosit aceeaşi necropolă. Exemplele se pot înmulţi pentru perioadele următoare, dar ne oprim aici.

Nouă ni se pare firesc ca, pentru epoca migraţiilor în special, să întîlnim în cadrul aceloraşi aşezări şi necropole populaţii de origini diferite, căci oamenii, trăind şi luptînd împreună, adesea atacînd împreună imperiul roman, cum făceau carpii şi sarmaţii, trebuiau să convieţuiască.

După părerea noastră, sarmaţii n-au constituit niciodată o populaţie majoritară pe teritoriul Moldovei şi nu s-au putut comporta ca nişte cuceritori faţă de aceste teritorii stăpînite de carpi, deoarece este ştiut că la mijlocul secolului al III-lea e.n. carpii erau mai puternici şi decît goţii, după cum ne informează Petrus Patricius (*Fr. Gr. Hist.*, IV, 186). Presaţi la răsărit de goţi, noii stăpîni ai stepelor nord-pontice, constrînşi la sud şi vest de măsurile luate de romani prin întărirea *limes*-ului dunărean şi a frontierelor Daciei, cît şi de faptul că pentru mai multă siguranţă carpii nu le-au mai dat voie să circule oriunde, sarmaţii s-au văzut nevoiţi nu numai să recunoască hegemonia carpică, ci o bună parte din ei să devină sedentari sau semisedentari[58], muncind şi luptînd alături de carpi. Şi desigur, cu timpul, o parte din sarmaţi s-au contopit în sînul comunităţii carpice. Iată de ce cunoaşterea strictă a trăsăturilor somatice a geto-dacilor din Latène este foarte importantă, pentru a se compara situaţia cu realităţile din secolele III–IV.

Susţinînd originea sarmatică a înhumaţilor de la Poieneşti, noi nu excludem posibilitatea existenţei înhumaţiei la carpi, ştiut fiind că pentru necropola de la Soporul de Cîmpie am acceptat încă de la început că copiii înhumaţi acolo aparţin comunităţii daco-romane, deoarece

[54] Cf. Vlad Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1966, p. 7–54 şi 105–109 şi I. H. Crişan, *Materiale dacice din necropola şi aşezarea de la Ciumeşti şi problema raporturilor dintre daci şi celţi în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 75–76, 79–81.

[55] Petre Alexandrescu, în *Histria*, II, Bucureşti, 1966, p. 143–282.

[56] Gh. Diaconu, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 197 şi urm. şi informaţii suplimentare de la acelaşi cercetător.

[57] Pentru prezenţa sarmaţilor în necropolele de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov vezi şi M. S. Velicanova, în *Антропологический сборник*, III, 1961, p. 26 — 52 şi Dardu Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 107–108.

[58] Şi cercetătorii sovietici susţin că, în diverse regiuni, unele grupe de sarmaţi se ocupau deopotrivă cu agricultura şi păstoritul, ducînd o viaţă sedentară sau semisedentară. Vezi datele la E. A. Rikman, *op. cit.*, p. 2–12 şi M. I. Viazmitina, în *Вопросы Скифо-Сарматской Археологии*, Moscova, 1952, p. 243.

inventarul permite această interpretare, lucru ce nu se poate spune despre înhumaţii de la Poieneşti şi Moldoveni-Gabăra, în al căror inventar sînt elemente sarmatice. Pentru a se dovedi existenţa înhumaţiei la carpi va fi necesară şi expertiza antropologică a înhumaţilor din necropolele carpice şi a înhumaţilor din complexe sigur sarmatice, pentru a se compara rezultatele şi determina tipurile antropologice[59]. Desigur, munca este anevoioasă, întrucît înhumaţia nu este bine documentată nici la geto-daci[60], pentru a se cunoaşte sigur trăsăturile somatice ale geto-dacilor, iar, pe de altă parte, elementele mediteranoide, puse în general pe seama autohtonilor, sînt întîlnite, într-o proporţie foarte redusă, şi la unele serii sarmatice[61].

Va trebui văzut dacă înhumaţii maturi prezintă aceleaşi caractere somatice ca şi copiii şi în ce măsură înhumaţii maturi pot fi alogeni, iar copiii înhumaţi progenituri rezultate din căsătoria dintre sarmaţi şi carpi, populaţii care au convieţuit pe acelaşi teritoriu aproximativ două secole. În măsura în care metisajul nu va putea fi dovedit, va trebui presupus că înhumaţia a fost practicată şi în Latène-ul geto-dacic şi a fost moştenită de purtătorii culturii Poieneşti de la strămoşii lor traco-daci. Va trebui văzut, de asemenea, de ce unii carpi îşi înhumau copiii şi de ce alţii şi-i incinerau, căci incinerarea copiilor este bine documentată în cadrul necropolelor de tip Poieneşti[62]. Sînt desigur cauze de ordin religios şi cultural, a căror explicaţie nu se poate da fără a se executa expertiza antropologică.

Problema este cu atît mai complexă, cu cît într-o serie de necropole (Bărboasa, 242 morminte; Sohodor-Horgeşti, 52; Cioara-Onceşti, 16; Pădureni, 77; Vîrteşcoiu, peste 50; Butnăreşti, 18, numai din săpături sistematice etc.) au apărut morminte de incineraţie şi nici un înhu-

---

[59] Rezultatele obţinute vor trebui comparate şi cu observaţiile făcute la sarmaţii din Ungaria şi vestul Uniunii Sovietice.

[60] Datele amintite de I. Ioniţă şi V. Ursache (vezi *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 225) nu sînt concludente, întrucît cultura Lipiţa s-a dezvoltat la periferia lumii geto-dace şi situaţia de acolo nu este valabilă întru totul pentru Dacia propriu-zisă. De altfel, descoperirile de la Lipiţa nu reflectă nici situaţia de la periferia lumii geto-dacice în general, aşa cum arată necropola tumulară de la Zemplin din Slovacia, unde s-au descoperit numai morminte de incineraţie, care aparţin sigur dacilor. Mormintele de la Poiana-Tecuci şi Zimnicea, amintite de cei doi cercetători, aparţin secolului al IV-lea î.e.n. şi asupra lor au unele îndoieli chiar descoperitorii înşăşi. Astfel, la Poiana-Tecuci este vorba de morminte în cadrul aşezării şi unele dintre morminte au fost găsite în „poziţii dezordonate" şi reprezentau, după părerea prof. R. Vulpe, „cadavre părăsite în dărîmăturile unei aşezări devastate de război" sau „victime de război" (cf. R. Vulpe, în *SCIV*, 1950, 1, p. 50—51; *SCIV*, II, 1951, 1, p. 188—189 şi *Istoria României* I, 1960, p. 231). Înmormîntările considerate de prof. R. Vulpe normale, conţineau schelete în poziţie chircită şi nu întinsă, cum apar în mod obişnuit la Văleni-Boteşti şi Moldoveni-Gabăra. Necropola getică de la Poiana-Tecuci se află lîngă cetăţuie, afectînd o parte din actualul sat, şi conţine morminte de incineraţie în tumuli, după cum specifică prof. R. Vulpe (*SCIV*, III, 1952, 1, p. 209—210). Deci, în rezumat, putem spune că la Poiana-Tecuci (folosim mereu Poiana-Tecuci şi nu simplu Poiana, pentru a nu se confunda cu Poiana-Dulceşti) şi Zimnicea constatăm „practicarea în anumite împrejurări neclare şi a ritului înhumaţiei", aşa cum sublinia prof. I. Nestor în 1948 (cf. *Studii*, I, 1949, p. 123). În judecarea problemei ritului funerar la geto-daci, trebuie să ţinem seama şi de faptul că în Hallstattul tîrziu, respectiv cultura Bîrşeşti-Ferigile, se practica numai incineraţia.

[61] Cf. Dardu Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 107.

[62] Cf. Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, p. 217 şi Dardu Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 105. Pentru incinerarea copiilor în Latène-ul geto-dacic, vezi I. Nestor, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 98.

mat[63]. E drept că aceste necropole n-au fost cercetate în întregime. Dar numărul mormintelor de la Bărboasa (242) și Pădureni (77), depășește pe acela al necropolelor de la Poienești (62) și Moldoveni-Gabăra (65). La Butnărești, în toată livada, proprietarul locului n-a dat de nici un înhumat, iar noi în cele șapte secțiuni, deși am săpat pînă la 2,20 m, nu am descoperit decît morminte de incinerație și se știe că în toate necropolele în care s-au descoperit înhumați aceștia nu erau la adîncime prea mare: Văleni-Botești, între 0,65—1 m; Săbăoani, între 0,25—0,30 m, iar la Moldoveni-Gabăra, între 0,40—1,10 m.

De notat că în necropolele în care au apărut înhumați lipsesc oglinzile de tip sarmatic, iar în cele în care s-au descoperit numai incinerați (Pădureni, Bărboasa, Vîrteșcoiu, Butnărești, Dumitreștii-Gălății), s-au găsit asemenea piese. Ținînd seama de faptul că la Pădureni și Butnărești oglinzile au fost găsite întregi, în morminte cu urne și capac conținînd un inventar relativ bogat, se poate conchide că ele indică mai degrabă situația materială a celui înhumat (de obicei femei)[64], decît anumite practici rituale obligatorii, împrumutate de carpi de la sarmați. Oglinzile erau purtate probabil de femeile mai cochete și înstărite din societatea carpică ca niște medalioane-amulete atîrnate de gît, cu partea ornamentată (tamga-ua) în exterior și suprafața lustruită (oglinda propriu-zisă) în interior. Oglinzile aveau desigur și o semnificație magico-apotropaică și ele continuau să-l ocrotească pe proprietar și după moarte. Procurate la început pe calea schimbului, din mediu sarmatic, ele au fost lucrate cu timpul și în așezările dacilor liberi, așa cum arată descoperirea făcută de Vlad Zirra în așezarea de la București-Militari, unde a găsit un tipar întreg de turnat oglinzi și alte trei fragmente provenind de la trei tipare diferite[65]. Deci la București-Militari a existat un adevărat atelier de turnat oglinzi, meșterii putînd fi deopotrivă sarmați sau autohtoni. Nu este lipsit de importanță să amintim că, pînă în prezent, oglinzile sarmatice au apărut în complexe carpice (așezări și necropole), datate în prima jumătate și la mijlocul secolului al III-lea e.n., vreme care corespunde perioadei de maximă înflorire a puterii economice și militare a carpilor.

Se poate susține astfel că oglinzile, folosite la început numai de sarmați, au devenit cu timpul bunuri culturale și ale păturii mai înstărite daco-carpice, iar absența sau prezența acestor oglinzi dintr-o așezare sau necropolă carpică (uneori întîmplătoare) nu întotdeauna vorbește de lipsa sau prezența influenței sarmatice, atîta vreme cît aceste piese au început să fie vehiculate de către daco-carpi înșiși. Notăm de exemplu prezența oglinzilor sarmatice în așezarea de la Poiana-Dulcești (Siliște), localitate situată la numai cîțiva kilometri de Văleni-Botești și ocupînd o poziție dominantă față de așezarea și necropola de la Văleni-Botești, unde lipsesc asemenea piese.

---

[63] Pentru Bărboasa, Sohodor-Horgești și Cioara-Oncești, datele ne-au fost furnizate de V. Căpitanu, lucru pentru care îi mulțumim și pe această cale. Pentru celelalte necropole vezi Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, p. 197 și în *Danubius*, I, p. 116, unde se arată că, după unii informatori locali, la Vîrteșcoiu s-ar fi descoperit circa 100 de morminte.

[64] Pe teritoriul U.R.S.S. s-au găsit oglinzi sarmatice și în unele morminte de bărbați (cf. E. I. Solomonik, *Сарматские знаки Северного Причерноморья*, Kiev, 1959, p. 38).

[65] Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, p. 209—211.

Un caz similar oglinzilor de tip sarmatic din cadrul culturii Poienești s-a întîmplat cu pumnalele de tip scitic (*akinakes*) în cadrul culturii Bîrsești-Ferigile, care nu mai indică prezența etnică scitică în necropolele acestei culturi.

Așa încît, pînă la publicarea expertizei antropologice cu privire la înhumații de la Moldoveni-Gabăra, Văleni-Botești și Săbăoani (situația de la Poienești o cunoaștem în parte, grație amabilității antropologului Dardu Nicolăescu-Plopșor) și a intrării în circulație a materialelor arheologice descoperite în aceste necropole (publicarea sau accesul la ele, în special a celor de la Văleni și Săbăoani), este greu a se trage concluzii definitive cu privire la existența biritualismului la carpi.

În stadiul actual al cercetării noi rămînem la părerea că înhumații de la Poienești sînt sarmați. O dovedesc cele nouă cranii deformate (copii și maturi) și piesele de inventar amintite, neîntîlnite la nici un incinerat și după cunoștințele noastre nici la înhumații din celelalte necropole. Din acest punct de vedere situația de la Poienești se apropie mai mult de cea de la Tîrgșor. Numărul înhumaților din necropolele sarmatice de la Poienești și Tîrgșor este aproximativ același (23 morminte Poienești și 20 morminte Tîrgșor). Aproximativ același este și numărul craniilor deformate (nouă Poienești și opt Tîrgșor)[66]. Tipul de cercel amintit și unele tipuri de mărgele descoperite la Poienești sînt cunoscute și la Tîrgșor. Nici la Poienești și nici la Tîrgșor n-au fost descoperite morminte cu catacombe sau nișe și nici săbii de tip sarmatic. Ambele cimitire sînt aproximativ contemporane și suprapuse de morminte de incinerație aparținînd populației autohtone și de complexe de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov; așezare la Poienești, necropolă la Tîrgșor.

Desigur că s-ar putea obiecta că la Tîrgșor s-au descoperit piese sarmatice neîntîlnite la Poienești (trei oglinzi de tip sarmatic, un clopoțel, ceramică etc.) și că inventarul mormintelor de la Tîrgșor este mai bogat decît al înhumaților de la Poienești. Dar toate acestea pot fi motivate de starea socială a înhumaților, de regiunea unde au pătruns, cînd și de unde au pătruns sarmații și nu trebuie să uităm că situația sarmaților din Moldova, dominată de prezența masivă a carpilor, diferea oarecum de aceea a sarmaților din Muntenia.

În încheiere, amintim că părerea noastră în ceea ce privește atribuirea etnică a înhumaților cu cranii deformate de la Poienești nu se modifică nici în cazul în care acceptăm contemporaneitatea celor două categorii de morminte (incinerați și înhumați), căci nu putem subscrie la teza conform căreia carpii ar fi practicat deformarea artificială a craniului, obicei caracteristic populațiilor nomade, iar nu celor ancestral sedentare.

---

[66] Gh. Diaconu, *Tîrgșor...*, p. 19–29; idem, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 323–343. Gh. Diaconu spune că la Tîrgșor „aproape 50% din schelete prezintă deformări artificiale ale craniilor".

À PROPOS DES RITES FUNÉRAIRES CHEZ LES CARPES

RÉSUMÉ

Sont prises en discussion les conclusions auxquelles ont abouti I. Ioniţă et V. Ursache, dans l'article *Date noi privind riturile funerare la carpo-daci* (Nouvelles données concernant les rites funéraires chez les Carpo-Daces) paru dans SCIV 19, 1968, 2.

Après avoir souligné les points faibles de cet article on précise la situation stratigraphique de la nécropole de Poieneşti en démontrant l'absence de données stratigraphiques attestant la contemporanéité des tombes d'inhumation, au squelette à crâne déformé, de Poieneşti (départ. de Vaslui) et des tombes d'incinération. Les seules observations stratigraphiques faites pour quelques tombes viennent renforcer la thèse formulée par Gh. Bichir en 1961 (v. SCV, XII, 1961, 2, p. 253—271), à savoir que les tombes d'inhumation sont antérieures à celles d'incinération. Toutefois, attendu qu'il soit possible que les observations stratigraphiques enregistrées, au cas des trois tombes, ne reflètent pas la situation générale de la nécropole, Gh. Bichir ne repousse pas d'emblée la contemporanéité des tombes d'inhumation (sarmatiques) et d'incinération (carpiques), mais il montre que ce fait doit être étayé aussi d'autres critères que ceux d'ordre stratigraphique (v. Dacia, N. S., XI, 1967, p. 177—224).

Dans le même ordre d'idée on repousse l'affirmation de I. Ioniţă et V. Ursache, selon laquelle les Carpes auraient pratiqué la déformation des crânes dès la seconde moitié du IIIe siècle.

Partant de la découverte de neuf squelettes à crânes déformés (sept d'enfants et deux d'adultes) de Poieneşti-Vaslui, coutume pratiquée par les populations nomades (Sarmates, Huns, etc.), mais inconnue à celles ancestralement sédentaires, et en se fondant sur la découverte de certains pièces du mobilier des tombes d'inhumation (boucles d'oreilles, torques et amulettes à dents d'animaux), absentes dans les tombes d'incinération carpiques, mais présentes uniquement en milieu sarmatique (analogies dans les tombes sarmatiques de Roumanie, Hongrie et URSS), Gh. Bichir opine qu'il s'agit, au cas des crânes déformés, de Sarmates et non point de Carpes, comme il est soutenu dans SCIV, 19, 1968, 2.

Dans l'article on mentionne également le fait qu'aucune tombe d'inhumation de Poieneşti n'a livré de pendentifs en argent travaillés selon la technique du filigrane (fréquents dans les tombes d'incinération carpiques) ou de vases daciques travaillés à la main. A l'appui de son point de vue Gh. Bichir apporte nombre d'arguments d'ordre archéologique et historique et soutient la thèse de la cohabitation des Carpes et des Sarmates.

En raison de l'absence de données, la situation des nécropoles de Văleni et Săbăoani n'a pu être discutée ici.

OBÎRŞIA ŞI SFÎRŞITUL LUI MAXIMINUS THRAX

DE

I. I. RUSSU

Caius Iulius Verus Maximinus—Thrax [1], apariţie ciudată în istoria lumii romane, este primul din seria de traci ridicaţi la conducerea supremă a imperiului. Asupra obîrşiei etnice a acestui împărat, născut într-un sat din interiorul Traciei (sau mai curînd în Moesia dunăreană), într-o zonă mai ferită de influenţa civilizaţiei greco-romane [2], nu poate subsista nici o îndoială : unanime, izvoarele istorice recunosc originea lui t r a c i c ă, exprimată chiar şi în porecla „Thrax'' purtată ca un distinctiv din tinereţe (Herodian, *loc. cit.* ; Historia Augusta, *Maxim.*, 9,5 *ille ut erat Thrax et barbarus*, 3,3 *quid uis Thracisce?* ; cf. 2,5 ; Iordanes, *Getica*, 84 ; *Epitome Caesar.*, 25, 1 Iulius Maximinus Thrax), termen ce trebuie luat în accepţiunea etno-lingvistică de *genere Thrax* (Landolf., X 150, în *Monumenta Germaniae Histor.*, auctores ant., II, p. 318 ; Iohannes Antioch., fr. 141, 2, (*Excerpta insid.*, 47, în *FHG*, IV, p. 593 ; τὸ μέν γένος θρᾷξ μιξοβάρβαρος, Zonaras, XII 15) ; Syncellos, I, p. 674 şi 681 (ed. Bonn) îl numeşte Μυσός „Moesianul''. Atare fapt istoric pozitiv este recunoscut îndeobşte de către eruditii moderni [3]. Dar o născocire a compilatorului biografiei lui Maximinus (Hist. Aug., *Maxim.* 1,5 ; cf. infra) îl face (inconsecvent cu afirmaţia sa citată mai sus) de origine „goto-alanică'' : *hic de uico Threiciae uicino barbaris, barbaro etiam patre et matre genitus, quo-*

---

[1] Date ample despre împăratul Maximinus Thrax (a. 235—238) : Hohl, în *RE*, X, 852—868 ; *Klio*, XXXIV, 1941, p. 264—289 şi mai ales în monografia de mari proporţii Angela Bellezza, *Massimino il Trace*, Genova, 1964, 240 p.

[2] Herodian, VI 8, 1 τὸ μὲν γένος τῶν ἐνδοτάτω θρᾳκῶν καὶ μιξοβαρβάρων κἀπό τινος κώμης.

[3] A se vedea argumentarea deplin lămuritoare a lui Hohl, în *RE*, X, 854—855 şi excelentele studii despre *Die gotische Abkunft des Kaisers Maximinus Thrax*, în *Klio*, XXXIV, p. 264—289 ; *Nochmals die Abstammung des Maximinus Thrax*, în *Rheinisches Museum*, XCI, 1942, p. 164—181. A. Stein, în *RE*, XV (1932), 1517—1518. M. Schönfeld, în *RE*, suppl. III, (1918), 802. Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, ed. a VI-a, vol. V, p. 228 ; H. Schiller, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, I/2, p. 784 „thrakischer Bauersohn'' ; M. Bang, *Hermes*, XLI, 1906, p. 300 ; Ensslin, *CAH*, XII, p. 72 „the son of a thracian peasant'' etc. ; A. Bellezza, *op. cit.*, p. 7—35 (l'origine) lungă analiză amănunţită, diluată, a ştirilor antice şi a părerilor moderne ; concluzia contradictorie : ţăran-păstor trac din părinţi „goto-alani'' : „unione di *Micca* e *Hababa*'' (p. 24), „la diversa razza dei suoi genitori ...'' (p. 34).

S C I V, tomul 20, nr. 2, p. 237 — 244, Bucureşti, 1969

rum alter e Gothia, alter ex Alanis genitus esse perhibetur, et patri quidem nomen Micca, matri Hababa fuisse dicitur, aserţiune pe care o reia Iordanes[4] şi care a derutat pe unii erudiţi din secolele XIX-XX, făcîndu-i să admită în pripă obîrşia germanică a tracului Maximinus[5], deci existenţa unor elemente etnice germane (gotice) în zona traco-moesică a Peninsulei Balcanice la sfîrşitul secolului al II-lea[6]. Asemenea aserţiune este lipsită de vreun temei documentar şi de probabilitate, cum s-a arătat[7], lămurindu-se totodată şi afirmaţia lui «Iulius Capitolinus» biograful că Maximinus ar fi trăit în Tracia „între goţi" (ca un neaoş „goto-alan") este o plăsmuire explicabilă în epoca lui Iulianus Filozoful (Apostatul, a. 361—363) sau mai tîrziu, cînd au fost compilate biografiile împărăteşti din Historia Augusta şi cînd elementele germanice erau numeroase şi influente în Imperiul roman; pentru asemenea falsificare se potriveau şi împrejurările din a doua jumătate a secolului al IV-lea: atunci existau de fapt goţi şi alţi „barbari" aciuaţi prin zonele trace ale Peninsulei Balcanice[8]. Numele părinţilor lui Maximinus Thrax: „Micca"[9] şi „Hababa (Ababa)" — deşi pe acesta din urmă Altheim îl considera iranian-scitic, ca atare

[4] Iordanes, *Romana*, 281 (după Symmachus): *Maximinus genere Gothico, patre Micca Ababaque Alana genitus matre*; *Getica*, XV 83 (*Gothos*) *transito Danubio aliquantum temporis in Mysiam Thraciamque uixisse, ex eorum reliquiis fuit et Maximinus imperator. Maximinus ex infimis parentibus in Thracia natus a patre Gotho nomine Micca, matre Halana, quae Ababa dicebatur.*

[5] Mai ales erudiţi germani: Wietersheim, *Geschichte der Völkerwand.* 2, I (1880), p. 186 nota; Schönfeld, în *RE*, suppl. III, 802 ş.a.; români: Al. Philippide, *Originea romînilor*, I (1923), p. 310; G. G. Mateescu, în *ED*, I (1923), p. 113 etc. Chiar după evidenta argumentare a lui E. Hohl, a încercat F. Altheim, *Die Soldatenkaiser* (1939), p. 246—248, să acrediteze din nou pretinsa origine germanică, formulînd şi cîteva etimologii populare cu exemplificări inutile pentru numele „germanice" (resp. iraniene) ale părinţilor tracului Maximinus; de asemenea în *Germania*, 1939, p. 49—56 (cf. A. Alföldi, *Bibliographia Pannonica*, V, 1940, p. 59, respingînd asemenea exhibiţii istorico-filologice); în *Rheinisches Museum*, XC, 1941, p. 192—206, XCI, 1942, p. 350—353, *Krise der alten Welt*, III, Berlin, 1943, p. 113—120, unde zugrăveşte pe acest „halbgermane Maximin. Hier drängt sich der germanische Gefolgschaftsgedanke geradezu auf..." [!]; *ActaArch-Budapesta*, II, 1952, fasc. 4, p. 273. Bibliografia mai nouă despre obîrşia lui Maximinus (Ensslin, Hartke, Altheim) este citată în *RE*, XXII (1954), 2 146. Un alt erudit se crede în drept a trage concluzii de ordin... antropologic, în sensul că „es will scheinen, als ob in den kräftigen aufrichtigen Zügen seines Gesichts etwa die germanische Abkunft zum Vorschein käme" (K. Lange, *Herrscherköpfe des Altertums im Münzbild ihrer Zeit*, Berlin, 1938, p. 147). Cu asemenea „criterii" fizionomice, aproape orice persoană din Europa ar putea fi declarată de orice „rasă"; vezi observaţiile şi rezervele formulate în *RIR*, XVI, 1946, p. 177. *Trăsăturile somatice ale traco-dacilor*, în *SCIV*, 18, 1967, p. 343—348.

[6] Pentru a împăca afirmaţia biografiei din Hist. Aug. (care conţine date pozitive, utile, alături de numeroase falsuri şi anacronisme) cu faptul că goţii apar prin aceste părţi abia spre mijlocul secolului al III-lea (după a. 238, cînd Iulius Maximinus era mort), M. Schönfeld, *loc. cit.* face presupunerea arbitrară că Maximinus „angeblich selber ein Sohn des — vermutlich als gefangener nach Thrakien verschleppten — Goten Micca war"; pentru Altheim, ca mai înainte pentru Philippide (*loc. cit.*, toţi după Iordanes) „un grup de goţi s-ar fi aşezat în teritoriul roman pe la a. 200, ca imigranţi paşnici" (!); dar în jurul acestei date, Iulius Maximinus era flăcău trecut de 25 ani, născut în Tracia (ori Moesia) pe la a. 173!

[7] Ensslin, *Rhein.Mus.*, XC, p. 1—17; Hohl, *Klio*, *Rhein.Mus.*

[8] L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen*, ed. a II-a, München, 1934, p. 201.

[9] Acest antroponim ar putea fi germanic, notat de E. Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch*, I (1900), p. 1 122; M. Schönfeld, *Wörterbuch der altgerman. Personen- und Völkernamen* (Heidelberg, 1911), p. 168; dar pentru tatăl lui Iulius Maximinus „Micca" este evident o născocire, cum a relevat E. Hohl.

„alanic", *Ababos* fiind atestat la sarmaţi în Olbia [10] — sînt mai curînd simple combinaţii de silabe după cuvîntul „mixobarbaros" din textul lui Herodian, anume din pură fantezie, nu din neînţelegerea expresiei greceşti, căci în aceeaşi *vita Maximini*, 2,5 se află termenul latin corespunzător *semibarbarus* [11]. Basmul despre obîrşia „goto-alanică" este reprodus şi amplificat (după Symmachus, a. 485) de către Iordanes, care manifesta o pronunţată simpatie pentru goţi.

Din cele afirmate mai departe de Hist. Aug. în acelaşi pasaj al biografiei, adevărat poate să fie amănuntul că la început Maximinus nu căuta să-şi ascundă umila obîrşie provincial-barbară (1,5 *barbaro etiam patre et matre genitus*; Iordan. *Get.*, 83, *ex infimis parentibus*), cum a încercat să facă (lucru firesc, general) ajuns la mărimi imperiale: *haec nomina (*Micca, Hababa) *Maximinus primis temporibus ipse prodidit* [?], *postea uero, ubi ad imperium uenit, occuli praecipuit, ne utroque parente barbaro genitus imperator esse uideretur* (Hist. Aug. *Maxim.* 2,5).

Maximinus s-a născut într-un sat (ἀπό τινος κώμης, Herodian; corespunzător lui *uicus* din inscripţiile numeroşilor ostaşi traci la Roma, *CIL*, VI), în interiorul teritoriului tracic (cf. nota 2, Herodian, relevat cu justificată insistenţă de către Hohl), o zonă muntoasă (Herodianus, VII 1,2; cf. *infra*). Faptul că Syncellos îl numeşte *Mysós* (*Moesus*, termen cu sens mai restrîns, eventual chiar etnic) arată că era din provincia Moesia, probabil nu din Moesia Inferior pe malul Dunării [12], ci mai curînd din ţinutul muntos, în preajma graniţei dintre provinciile Tracia şi cele două Moesii, poate chiar din Moesia Superior (de unde sînt originari majoritatea împăraţilor traco-romani). Născut pe la a. 173, Maximinus avea la moarte (în 238) 65 de ani [13]. Portretele lui, din timpul domniei, îl înfăţişează însă destul de tînăr, iar bravura lui pe cîmpul de bătălie şi în acţiunile militar-politice nu-l arată atît de înaintat în vîrstă; dar (cum observă Hohl) ţăranul trac cu energie proaspătă era mult mai viguros şi dinamic decît reuşea să fie un roman de veche spiţă nobilă. În copilărie şi tinereţe el era păstor [14], ocupaţie din care au pornit mulţi tineri traco- şi geto-romani, ridicîndu-se unii prin cariera armelor spre înălţimile tronului imperial (Aureolus, Regalianus, Galerius Maximianus, Maximinus Daia, Iustinus şi alţii), aducînd cinste naţiei lor umile de plugari şi păstori. În floarea tinereţii, Maximinus intră în serviciul armatei romane, unde s-a remarcat prin statura şi forţa fizică excepţională [15], străbătînd cu succes scara ierarhiei militare. Despre începuturile carierei sale, biografia din Hist. Aug. are cîteva naraţiuni cu aspect anecdotic ce cuprind un miez

---

[10] Cf. L. Vidman, în *Griechische Städte und einheimische Völker des Schwarzmeergebietes*, Berlin, 1961, p. 155—158 (semnalat în *RÉG*, LXXV, 1962, p. 140).

[11] Hohl, în *RE*, X, 854; cf. Schmidt, *loc. cit.*, Stein, *loc. cit.*

[12] La Moesia Inferior s-a gîndit Ensslin (*loc. cit.*, 13), admiţînd că Hist. Aug. foloseşte termenul „Thracia" în sensul de dioceza din secolul al IV-lea, la care aparţinea şi Moesia Inferior. Oricum, Maximinus Thrax nu e probabil să fi fost „selbst von der Donau stammend", Altheim, p. 245, 246 („donauländischer Geburt", „der heimischen Donau" [gotică?] etc.), formulări lipsite de conţinut şi respinse pe bună dreptate de către Ensslin.

[13] Zonaras, XII, 16; Chron. Pasch., I, p. 501 (Bonn).

[14] Herodian, VI, 8,1 πρότερον μὲν ἐν παιδὶ ποιμαίνων, VII, 1,2 ποιμαίνων ἐν τοῖς Θρᾳκίοις ὄρεσιν, Cedren, p. 450 (Bonn); Hist. Aug., *Maxim.*, 2,1 *in prima quidem pueritia fuit pastor*; Iordan, *Get.*, 84 *post prima aetate et rusticana uita de pascuis in militiam uenit.*

[15] Herodian, *ibidem*; Hist. Aug.

de adevăr, cu toate că unii istoriografi le declară integral plăsmuite[16]. Dintre gradele şi funcţiile ocupate de Maximinus, sînt de menţionat: *tribunus legionis IV*[17], *praefectus legionis* (στρατοπέδων ἐπιμέλεια) al Legiunii a II-a Traiana în Alexandria Egiptului (în care fiul său era *tribunus militum*); procurator provincial sau *praefectus gentium* (ἐθνῶν ἀρχαί), *praesidens Trebellicae* (Victor, *Caesar.*, 25)[18]; *praefectus Mesopotamiae*, apoi (a. 234) *praefectus tironibus* al întregii armate romane. În atare calitate, cu multă îndemînare, şi-a asigurat simpatia şi devotamentul marilor mase de ostaşi, din care foarte mulţi vedeau în el pe viitorul împărat, succesor al slăbănogului Severus Alexander (a. 222—235),—aspiraţie care s-a realizat prin proclamarea lui Iulius Maximinus şi investirea lui cu purpura imperială la Mogontiacum (Mainz; febr.-mart. 235). În această lovitură militară, pe lîngă unităţile din Pannonia, un rol important au avut elementele t r a c e, conaţionalii lui Maximinus: οἱ Παίονες καὶ ὅσοι βάρβαροι Θρᾶκες, οἱ καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ ἐγκεχειρίκησαν (Herodian, VIII 6,1). Noul împărat făcut de recruţi a luat fără întîrziere măsuri pentru consolidarea propriei sale situaţii şi îmbunătăţirea traiului soldaţilor, mărindu-le solda de la 500 la 1 000 denari, împărţindu-le daruri şi promisiuni, făgăduind amnistie şi favoruri. Armata trece de partea uzurpatorului, iar Severus Alexander este asasinat în braţele mamei sale care nu-l mai putea salva; cu multă neplăcere, senatul roman recunoaşte pe noul „ales".

Ridicarea lui Maximinus Thrax constituia un precedent şi o gravă încălcare a tradiţiilor monarhiei romane, urmată de o lungă serie de alte încălcări în veacurile următoare: aşezarea unui provincial, om de jos, împotriva voinţei senatului Romei, la conducerea supremă a imperiului[19]. Mare de trup şi cu înfăţişare cruntă, Maximinus era un temperament dur şi crud, trăsături ce nu erau străine de structura neamului său tracic[20], devenind încă mai drastic şi sever în urma încercărilor opoziţiei de a-l suprima[21]. Se înţelege că un asemenea monarh nu putea să aibă încredere ori simpatie pentru aristocraţia romană, pe care căuta s-o înlăture din con-

---

[16] Hohl, în *RE*, X, 855. Prima ocazie pentru Maximinus de a se face remarcat au fost serbările însoţite de lupte (*ludi militares*) date de împăratul Septimius Severus de ziua naşterii fiului său Geta: ostaşul Maximinus s-ar fi prezentat singur împăratului cerîndu-i să fie admis a participa la luptele dintre militarii încercaţi în asemenea competiţii. Pe atunci june recrut, el nu cunoştea încă bine limba latină, pe care o pronunţa greşit împestriţînd-o cu expresii şi cuvinte din idiomul său matern tracic: *hic adulescens et semibarbarus et uix adhuc Latinae linguae, prope Thracica imperatorem publice petit, ut sibi daret licentiam contendendi cum his qui iam non mediocri loco militarent* (Hist. Aug., *Maxim.*, 2,4). Aceste elemente de naraţiune, întrucît au un temei de adevăr (nu par neverosimile), pot să fie dintr-o sursă bine informată.

[17] H. U. Instinsky, *Klio*, XXXIV, 1942, p. 118—120.

[18] Un „praefectus ciuitatum Moesiae et Treballiae" este menţionat în *CIL*, V, 1838 (*ILS*, 1 349).

[19] *Maximinus ex corpore militari ad imperium accessit sola militum uoluntate, cum nulla senatus intercessit auctoritas neque ipse senator esset*, Eutropius, IX, 1; cf. Th. O. Schulz, *Vom Prinzipat zum Dominat* (1919), p. 52—55.

[20] Cf. aprecierile şi informaţiile autentice ale compatriotului său Iulianus (nepotul lui Constantinus I), *Misopogon*, 348, analizate în *Acta Musei Napocensis*, Cluj, II, 1965, p. 303—304 (*Obîrşia împăratului Constantinus I*).

[21] Herodian, VII, 1, 12; τύραννός τις ἀγριώτατος ἦν Syncellos, I, p. 680; Anonym. *Chron. syntom.*, p. 52 (ed. A. Bauer).

ducerea treburilor imperiului, îndepărtînd pe senatori din armată şi înconjurîndu-se de militarii profesionişti şi «semibarbarii» săi, în care socotea că poate să aibă încredere deplină: *nobilem circa se neminem passus est, prorsus ut Spartaci aut Athenionis exemplo imperaret* (Hist. Aug. *Maxim.*, 9,5).

Militar prin vocaţie şi excepţionale calităţi, Maximinus s-a distins în scurta domnie de trei ani mai mult prin acţiunile-i militare. Ca primă datorie el considera asigurarea graniţei Rinului contra germanilor. Adversarii lui interni crezură că pot profita de acest prilej spre a-l suprima şi înlocui prin consularul Magnus; complotul descoperit, vinovaţii au fost executaţi [22]; iar o altă încercare a gărzii de osroeni de a ridica în tron pe senatorul Quartinus este zădărnicită prin asasinarea acestuia, fiind reprimată şi o revoltă a osroenilor. Expediţia contra germanilor a fost încununată de succes: *victoria Germanica* şi titlul „Germanicus maximus". Încurajat de acest rezultat, Maximinus încearcă să-şi încropească o dinastie, ridicînd pe fiul său *Maximus* la demnitatea de *caesar*. Dintre faptele lui de arme mai sînt cunoscute luptele cu sarmaţii („Sarmaticus maximus") şi cu dacii liberi („Dacicus maximus"). Dar situaţia internă a imperiului era în general precară: criza economică-financiară şi fiscalitatea apăsătoare anunţau marile convulsiuni prin care avea să treacă societatea romană sclavagistă în cursul secolului al III-lea; se adăuga dificultatea ivită prin opoziţia creştinilor, care stătuseră în bune raporturi cu Severus Alexander, iar acum făceau opoziţie lui Maximinus; de aceea (nu din motive religioase, dogmatice) ei au fost persecutaţi: sînt ucişi numai preoţii (ἄρχοντες), nu şi simplii credincioşi, fapt care arată caracterul exclusiv politic al prigoanei din aceşti ani.

Susţinut numai prin devotamentul trupelor credincioase, regimul tracului Iulius Maximinus era impopular nu numai în Italia, ci şi în provincii, unde adversarii nu pregetau să exploateze nemulţumirea maselor cauzată de vexaţiunile fiscale. Primele tulburări izbucniră în Africa, unde ucigaşii procuratorului imperial al provinciei proclamară împărat pe proconsulul Marcus Antonius Gordianus, care, făcînd coregent pe fiul său Gordianus al II-lea, luă contact cu senatul şi organiză acţiunea de răsturnare a lui Iulius Maximinus. Opoziţia era puternică în tot imperiul şi sporea mereu, iar tracul — odios în ochii populaţiei, mai ales la Roma — putea să conteze numai pe unităţile militare ce-i erau încă devotate. Devenind situaţia critică şi foarte gravă, el nu stătu mult pe gînduri: porni cu armata contra Italiei, spre a supune «metropola». Dar la asediul nereuşit al cetăţii Aquileia [23], trupele istovite de campanii şi războaie se răsculară; semnalul fu dat de Legiunea a II-a Parthica, la care se alătură garda imperială. Cînd se pregătea să trateze cu rebelii, la ieşirea din cort, împăratul este ucis împreună cu fiul său Iulius Maximus, cu comandantul cohortelor pretoriene şi cîţiva devotaţi; cadavrele sînt aruncate cîinilor şi corbilor, iar capul lui Maximinus şi al lui Maximus sînt trimise la Roma. Asasinatul a produs panică între formaţiile devotate, mai ales pannoni şi traci [24]. De remarcat însă faptul că semnalul revoltei a fost dat tocmai

[22] Herodian, VII, 1,5—8.
[23] A. Calderini, *Aquileia Romana*, Milano, 1930, p. 206.
[24] Herodian, VIII, 6,1.

de Legiunea a II-a Parthica [25], ale cărei efective erau în majoritate trace; dintre ostaşii de origine cunoscută (indicată prin antroponime sau terito riul de recrutare), patru ar fi iliri, cu nume ca *Dassius*, *Dasumius*, *Glau*, *Varzo* [27], unul de prin Pannonia [28] şi aproximativ 20 de traci, cu num „naţionale" ca *Auluzanus*, *Bitus*, *Diso*, *Diza*, *Dizapor*, *Eptecentus*, *Mucatra*, *Mucianus*, *Paiba*, *Zypyr* [29]. Dar se poate obiecta uşor că nu trupa, mul ţimea soldăţimii, care adesea contează în decizii mai puţin decît număru ei, ci ofiţerii din Legiunea a II-a Parthica, elementele de conducere (într care tracii lipseau poate cu totul) erau adversarii tracului Maximinus cumpăraţi şi atraşi în complot de senatorii romani. Aderenţii lui Maximinu trebuiră să accepte situaţia şi resemnîndu-se să jubileze de voie — de ne voie cu adversarii împăratului ucis; iar bucuria soldăţimii pare să fi fos mare după relatarea istoricilor vremii [30]; în aceste descrieri nu trebuie însă neglijat caracterul părtinitor al istoriografiei oficiale, aflate sub in fluenţa partidei senatorilor şi a italicilor duşmănoşi faţă de „barbarii" şi provincialii din rîndul cărora se ridicase şi traco-romanul Iulius Maxi minus. Întreaga armată asediatoare depune armele lîngă Aquileia, orice ostilitate încetează, spre bucuria unanimă şi firească a trupei. Călăreţi purtînd capetele lui Maximinus şi fiului său Maximus au fost primiţi cu însufleţire pe întreg parcursul şi la Roma: la Ravenna ei întîlniră pe îm păratul ridicat de senatori, Marcus Clodius Pupienus, care pregătea armata în Italia pentru războiul cu Maximinus. Suprimarea acestuia deschidea calea lui Pupienus şi Albinus pentru o „domnie" comună ce avea să fie de foarte scurtă durată.

Reacţiunea contra Maximinilor continua liber cu furie sporită după moartea lor: între măsurile politice-administrative de urgenţă luate faţă de cei doi „duşmani ai poporului (*hostes publici*)", patronii unei „saevis sima dominatio", a fost dispoziţia dra tică de a li se şterge imediat şi

---

[25] A. Domaszewski, în *BonnJahrb*, CXVII, p. 165, considera că ar fi fost cazul unei reacţiuni a elementelor orientale din armată împotriva „ilirilor", ca şi Hohl (*RE*, X, 865 „wieder war es eine orientalische Truppe, die Legio II Parthica, die sich gegen den Thraker erhob, wie einst die osrhoenischen Schützen"). Dar numele oriental „Parthica" nu spune nimic în privinţa teritoriului şi elementelor etnice din care erau recrutate acum (în secolul al III-lea) efectivele unităţii, ce nu erau de loc „orientale".

[26] Cf. statistica mai veche întocmită de Ritterling (*RE*, XII, 1482—1483), care azi nu mai este valabilă, precum şi cea de azi nu va fi valabilă în viitor.

[27] Aurelius *Dassius*, *CIL*, VI, 3 373 (=XIV, 2283); Aurelius *Dasumius*, VI, 3403 (*ED*, III, 1925, p. 186); C. Iulius *Glaus*, VI, 2 579; Aur. *Varzo*, *Rendiconti Accademia Lincei*. Scienze morali, 1916, p. 403—404.

[28] *CIL*, XIV, 2 272.

[29] În inscripţiile de la Roma şi din teritoriul vecin, *CIL*, VI, XIV şi *AnnÉp*.1908, 272, menţionate în *RE*, XII, 1482—1483, la care se adaugă exemple omise acolo sau apărute ulterior: Aur. *Paiba*, Aur. *Zypyr* şi Aur. *Mestrius* la Albano, *Rendiconti Accademia Lincei*, 1916, Scienze mor., p. 403—404 (cf. *ED*, I, p. 200); Aur. *Diso*(*nis*?), *CIL*, XVI, 2 273; Iulius Valens, centurio, *CIL*, VI, 3 216 (*ED*, I, p. 192) şi chiar M. Aurelius Lucius veter. P. Collart, *Philippes, ville de Macédoine* (1937), p. 294 etc.; Aur. *Eptecentus* şi Aur. *Bitus* mil. l(eg.) II Part., fraţi, *Athenaeum*, XXXII, 1954, p. 26 (=*AnnÉp*., 1956, 26); Aur. *Bitus* în epitaful *Epigraphica*, XXIX, 1968, p. 59—61, probabil identic cu precedentul şi cu cel din *CIL*, VI, 3 372 = XVI, 2 280 (S. Panciera); Traianus Mucianus, traco-roman din Traiana Augusta-Beroe (Stara Zagora), care a servit şi în legiunea a II-a Parthica. *ILS*, 9 479 (Domaszewski, *BonnJahrb*, CVIII, p. 185; cf. *ED*, I, p. 106—107, 115, 178; A. Stein, *Der römische Ritterstand* (1928), p. 145; *RE*, VI A, 2 088). G. Forni, *Il reclutamento delle legioni* (1955), p. 219.

[30] Herodianus; *Epitome Caesar*., 25,1 *seditione militum discerptus una cum filio, conclamantibus cunctis militari ioco ex pessimo genere nec catulum habendum.*

integral numele de pe monumentele scrise; atare măsură a fost executată cu extremă rigoare (numeroase epigrafe în tot imperiul cu numele lor martelate), dar nu fără a întîmpina în unele locuri rezistenţe şi opoziţie violentă din partea aderenţilor din unităţi militare rămase devotate împăratului ucis: este cazul atestat epigrafic cu Legiunea a VII-a Claudia (Vimi-nacium) *Marti Gradivo, quem aput leg(ionem) VII Cl. tempore quo ad eradendum nomen saevissimae dominationis missus cum vexillationes Moesiae Inferioris voltus h(ostium) p(ublicorum) [vexillis et can]tabris [ultro detra]here nollent* (etc.) (*Pannonia*, Pécs, I, 1935, p. 280—284), în legătură cu acţiunea de *damnatio memoriae* aplicată lui Maximinus (R. Egger, *Serta Hoffilleriana*, Zagreb, 1940, p. 219—224; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 220—223).

Portretul fizic al lui Maximinus Thrax este bine schiţat de E. Hohl (*RE*, X, 867), iar una din cele mai reuşite reprezentări plastice este un bronz realist, remarcabil ca tehnică şi expresivitate, în antiquarul München, la A. Furtwängler, în *Jahrbuch der bildenden Kunst*, II, 1907, p. 8; Stückelberg, *Bildnisse der römischen Kaiser* (1916), pl. 84; K. Lange, *op. cit.*, p. 146.

Familia lui Maximinus Thrax. Soţia lui era *Caecilia Paulina*, de obîrşie necunoscută, dar (se pare) din păturile aristocratice, fire blajină şi nobilă, care a exercitat oarecare influenţă pozitivă asupra personalităţii aspre şi barbare a împăratului traco-roman; în schimb acesta, ca „răsplată", i-a suprimat viaţa [31]. Fiul lui Iulius Maximinus Thrax purta numele identic (al doilea cognomen „scurtat"): *Caius Iulius Verus Maximus*, a cărui viaţă şi carieră s-au legat inseparabil şi în chip fatal de tatăl său, împărtăşind cu acesta măririle şi gloria, prăbuşirea şi moartea. Tînărul Maximus a luat parte la toate campaniile tatălui său, fiind făcut *caesar* (prin a. 236) şi cooptat între *sodales Flaviales*. Avea peste 20 de ani la 238, cînd căzu şi el pradă furiei soldăţimii sub zidurile cetăţii Aquileia [32].

L'ORIGINE ET LA FIN DE L'EMPEREUR MAXIMIN LE THRACE

RÉSUMÉ

Dans cette note on soumet à une nouvelle analyse les informations historiques concernant l'origine ethnique et la carrière militaire et politique de l'empereur romain Maximin (235—238). Suivant la majorité des sources littéraires (*Histoire Auguste*, Iordanès, *Epitome Caesar.*, Ioan-

[31] Despre Caecilia Paulina: *RE*, III, 1 236, nr. 138 (Stein).

[32] *RE*, X, 868—870 (Hohl). Portretul lui Iulius Maximus pe o monedă de aur (Stückelberg, pl. 86) înfăţişează figura unui tînăr nelipsit de fineţe şi trăsături nobile ce le va fi moştenit de la mama sa (pl. 85), cu care prezintă unele asemănări fizionomice. Junele prinţ pare să fi fost înzestrat cu însuşiri deosebite, iar istoricul german B. G. Niebuhr (*Vorträge über römische Geschichte*, III. 1848, p. 269) făcea presupunerea „würde vielleicht einer der besten Kaiser geworden sein" ceea ce — din lipsă de ştiri amănunţite şi de fapte — rămîne numai un omagiu platonic, postum, fără confirmarea istoriei; precum bine observă mai departe Hohl (*RE*, X, 870) „Maximus für uns ein unbeschriebenes Blatt ist". Este foarte probabil că acest vlăstar traco-roman, răpus prematur, ar fi fost — ca o sinteză a nobleţei Ceciliei Paulina cu însuşirile de mare căpitan ale lui Iulius Maximinus Thrax — unul din cei mai de seamă conducători ai lumii romane în secolul al III-lea.

nès d'Antioche, Zonaras, Syncellos, etc.) la plupart des historiens de l'antiquité ont admis l'origine t h r a c e de Maximin, dont la prétendue descendance germanique ou bien « gotho-alanique » prise en considération par quelques chercheurs (Wietersheim, F. Altheim, M. Schönfeld, A. Philippide, G. G. Mateescu etc.), apparaît comme une fausse combination des chronologistes. Cette origine résulte clairement de l'argumentation serrée et pleinement convaincante de E. Hohl et de W. Ensslin. Il s'agit, en fait, d'un paysan (pâtre ?) thrace, probablement natif de la province de Mésie (« Mysòs »), qui fit une brillante carrière militaire, étant le premier « barbare » thraco-romain qui soit arrivé à la plus haute dignité de l'empire.

On expose ensuite les principales actions militaires et politiques de cet empereur et de son fils C. Iulius Verus Maximus, et leur fin tragique au siège d'Aquilée (a. 238).

O CASĂ ROMANĂ TÎRZIE DE LA DINOGETIA

DE

I. BARNEA

Către mijlocul laturii de est a cetăţii Dinogetia, aproximativ între curtina dintre turnurile nr. 6—7 şi clădirea presupusului pretoriu, se înălţa o mare construcţie din epoca romană tîrzie (secolele IV—VI), ale cărei ruine au fost degajate în întregime cu prilejul săpăturilor arheologice din anii 1966—1967 (fig. 1). Latura de est cu o porţiune din latura de sud a clădirii şi cu o parte din încăperile adiacente acestora fuseseră dezvelite încă din prima campanie de săpături efectuată la Dinogetia în anul 1939 [1]. Faţa exterioară a zidului de pe latura de nord, latura de vest şi unele mici porţiuni de ziduri interioare fuseseră descoperite, cu întreruperi, în campaniile arheologice următoare, pînă în anul 1954, cînd obiectivul principal al săpăturilor din cetate îl constituia o cît mai bună cunoaştere a aşezării feudale timpurii (secolele X—XII) [2]. De atunci, activitatea a mai fost reluată în acelaşi punct şi în acelaşi scop în anul 1960, cînd, urmărindu-se în special raportul dintre ultimele două niveluri de locuire feudală timpurie, s-a săpat o mică suprafaţă de teren (11,50 × 5,20 m) în colţul de NV al clădirii, pînă la adîncimea de circa 0,50 m faţă de nivelul actual al solului [3].

Deoarece clădirea atrăgea atenţia prin dimensiunile ei mari şi prin planul dreptunghiular, orientat E—V, care amintea pe acela al unei bazilici fără absidă [4], în anul 1966 s-a procedat la dezvelirea în întregime a ruinelor delimitate în cea mai mare parte la exterior prin săpăturile anterioare. Operaţia s-a terminat în anul 1967, ducînd la precizarea caracterului construcţiei şi la obţinerea unei serii întregi de date în legătură cu ea. Astfel s-a putut constata că ruinele aparţin unei mari case (*domus*) de tip greco-roman, din secolul al IV-lea e.n., care a dăinuit, cu unele modificări, pînă în

---

[1] Gh. Ştefan, *Dinogetia*, I: *Risultati della prima campagna di scavi* (*1939*), în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, Bucureşti, 1941, p. 403, fig. 2 şi p. 407—408.

[2] *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 713 şi urm. şi fig. 1.

[3] B. Mitrea, raport inedit. Gh. Ştefan, *Introducere*, în *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 23 şi fig. 2.

[4] I. Barnea, *Garvăn-Dinogetia*, Bucureşti, 1961 (Edit. Meridiane), p. 23.

SCIV, tomul 20, nr. 2, p. 245—266, Bucureşti, 1969

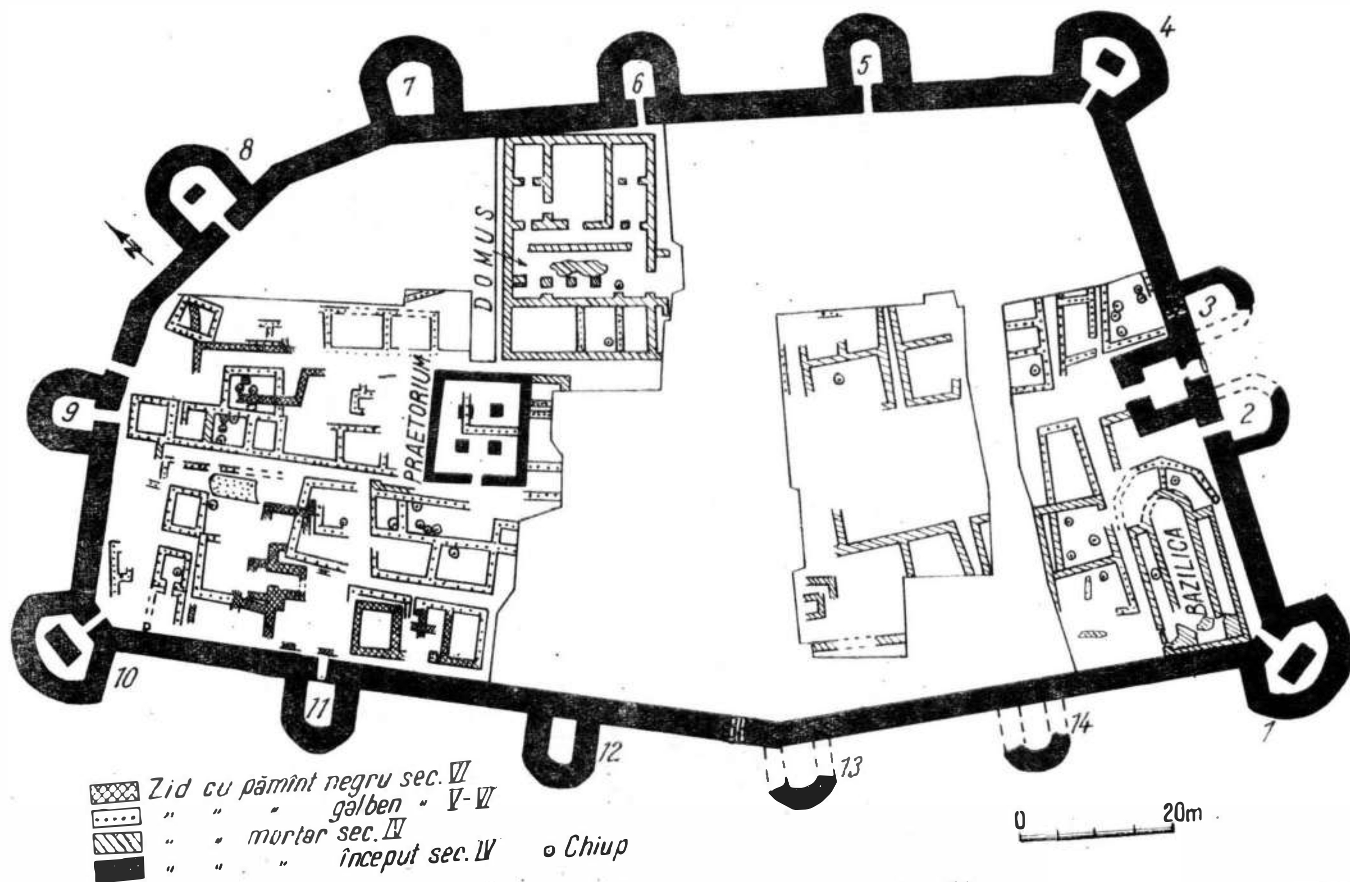

Fig. 1. — Planul cetăţii Dinogetia (secolele IV—VI).

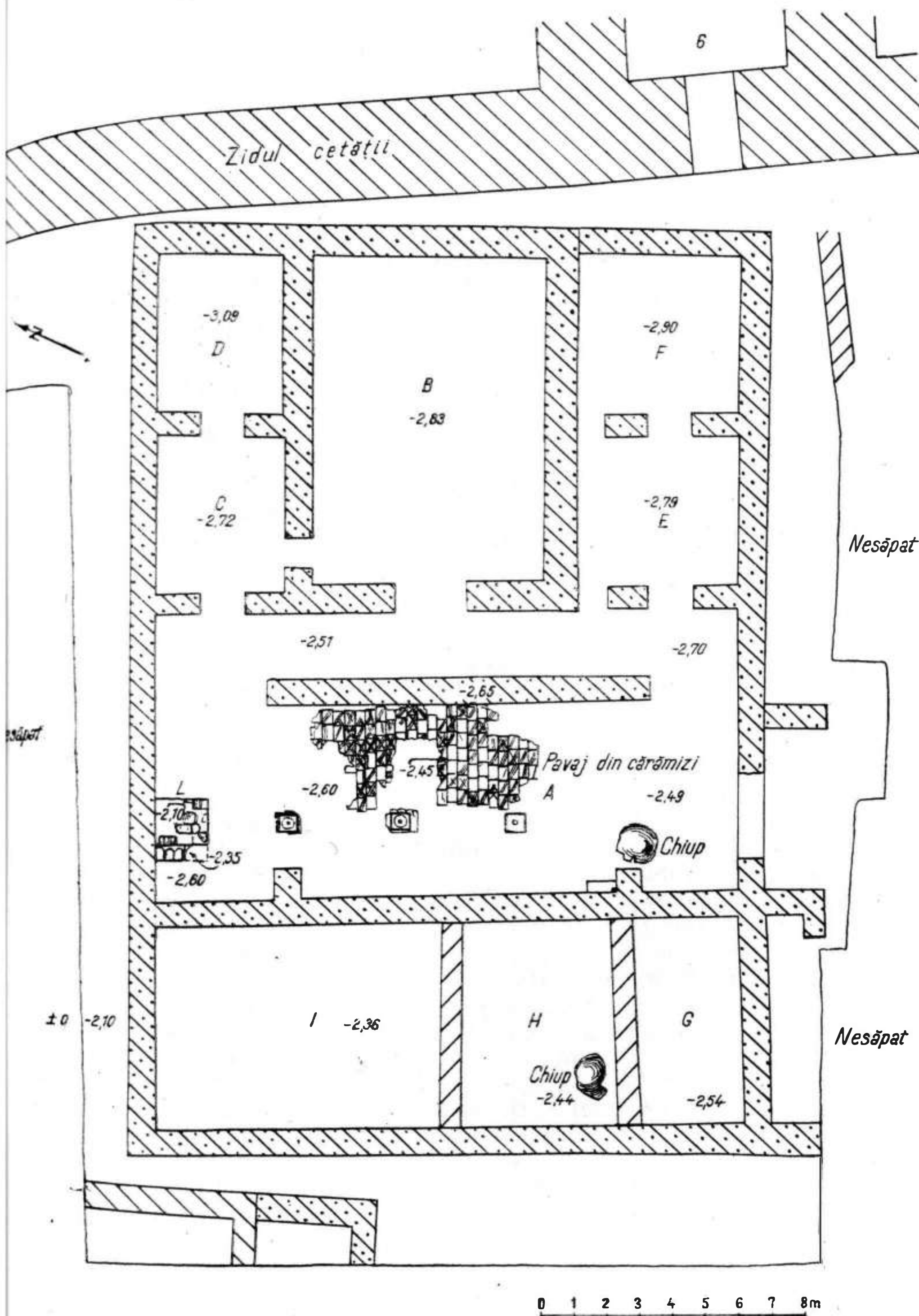

Fig. 2. — Planul unei case romane tîrzii de la Dinogetia (secolele IV—VI).

a doua jumătate a secolului al VI-lea e.n. Zidurile ei s-au păstrat mai bine în jumătatea de est, unde, întîmplător, au fost distruse mai puțin de gropile bordeielor și de gropile de provizii feudale timpurii. Aici ele se mențin pînă la înălțimea de 1,30—1,40 m față de nivelul pavimentului.

Clădirea are planul unui dreptunghi cu laturile ușor neregulate (fig. 2). Măsurate la exterior, acestea au următoarele dimensiuni: latura de est 19 m, iar cea de vest 19,50 m; latura de nord 28,30 m și cea de sud 28,17 m. Micile diferențe de dimensiuni sînt de atribuit în primul rînd necesității de a se adapta față de construcțiile preexistente (zidul de incintă și pretoriul), iar în al doilea rînd neregularității materialului de construcție: piatră locală (șist de Bugeac) ce nu se poate ciopli regulat. Grosimea zidurilor variază între 0,70—0,90 m. Pînă la înălțimea de 1,50 m de la pavi- ment, zidurile erau construite aproape în întregime din piatră. Ici și colo se observă cîte o bucată de cărămidă folosită în mod neregulat. În schimb, de o parte și de alta a intrărilor interioare, unde era nevoie de colțuri cît mai regulate, cărămida a fost folosită în mod exclusiv, rareori sub formă de exemplare întregi (fig. 3). De la înălțimea de 1,50 m în sus, se pare că rîndurile de piatră alternau în mod neregulat cu cîte patru rînduri de cărămidă *(opus mixtum)*. Un indiciu în acest sens îl constituie o mică porțiune mai înaltă de zid, cruțată între gropile a două bordeie feudale timpurii, către mijlocul laturii de N a clădirii, precum și zidurile termelor, construite în afara incintei cam în același timp, într-o tehnică asemănătoare [5]. Dimensiunile cărămizilor sînt aproape aceleași cu ale celor folosite în construcția termelor: 0,425 × 0,30 — 0,31 m și grosimea de 0,045 — 0,075m. Pe două din ele s-a putut observa cîte o ștampilă, probabil ștampila *leg. I Iovia Scythica* (?), care abia se distinge din cauza tiparului mult tocit cu care a fost imprimată (fig. 6/5). Mortarul de legătură al zidurilor este simplu,fără amestec de cărămidă sfărîmată sau pietriș și are grosimea de 0,025 — 0,045 m.

Casa a fost construită după zidirea incintei cetății și a clădirii presupusului pretoriu, atribuite domniei lui Diocletian. În afară de tehnica diferită de construcție, acest lucru rezultă din faptul că laturile de est și vest ale casei nu sînt paralele cu zidul de incintă și cu clădirea pretoriului, după cum era firesc să se fi întîmplat în cazul că ele ar fi fost înălțate în același timp. Coridorul existent de-a lungul zidului de incintă a fost întrerupt de colțul de NE al casei, iar strada ce o separă de pretoriu s-a strîmtat treptat de la S spre N (fig. 1—2).

Construcția era liberă de jur împrejur, comunicînd cu exteriorul probabil printr-o singură intrare, situată pe latura lungă de sud, aproximativ la 2/3 distanță de colțul de SE, și are lărgimea de 2,80. Intrarea era protejată la exterior de un *propylon* sau *prothyrum*, din care au mai rămas ruinele a două ziduri lungi de cîte circa 2 m ce se înălțau de o parte și de alta a porții, mărginind un mic culoar acoperit (*fauces*) prin care se pătrundea în curtea interioară (A). Aceasta era lungă și îngustă (circa 17,50 × 3,50 m), dispusă transversal către mijlocul clădirii dreptunghiulare și înconjurată pe fiecare din cele patru laturi de cîte un portic acoperit, larg

[5] Idem, *Les thermes de Dinogelia*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 225—252. Referitor la acest sistem de construcție, a se vedea S.N. Bobcev, *Смесената зидария в римските и на ранновизантийските строежи*, în *Izvestiia-Institut*, XXIV, 1961, p. 153—202.

de cîte circa 2,50 m şi susţinut de coloane (*peristylium*) (fig. 2 şi 5). Curtea mărginită de coloane — peristilul — avea un pavaj de cărămidă din care s-a păstrat aproape o treime spre mijloc, la adîncimea de 2,60 m faţă de

Fig. 3. — *1*, ruinele casei romane (vedere de la S spre N); *2*, zidul de N şi intrarea în încăperea C (detaliu).

nivelul actual al terenului (fig. 2 şi 4). Cea mai mare parte a pavajului fusese înlăturată sistematic încă din perioada romano-bizantină, iar unele porţiuni din suprafaţa rămasă au fost perforate de gropi de

provizii din epoca feudală timpurie. De menţionat în plus că deasupra pavajului păstrat, ca şi aproape peste tot în cuprinsul peristilului, s-a găsit un strat uniform de pietre, gros de 0,20—0,30 m, ceea ce explică, poate, de ce toate cărămizile din pavajul păstrat sînt sparte. Dimensiunile cărămizilor pavajului sînt de 0,43 × 0,30 m şi groase de 0,04 m. Fiecare poartă pe faţa superioară, în diagonale, cîte două-trei şi mai rar patru urme de

Fig. 4. — Peristilul cu resturile pavajului de cărămidă (vedere spre intrarea principală).

degete uşor adîncite, trasate înainte de ardere, în pasta încă moale. Unele cărămizi sînt mult tocite de picioare, arătînd o destul de îndelungată folosire a locuinţei.

Porticul lung de pe latura de vest este singurul ce ne-a lăsat unele resturi mai interesante. El era susţinut de patru coloane, de la care n-au mai rămas decît bazele. Acestea, dintre care numai trei s-au păstrat pe locul lor (fig. 2 şi 4), au înfăţişarea unor mici socluri paralelipipedice, monolite, din piatră de calcar cochilifer, fiecare cu laturile de 0,40—0,50 m. Soclurile la rîndul lor sînt fixate pe postamente izolate de zid din piatră şi cărămidă legate cu mortar, cu laturile de circa 1 × 0,75 m şi înalte de 0,50 m, îngropate aproape în întregime în pămînt. Al patrulea soclu monolit de calcar, cel de la extremitatea de sud a porticului, a fost găsit spart în bucăţi şi aruncat cu puţin mai la est de punctul unde se afla (fig. 4). Fiecare din cele patru socluri monolite prezintă în mijlocul feţei superioare cîte o mică scobitură circulară, cu diametrul de 0,10 m şi adîncă de 0,085 m, în care, pentru mai multă stabilitate, se fixa baza fusului coloanei, care, în acest scop, trebuie să fi fost prevăzută cu un cep. În jurul scobiturilor se disting clar urmele bazelor de coloane, al căror diametru măsura 0,32 m. Aceste urme duc la presupunerea că coloanele erau de piatră sau de mar-

mură, nu de lemn, cum am fi ispitiţi să credem, din cauza lipsei materialului litic de bună calitate din regiune şi a faptului că din ele nu s-a mai păstrat nimic.

O particularitate pe care o prezintă zidul ce mărginea porticul pe latura de vest o constituie doi pinteni cu care acesta era prevăzut în dreptul coloanelor de la extremităţi. Pintenii n-au corespondent la zidul

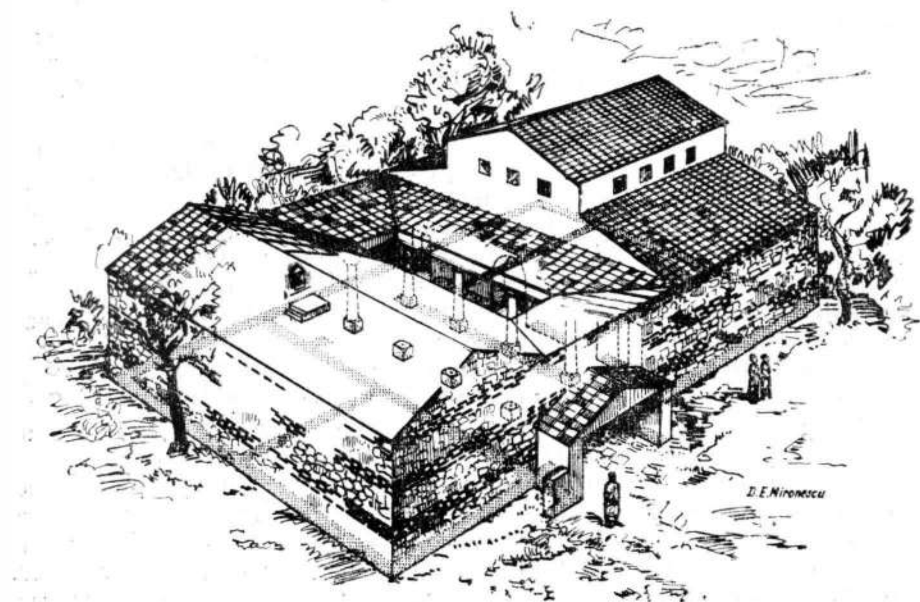

Fig. 5. — O casă romană tîrzie de la Dinogetia (încercare de reconstituire).

porticului de est. Funcţia lor e greu de precizat. E probabil că ei aveau menirea să sprijine mai bine acoperişul porticului, deasupra lor fiind aşezată în acest caz o grindă de lemn, sau susţineau cîte o arcadă transversală, al cărei capăt opus se afla pe coloana din faţă. În fundul sau la extremitatea de nord a porticului de vest, alipit de zidul casei, se înălţa un postament de zid (L), asupra căruia vom reveni la sfîrşitul prezentării clădirii.

Porticul lung de pe latura de est a peristilului se deosebeşte de cel de pe latura de vest prin aceea că, în locul postamentelor de zid izolate, se întîlneşte un zid continuu, lung de 11,45 m (fig. 2 şi 4,) pe care presupunem că erau fixate socluri de piatră pentru susţinerea coloanelor, la fel cu cele ale porticului de pe latura de vest. Pe loc nu s-a găsit nici un astfel de soclu. Un al cincilea exemplar (al patrulea întreg), care s-a descoperit în afara clădirii, lîngă zidul de sud, în dreapta intrării, provine probabil de la porticul de est. Acest portic a fost desfiinţat înaintea celui de pe latura de vest, poate o dată cu scoaterea din uz a părţii de est a clădirii, către sfîrşitul secolului al IV-lea sau la începutul secolului al V-lea. În afară de faptul că aici nu s-a găsit pe locul lui nici un soclu monolit, un indiciu pentru desfiinţarea mai devreme a porticului de est îl constituie dărîmarea

zidului suport pentru coloane pînă sub nivelul pavajului de cărămid (fig. 4). Neobişnuit şi deci mai puţin probabil pare ca, în loc de coloane zidul-suport amintit să fi avut aceeaşi înălţime ca şi porticul de pe latura de vest, iar în el să fi existat deschideri arcuite în dreptul intrărilor în încă perile din partea de est a clădirii.

Din cele două portice mici de pe laturile înguste de nord şi sud al peristilului nu s-a păstrat nici o urmă. Totuşi nu trebuie să ne îndoim de existenţa lor, confirmată de uzul general, iar în cazul de faţă de însuş faptul că zidul-suport al porticului de est se opreşte la o anumită distanţă şi anume la 2,60 m de zidul de S şi la 3,45 m de zidul de N al clădiri (fig. 2).

E probabil că toate cele patru portice erau pavate cu cărămidă ca şi atriul, deşi din pavajul lor nu s-a păstrat nici o urmă. Oricum, nivelu lor trebuie să fi fost cu cîţiva centimetri mai sus, pentru a împiedica apele din curtea interioară să pătrundă în încăperile situate de o parte şi de alta a acesteia. Alte observaţii în legătură cu peristilul privesc atît dispoziţia sa în ansamblu, cît şi anumite elemente de amănunt. Ceea ce atrage aten ţia în primul rînd este faptul că el nu se află la mijlocul clădirii, după cum ar fi fost de aşteptat, ci la aproape 2/3 spre vest (fig. 2). După aceea izbeşte disproporţia dintre lăţimea prea mică a curţii în raport cu lungimea ei. De asemenea nu poate fi trecută cu vederea lipsa de simetrie dintre diferi tele părţi componente ale peristilului. Astfel, axul intrării nu corespunde axului acestuia, după cum ar fi fost normal, ci şirului de coloane al porticu lui de vest, ale căror baze nici nu se află în linie dreaptă. Am amintit mai înainte despre lipsa de simetrie dintre porticele lungi de pe laturile de est şi vest ale peristilului. În afară de aceasta, faptul că extremităţile zidului suport al coloanelor porticului de est se opresc la distanţe diferite faţă de zidurile de nord şi sud ale casei, duce la presupunerea că şi porticele scurte de pe laturile înguste ale peristilului difereau între ele, cel de nord fiind mai lat decît cel de sud. Justificarea în acest caz ar fi că primul trebuia să asigure un mai bun adăpost pentru construcţia despre al cărei postament am amintit, cu menţiunea că vom reveni asupra ei la sfîrşitul prezentării clădirii. O ultimă observaţie privind peristilul este aceea că cei doi pinteni ai zidului porticului de vest de asemenea nu sînt egali între ei.

De o parte şi de alta a laturilor lungi ale peristilului, pe sub porticele acoperite, se pătrundea în cele şase sau poate opt încăperi ale locuinţei dintre care cinci erau situate în jumătatea de est a acesteia. Încăperile îşi primeau aerul şi lumina de la curtea interioară, de care le separau cîte o uşă sau numai nişte perdele. În jumătatea de est se afla o încăpere mare în mijloc, flancată de cîte două camere mai mici înspre N şi S. Încăpe rea cea mare (B) are dimensiunile de circa 10 × 7 m şi comunică cu peristilu printr-o deschidere largă de 2,20 m, iar cu una din cele două mici încăper dinspre NV (C), printr-o deschidere largă de 0,90 m (fig. 2). Ea apare c încăperea cea mai importantă, putînd fi socotită fie salon de primire (*oecu* sau *tablinum*), fie, mai probabil, sufragerie (*triclinium*). În acest din urm caz e de presupus că în mijlocul ei exista o masă, iar în jurul mesei, pe tre din cele patru laturi, cîte un pat (*kline*), latura dinspre intrare (cea de vest rămînînd liberă, pentru accesul din afară şi pentru servit. În sprijinu unei astfel de funcţii pentru încăperea B pledează şi faptul că ea e singur care comunică cu una din încăperile laterale (C), aceasta din urmă fiin

folosită probabil ca bucătărie (*culina*). O altă încăpere (D), comunicînd numai cu presupusa bucătărie, se afla în colţul de NE al casei (fig. 2). Cele două încăperi (C, D) situate spre N de încăperea cea mare (B) au dimensiunile de cîte 4,80×3,80 m, comunicînd între ele, iar cea de vest şi cu peristilul, prin cîte o deschidere largă de 1,35 m.

Celelalte două încăperi (E, F) existente spre sud de încăperea cea mare sînt aproape pătrate, fiecare cu laturile variind între circa 4,50—4,90 m (fig. 2). Acestea serveau probabil drept camere pentru dormit (*cubicula*), comunicînd între ele şi cu curtea interioară prin cîte două deschideri : cîte una, largă de 1,30 m, la mijlocul laturilor ce le separau pe una de cealaltă şi de porticul de est, iar alte două, fiecare largă de cîte 0,90 m, la extremităţile de nord ale aceloraşi ziduri. Presupunem că fiecare *cubiculum* avea cîte două deschideri înspre peristil, pentru a primi cît mai mult aer şi lumină de la curtea interioară. De notat în plus că cele două încăperi mici dinspre latura de est a *domus*-ului (D, F) în mod necesar trebuiau să comunice cu încăperile situate la V de ele (C, E), pentru a putea avea o ieşire înspre curtea interioară şi de aici înspre afară, fiind sigur că una din ele (D) n-avea nici o altă deschidere şi puţin probabil că cealaltă (F) avea vreo intrare şi pe latura dinspre turnul nr. 6 al cetăţii, unde zidul casei a fost distrus de groapa unui bordei feudal timpuriu pînă sub nivelul pavimentului.

La vest de peristil se pare că iniţial exista o singură mare încăpere, cu dimensiunile interioare de 17,50 × 6,20 m [6]. Este probabil ca ea să fi fost folosită ca locuinţă pentru sclavi, fără să existe vreo dovadă în acest sens. Încăperea comunica cu atriul prin cel puţin o deschidere mai largă, situată către mijlocul zidului de est, care a fost distrus pînă sub nivelul pragului de gropile a două bordeie feudale timpurii. Pe celelalte laturi de asemenea nu se distinge vreo urmă de intrare. Din cauza terenului în pantă de la NV spre SE, nivelul de călcare al acestei încăperi, al cărei colţ de NV se află direct pe stînca naturală, era simţitor mai înalt faţă de cel al camerelor din jumătatea de est, unde, pentru denivelarea terenului, a fost nevoie de un strat gros de umplutură.

Din pavimentul tuturor încăperilor *domus*-ului nu s-a păstrat decît o singură cărămidă, înspre latura de nord a încăperii B. De aceea nu este exclusă posibilitatea ca unele din ele să fi fost pavate cu un strat de pămînt galben bătătorit sau cu pomosteală de pămînt galben, material uşor de procurat şi mult folosit la Dinogetia în perioada de timp respectivă. Menţionăm în această privinţă descoperirea într-o groapă feudală timpurie dinspre colţul de NV al clădirii, care a pătruns adînc în stratul roman, a cîtorva fragmente de paviment constînd dintr-un strat gros de 3—4 cm de pomosteală de lut galben, cu faţa sclivisită, aşezat pe un strat subţire de pietricele. Din tencuiala feţei interioare a pereţilor, singura care purta un astfel de veşmînt, poate pe alocuri decorat cu picturi, nu s-au păstrat decît slabe urme în partea de jos a zidurilor de pe laturile de nord ale încăperilor C şi B. Împreună cu pragurile de zid şi cu stratul de pămînt

[6] Nu pare exclusă existenţa unei alte încăperi în stînga intrării, în colţul de SV al clădirii, al cărei zid de pe latura de vest, în chip asimetric şi neaşteptat se prelungeşte sub malul dinspre sud. Menţionăm totuşi că sondajul practicat în vara anului 1968 în acest loc n-a dus deocamdată la identificarea presupusei încăperi.

galben bătătorit al pavimentului, limita inferioară a tencuielilor păstrate ne ajută la stabilirea nivelului de călcare în încăperile respective [7].

Un număr destul de mare de fragmente de ţigle şi olane arată că acoperişul consta din obişnuitul schelet de lemn, solid şi bine încheiat, pentru greutatea ce avea să susţină, peste care erau aşezate ţigle de mari dimensiuni (circa 0,60 × 0,40 m), cu marginile laterale îndoite în unghi de 90°. Peste aceste margini îndoite în afară se aşezau olane asemănătoare cu cele din zilele noastre, dar puţin mai groase şi mai mari, dispuse cu partea convexă în sus. Capetele de jos ale ţiglelor şi olanelor erau petrecute peste cele aşezate în rîndul imediat inferior, în aşa fel ca să permită apei să se scurgă cu uşurinţă la vale. Dimensiunile şi dispoziţia încăperilor permit chiar o ipotetică şi sumară reconstituire a clădirii, împreună cu sistemul său de acoperire (fig. 5).

În legătură cu sistemul de acoperire al părţii de est a clădirii merită să fie făcută menţiunea că la exterior, de-a lungul zidului de sud al *domus*-ului, în jumătatea dinspre răsărit a lui, fusese descoperit mai înainte un şir de olane de acoperiş aşezate cu partea scobită în sus şi puţin în pantă, ca să conducă apele căzute de pe acoperiş către zidul de incintă al cetăţii. Această descoperire confirmă ipoteza că încăperile E—F şi deci şi corespondentele lor dinspre latura de nord a clădirii (C—D) aveau cîte un acoperiş separat, înclinat spre exterior, după sistemul colateralelor la bazilicile de tip elenistic cu trei nave. În ceea ce priveşte sistemul de acoperire al corpului de clădire de la V de peristil, lăţimea de circa 8 m a acestuia (inclusiv grosimea zidurilor) presupune existenţa unui acoperiş în două ape, dispus transversal faţă de acoperişul corpului de est al clădirii. Un alt principiu de care am ţinut seama în reconstituirea ipotetică a *domus*-ului este acela că, la parter, zidurile exterioare nu aveau ferestre sau, acolo unde existau, ele erau înguste ca nişte metereze, casa însăşi avînd aspectul unei mici fortăreţe [8].

Referitor la sistemul de încălzire a locuinţei nu avem nici un indiciu. Sondajele efectuate în vara anului 1968 în încăperile E şi F, unde presupuneam existenţa unui hypocaust, n-au dus la o astfel de descoperire. Un fragment de *tegula mammata* descoperit în straturile feudale timpurii din cuprinsul clădirii putea fi adus din altă parte a aşezării, poate chiar de la terme, unde s-a descoperit mai înainte un exemplar asemănător [9].

Revenim, după această sumară prezentare a clădirii *domus*-ului, asupra postamentului de zid, pe care l-am amintit că se afla la adăpostul porticului de vest al clădirii, la extremitatea de nord a acestuia, alipit de zidul de pe aceeaşi latură a casei (fig. 2—3/1). Postamentul sau *podium*-ul despre care este vorba (L) are o semnificaţie mai adîncă decît s-ar părea

[7] De precizat că adîncimile indicate pe plan nu corespund totdeauna nivelului de călcare (pavimentului). În unele cazuri, ele reprezintă adîncimea pînă la care au pătruns în stratul roman gropile bordeielor feudale timpurii, iar în altele s-a săpat pînă sub nivelul de călcare corespunzător clădirii. Pavajul de cărămizi din atrium se afla la adîncimea de circa 2,60 m sub nivelul actual al solului. În general, pavimentul încăperilor dinspre vest era cu 0,10—0,20 m mai sus, iar cel al încăperilor din partea de est a clădirii cu 0,10—0,20 m mai jos decît pavajul atriului.

[8] R.A. Staccioli, *Casa*, în *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, t. II, Roma, 1959, p. 398; R. Cagnat—V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, t. I, Paris, 1917 p. 278.

[9] I. Barnea, *op. cit.*, p. 248, fig. 15/19.

la prima vedere și merită o atenție specială. El este construit cu mijlocul pe linia coloanelor porticului de vest, la distanța de 2,20 m de prima bază monolită și are forma unui dreptunghi cu laturile de 1,60 × 1,40 m, iar înălțimea de 0,75 m. Pe latura de vest este prevăzut cu o treaptă zidită, lată de 0,35 m și înaltă de 0,25 m. Atît postamentul propriu-zis, cît și treapta de acces sînt construite din pietre locale, neregulate, legate cu mortar

Fig. 6. — Ceramică și fragmente de cărămizi romane ștampilate.

de același fel și în aceeași tehnică cu zidurile *domus*-ului. Jumătatea de sud a treptei și o mică bucată din colțul de SV al *podium*-ului propriu-zis au fost distruse de o groapă de provizii din epoca feudală timpurie, care a scobit și în stînca naturală.

Forma, dimensiunile și îndeosebi poziția postamentului arată că în acest loc se afla un *lararium* — sanctuarul casnic unde erau adorați zeii

lari (*lares*) şi alte divinităţi protectoare ale casei şi familiei (*penates, genius*), despre care se credea că nu trebuie să lipsească din locuinţa nici unui roman de viţă adevărată. Judecînd după importanţa sa şi după atîtea exemple de monumente mai bine păstrate în diferite provincii occidentale ale lumii romane, *lararium*-ul *domus*-ului de la Dinogetia va fi fost mai mult decît un simplu podium. E de presupus că el a avut înfăţişarea fie

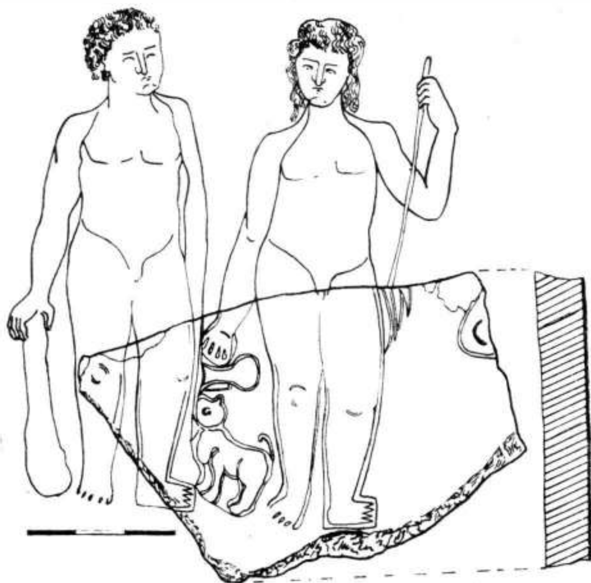

Fig. 7. — Fragment dintr-un vas stampat cu chipurile zeilor Dionysos şi Hercule (încercare de reconstituire a reprezentării).

a unei nişe, fie a unei mici construcţii sau a unui baldachin prevăzut cu acoperiş susţinut de mici coloane, din care nu s-a mai păstrat nimic, la adăpostul lui fiind aşezate statuile sau chipurile zeilor lari, dispărute de asemenea fără urmă. Potrivit obiceiului, larariul era situat în curtea interioară, sub acoperişul unuia din portice, chiar în faţa intrării, cu toate că, în cazul de faţă, privirea spre el era împiedicată de şirul de coloane al porticului de vest. Statuile de bronz sau de marmură ale zeilor protectori erau aşezate probabil nu direct pe postamentul de zid, ci pe piedestale mobile. Existenţa treptei pe latura de vest presupune chiar o supraînălţare a actualului postament sau aşezarea deasupra lui a unei mese de lemn pe care se depuneau chipurile larilor.

Pe zidul alăturat erau poate zugrăvite simple motive decorative, ornamente florale sau figuri ale larilor, din care de asemenea nu s-a păstrat nimic. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că unul din elementele caracteristice şi absolut necesare ale larariului era altarul fix sau mobil, de zid, din piatră, marmură, bronz sau de lut ars. Pe acest altar, în faţa divinităţilor protectoare, stăpînul casei, însoţit de membrii familiei şi de sclavi sau liberţi, făcea libaţiunile zilnice, iar în anumite zile şi în momen

tele mai importante ale vieţii lor aducea jertfa sau ofrandele pe care le credea necesare zeilor prezenţi sub formă picturală sau statuară [10].

Izvoarele scrise ne informează despre dăinuirea cultului larilor şi penaţilor pînă la începutul secolului al V-lea. Astfel, retorul sicilian Iulius Firmicus Maternus adresîndu-se, pe la anii 346—348, în calitatea sa de scriitor creştin, împăraţilor Constantinus şi Constans împotriva păgînismului muribund, îi aduce învinuirea că penaţii nu reprezintă altceva decît instinctele cele mai josnice ale firii omeneşti, pofta de mîncare şi de băutură [11]. Cu cîteva decenii mai tîrziu, în anul 392, împăratul Teodosie cel Mare interzicea cu desăvîrşire cinstirea de către oricine şi oriunde a larilor cu foc, a geniului cu vin, a penaţilor cu parfumuri, cu lumini, cu tămîie sau cu ghirlande de flori [12]. Cu toate acestea, pe la anii 408—410, Eusebius Hieronymus se plînge că „încă nu există loc care să nu fie pîngărit de murdăria idolatriei". El dă ca exemplu „idolii care erau aşezaţi după porţile (*fores*) caselor, idolii casnici pe care păgînii îi numeau *lares* şi cărora ei continuau să le aducă jertfe sîngeroase, atît în mod public, cît şi particular. Oraşele multor provincii, scrie Hieronymus în continuare, suferă de această rătăcire şi foarte rău obicei străvechi. Roma însăşi, stăpîna lumii, în fiecare grup de locuinţe (*insula*) şi casă (*domus*) adoră cu făclii şi cu opaiţe aprinse chipul (*simulacrum*) unei zeiţe cunoscute sub numele de *Tutela*, pe care păgînii o denumesc cu acest nume pentru că socotesc că le păzeşte locuinţele. Astfel încît, atît la intrarea cît şi la ieşirea din casele lor, ei sînt ţinuţi să se gîndească neîntrerupt la rătăcirea lor" [13].

De pe teritoriul Dobrogei erau cunoscute pînă acum unele inscripţii şi monumente sculpturale din care rezultă că paralel cu creşterea

---

[10] Cf. J.-A. Hild, *Lares*, în *DA*, t. III, 2, Paris, 1904, p. 937—949; Hug, *Lararium*, în *RE*, XII, 1925, col. 794—795 şi M. Floriani Squarciapino, *Lari* (*Lares*, *Lar*), în *Enciclopedia dell'Arte antica*, *op. cit.*, t. IV, Roma, 1961, p. 482—483. A se vedea în plus Edit B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapesta, 1964, index, s.v. Dintre lucrările mai noi ne-au fost inaccesibile următoarele: G. A. Mansuelli, *Le ville del mondo romano*, Milano, 1958; A. Balil, *La casa en las provincias romanas de Africa*, în *Bol. del Sem. de Estudios de Arte y Arqueol.*, Valladolid, 25, 1959, p. 25—58; A. Balil Illana, *La casa romana en Espana*, Madrid, 1959 (extr. Diss.); H. Drerup, *Die römische Villa*, în *Marburger Winckelmann Programm*, 1959, p. 1—24 şi B. Vogt, *Wohnhäuser in Österreich zu römischer Zeit*, Diss., Viena, 1964 (dactilogr.)

[11] Iulius Firmicus Maternus, *De errore profanarum religionum*, cap. 14,1: „*Penates etiam qui sint explicare contendam, ne quid a me praetermissum esse videatur. Qui nihil aliud putant esse vitam nisi vescendi et potandi licentiam, hos sibi deos ex cupiditatis suae humilitate finxerunt, nutrimenta corporis quae ex cotidianis epulis comparantur hoc nomine pro salute hominum consecrantes. Quia per epulas corporis reficitur infirmitas, alimenta solum esse deum sancxerunt nescientes oraculi veritatem... hinc et cella penaria, hinc et dii penates ab abiectis et prostratis hominibus misera sunt cogitatione compositi*".

[12] *Cod. Theod.*, XVI, 10, 12: „*Nullus omnino, ex quolibet genere, ordine hominum, dignitatum, vel in potestate positus vel honore perfunctus, sive potens sorte nascendi seu humilis genere, conditione, fortuna, in nullo penitus loco, in nulla urbe sensu carentibus simulacris vel insontem victimam caedat, vel secretiore piaculo, larem igne, mero genium, penates odore veneratus, accendat lumina, imponat tura, serta suspendat*".

[13] Eusebius Hieronymus, *Commentaria in Isaiam prophetam*, lib. XVI, cap. 57, vers. 7, în Migne, P.L., t. 24, col. 572, A: „*Nullus fuerit locus qui non idololatriae sordibus inquinatus sit, in tantum ut post fores domorum idola ponerent, quos domesticos appellant Lares, et tam publice quam privatim animarum suarum sanguinem funderent. Hoc errore et pessima consuetudine vetustatis multarum provinciarum urbes laborant: ipsaque Roma orbis domina in singulis insulis domibusque, Tutelae simulacrum cereis venerans ac lucernis, quam ad tuitionem aedium isto appellant nomine, ut tam intrantes quam exeuntes domos suas, inoliti semper commoneantur erroris*".

impetuoasă a creştinismului triumfător [14], în fosta provincie Scythia Minor cultele divinităţilor oficiale păgîne au continuat să se menţină pînă în timpul lui Teodosie cel Mare (379—395) şi chiar pînă la începutul secolului al V-lea. Astfel sînt : inscripţia referitoare la cultul lui *Sol Invictus*, din anul 322, de la Salsovia [15], inscripţia provenind probabil din teritoriul rural al cetăţii Histria şi închinată de vreun soldat sau de un veteran lui

Fig. 8. — Cărămidă pe care este incizată figura unei păsări.

Jupiter Optimus Maximus şi lui *Mars Conservator* pentru sănătatea împăraţilor Constantin cel Mare şi Licinius [16], stela funerară de la Ulmetum, ridicată de Matrona pentru soţul său *Valerius Victorinus biarcus*, căzut pentru Licinius în bătălia de lîngă Chalcedon dintre acesta şi Constantin cel Mare (324)[17] ; o lespede de calcar, probabil o uşă de încăpere funerară, de

[14] Cf. I. Barnea, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 265—288 şi Em. Popescu, *Die spätgriechischen Inschriften aus Klein-Skythien*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 163—176.

[15] V. Pârvan, *Salsovia*, Bucureşti, 1906, p. 27 şi urm.

[16] Idem, *Histria*, IV, în *ARMSI*, t. 38, 1916, p. 693—695.

[17] Idem, *Cetatea Ulmetum*, II, 2, *ARMSI*, t. 36, 1913, p. 386—389. Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 294—298.

la Tomis, cu reprezentări de divinități păgîne în relief plat, arătînd o influență egipteană [18]; un mic grup statuar de la Histria înfățișînd pe Heracles în luptă cu leul din Nemeea [19], ambele monumente sculpturale atribuite epocii constantiniene ș.a.

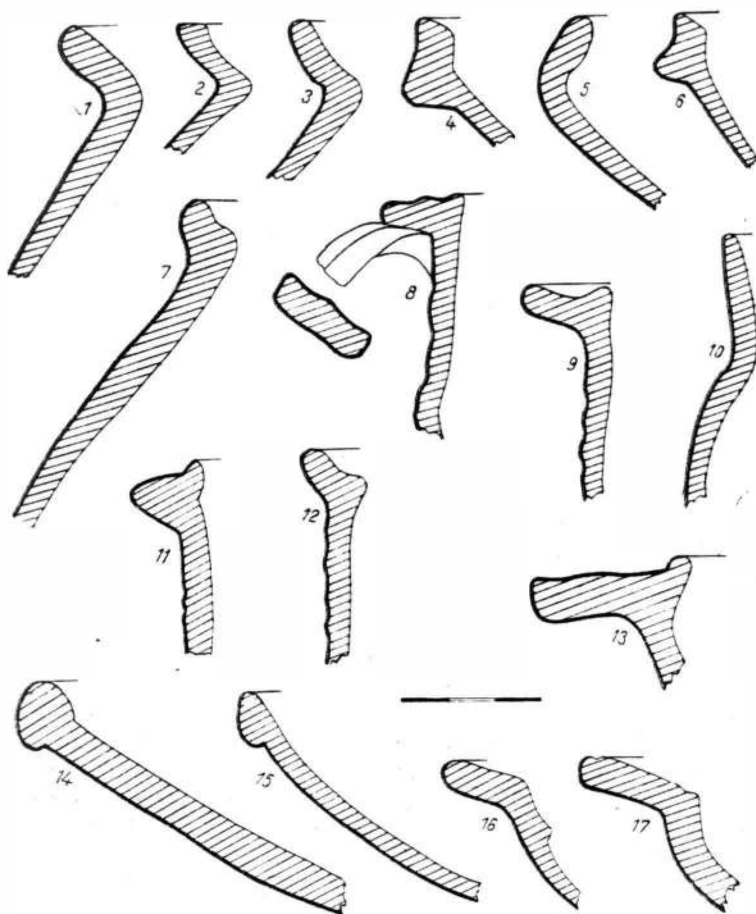

Fig. 9. — Profile de vase romane din secolele IV—VI.

La Dinogetia s-a descoperit în ultimul timp un fragment ceramic dintr-un vas cu decor stampat, provenind probabil din Africa de Nord și databil în a doua jumătate a secolului al IV-lea sau la începutul secolului

[18] D. M. Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, în *BCMI*, VIII, 1915, p. 76—77; R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918, p. 79—84. Em. Condurachi, *Sur deux bas-reliefs „chrétiens" de Tomis*, în *AArh*, fasc. 13—14, Iași 1937—1938, p. 60—62, a dovedit caracterul necreștin al acestor reliefuri, iar în ultimul timp Gabriella Bordenache a recompus fragmentele într-o singură placă.

[19] Gabriella Bordenache, *Histria alla luce del suo materiale scultoreo*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 204—205, fig. 21.

al V-lea, pe care sînt înfățișate chipurile zeilor Hercule și Dionysos avînd între ei pantera, fiara îmblînzită de zeul vinului (fig. 6/1 și fig. 7)[20].

Tot de la Dinogetia se cunoaște acum, pentru prima dată pe teritoriul Sciției Mici, o casă din perioada romană tîrzie, în interiorul căreia se afla un *lararium*.

La Histria a fost descoperită, după cum se știe, o mare casă din secolele V—VI, probabil un palat episcopal, în cuprinsul căruia era construită o capelă de cult creștin. O altă casă de același tip, contemporană cu ea se înălța alături [21]. Prin planul lor, iar ultima și prin numărul de camere ele amintesc casa de la Dinogetia, fără să existe vreo legătură între una și celelalte.

Domus-ul de la Dinogetia a dăinuit în forma arătată mai sus pînă cel mai tîrziu pe la începutul secolului al V-lea, cînd clădirea a fost părăsită și a căzut în ruină. Către sfîrșitul secolului al V-lea sau la începutul secolului al VI-lea a fost refăcută și locuită partea de la vest de curtea interioară. Din fostul peristil s-a păstrat numai porticul de vest. Larariul a fost desființat de noii locatari, creștini, rămînînd pe loc numai postamentul cu treaptă de zid, așa cum a fost descoperit în cursul săpăturilor. Alături de coloana de la extremitatea de sud a porticului a fost așezat la adăpostul acestuia un chiup (*dolium*) de mari dimensiuni, a cărui parte inferioară, bine sprijinită între pietre, a fost descoperită pe locul ei, spartă în bucăți (fig. 3 și 4). Încăperea cea mare de la vest a fost împărțită cu ajutorul a două ziduri de piatră, legate cu lut galben, în trei camere mai mici — cea de sud (G) largă de 3 m, cea de mijloc (H) de 4,50 m și cea de nord (I), de 8,50 m (fig. 2). Deoarece înspre porticul de vest zidurile acestor încăperi au fost distruse pînă sub nivelul pragurilor, nu se mai păstrează urmele intrărilor. Nu se poate ști de asemenea dacă încăperile comunicau și între ele sau numai cu curtea interioară. În orice caz, în zidul, păstrat pe înălțimea de aproximativ un metru, ce separă încăperea din mijloc (H) de cea din colțul de SV al clădirii (G) nu există nici o urmă de intrare. Resturile unui chiup aflate pe locul lor, în colțul de SV al încăperii din mijloc (H), duc la presupunerea că aceasta era întrebuințată drept cameră de provizii. Este probabil ca în secolele V—VI să fi fost reamenajate și locuite și cele cinci încăperi din partea de est a *domus*-ului. Un indiciu în acest sens îl constituie faptul că intrarea dintre încăperile C și B, ca și cele două deschideri dinspre latura de nord ale încăperilor E și F, au fost blocate cu cîte un zid de lut galben, bine bătătorit.

[20] Fragmentul s-a descoperit în sectorul termelor, în strat feudal timpuriu, la adîncimea de 0,30 m. Cu privire la ceramica stampată de pe teritoriul Dobrogei, a se vedea Em. Popescu, *Ceramica romană tîrzie cu decor ștampilat descoperită la Histria*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 695—724. Cf. pentru originea unei astfel de ceramici J. Baradez, *Grands plats chrétiens de Tipasa. Céramique africaine orangée et „sigillata chiara"*, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, t. 79, 1967, 1, p. 231—268 și îndeosebi p. 262—264. Despre cultul lui Dionysos, persistența lui și despre reprezentări asemănătoare cu cea de pe fragmentul ceramic de la Dinogetia, a se vedea A. Bruhl, *Liber Pater. Origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romain*, Paris, 1953, passim și îndeosebi p. 157, 167, 169, 173, 179—181, 187, 191, 194—196, 214, 219, 333 și pl. XV/1,6. Un relief în marmură asemănător, la I. Velkov, în *Izvestiia-Institut*, VII, 1932—1933, p. 409—410, fig. 165 (*IGB*, vol. II, Sofia, 1958, nr. 696 și pl. 74).

[21] Iorgu Stoian, în *Histria*, I, București, 1953, p. 324—350 și în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 532—538; Em. Condurachi, *Histria à l'époque du Bas-Empire d'après les dernières fouilles archéologiques*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 259 (=*Monumente și Muzee*, I, 1958, p. 31—33).

Sub cea de-a doua şi ultima sa înfăţişare, locuinţa a durat pînă după mijlocul secolului al VI-lea, foarte probabil pînă la începutul anului 559, cînd, după cum arătam cu alt prilej, cetatea Dinogetia a căzut pradă flăcărilor, în urma marii invazii a kutrigurilor lui Zabergan, nemairevenindu-şi decît parţial de pe urma acestei catastrofe [22].

În cuprinsul clădirii s-au descoperit puţine resturi de dărîmături şi anume, pietre de mărime mijlocie şi mică, fragmente de cărămizi, de ţigle şi de olane pentru acoperiş. Lipsa pietrelor de dimensiuni mai mari, a cărămizilor, ţiglelor şi olanelor întregi sau aproape întregi, arată că zidurile au fost dărîmate sistematic, pentru refolosirea materialului de construcţie. De notat în plus lipsa unor urme de incendiu în jumătatea de est a clădirii. În schimb, în jumătatea de vest a acesteia s-a descoperit aproape peste tot stratul de arsură caracteristic secolului al VI-lea, în care sînt amestecate fragmente de calupuri de chirpici, bucăţi de grinzi de lemn arse, piroane şi scoabe de fier. De asemenea, tot aici au apărut cîteva fragmente de ţigle de mari dimensiuni şi uşor albiate, caracteristice aceluiaşi strat de arsură [23]. În urma acestor constatări se naşte îndoiala dacă într-adevăr jumătatea de est a clădirii a scăpat neatinsă de pîrjolul incendiului amintit sau, mai degrabă, ea se afla deja în ruină în secolul al VI-lea, ceea ce, potrivit observaţiilor în teren, pare mai verosimil.

Printre descoperirile care merită să ne reţină atenţia se află o cărămidă fragmentară, cu latura de 0,31 m şi groasă de 0,05 m, pe faţa căreia este incizată rudimentar, în pasta crudă, figura unei păsări (fig. 8). Cărămida poartă urmele puternicului incendiu din anul 559. Despre două fragmente de cărămizi, purtînd fiecare cîte o ştampilă cu numele împăratului Anastasius (fig. 6/6), ambele tipuri cunoscute mai înainte la Dinogetia [24], nu se poate afirma cu siguranţă că aparţin clădirii, deoarece, deşi găsite în cuprinsul acesteia, totuşi ele s-au descoperit în stratul feudal timpuriu din secolele XI—XII, nefiind exclus să fi fost aduse şi din altă parte a aşezării. În schimb, alte materiale de construcţie, cum sînt puţinele bucăţi de geam descoperite printre dărîmături, aparţin fără îndoială fostei case romane.

Ceramica este puţin numeroasă şi aproape toată fragmentară, aparţinînd parte secolului al IV-lea, parte secolelor V—VI e.n. Cîteva fragmente au fost antrenate din straturile de locuire mai vechi. Cele mai multe sînt fragmentele de amfore de diferite forme şi mărimi, unele purtînd pe porţiunea netedă a umărului litere greceşti scrise cu vopsea roşie (fig. 6/2 şi 12/1—3). Pe un ciob cu angobă alburie este incizată litera M; pe altul probabil iniţialele cunoscutei formule creştine X(ριστὸν) M(αρία) Γ(εννᾷ) (fig. 6/4)[25]. S-au descoperit de asemenea două mici capace de amfore în

---

[22] I. Barnea, *L'incendie de la cité de Dinogetia au VIe siècle*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 258—259.

[23] *Ibidem*, p. 243, fig. 6.

[24] Idem, *Contributions to Dobroudja history under Anastasius* I, în *Dacia*, IV, 1960, p. 365, fig. 1/3—4 şi 9.

[25] Cf. *Histria*, I, *op. cit.*, p. 459, fig. 383; *Materiale*, VII, 1959, p. 240, fig. 11; D. Tudor, *Oltenia romană*², Bucureşti, 1958, fig. 94/6—7; fig. 95 şi p. 414—415, nr. 254, 256; A. L. Iakobson, *Средневековые амфоры северного Причерноморья*,, în *SA*, XV, 1951, p. 328—329, fig. 2/6,8 şi fig. 3/14; idem, *Раннесредневековый Херсонес*, în *MIA*, 63, Moscova-Leningrad, 1959, fig. 156—157; Iordanka Čangova, *Средневековни амфоры в България*, în

formă de ciupercă, un fragment de capac mai mare, decorat pe faţa superioară cu frunze în relief, dispuse radial (fig. 10/8), tip specific aşezării de la Dinogetia [26] şi trei fragmente de capace aproximativ de aceleaşi

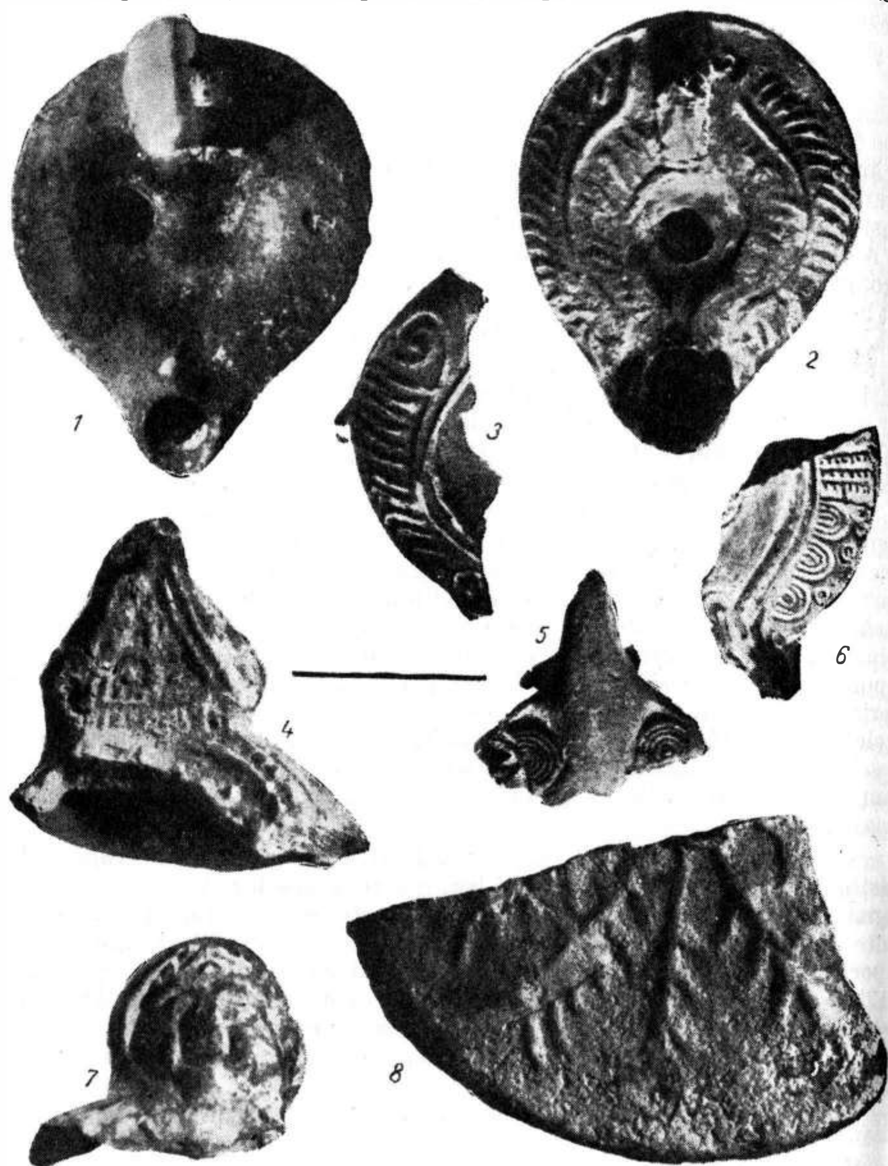

Fig. 10. — Opaiţe, fragmente de opaiţe şi de capac de vas din lut ars (secolele IV—VI).

Izvestiia-Institut, XXII, 1959, p. 245, fig. 1; Burkhard-Böttger, *Die Keramikfunde aus dem Kastell Jatrus und ihr entwicklungsgeschichtlicher Zusammenhang mit der spätantiken Keramik der Balkanländer*, în *Klio*, 48, 1967, p. 258—283.

[26] Idem, *Objets céramiques peu connus ; les couvercles de vases de Scythie Mineure*, *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 412, fig. 2/8.

dimensiuni cu cel precedent, dar convexe, fără nici un decor şi prevăzute în centrul feţei superioare cu cîte un buton pentu apucat [27].

Ca număr, îndată după amfore vin la rînd fragmentele de castroane şi de farfurii din secolul al IV-lea, din pastă roşie de diferite nuanţe şi de

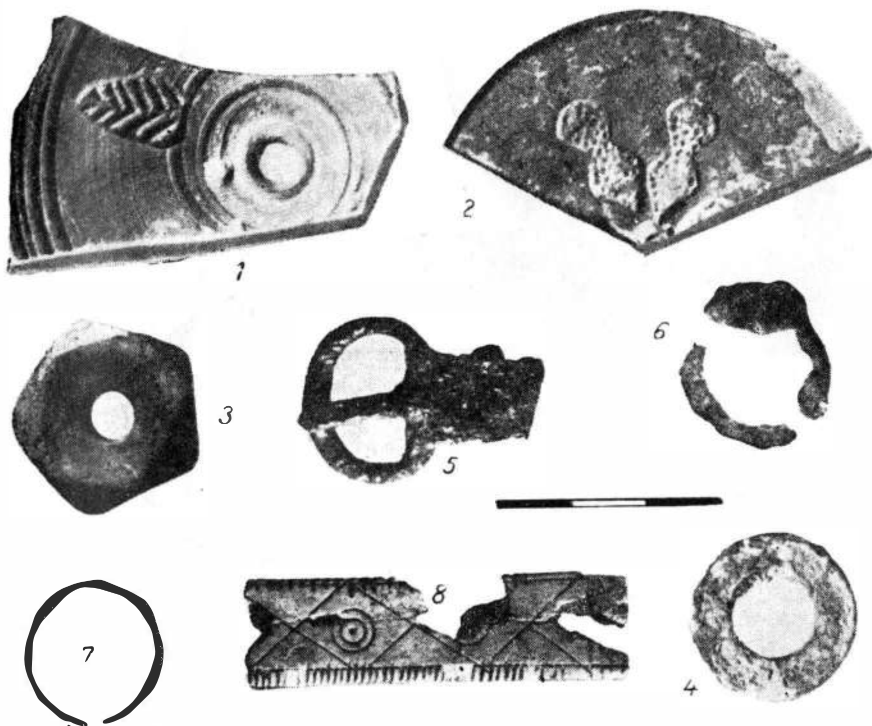

Fig. 11. — *1, 2,* fragmente de vase cu decor stampat; *3, 4* fusaiole; *5,* cataramă de bronz; *6, 7,* inele de fier şi de bronz; *8,* fragment de pieptene de corn.

bună calitate (fig. 9/4—6 şi 13—17), foarte rar purtînd un decor stampat, niciodată cu motive creştine (fig. 11/1—2)[28]. Mai puţine sînt fragmentele de vase-căni, oale şi castroane, majoritatea din pastă zgrunţuroasă (fig. 9/1—3 şi 7—12). Două opaiţe întregi se leagă unul de perioada de început (fig. 10/1), iar celălalt de cea de sfîrşit a locuinţei. Ultimul (fig. 10/2) pare produsul unui atelier local. Alte fragmente provin din opaiţe aparţinînd cîteva secolelor IV—V (fig. 10/5,7), iar alte cîteva secolelor V—VI e.n. (fig. 10/3,4, 6). Unul din ele poartă pe faţa interioară a mănuşii semnul crucii în relief (fig. 10/4)[29].

[27] Idem, *L'incendie...*, *loc. cit.*, p. 256, fig. 15/1.

[28] Em. Popescu, *Ceramica romană tîrzie cu decor ştampilat descoperită la Histria*, în *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 698 şi fig. 1/1—4.

[29] C. Iconomu, *Opaiţe greco-romane* (Muzeul de arheologie din Constanţa), Bucureşti, 1967, fig. 59 şi 182; Al. Suceveanu, în *SCIV*, 18, 1967, 2, p. 247—248, fig. 5/3; G. Severeano, *Lampes en terre cuite...*, în *Bucureştii*, II, 1936, 1—2, p. 63, nr. 57 şi p. 80, fig. 92—94; D. P. Dimitrov şi colab., în *Izvestiia-Institut*, XXVIII, 1965, p. 62, nr. 48 şi fig.

La cele de mai sus se adaugă : un fund de vas de piatră (*mortarium*), un mic fragment dintr-un vas de marmură albă, un fund de văscior roman de bronz, mai multe fragmente de pahare și de vase mici de sticlă. În afară de acestea s-au mai găsit cîteva greutăți de cărămidă și una de piatră

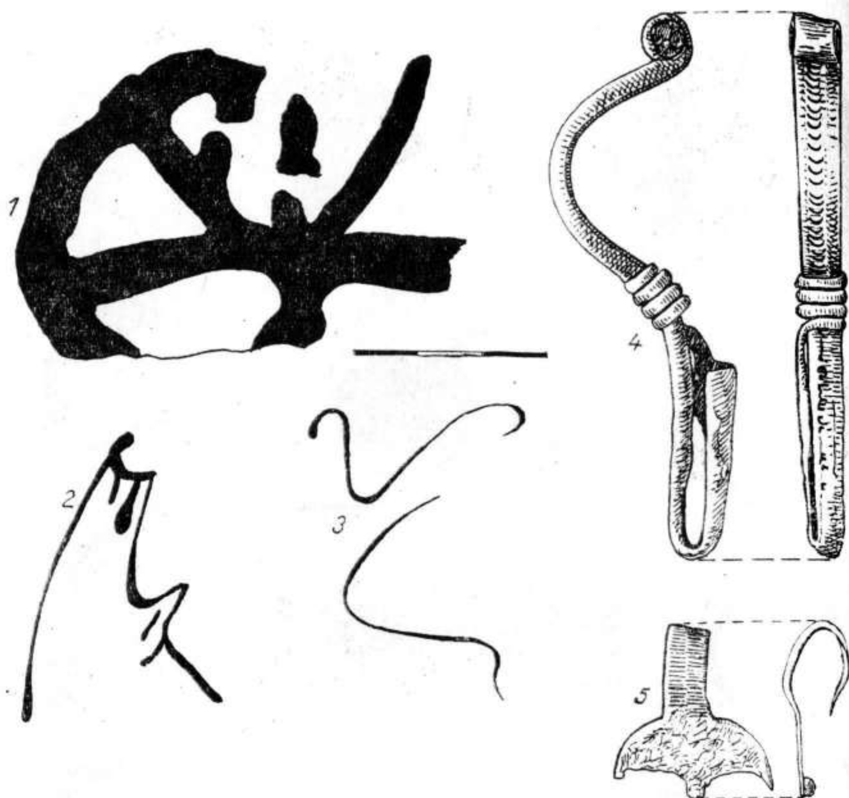

Fig. 12. — *1—3*, inscripții cu vopsea roșie pe amforă romană tîrzie ; *4*, *5*, fibulă și pandantiv de bronz.

pentru plasa de pescuit, cîteva fusaiole de lut ars (fig. 11/3)[30] și una de plumb (fig. 11/4), o lamă de cuțit de fier, o mică bucată de foaie de plumb și cîteva obiecte de podoabă și de îmbrăcăminte : o fibulă de tipul „mit umgeschlagenem Fuss", aparținînd secolelor III—IV (fig. 12/4)[31], un pandantiv în formă de semilună, din foaie de aramă (fig. 12/5), două inele,

31 (Novae) ; Judith Perlzweig, *The Athenian Agora*, vol. VII : *Lamps of the roman period*, Princeton, New Jersey, 1961, nr. 889, 937, 995 ș.a. ; Anne Bovon, *Lampes d'Argos*, Paris, 1966, nr. 526, 548, 609, 612, 623 ș.a. Menționăm că opaițul din fig. 10/1 s-a găsit în strat feudal, el putînd fi antrenat dintr-un nivel de locuire anterior secolului al IV-lea.

[30] O astfel de fusaiolă, din pastă cenușie deschisă cu întreaga suprafață ornamentată cu figuri geometrice executate prin fațetare, descoperită la Dinogetia și atribuită epocii feudale timpurii, pare mai probabil romană tîrzie. M. Comșa, *Fusaiole*, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 110 și fig. 59/5.

[31] Cf. E. V. Patek, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Panno-*

dintre care unul dintr-o tijă subţire de bronz (fig. 11/7), iar celălalt de fier (fig. 11/6), o cataramă de bronz din secolul al VI-lea (fig.11/5) şi cîteva fragmente dintr-un pieptene de corn din secolul al IV-lea, cu decor incizat (fig. 11/8).

Un număr de 37 monede romane de bronz, descoperite în interiorul clădirii, confirmă datarea acesteia şi a majorităţii inventarului aflat între zidurile ei. Cronologic ele se repartizează astfel :

Probus (276—282) : 2 exemplare ; Diocletian (284—305) : 5 ex. ; Constantius Chlorus (293—306) : 1 ex. ; Constantin cel Mare (306—337) : 1 ex. sigur şi 3 probabile ; Constantius II (337—361) : 4 ex. sigure şi 1 probabil ; Constantin II (337—340) : 1 ex. probabil ; Valens (364—378) : 1 ex. ; Theodosius I (379—395) : 1 ex. probabil ; Arcadius (395—408) : 1 ex. ; Theodosius II (408—450) : 1 ex. ; 15 *nummi* din secolele IV—V[32].

De remarcat lipsa monedelor din a doua jumătate a secolului al V-lea, pînă la sfîrşitul secolului al VI-lea.

Casa prezentată mai sus este, după clădirea presupusului pretoriu, după bazilica din colţul de SV al cetăţii şi după termele existente în afara zidului de incintă, a patra construcţie de mari proporţii descoperită pînă acum în întregime la Dinogetia. Spre deosebire de celelalte trei, care erau clădiri publice, se pare că ea avea un caracter particular, aparţinînd vreunuia dintre conducătorii militari sau civili ai aşezării romane tîrzii. *Domus*-ul de la Dinogetia este o mărturie a avîntului economic şi în acelaşi timp a vieţii de belşug pe care o duceau conducătorii locali în perioada respectivă de timp. Este probabil ca şi aici, după cum şi mai tîrziu la Histria, proprietarul casei să fi fost un „mare latifundiar", care locuia între zidurile cetăţii. Planul casei şi îndeosebi larariul din cuprinsul acesteia arată că el nu era un oriental, ci un roman din provinciile occidentale ale Imperiului, probabil chiar din Italia. El era în orice caz un aristocrat care ţinea la religia şi la tradiţiile vechi ale Imperiului, împotrivindu-se în zadar, împreună cu ceilalţi conducători, transformărilor care aveau să schimbe din temelii structura social-economică a Imperiului şi o dată cu ea şi pe cea a provinciei dintre Dunăre şi Pontul Euxin.

UNE MAISON ROMAINE DE LA BASSE ÉPOQUE À DINOGETIA

RÉSUMÉ

Récemment on a mis au jour à Dinogetia, à peu près au milieu de la partie orientale de la cité, les murs d'une maison romaine (*domus*) de grande dimension (28 × 19 m). Bâtie en pierre et brique, elle a fonctionné, non sans quelques modifications, du IVe siècle, jusqu'au VIe siècle de n. ère. L'entrée, située sur le côté sud et protégée par un *propylon*, aboutissait dans une cour intérieure, entourée de portiques soutenus par des colonnes (*peristylium*), où il ne s'est conservé que les bases de trois colonnes et une portion du pavage en brique (fig. 2 et 4).

---

nien, în *DissPann*, S. II, No. 19, Budapesta, 1942, p. 137—138, pl. XXVI, 1—2; T. Kolník, *Zur Typologie und Chronologie einiger Fibeln aus der jüngeren römischen Kaiserzeit in der Südwestslowakei*, în *SlovArch*, XIII, 1965, 1, p. 183 şi urm., fig. 13/2 (p. 211) şi p. 235 (rez. german) ; A. K. Ambroz, *Фибулы юга Европейской части СССР* II *в. до н. э. —* IV *в. н. э.*, în *Археология СССР*, *Д 1 — 30*, Moscova 1966, pl. 11/4 şi pl. 16.

[32] Identificarea monedelor a fost verificată de către B. Mitrea, şeful Cabinetului numismatic al Institutului de arheologie, pentru care-i mulţumim şi pe această cale.

Le péristyle permettait l'accès dans les 8 pièces de la maison, dont cinq (B, C, D, E, F) sur le côté est et les trois autres (G, H, I) (fig. 2) à l'ouest. Il paraît que de ce côté-ci, il n'eut au début, qu'une seule grande pièce et que les trois chambres ont été obtenues à une date ultérieure, par la construction de deux murs de refend, en pierres liées avec de la terre glaise.

Sur la foi des vestiges conservés, l'auteur a procédé à une restitution évidemment hypothétique, de l'édifice (fig. 5), à l'égard duquel pour le moment on peut affirmer qu'il n'y a aucun indice certain d'une installation de chauffage.

Mais ce qui présente une importance toute particulière, c'est un fondement en maçonnerie, se trouvant à l'extrêmité nord du portique ouest du péristyle (fig. 2 ; 3/1 et 5), et qui a dû fort probablement appartenir à un *lararium*. Ceci confirmerait les informations des sources écrites (Iulius Firmicus Maternus, Codex Theodosianus, Eusebius, Hieronymus) sur la persistance du culte des Lares et des Pénates au IVe siècle et même au Ve siècle de notre ère.

Le *lararium*, ainsi qu'un fragment céramique représentant Dionysos et Hercules (fig. 6/1 ; fig. 7), découvert également à Dinogetia, viennent s'ajouter aux vestiges païens (inscriptions, sculptures) du IVe siècle, connus jusqu'à présent en Dobrogea.

Vers la fin du IVe siècle ou au début du Ve, la maison a dû tomber en ruine, mais au Ve — VIe siècles elle a été rebâtie, probablement au temps d'Anastase Ier, cette fois-ci sans *lararium*, et a subsisté sous cette forme jusqu'à la moitié du VIe siècle, plus précisément jusqu'en 559, lors de l'incendie de la cité par les Kotrigoures.

Mentionnons de même, la découverte, parmi les ruines, de fragments céramiques, peu nombreux d'ailleurs, et de quelques menus objets des IVe — VIe siècles (fig. 6, 8—12), ainsi que de 37 monnaies romaines en bronze, frappées sous Probus, Dioclétien etc. jusqu'à Théodose II.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Relevé de la cité de Dinogetia (IVe — VIe siècles).

Fig. 2. — Relevé d'une maison romaine de la basse époque à Dinogetia (IVe — VIe siècles).

Fig. 3. — 1, ruines d'une maison romaine (vue S—N). 2, vue du côté N et l'entrée dans la pièce C (détail).

Fig. 4. — Péristyle avec les restes du pavage en brique (vue du côté de l'entrée principale).

Fig. 5. — Maison romaine de la basse époque à Dinogetia (essai de restitution).

Fig. 6. — Céramique et fragments de brique romaine estampillée.

Fig. 7. — Fragment d'un vase décoré avec l'image de Dionysos et d'Hercules (essai de restitution de la représentation).

Fig. 8. — Brique présentant l'image incisée d'un oiseau.

Fig. 9. — Profils de vases des IVe — VIe siècles.

Fig. 10. — Lampes, fragments de lampes et couvercle d'un vase en terre cuite (IVe — VIe siècles).

Fig. 11. — 1, 2, fragments de vase à décor appliqué ; 3, 4 fusaïoles ; 5, boucle en bronze ; 6,2, anneaux en fer et en bronze ; 8, fragment d'un peigne en corne.

Fig. 12. — 1—3 inscriptions de couleur rouge sur une amphore romaine d'époque tardive ; 4—5 fibule et pendentif en bronze.

CTITORIA CNEZILOR GIULEŞTENI. UN NOU MONUMENT ROMÂNESC DIN PIATRĂ ÎN MARAMUREŞ

DE

RADU POPA şi MIRCEA ZDROBA (Baia Mare)

Primele sondaje arheologice de la Giuleşti datează din vara anului 1966, desfăşurîndu-se în continuarea cercetărilor privind istoria medievală a Maramureşului, cercetări iniţiate la Cuhea încă din 1964 [1] de către Muzeul judeţean din Baia Mare în colaborare cu Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România. Situat pe valea Marei, afluent dinspre sud al Izei cu care se uneşte la Vad, Giuleştiul este desemnat de izvoarele scrise din veacurile XIV—XV ca centru al aşezărilor de pe această vale, fiind atestat la 1317 ca reşedinţă a uneia dintre cele mai importante familii de feudali români maramureşeni [2]. Cercetările au pornit totodată de la certitudinea existenţei la Giuleşti a unui vechi monument din piatră, amintit şi în literatura de specialitate, dar ale cărui urme au dispărut cu totul în mai puţin de un veac, de cînd a fost părăsit şi dărîmat.

Fără să lase urme în izvoarele scrise din veacurile XIV—XV, vechea biserică de piatră din Giuleşti a făcut obiectul unor afirmaţii contradictorii în lucrările mai noi. Vizitînd-o în 1864 pe cînd mai era folosită, I. Henszlmann a consemnat-o drept „biserică ruteană din piatră din secolul al XV-lea"[3]. La începutul secolului nostru, după dispariţia monumentului, Tit Bud vorbeşte despre el ca despre o ctitorie din veacul al XVI-lea a

---

[1] Vezi Radu Popa, *Biserica de piatră din Cuhea şi unele probleme privind istoria Maramureşului în veacul al XIV-lea*, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 511 şi urm. ; Radu Popa-Mircea Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal în veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966 şi Radu Popa, *Recherches d'archéologie médievale au Maramureş. Résultats et perspectives*, în *Revue roumaine d'historie*, V, 1966, nr. 5, p. 759 şi urm.

[2] Diploma dată de regele Carol Robert Giuleştenilor nu s-a păstrat. Ea este pomenită într-un document din 1349 ; Ioan Mihályi, *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 26—27 şi nota 5. Pentru data de 1317, vezi şi Ioódy Pál, *Máramaros vármegye 1749—1769 évi nemesség viszgálata*, Sighet, 1943, p. 178.

[3] I. Henszlmann, *A szathmári püspöki megyének középkori epitészeti régiségei*, în *Arch-közl*, IV, 1864, p. 147. Asupra datării vom reveni mai jos. Cît despre calificativul de „ruteană", el este de domeniul fanteziei autorului, deoarece Giuleştiul a fost totdeauna şi a rămas şi pînă azi un sat omogen românesc.

SCIV, tomul 20, nr. 2, p. 267—285, Bucureşti, 1969

unei boierese din Moldova, originară din familia Giuleştenilor [4]. Ulterior s-a produs o confuzie între vechea biserică parohială de piatră din Giuleşti şi mănăstirea Giuleştilor [5], monument din lemn ce nu este mai vechi decît veacul al XVII-lea. Acesta din urmă, cu un pronaos adăugat acum cîteva decenii, a devenit biserică parohială a satului Mănăstirea, fost cătun al Giuleştilor, situat la 2 km în sudul văii Mara, aproape de Sat-Sugătag.

Fig. 1. — Biserica veche din Giuleşti după dezvelirea temeliilor.

Este surprinzător că de la 1880 — data la care a fost zidită biserica nouă din Giuleşti — şi pînă azi a dispărut din amintirea satului pînă şi locul în care se găsea biserica veche. Tradiţiile păstrate, înflorite cu o legendă despre mutarea pietrelor de construcţie într-o singură noapte, ca şi arătările localnicilor au îndrumat sondajele din 1966 [6] pe locul numit „Gruiuţ" de pe malul stîng al Marei, unde nu au fost însă descoperite nici un fel de urme. Deşi partea mai înaltă a Gruiuţului nu a putut fi cercetată datorită semănăturilor, pare puţin probabil ca aici să se fi aflat cîndva un locaş de cult. Sondajele practicate în acelaşi timp pe malul drept al Marei, în faţa Gruiuţului, au dat la iveală urme de locuire ce nu depăşesc în vechime veacul al XV-lea. Pe de altă parte, cele două secţiuni de control trasate perpendicular pe laturile lungi ale bisericii noi au surprins cîteva morminte datînd abia din veacurile XVIII—XIX.

[4] Tit Bud, *Date istorice despre protopopiatele, parohiile şi mănăstirile române din Maramureş*, Gherla, 1911, p. 43.

[5] V. Brătulescu, *Biserici din Maramureş*, Bucureşti, 1941, p. 9—12.

[6] Colectivul a fost format din Radu Popa şi Mircea Zdroba.

Indicii descoperite pe teren la sfîrşitul sondajelor din 1966 au determinat reluarea săpăturilor în anul următor [7] prin cercetarea zonei din faţa actualei biserici a satului, situată şi ea în limitele cimitirului, dar cuprinzînd între morminte o suprafaţă plană înţelenită de circa 20/30 m. Este vorba de un pinten al terasei rîului Mara, aflat în unghiul format din

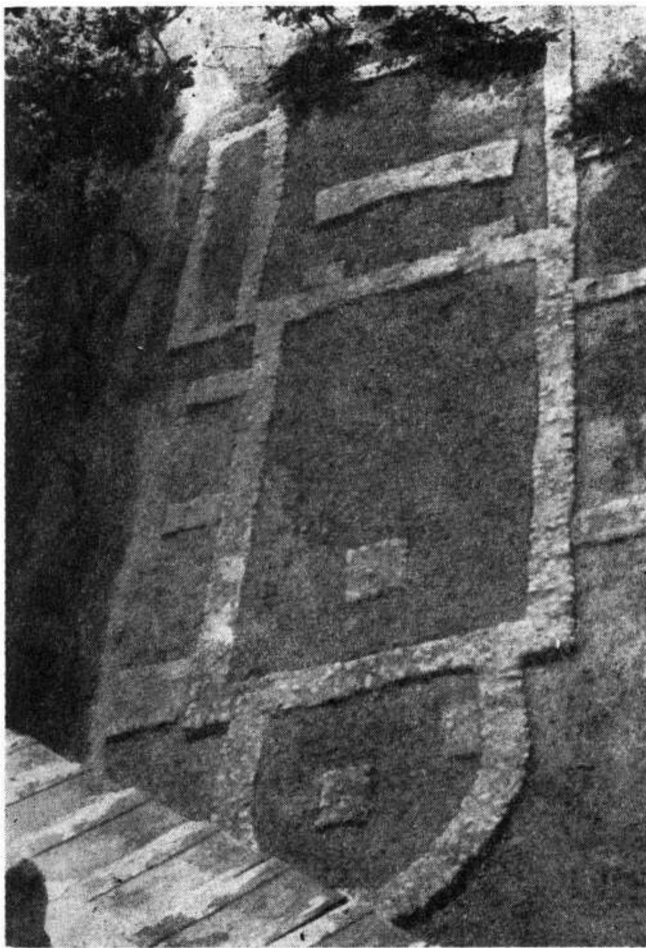

Fig. 2. — Biserica veche din Giuleşti după consolidarea şi protejarea temeliilor.

confluenţa acestuia cu pîrîul Sărata ce izvorăşte din vechile saline de la Ocna-Sugătag. Chiar din prima zi a cercetărilor au apărut la mică adîncime temeliile bisericii vechi de piatră. Săpăturile au continuat pe durata a cinci săptămîni, avînd drept rezultat dezvelirea aproape integrală a resturilor monumentului şi a circa 80% din mormintele vechi aflate în interiorul

[7] În afara autorilor acestui raport, din colectivul şantierului au mai făcut parte Ioana Popovici, precum şi studenţii C. Boruga, S. Iosipescu, A. Nemoianu şi L. Puşcaşu.

sau în preajma sa. Cercetările au fost reluate în 1968 [8] cînd obiectivul a fost epuizat, atît cît permiteau mormintele recente aflate în jurul său. Astuparea temeliilor a fost precedată de înălţarea lor cu zidărie nouă astfel încît planul bisericii vechi să se poată citi deasupra nivelului actual al solului.

În acelaşi timp au fost continuate şi sondajele din vatra satului, pentru surprinderea şi localizarea pe teren a celor mai vechi urme de locuire. Sondajele s-au concentrat în această fază a cercetărilor pe cele două maluri ale pîrîului Sărata. Valorificarea rezultatelor se va face într-un studiu mai întins aflat în pregătire. Tot acolo vom încerca şi încadrarea monumentului descoperit în contextul social-politic şi cultural-artistic al istoriei Maramureşului, făcînd pentru aceasta apel la documentele vremii şi la cercetările complexe pe care le întreprindem asupra epocii de cristalizare a relaţiilor feudale din această regiune.

Ne vom mărgini aşadar în cele ce urmează la prezentarea datelor cîştigate de pe urma săpăturilor de la biserica veche din Giuleşti, lărgind discuţia doar în limitele necesare datărilor.

Biserica de piatră din Giuleşti a fost construită pe un teren lipsit de urme anterioare epocii înălţării zidurilor ei. Spre deosebire de situaţia descoperită la Cuhea, unde ctitoria din piatră a Bogdăneştilor de pe la 1330—1340 se afla pe locul unui cimitir mai vechi şi probabil a unei biserici de lemn anterioare [9], la Giuleşti nu a fost surprins nici un element cert care să ateste existenţa, pe acelaşi loc, a unei faze mai vechi decît momentul săpării şanţurilor de fundaţie ale bisericii de piatră. Cele cîteva morminte ale căror schelete intrau parţial sub temeliile din cea mai veche fază a monumentului (vezi pe plan M 82 şi M 83) s-au dovedit, la o examinare atentă, a fi fost depuse în gropi săpate lîngă zid, gropi ce s-au lărgit ca nişte nişe în partea inferioară a temeliei.

Nu s-au găsit schelete tăiate de temeliile primei faze a bisericii, ci doar de fazele mai noi. Facem această precizare deoarece, tot spre deosebire de situaţia de la Cuhea unde monumentul a avut o singură fază de construcţie şi a fost demolat în veacul al XVI-lea [10], la Giuleşti am stabilit existenţa a trei faze ce au mărit treptat biserica pînă la forma în care ea şi-a încetat existenţa spre sfîrşitul veacului trecut.

Vom prezenta fazele de construcţie în succesiunea lor, revenind asupra datărilor după discuţia privind mormintele şi inventarul lor.

Faza I. Monumentul a fost compus la început dintr-o navă simplă dreptunghiulară, cu dimensiunile interioare de 8,80/5,50 m, avînd pe latura de răsărit un altar cu absidă semicirculară cu dimensiunile, tot interioare, de 3,60 m lungime şi 3,75 m lăţime. În exterior, biserica a avut lungimea totală de 15 m şi o lăţime de 7,20 m. În legătură cu planul altarului subliniem că, deşi de dimensiuni reduse, el se compunea din două travei, prima de plan rectangular, iar a doua în formă de semicerc, fapt ce se desprinde cu claritate din traseul temeliilor. Cu alte cuvinte, nu avem

[8] Colectivul şantierului a fost format din R. Popa, I. Popovici, M. Zdroba şi din studenţii M. Berindei, M. Grigore, K. Gündisch, S. Iosipescu, A. Nemoianu şi L. Puşcaşu.
[9] R. Popa, *Biserica de pialră din Cuhea*. . ., p. 517—519.
[10] *Ibidem*, p. 520.

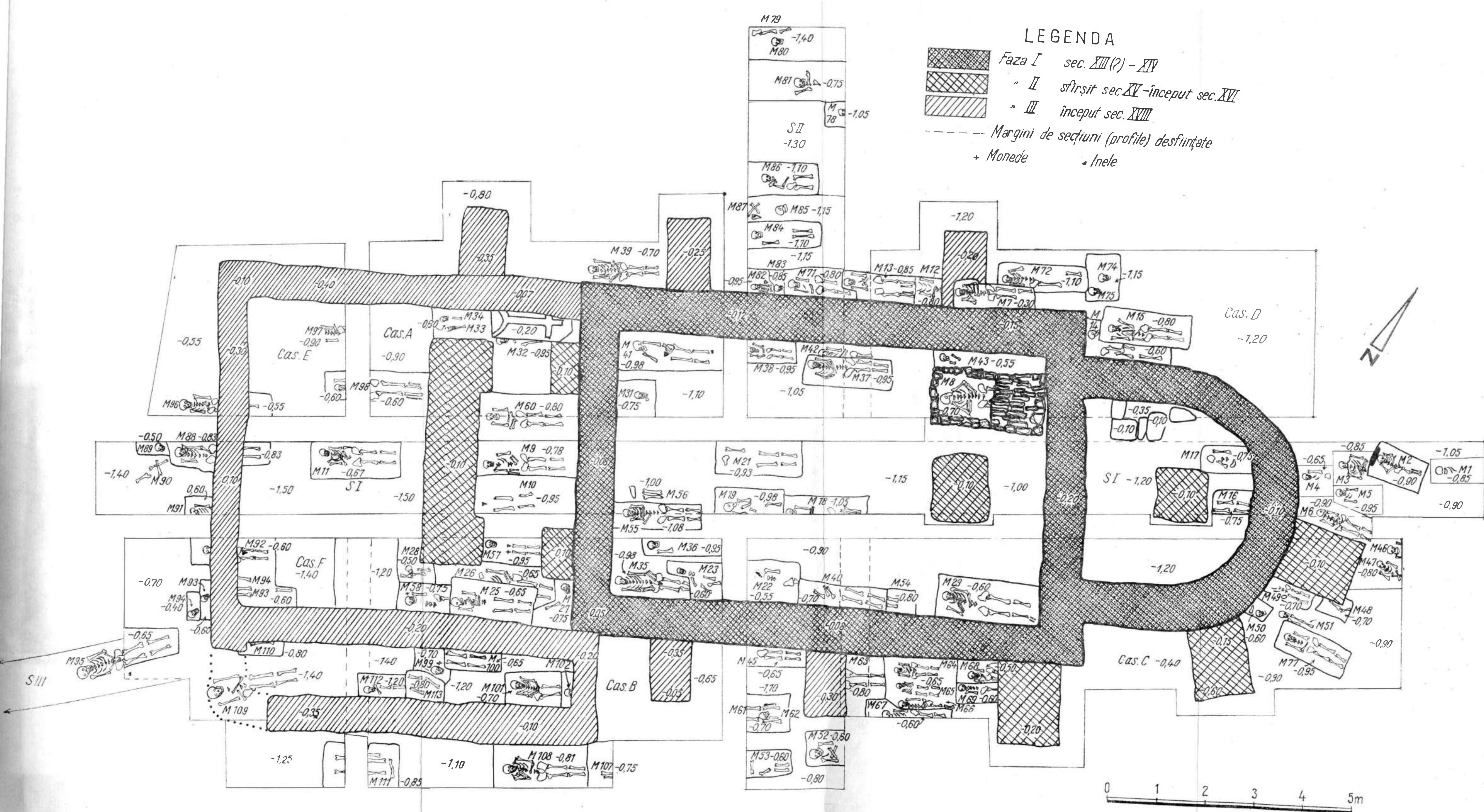

Fig. 3. — Biserica şi cimitirul vechi din Giuleşti. Plan general al săpăturilor.

de-a face cu o simplă absidă semicirculară alipită navei, ci cu un altar dezvoltat în lungime.

Materialul de construcţie folosit la temelii a fost piatra de rîu în proporţie de 80—85%, restul fiind reprezentat de piatră de carieră, totul legat cu un mortar rezistent din nisip şi var. Este posibil ca în partea superioară a zidurilor piatra de carieră să fi predominat sau să fi constituit chiar unicul material de construcţie. Temeliile, adînci de 0,60—0,70 m, au la zidurile navei o grosime aproape constantă de 0,85 m, iar la altar o grosime ceva mai mare, de 0,90—0,95 m. Temeliile navei sînt perfect ţesute cu cele ale altarului, înălţarea zidurilor celor două încăperi producîndu-se simultan.

Judecînd după grosimea temeliilor, după lărgimea spaţiilor interioare şi după lipsa contraforturilor în această fază a monumentului, credem a nu greşi socotind că nava a fost acoperită cu un tavan drept de lemn şi că deasupra altarului se afla o boltă semicilindrică din piatră, încheiată la răsărit de o semicalotă sferică.

Zidurile s-au păstrat cu circa 5—10 cm deasupra nivelului de călcare al primei faze, conservînd încă resturi de tencuială exterioară. Deoarece această tencuială a fost acoperită de zidăria unor contraforturi aparţinînd fazei a doua de construcţie, avem certitudinea că biserica a fost tencuită în exterior de la început. Pe de altă parte, cîteva fragmente de tencuială fină, făţuită, cu pete de culoare verde, roşie şi neagră, descoperite în umplutura unei gropi din altar deasupra căreia s-a amenajat ulterior temelia din lespezi a mesei proscomidiei, pledează pentru existenţa, tot de la început, a unei picturi murale interioare.

Ţinînd seama de dispunerea mormintelor în interiorul navei şi de modul în care s-au realizat adăugirile din faza a doua de construcţie

Fig. 4. — Vedere din navă spre altar. În primul plan cavoul.

Fig. 5. — Cavoul din colţul de nord-est al navei.

(vezi mai jos turnul de pe latura de vest), putem afirma că intrarea în biserică se afla pe mijlocul laturii de apus. Mai atragem atenţia asupra unei temelii de zid adîncă de numai 0,45 m ce delimitează nava pe latura ei de răsărit, despărţind-o de altar, dar starea de conservare a zidăriei nu ne permite aprecierea ei drept rest al unui zid plin. Este mai probabil că deasupra acestei temelii se afla o catapeteasmă din lemn.

Tot celei mai vechi faze a bisericii, dar de această dată nu în sens de fază constructivă, ci de etapă de funcţionare, aparţine o lespede de mormînt situată în exteriorul navei, pe latura ei de vest, în stînga intrării. Lespedea a fost puţin deplasată de la locul ei, mai spre nord, în timpul lucrărilor celei de-a doua faze de construcţie, pentru a face loc turnului (vezi pe plan situaţia lui M 32). Ulterior ea a fost parţial încastrată în zidurile ultimei faze de construcţie, iar în prezent, după încheierea cercetărilor

arheologice, a fost ridicată şi montată pe unul din stîlpii din interiorul bisericii noi din Giuleşti.

De formă dreptunghiulară, lungă de 1,65 m şi lată de 0,90 m, dar cu colţurile superioare tăiate oblic, lespedea a avut grosimea de 0,30 m, fiind lucrată dintr-o gresie calcaroasă puţin rezistentă, material local ce se mai întîlneşte şi azi pe alocuri în albia Marei. Lespedea este decorată

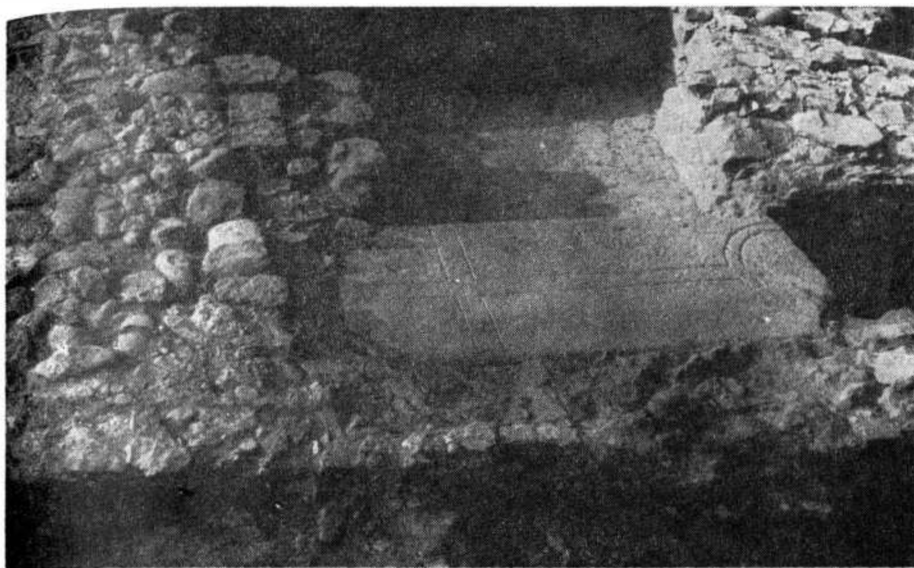

Fig. 6. — Lespede de mormînt pe latura de vest a navei.

pe faţa superioară cu o cruce avînd capetele braţelor arcuite spre interior, ca la crucile de Malta, deasupra unui sector semicircular trasat prin două linii concentrice, reprezentare schematică a Golgotei sau a mormîntului lui Adam [11]. Acest decor ocupă întreaga suprafaţă care nu a cuprins nici o inscripţie. Printre pietrele refolosite la treptele drumului ce urcă la biserica actuală se mai găsesc fragmente provenind de la cel puţin 2—3 alte lespezi de mormînt, una dintre ele cu un decor identic celui descris mai sus.

Cunoaştem în ţară doar două analogii pentru piatra de mormînt descoperită la Giuleşti, amîndouă provenind de la Baia (jud. Suceava) şi avînd, alături de un decor a cărui identitate merge pînă la forma extremităţilor braţelor crucii, inscripţii ce le datează la mijlocul veacului al XV-lea [12]. Se pare că în Transilvania nu au fost descoperite pînă în prezent pietre de mormînt de acest fel [13]. În orice caz, chiar şi în lipsa inscripţiei, datarea către mijlocul veacului al XV-lea şi a exemplarului găsit la

---

[11] L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien*, II, vol. II, Paris, 1957, p. 488—489.

[12] N. Iorga, *Pietrele de mormînt ale saşilor din Baia*, în *BCMI*, XXIV, fasc. 67, 1931, p. 1, fig. 1, şi V. Brătulescu, *Pietrele mormîntale de la muzeul din Folticeni*, în *BCMI*, XXXI, fasc. 95, 1938, p. 43, fig. 9. Prima lespede poartă data 1444. A doua, provenind tot de la biserica catolică din Baia, pare a purta aceeaşi dată.

[13] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, I, Bucureşti, 1959, p. 338—339.

Giuleşti este asigurată atît de raportul său faţă de zidurile din primele două faze de construcţie a bisericii, cît şi prin mormintele datate cu monede sau cu inele sigilare, contemporane mormîntului ce a fost acoperit de lespede.

Credem că piatra de mormînt descoperită în ruinele bisericii vechi din Giuleşti reprezintă un element important pentru aprecierea evoluţiei relaţiilor dintre Maramureş şi Moldova. Folosirea simultană, la mijlocul veacului al XV-lea, a unor pietre de mormînt asemănătoare în mediul românesc maramureşan şi în cel catolic de la Baia presupune existenţa unui izvor comun mai vechi. Dar în legătură cu această problemă trebuie să mai aşteptăm apariţia unor elemente de discuţie şi apreciere.

Faza a II-a. Lucrările de construcţie din această fază au constat din înălţarea unui turn-clopotniţă pe latura de apus a navei şi din adăugirea a trei contraforturi. Temeliile din această fază sînt tot din zidărie legată cu mortar, în care predomină însă ca material de construcţie piatra de carieră, fiind pretutindeni adosate zidurilor mai vechi. Ceva mai adînci, temeliile ajung pînă la —0,80 m în raport cu nivelul vechi de călcare şi au secţionat cîteva morminte (vezi pe plan M 48, M 57, M 68, poate şi M 28).

În ceea ce priveşte contraforturile, atrage atenţia dispunerea lor asimetrică : două pe partea de sud-est şi sud a altarului, al treilea pe latura de sud a navei, aproape de colţul ei sud-estic. Adăugirea contraforturilor nu se poate explica decît prin şubrezirea zidurilor vechi în această parte a bisericii, poate prin apariţia unor fisuri. Este de altfel semnificativ faptul că tocmai în această parte monumentul se află cel mai aproape de marginea pantei, la o distanţă de numai 1,5—2 m, loc unde s-au putut produce anumite deplasări ale solului, făcînd necesare măsuri de sprijinire a zidurilor.

Cele trei contraforturi au o grosime constantă de 1,30 m, dar au lungimi — calculate în sens perpendicular pe zidurile bisericii — diferite, de 1,50 m la altar şi de 1,75 m la navă. Deosebirea se explică foarte probabil prin diferenţa de înălţime dintre zidul altarului şi cel al navei. Se remarcă de asemenea disproporţia dintre grosimea zidurilor vechi şi aceea a contraforturilor, element ce oglindeşte caracterul fortuit al adăugirii acestora din urmă.

Turnul-clopotniţă apare în plan ca un dreptunghi de 4,80/3,20 m, adosat cu latura lungă faţadei de vest a navei. Grosimea mai mare a temeliilor, de 1,05—1,10 m, pledează pentru existenţa a cel puţin unui etaj de zidărie. Pe laturile nord şi sud ale parterului turnului se află cîte o deschidere largă de 1,25 m ce coboară pînă la talpa temeliei, fiind deci vorba de două intrări laterale prevăzute de constructori încă din momentul săpării şanţurilor de fundaţie.

Un mormînt (M 57) avînd ca inventar inel-pecete şi monedă din prima jumătate a veacului al XV-lea, situat chiar în deschiderea de pe latura de sud a turnului, este anterior momentului construirii acestuia din urmă. Temeliile au tăiat extremităţile membrelor inferioare ale scheletului, şi, de altfel, un spaţiu lung de 1,25 m nu putea în nici un caz servi pentru îngroparea unui adult. Discuţia nu este lipsită de importanţă deoarece, dacă aici se afla una din intrările în parterul turnului, ea explică prezenţa acestui mormînt într-un loc cu totul neobişnuit. Şi în dreptul deschiderii de pe latura de nord a turnului a fost găsit un mormînt, cel

acoperit de lespedea funerară (M 32), anterior şi el fazei a II-a de construcţie. Folosirea şi a deschiderii dinspre nord ca acces în parterul turnului a fost condiţionată de deplasarea la o oarecare distanţă, spre nord sau vest, a lespedei funerare, iar locul în care am găsit-o presupune readucerea ei

Fig. 7. — Mormînt din secolul al XV-lea cu craniul protejat prin nişa din temelia turnului-clopotniţă.

aproape în poziţia iniţială în momentul construirii zidurilor din ultima fază, atunci cînd acest spaţiu a încetat de a mai servi drept intrare. S-a constatat că la data construirii turnului scheletele din mormintele de pe latura de vest a navei vechi au fost ferite de distrugere, ele fiind atunci încă relativ recente şi cu identitatea cunoscută. Probabil că se mai vedeau încă şi

urmele gropilor. Astfel, pentru a nu distruge un schelet a cărui parte superioară, de la piept în sus, se afla pe traseul șanțului de fundație al turnului, mormînt ce aparținea unei persoane mai importante îngropate cu inel-pecete (M 10), constructorii au amenajat printr-un cofraj un fel de nișă la talpa temeliei. În nișă a fost găsit *in situ* craniul acestui schelet.

În acest fel, judecînd după situația descoperită în timpul săpăturilor, considerăm că inițial turnul-clopotniță a avut la parter două intrări laterale. Constatarea noastră este destul de greu de acordat cu sumara descriere pe care ne-a lăsat-o I. Henszlmann. El afirmă că în fața navei se află „un turn cu patru deschideri arcuite, pe cele patru părți, cu suprastructura din lemn"[14]. Dar la 1864, cînd Henszlmann a fost la Giulești, turnul-clopotniță era încorporat în construcția celei de-a treia faze, despre care va fi vorba mai jos, dacă nu cumva era dărîmat pînă la temelii. Acceptînd că turnul avea „patru deschideri... pe cele patru părți", atunci mențiunea se referea fie la ferestrele de la etaj, fie mai degrabă la un alt turn-clopotniță, ulterior,care se găsea undeva în fața bisericii, într-un loc pe care nu l-am putut cerceta datorită mormintelor recente. Este de la sine înțeles că un turn adosat navei nu dispunea la parter pentru deschideri decît de trei laturi.

Tot în legătură cu această fază de construcție mai trebuie să amintim unele lucrări din interiorul bisericii, chiar dacă nu avem certitudinea că ele sînt perfect contemporane momentului construirii turnului și celor trei contraforturi. Amenajările la care ne referim sînt în schimb cu siguranță mai noi decît prima fază de construcție, deoarece fie au deranjat morminte anterioare, fie acoperă umplutura unor gropi. Factura zidăriei lor diferă de aceea a navei vechi.

Este vorba în primul rînd de un cavou zidit din piatră de carieră legată cu mortar, situat în colțul de nord-est al navei. Cavoul se prezintă ca o cutie de piatră dreptunghiulară, lungă de 1,80 m și lată de 0,65 m (dimensiuni interioare), adîncă de 0,60 m și pardosită cu lespezi. Capătul său de est, pe o lungime de 0,80 m, este acoperit cu o boltă construită deasupra unui cofraj de lemn. Probabil că partea de vest a cavoului a fost acoperită cu o lespede aproximativ pătrată, montată la nivelul pavimentului din navă. Observăm că orientarea cavoului diferă puțin de aceea a zidurilor navei, astfel încît între peretele său de est și temelia acesteia a rămas o pană triunghiulară de pămînt viu. Mormîntul din cavou (M 8) nu avea inventar. Deși oasele scheletului nu au fost răvășite, jefuirea mormîntului nu este exclusă.

În centrul încăperii altarului a fost dezvelită la mică adîncime o platformă pătrată de zidărie, cu latura de 1 m, adîncă de 0,30 m pe grosimea a trei rînduri de pietre. Ea marchează locul unde se afla masa altarului, pentru a cărei reconstituire nu am descoperit nici un alt indiciu. Platforma acoperea umplutura a două gropi, una de formă dreptunghiulară, cu aspect de groapă de mormînt, dar care nu cuprindea nici un schelet, și alta, ceva mai nouă, de formă circulară, în care s-a găsit un fragment de os uman. Este posibil ca această din urmă groapă, cu diametrul de circa 0,60 m, să fi avut un caracter ritual.

[14] I. Henszlmann, *op. cit.*, *loc. cit.*

În nava bisericii, pe axul longitudinal şi în apropierea limitei dinspre altar, a apărut o a doua platformă pătrată de zidărie cu latura de 1,25 m, compusă pe o adîncime de 0,25 m din două rînduri de piatră de carieră. Credem că pe acest loc se afla un tetrapod sau un soclu mai înalt pentru o icoană, poate aceea a hramului, dar nici aici nu am găsit elemente care să permită reconstituirea în lemn sau piatră a suprastructurii platformei. Date fiind dimensiunile navei, pare puţin probabil să fi existat în acest loc un amvon. Curios că şi sub această platformă a fost descoperită umplutura unei gropi dreptunghiulare cu aspect de groapă de mormînt, ce nu conţinea decît fragmente de pămînt ars şi cărbune.

Notăm în sfîrşit, lîngă latura de nord a încăperii altarului, o temelie din lespezi de piatră de mărime mijlocie, fără legătură de mortar, marcînd locul în care se afla masa proscomidiei. În umplutura unei gropi acoperite de lespezile amintite s-au găsit fragmentele unei oale mari cenuşii, databile în secolul al XV-lea, găurită aproape de fundul ei (a servit unor scopuri liturgice ?) precum şi două fragmente de oase umane.

Faza a III-a a constat din adăugirea altor patru contraforturi pe cele două laturi lungi ale navei vechi şi a unei încăperi mari, pronaos sau pridvor, pe faţada de apus a acesteia, unde înglobează în plan temeliile turnului-clopotniţă din faza intermediară de construcţie.

Contraforturile sînt clădite exclusiv din piatră de carieră, avînd lungimea de 1,40—1,50 m şi o lăţime de 0,80 m. Ele sînt deci în mod sensibil mai puţin puternice decît cele trei contraforturi anterioare. Ceea ce s-a păstrat reprezintă, ca şi pentru restul monumentului, doar temeliile contraforturilor, clădite în şanţuri mici, adîncite pînă la 0,50—0,70 m lîngă zidurile navei. Ele au reprezentat desigur tot o soluţie fortuită pentru consolidarea monumentului ce avea la această vreme o vechime de cîteva secole.

Două contraforturi se aflau pe latura de sud a navei, în continuarea celui adăugat aici încă din faza anterioară de construcţie. Alte două contraforturi s-au construit pe latura de nord a navei, doar cel dinspre vest avînd un corespondent simetric pe partea opusă. Un al cincilea contrafort din această fază pare a se fi aflat pe latura de nord a pronaosului-pridvor, despre care va fi vorba mai jos, dar lespezile găsite aici erau în mare măsură deplasate de o intervenţie ulterioară, astfel încît păstrăm oarecare rezervă asupra existenţei sale.

În prelungirea navei s-a construit pe faţada de apus a bisericii o încăpere care, respectînd aproximativ lăţimea părţii vechi a monumentului, a avut lungimea exterioară de 7,50 m. Biserica a ajuns astfel la o lungime totală de 23 m. Resturile păstrate se prezintă ca nişte temelii cu o lăţime variabilă, cuprinsă între 0,60 şi 0,80 m, clădite din piatră într-un şanţ de fundaţie adînc şi el tot de 0,60—0,80m. Ca şi substrucţiile contraforturilor adăugate în această fază, nici temelia pronaosului-pridvor nu este legată cu mortar. Destul de ciudată este diversitatea materialelor folosite la construirea ei. Astfel, pe latura de nord am întîlnit o porţiune de circa 2,50 m din piatră de carieră cu dimensiuni mici şi cu rare fragmente de cărămizi, continuată spre vest prin lespezi mari de carieră. Acestea din urmă formează temelia şi pe latura de vest, cu aspect asemănător temeliilor ce se văd azi la bisericile de lemn din Maramureş. Pe latura de sud, temelia

pronaosului-pridvor este clădită exclusiv din bolovani de rîu, dispuşi pe cinci sau şase straturi cu legătură de pămînt.

Cu toate aceste deosebiri, credem că temelia la care ne referim a fost construită într-o singură etapă, cu materiale aduse din mai multe locuri şi în parte cu materiale refolosite. Chiar dacă resturile descoperite au aspect de veritabilă temelie, construită într-un şanţ de fundaţie, faptul că mortarul nu a fost folosit pledează pentru realizarea pereţilor acestei încăperi din lemn, probabil din bîrne tencuite cel puţin în exterior, deasupra unui soclu de piatră.

Am vorbit aici despre un „pronaos-pridvor", deoarece încăperea poate fi interpretată în două feluri. Dacă înălţarea ei a coincis cu demolarea turnului-clopotniţă şi eventual cu lărgirea intrării în nava veche, atunci a fost vorba fără îndoială de un pronaos ce dubla capacitatea interioară a bisericii. Dar în cazul în care turnul a continuat să existe, cu parterul înglobat noii încăperi şi cu etajul ieşind prin acoperişul ei, atunci ni se pare mai firesc să vorbim de un pridvor ce a putut fi chiar deschis pe două sau trei laturi. Din păcate, nici înălţimea conservată a zidăriei şi nici sumara descriere pe care ne-a lăsat-o I. Henszlmann nu ne sînt de folos pentru a decide într-un fel sau altul.

O particularitate a planului reţine atenţia. În timp ce latura de nord a pronaosului-pridvor se află în continuarea laturii nordice a navei vechi, latura lui de sud *se adosează exteriorului* laturii de sud a navei, în colţul ei sud-vestic. Rezultă din această soluţie un spaţiu mai larg în faţa fostei intrări dinspre sud a turnului-clopotniţă, sugerînd poate folosirea ei în continuare şi deci menţinerea zidăriei turnului. În schimb, intrarea dinspre nord a turnului nu a mai fost cu siguranţă folosită, deoarece spaţiul de 0,60 m rezultat din construirea peretelui fazei a III-a era prea îngust pentru a permite trecerea. Totodată, aici a fost readusă lespedea de mormînt, încastrată parţial la această dată în temelia pronaosului-pridvor.

Ca ultim element al planului, notăm o altă încăpere, lungă de 8 m şi lată de 1,60 m, situată pe latura de sud a pronaosului-pridvor. Temeliile ei sînt asemănătoare celor descrise mai sus, din piatră de carieră şi bolovani de rîu cu legătură de pămînt. Le considerăm ca aparţinînd unei galerii sau unui coridor deschis, ridicat din lemn pe soclu de piatră în ultima fază de construcţie, probabil în legătură cu accesul în biserică ce se afla acum pe această parte.

În timpul săpăturilor au fost descoperite şi cercetate un număr de 113 morminte. Cifra priveşte mormintele întregi sau parţial deranjate ce au putut fi individualizate. Numărul mormintelor care nu au fost secţionate de gropi ulterioare, conservînd deci scheletele întregi, este mult mai mic, iar acela al scheletelor răvăşite de îngropările tîrzii depăşeşte cu mult cifra amintită. În orice caz, datorită îngropărilor succesive practicate pe acelaşi loc şi imposibilităţii extinderii săpăturilor în zonele cu morminte contemporane, numărul nu poate oferi nici o indicaţie asupra mărimii cimitirului vechi.

Pentru datarea mormintelor într-o cronologie absolută, am dispus de cîteva monede şi inele sigilare. Adăugînd observaţiile privind raportu

mormintelor faţă de temeliile din diferitele faze de construcţie şi relaţiile reciproce dintre îngropări, am ajuns la datări destul de strînse pentru circa 50% din mormintele descoperite. Cît priveşte restul mormintelor ca şi oasele provenind de la schelete complet răvăşite, nu putem preciza decît că sînt anterioare veacului al XIX-lea.

Fig. 8. — Inele din cimitirul vechi de la Giuleşti : *a*, inel-pecete cu legendă (sfîrşitul secolului al XIV-lea) ; *b*, inel cu cristal de stîncă şi granulaţii de argint (secolul al XV-lea) ; *c*, inel-pecete (secolul al XV-lea) ; *d*, inel-pecete (sfîrşitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea) ; *e*, inel-pecete (secolele XVI—XVII) ; *f*, inel-pecete (secolul al XV-lea) ; *g*, inel-pecete (secolele XVI—XVII) ; *h*, inel de argint cu piatră ovală (secolele XVI—XVII) ; *i*, inel-pecete (secolele XVI—XVII).

Urmînd ca orientare în mod riguros pe aceea a bisericii, mormintele nu se deosebesc între ele decît prin poziţia braţelor. Sub acest aspect, au apărut atît schelete cu amîndouă braţele aduse pe piept, în dreptul

abdomenului sau pe bazin, cît şi schelete cu unul dintre braţe îndoit din cot iar al doilea paralel cu trupul. Deoarece în cîteva morminte am găsit urme de lemn şi cuie de la sicrie, credem că poziţia braţelor s-a putut modifica şi ulterior momentului îngropării, fapt confirmat de descoperirea unui schelet (M 15) ce avea radiusul braţului drept adus pe bazin iar cubitusul aceluiaşi braţ paralel cu corpul.

Nu vom insista asupra ritului de înmormîntare, ale cărui detalii se desprind din planul general al săpăturii [15]. Ne oprim în schimb la mormintele ce au avut inventar şi la descoperirile monetare [16] de natură să permită datarea monumentului.

În interiorul navei, cel mai vechi mormînt datat (M 35) se afla în colţul ei de sud-vest. Sub regiunea bazinului, pe care se împreunau cele două braţe ale scheletului, a apărut un inel sigilar din argint cu placa superioară rotundă avînd un diametru de 18 mm, fixată pe o verigă din sîrmă groasă de argint. În cîmpul sigiliului este reprezentat, destul de schematic, dar nu fără precizie, pelicanul care îşi sfîşie pieptul pentru a-şi hrănii puii. Este vorba de un vechi simbol creştin al jertfei [17] destul de frecvent întîlnit în heraldica medievală.

Legenda sigiliului, dispusă în jurul acestei scene, cuprinde literele: *+J.M. IV. DO. AT.* Citirea noastră urmează sensul firesc al negativului şi nu ţine deci seama de felul în care ar fi apărut legenda după imprimarea sigiliului, dar modul în care au fost realizate literele pledează pentru o greşeală de gravare, de la stînga la dreapta, iar nu de la dreapta la stînga, cum ar fi fost firesc la un sigiliu. Judecînd după ductul literelor, realizate într-o semi-uncială gotică, inelul se datează la sfîrşitul veacului al XIV-lea.

În exteriorul navei vechi, în partea ei de sud-vest, au apărut două monede de la regina Maria (1382—1387), dinari de argint într-o foarte bună stare de conservare, a căror perioadă de circulaţie a fost deci scurtă. Prima s-a găsit deasupra unui schelet deranjat (M 107), iar a doua lîngă tîmpla unui schelet (M 99) din care, datorită îngropărilor ulterioare, nu s-a mai păstrat decît craniul.

În interiorul bisericii din prima fază au mai fost descoperite morminte ale căror schelete, acoperite sau deranjate de îngropări ulterioare, ar putea aparţine veacului al XIV-lea, dar ele nu au avut inventar care să permită datarea lor. Este vorba în special de mormintele 16 şi 17 din altar, primul deranjat de o groapă anterioară momentului construirii temeliei mesei altarului, ca şi de mormintele 22, 29, 42 şi 54 din navă.

Mormintele datînd cu siguranţă din veacul al XV-lea sînt mai numeroase, atît în interiorul cît şi în exteriorul bisericii. În colţul de nord-vest al navei s-a găsit un mormînt cuprinzînd un schelet de adult (M 41) ce avea în regiunea bazinului un inel din argint cu cristal de stîncă montat între granulaţii dispuse în forma unor mici piramide. Între clamele ce

---

[15] Sub aspect antropologic, scheletele descoperite la Giuleşti sînt în curs de prelucrare de către Ioana Popovici de la Centrul de antropologie al Academiei din Bucureşti.

[16] Inelele descoperite în necropola de la Giuleşti în campania 1967 au fost prezentate de M. Zdroba la Sesiunea ştiinţifică de comunicări a muzeelor din ianuarie 1968. Datorăm identificarea monedelor bunăvoinţei lui Octavian Iliescu, şeful Cabinetului numismatic al Academiei, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[17] I. Barnea, *Legenda pelicanului şi jertfa Mîntuitorului Hristos*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXI, 1943, p. 225—229.

fixează piatra ca într-o cutie (*cabochon*) şi şirurile de granulaţii a fost aplicată o sîrmă de argint răsucită. Inelul poate fi datat stilistic în prima jumătate a veacului al XV-lea. În aceeaşi vreme se plasează şi un mormînt din colţul de nord-est al navei (M 43), deranjat de constructorii cavoului boltit amintit mai sus, unde s-a găsit un dinar emis de Sigismund de Luxemburg în perioada 1427—1437.

Pe latura de apus a navei vechi, acolo unde s-a construit ulterior turnul-clopotniţă, au fost practicate către mijlocul veacului al XV-lea un rînd de înmormîntări aproximativ contemporane între ele. La scheletul ale cărui membre inferioare au fost tăiate de la glezne în jos de şanţul de fundaţie al turnului (M 57), s-au găsit în regiunea bazinului un dinar sau obol prost conservat, emis de Sigismund de Luxemburg şi un inel-pecete din argint. Acesta din urmă are placa superioară de formă octogonală, cuprinzînd un element heraldic compus din două triunghiuri despărţite printr-un fascicul de linii drepte şi şerpuite, totul încadrat într-un chenar perlat. Diametrul plăcii este de 19 mm iar veriga este realizată tot din sîrmă groasă de argint.

Mormîntul învecinat spre nord celui descris mai sus, cu craniul ferit de distrugere de către constructorii turnului-clopotniţă prin realizarea nişei despre care a fost deja vorba (M 10), a avut şi el un inel-pecete din argint găsit cam în dreptul abdomenului. Din schelet nu s-au conservat decît membrele inferioare şi craniul. Inelul are placa circulară, cu diametrul de 19 mm, cuprinzînd în cîmp un element animalier sau vegetal, destul de stilizat pentru ca identificarea lui cu un cap de bour să nu fie decît cu totul ipotetică. Două cercuri concentrice, primul perlat şi al doilea continuu, înconjoară elementul heraldic. Veriga inelului este realizată tot din sîrmă groasă de argint.

În sfîrşit, mai la nord de mormintele menţionate, dar pe acelaşi rînd, a apărut scheletul personajului acoperit de lespedea funerară (M 32) despre care s-a vorbit mai sus şi care a putut fi datată prin analogie la mijlocul aceluiaşi veac al XV-lea.

Menţionăm în continuare alte două morminte avînd ca inventar inele-pecete, mai tîrzii decît cele de care ne-am ocupat pînă aici, datînd de la sfîrşitul veacului al XV-lea sau din prima jumătate a veacului al XVI-lea. Unul a fost descoperit în exteriorul bisericii, lîngă zidul de nord al navei (M 82), iar inelul de argint cu placă rotundă, avînd diametrul de 18 mm, cuprinde în cîmp acelaşi element heraldic ca şi reprezentarea pe care am identificat-o ipotetic ca un cap de bour stilizat. Deosebirile dintre cele două inele sînt mai mult de domeniul detaliilor şi este evident că amîndouă derivă, în succesiunea cronologică pe care am adoptat-o aici, dintr-un tip mai vechi la care elementul heraldic trebuie să fi avut un caracter recognoscibil. Notăm de asemenea faptul că inelul-pecete din mormîntul 82 are veriga în forma unei benzi înguste decorate cu elemente vegetale. La acest schelet s-a putut preciza că inelul a fost purtat pe falanga a doua a degetului al patrulea de la mîna stîngă.

Din acelaşi grup de inele face parte şi inelul-pecete de argint găsit la un schelet (M 110) aflat sub temelia zidului sudic al pronaosului-pridvor, de greutatea căruia a fost aproape cu totul strivit. Placa circulară cu diametrul de 18 mm cuprinde şi în acest caz elementul heraldic de care a

fost vorba mai sus, într-o stilizare ce îl îndepărtează şi mai mult de presupusul prototip. Veriga inelului este din sîrmă groasă de argint.

Prezenţa în cimitir a acestor trei inele cu element heraldic comun, realizat într-o interpretare de detaliu ce oglindeşte îndepărtarea treptată faţă de un model iniţial, dovedeşte că avem de-a face cu un sigiliu de familie al Giuleştenilor, folosit de ei cel puţin pe durata a două secole.

Sigiliul de care ne-am ocupat pare totuşi să nu fi fost singurul. Dacă inelul-pecete cu inscripţie şi cu simbolul pelicanului nu îşi mai găseşte analogii în cimitirul cercetat, în schimb inelul-pecete cuprinzînd două triunghiuri, prezentat mai sus, a mai apărut într-o replică ceva mai tîrzie, databilă şi ea la sfîrşitul veacului al XV-lea sau mai degrabă în veacul al XVI-lea, pe temeiul poziţiei în cimitir a mormîntului ce-l cuprindea. Situat la apus de turnul-clopotniţă, acest mormînt a fost parţial acoperit de temelia laturii vestice a pronaosului-pridvor. Inelul de argint s-a găsit în regiunea pieptului unui schelet foarte prost conservat. Placa inelului este tot de formă poligonală, cu şase laturi în loc de opt, diametrul de 22 mm şi cu aceleaşi două triunghiuri afrontate la bază, haşurate însă în interior şi despărţite în locul fasciculului de linii printr-un dreptunghi arcuit. Este vorba fără îndoială de acelaşi element heraldic într-o interpretare mai schematică şi totodată într-o realizare artistică de calitate mai scăzută. Pînă la identificarea în arhive a persoanelor care au folosit inelele-peceţi rotunde şi pe cele poligonale, avansăm ipoteza că avem de-a face cu ramuri distincte ale aceleiaşi familii giuleştene, care a jucat un rol important în istoria Maramureşului în veacurile XIV–XVII[18].

În încheierea prezentării inventarului descoperit în mormintele din cimitir, menţionăm alte două inele, precum şi veriga din argint a unui al treilea inel, probabil tot pecete, găsit în pămîntul amestecat dintr-o zonă cu multe schelete răvăşite. Această din urmă descoperire pledează pentru existenţa iniţială a unui număr mai mare de podoabe în mormintele din cimitir.

Cît despre cele două inele, unul a apărut într-un mormînt din veacurile XVI—XVII situat în exteriorul bisericii, pe latura de nord a navei (M 83). Lucrat din argint de slabă calitate, inelul este împodobit cu o piatră ovală alb-gălbuie opacă (diametrul 24 mm) şi are două şănţuiri pe veriga lată de 5 mm. Al doilea inel a apărut în pămîntul amestecat prin răvăşirea unor morminte de pe latura de nord a altarului şi datează foarte probabil tot din veacurile XVI—XVII. Placa superioară, de formă ovală (diametrul 16 mm), este decorată cu o reprezentare a „pomului vieţii" şi a fost turnată o dată cu veriga lăţită ce porneşte de pe marginile ovalului. Inelul pare a fi fost folosit tot ca pecete.

Datarea primei faze a monumentului cercetat la Giuleşti întîmpină unele dificultăţi. În condiţiile în care am putut stabili că cimitirul nu este

---

[18] La mijlocul veacului al XIV-lea, familia este formată dintr-un Giulea, fiu al lui Dragoş şi din fiii săi Dragoş, Ştefan, Tatar (Tatomir), Dragomir, Costea şi Miroslav (I. Mihályi, *Diplome maramureşene*..., p. 27). Despre Miroslav aflăm la 1364 că este preot (*ibidem*, p. 53.). În veacul al XV-lea, descendenţii fiilor lui Giulea apar ca făcînd parte din familii distincte, precizaţi în documente prin numele cîte unui sat de pe aceeaşi vale a Marei (*ibidem*, p. 135, 198, 238 etc.).

anterior bisericii de piatră, inventarul mormintelor oferă un termen *antequem* pentru momentul construcţiei. Acest termen este sfîrşitul veacului al XIV-lea. Dar fixarea pe la 1380 a primei etape de construcţie a bisericii, pe considerentul că cele mai vechi elemente de datare din cimitir sînt din ultimele două decenii ale veacului al XIV-lea, nu ni se pare posibilă decît în măsura în care ea nu este contrazisă de celelalte argumente ce pot fi aduse în discuţie. Este vorba în primul rînd de planul monumentului şi apoi de contextul general al arhitecturii de piatră din Maramureş, atît cît îl cunoaştem astăzi.

Făcînd parte din grupul bisericilor-sală cu o navă simplă, dreptunghiulară, ctitoria cnezilor din Giuleşti a avut un altar compus dintr-o traveie rectangulară şi o absidă semicirculară. Indiferent de slaba diferenţiere planimetrică a celor două elemente, datorată nu numai dimensiunilor mici ale monumentului, dar şi faptului că nu ne-au mai rămas decît temeliile lui, biserica trebuie încadrată printre acele modeste biserici-sală romanice de ţară cu cor alungit, a căror datare în Transilvania se plasează către sfîrşitul veacului al XIII-lea [19].

Ni se pare semnificativ faptul că pînă şi I. Henszlmann, datînd monumentul în veacul al XV-lea, dar notînd traseul semicircular al absidei altarului, a încercat să explice nepotrivirea afirmînd că acesta din urmă a fost construit ulterior [20]. El făcea în acest fel aluzie la veacurile XVI—XVIII cînd, sub influenţa Renaşterii, altarele semicirculare devin din nou obişnuite. Dar, aşa cum am avut prilejul să arătăm mai sus, temelia altarului este perfect ţesută cu aceea a navei şi, cel puţin în ceea ce priveşte planul, aspectul altarului nu a mai suferit ulterior nici o modificare.

Pe de altă parte, condiţiile concrete ale istoriei Maramureşului şi împrejurarea că pînă către 1300 regiunea a rămas în afara graniţelor regatului medieval maghiar şi în afara curentelor artistice ce au determinat arhitectura în piatră central-europeană a vremii ne obligă la multă prudenţă pentru o datare atît de timpurie. Biserica ctitorită la Cuhea de Bogdăneşti către 1330—1340, cel mai vechi monument românesc de piatră sigur datat pe care-l cunoaştem deocamdată în Maramureş, avea un altar cu absidă pentagonală cu contraforturi la colţuri [21]. Cele mai vechi monumente catolice pe care le cunoaştem în Maramureş, ridicate în aşezările de oaspeţi regali în prima jumătate a veacului al XIV-lea, bisericile din Cîmpulung la Tisa şi Hust, aparţin tot fazei gotice avînd altarele pentagonale [22].

Sub aspect stilistic — deşi nu putem din păcate să ne referim aici decît la plan —, biserica din Giuleşti ne apare aşadar ca cel mai vechi monument de piatră din Maramureş. Datarea lui la sfîrşitul veacului al XIII-lea sau la începutul veacului următor este totuşi condiţionată de o mai bună cunoaştere a arhitecturii în piatră din zonele învecinate [23] şi de

[19] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 83 şi urm.

[20] I. Henszlmann, *op. cit.*, *loc. cit.*

[21] R. Popa, *Biserica de piatră din Cuhea*..., p. 515.

[22] Pentru biserica din Cîmpulung la Tisa, vezi R. Popa, *Biserica de piatră din Cuhea*..., p. 522—524 ; biserica din Hust (în U.R.S.S.) are un plan identic celor din Cîmpulung şi Cuhea, datînd de la începutul veacului al XIV-lea, vezi Kovács István, *Magyar református templomok*, vol. II, Budapesta, 1946, p. 613 şi ilustraţia la p. 615.

[23] Pentru Halici, unde în veacurile XII—XIII a existat o arhitectură romanică (*История русского искусства*, vol. I, Moscova, 1953, p. 304 şi urm.), nu posedăm informaţii nici asupra dăinuirii acestei arhitecturi în epoca ulterioară şi nici asupra unor monumente mai modeste, de ţară, cu trăsături romanice.

certitudinea că asemenea monumente de tradiţie romanică nu au mai continuat să fie construite, în medii sociale lipsite de mari posibilităţi materiale, şi după 1300, în plină epocă de afirmare a goticului.

Oricum, dacă nu putem exclude posibilitatea ca anumite echipe de meşteri locali să fi continuat să construiască pînă într-a doua jumătate a veacului al XIV-lea biserici modeste de ţară de tradiţie romanică [24], este totuşi sigur faptul că pe la 1380 ctitoria cnezilor din Giuleşti se înălţa pe locul unde au redescoperit-o săpăturile noastre.

Datarea celei de-a doua faze de construcţie a monumentului poate fi făcută mult mai strîns. Mormintele pe care ea le-a deranjat, datate cu monede şi cu inele-peceţi sau cu piatra de mormînt amintită, plasează această etapă la sfîrşitul veacului al XV-lea. Dacă data de 1509 consemnată de Tit Bud se întemeiază pe un document pe care noi nu-l cunoaştem sau pe un alt izvor care n-a ajuns pînă la noi, atunci această dată poate fi acceptată ca an al unei reparaţii, al construirii turnului şi eventual al unei refaceri a picturii. Este foarte posibil ca în această fază de construcţie să fi fost vorba de iniţiativa sau contribuţia materială a boieresei moldovene înrudită cu Giuleştenii, după cum ne informează Tit Bud.

A treia fază de construcţie este relativ recentă. Raportul dintre temeliile ce-i aparţin şi unele morminte, ceramica găsită în şanţurile de fundaţie şi mai ales fragmentele de cahle provenind de la o sobă, decorate cu vultur bicefal şi purtînd data de 1701, fragmente ce au apărut în partea de nord-vest a bisericii, plasează epoca ultimelor lărgiri şi reparaţii la începutul veacului al XVIII-lea.

Aşa după cum afirmam într-un studiu prilejuit de descoperirea ctitoriei Bogdăneştilor de la Cuhea, Maramureşul se dovedeşte a fi o nouă regiune transilvăneană de arhitectură românească medievală în piatră, realizată din iniţiativa unei feudalităţi care şi-a afirmat şi pe această cale forţa şi interesele social-politice proprii [25]. Biserica de la Giuleşti vine acum să se adauge celei de la Cuhea. Cercetările viitoare vor lărgi, fără îndoială, seria acestor monumente.

L'ÉGLISE DES KNÈZES DE GIULEŞTI.

UN NOUVEAU MONUMENT ROUMAIN EN PIERRE AU MARAMUREŞ

RÉSUMÉ

Parmi les résultats des fouilles archéologiques de Giuleşti (dans la vallée de la Mara au Maramureş) les auteurs présentent dans cet ouvrage l'ancienne église en pierre, disparue au siècle dernier. Les fouil-

[24] Nu pierdem din vedere faptul că şi biserica Sf. Nicolae Domnesc din Rădăuţi, atribuită de tradiţie lui Bogdan I, are o absidă semicirculară la altar şi alte trăsături romanice, care derivă însă din tipul bazilical cu trei nave. Dar acest tip bazilical nu este atestat în Maramureş şi nici nu credem ca el să fi fost folosit acolo. Tradiţia romanică întîrziată care şi-a găsit expresia în construirea bisericii din Rădăuţi s-a conservat deci într-o altă regiune învecinată Moldovei, dacă nu chiar în Moldova.

[25] R. Popa, *Biserica de piatră din Cuhea . . .*, p. 525.

les ont mis au jour les fondations du monument et, en même temps, 113 tombes appartenant à l'ancien cimetière.

L'ancienne église de Giuleşti a été construite en trois étapes. A la première, on a élevé une nef rectangulaire avec un autel légèrement allongé et à l'abside semi-circulaire. L'érection d'une tour-clocher sur le côté ouest de la nef, et l'adjonction de trois contreforts correspondent à la deuxième phase. La construction d'un exo-narthex englobant la tour, et de cinq autres contreforts constituent la troisième étape.

La datation de la première phase doit être envisagée dans des limites assez larges. Les éléments romans du plan plaident pour la fin du XIIIe siècle, tandis que les plus anciens éléments découverts dans le cimetière sont plus jeunes d'un siècle. Aussi la datation du monument dans cet intervalle doit-elle être rapportée en fonction de la persistance des modestes monuments de tradition romane en pleine époque gothique. La deuxième phase remonte au début du XVIe siècle, et la troisième au commencement du XVIIIe.

Une pierre tombale appartenant au milieu du XVe siècle, ornée d'une croix surmontant un arc de cercle, trouve des analogies en Moldavie.

Le mobilier des tombes, outre des monnaies des XIVe—XVIIIe siècles, comporte aussi 9 bagues, dont 7 à cachet. La plus ancienne, fin du XIVe — début du XVe siècle, porte une inscription et la représentation du pélican « avec sa piété ». Les autres appartiennent aux XVe—XVIIe siècles.

Les fondateurs de l'église, une famille locale de knèzes roumains, dont le plus ancien personnage connu est un certain Dragoş de Giuleşti, attesté en 1317, ont joué ultérieurement un rôle important dans l'histoire du comitat de Maramureş.

L'église de Giuleşti constitue, après celle de Cuhea, une nouvelle preuve que le Maramureş, lui aussi, représente l'une des zones de l'architecture médiévale roumaine en pierre de Transylvanie, dont les monuments ont appartenu à une classe féodale qui, par cette voie également, a démontré sa force et ses propres intérêts socio-économiques

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Ancienne église de Giuleşti après la mise au jour de ses fondations.

Fig. 2. — Ancienne église de Giuleşti après la consolidation et protection de ses fondations.

Fig. 3. — L'église et l'ancien cimetière de Giuleşti. Relevé général des fouilles.

Fig. 4. — Vue de la nef et de l'autel. Au premier plan, le caveau.

Fig. 5. — Le caveau vu de l'angle nord-est de la nef.

Fig. 6. — Pierre tombale du côté est de la nef.

Fig. 7. — Tombe du XVe siècle au squelette ayant le crâne protégé par une niche aménagée dans les fondations de la tour-clocher.

Fig. 8. — Bagues de l'ancien cimetière de Giuleşti : a, bague à cachet et à légende (fin du XIVe siècle) ; b, bague à cristal de roche monté en châton et à granules d'argent (XVe siècle) ; c, bague à cachet (XVe siècle) ; d, bague à cachet (fin du XVe — début du XVIe siècle) ; e, bague à cachet (XVIe — XVIIe siècle) ; f, bague à cachet (XVe siècle) ; g, bague à cachet (XVIe — XVIIe siècle) : h, bague en argent, à pierre ovale montée en châton (XVIe — XVIIe siècles) ; i, bague à cachet (XVIe — XVIIe siècles).

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN SUDUL MOLDOVEI CU PRIVIRE LA SECOLELE V—XI

DE

GHENUȚĂ COMAN (Murgeni)

În anii 1949—1968 s-au întreprins cercetări de suprafață pentru depistarea urmelor de locuire din zona cuprinsă între Vaslui și Huși la nord, valea Bîrladului la vest, Vîrlezi-Băleni-Oancea la sud și valea Prutului la est, descoperindu-se peste 600 de puncte arheologice, datînd din vremea comunei primitive pînă în epoca orînduirii feudale, inclusiv.

Avîndu-se în vedere interesul deosebit pe care îl prezintă din punct de vedere științific unele din aceste descoperiri, mai ales acele din perioada în care a avut loc procesul formării poporului și a limbii române, socotim util a prezenta în lucrarea de față, îndeosebi, descoperirile datînd din secolele V—VI.

Zona de care ne ocupăm prezintă trăsăturile unor depresiuni colinare[1] cu un pronunțat caracter de stepă. Astfel, Bîrlad, Lohan, Chineja, Horincea, Elan și Prut străbat șesuri străjuite de dealuri nisipoase cu numeroase ravene. Bogăția izvoarelor și a pîraielor colaterale rîurilor amintite, terenurile bune pentru agricultură și păstorit de pe terasele văilor și din șesuri, pădurile de luncă și cele de deal au asigurat din cele mai vechi timpuri condiții optime pentru o intensă locuire. La acestea au contribuit și posibilitățile de comunicații pe văile acestor ape, facilitînd legătura între sudul și nordul Moldovei.

În trecut, din punct de vedere arheologic, această regiune a fost puțin cercetată și nici nu s-au dat la iveală materiale de care ne ocupăm[2]. În schimb, unele săpături metodice efectuate la Prodana-Bîrlad[3],

---

[1] I. Gugiuman, *Depresiunea Huși*, 1959, p. 9 și urm.

[2] M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratori, *Cercetarea așezărilor omenești din societatea primitivă precum și formele sclavagiste în regiunea Siret—Prut—Dunăre*, în *SCIV*, I,1950, p. 57 și urm. ; Corneliu N. Mateescu, *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități pe anii 1942—1943* ; C. Cihodaru, *Cercetările de la Șuletea și Bîrlălești-Murgeni*, în *SCIV*, II, 1951, I, p. 217 și urm. ; D. Teodor, *Obiectele de podoabă din tezaurul feudal timpuriu descoperit la Oțeleni*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 343 și urm.

[3] D. Teodor și V. Palade, *Săpăturile de la Prodana—Bîrlad din 1961* (în manuscris).

Zorleni-Simila[4], Văden-Murgeni[5], Bogdăneşti-Fălciu[6], Dodeşti[7] şi Epureni[8] au dus la elucidarea unor aspecte de cultură materială datînd din secolele V—XI. În cele ce urmează, pe baza observaţiilor atente asupra săpăturilor efectuate şi prin analogie cu materialele descoperite pe teritoriul României, prezentăm rezultatele cercetărilor noastre. Prezentarea se face pe localităţi şi puncte arheologice, urmînd cursul pîraielor în aval şi încadrarea cronologică pe secole, iar în final, încadrarea culturală.

Valea Costeşti

1. *Costeşti*[9]. a) În partea de NV a satului, în grădina locuitorului Ion Ostase: secolele V—VI şi X; b) În jurul gospodăriei lui V. Carare: secolele V—VI, VII—VIII şi IX—X; c) În partea vestică, lîngă gospodăria locuitorului N. Popica: secolele V—VI şi VII—VIII; d) Lîngă biserica veche: secolele IX şi X.

Valea Bîrladului

2. *Brodoc-Vaslui.* Aproximativ 700—800 m NE de sat: secolele V—VI şi IX—X.
3. *Vaslui,* lîngă fabrica de mobilă: secolele VIII—IX, X—XI şi XII.
4. *Halta C.F.R. Bulboaca, comuna Deleni,* la circa 100 m spre vest de haltă: secolele V—VI.
5. *Secuia, comuna Muntenii de Jos,* în marginea de vest: secolele X—XI.
6. *Roşieşti-gară.* a) La „Podul Doamnei", 1,5 km NV de gară: secolele VI—VII şi IX—X; b) Lîngă cimitirul actual: secolele V—VI şi IX—X; c) Între apa Bîrladului şi movila de lîngă şoseaua naţională, pe locul grădinii de zarzavat: secolele VI—VII, VIII, IX, X—XI.
7. *Sîrbi, comuna Banca,* la 500—600 m NE: secolele IX şi X—XI.
8. *Halta C.F.R. Dodeşti, comuna Viişoara*: a) Aproximativ 1 km NV, în grădinărie: secolele VI—VII, VII—VIII, VIII—IX şi X—XII; b) Marginea de vest, în cotul rîului Bîrlad: secolul X.
9. *Zorleni.* a) La 2 km nord în punctul „Fîntînele", secolele VIII—IX şi IX—X; b) Sud 1,5 km, în grădinărie: secolele VI—VII, VII—VIII, IX şi X—XI.
10. *Bîrlad.* a) SE de oraş, pe locul numit „Prodana": secolele VII—VIII, VIII—IX X—XI şi XII; b) NV de oraş, punctul „Baraj": secolele X—XI.

Valea Popeni-Bîrlad

11. *Popeni, comuna Zorleni.* a) În jurul bisericii: secolele VII—VIII, VIII—IX şi X—XI; b) Marginea vestică, în grădina de zarzavat: secolele VIII—IX şi X—XI; c) Marginea SSV, botul dealului: secolele X—XI.

Valea Bălăbăneşti

12. *Bălăbăneşti**. a) Lîngă biserica Sf. Neculai: secolul X; b) În jurul căminului cultural: secolele V—VI, VIII—IX şi X—XI; c) La punctul „Româneşti": secolele VIII—IX

---

[4] V. Palade şi Ghenuţă Coman, *Săpăturile de salvare de la Zorleni din 1964* (în manuscris).
[5] D. Teodor, V. Palade şi Ghenuţă Coman, *Săpăturile de la Văden—Murgeni din 1966* (în manuscris).
[6] V. Palade şi Ghenuţă Coman, *Săpăturile de salvare de la Bogdăneşti—Fălciu din 1967* (în manuscris).
[7] D. Teodor şi Ghenuţă Coman, *Săpăturile de la Dodeşti din 1967—1968* (în manuscris).
[8] D. Teodor şi Ghenuţă Coman, *Săpăturile de la Epureni din 1967—1968* (în manuscris).
[9] Toate localităţile cu steluţă sînt din judeţul Galaţi, iar celelalte din judeţul Vaslui. Cifrele localităţilor din text corespund cu cele de pe hartă.

Valea Tanacu

13. *Tanacu.* a) Lîngă biserică: secolele VII—VIII şi IX—X; b) În jurul locuinţei lui V. Bozianu.

Valea Crasnei

14. *Cordeni, comuna Olteneşti.* Vest de sat, în marginea viei C.A.P., pe dreapta pîrîului: necropolă secolele VIII—IX.

Valea Lohanului

15. *Creţeştii de Sus.* a) În jurul locuinţei lui Dionisie Popa: secolele VIII—IX, X, XI şi XII; b) Lîngă staţia C.F.R.: secolele VI—VII şi VII—VIII.

16. *Budeşti, comuna Creţeşti.* La circa 700 m vest de sat, pe dreapta pîrîului: secolele VI—VII.

17. *Curteni, comuna Olteneşti.* Marginea de SV: secolele V—VI, VIII—IX şi X—XI.

18. *Olteneşti.* a) Grădina locuitorului Vasile Cîrlan: secolele VII—VIII, IX, X—XI şi XII; b) Marginea de vest, la confluenţa pîrîului: secolele VIII—IX.

19. *Tîrzii, comuna Olteneşti.* Lîngă biserică: secolele VII—VIII, IX şi X—XI.

20. *Pîhna, comuna Olteneşti.* Marginea de SSV: secolele VII—VIII.

21. *Crasna, comuna Albeşti.* La punctul „Crăciuneşti": secolele VII şi X.

Valea Idrici

22. *Codreni, comuna Roşieşti.* Vatra nordică a satului: secolele VI—VII şi VIII—IX.

23. *Roşieşti.* Lîngă dispensar: secolele X—XI.

24. *Gura Idrici, comuna Roşieşti.* Pe locul numit „Ciunta": secolele V—VI, VIII—IX şi X—XI.

Valea Vutcani

25. *Vutcani.* În centrul satului: secolele VIII—IX şi X—XI.

Valea Barboşi

26. *Barboşi, comuna Hoceni.* La punctul „Rariş": secolele VIII—IX.

Valea Oţeleni

27. *Oţeleni, comuna Hoceni.* Vatra satului, lîngă şcoală: secolele VII şi X.

28. *Guşiţei, comuna Hurdugi.* Vatra nordică a satului: secolele IX—X.

Valea Grumezoaiei

29. *Grumezoaia, comuna Hurdugi.* a) Lîngă schit: secolul X; b) Marginea nordică: secolele VII—VIII, IX, X—XI şi XII.

Valea Seacă-Elan

30. *Hurdugi.* Vatra NV a satului: secolele X—XI.

Valea Şchiopeni-Sărata

31. *Văleni, comuna Pădureni.* Punctul „Gîrneţ"-sat: secolele X—XI.

Valea Cîrligaţi-Buzeşti

32. *Pădureni.* a) Grădina locuitorului T. D. Penişoară: secolele V—VI, VII—VIII şi IX—X; b) În jurul şcolii: secolul IX.

33. *Rusca, comuna Pădureni.* Grădina locuitorului A. Moroşanu: secolele IX—X.

Valea Budu-Cantemir

34. *Budu, comuna Stănilești.* Aproximativ la 1 km SSE de sat, pe dreapta pîrîului: secolele V—VI.

Valea Voloseni-Gura Văii

35. *Voloseni, comuna Stănilești.* La circa 1,5 km SSE de sat, pe stînga pîrîului: secolele VII—VIII.

Valea Viișoara-Urdești

36. *Viișoara.* La punctul „Holban": secolele VIII—IX și X—XI.

Valea Dodești-Jigălia

37. *Dodești, comuna Viișoara.* La punctul „Călugăreasca-Șipot": secolele V—VI, VI—VII, VIII—IX și X—XI.

38. *Giurcani, comuna Găgești.* a) Punctul „Pîrlita": secolele V—VI, VI—VII, VIII—IX și X—XI; b) La punctul „Argeaua": secolele IX—X.

Valea Holobăț

39. *Vădeni, comuna Murgeni.* a) La aproximativ 1,5 km nord, pe stînga pîrîului, lîngă stînă: secolele VII—VIII, IX și X—XI; b) Pe locul numit „Gura Holobăț", în marginea satului: secolele VI—VII, VIII—IX și X—XI.

Valea Brăițeni

40. *Șuletea.* Marginea sudică, la grajdurile C.A.P.: secolele VII—VIII, IX și X—XI.

Valea Horgii

41. *Fedești, comuna Șuletea.* În centrul satului, „la șipote": secolele V—VI, VIII—IX și X—XI.

42. *Horga, comuna Epureni.* a) Grădina locuitorului S. Manolache: secolele IX—X; b) Vatra nord-estică, „peste rîpă": secolele VIII—IX și X—XI; c) Grădina școlii: secolele VI—VII, VIII—IX și X—XI; d) Lîngă podul C.F.R. din marginea sudică: secolele VII—VIII.

Valea Bursuci-Florenta

43. *Bursuci, comuna Epureni.* a) Grădina școlii: secolele VII—VIII, IX și X—XI; b) Pe locul numit „Cărămidărie": secolele V—VI, VIII—IX și X—XI.

Valea Moașca-Florenta

44. *Epureni.* a) Punctul „Moașca-șipot": secolele VII—VIII și IX—X; b) Punctul „Rîpa galbenă": secolele VI—VII, VIII și IX—X; c) La confluența Soldeni-Florenta: secolele VIII—IX și X—XI.

Valea Bîrlălești-Florența

45. *Bîrlălești, comuna Epureni.* a) Punctul ,,Sturza" : secolul VII; b) În lungul satului, pe dreapta pîrîului : secolele VI—VII, VIII—IX și X—XI; c) Punctul ,,Stanția" : secolele V—VI, VII—VIII și IX—X.

46. *Satul ,,23 August", comuna Murgeni.* Punctul ,,Măgeana-izvor" : secolele X—XI.

Valea Mihoanea

47. *Murgeni.* a) Pe locul numit ,,Băbăneața-izvoare" : secolele IX—X; b) Punctul ,,Iancobescu" : secolele V—VI; c) Sediul I.A.S. : secolele VI—VII, VII—VIII, IX—X și XI; d) Punctul ,,Oița" : secolele VII—VIII și IX—X; e) În marginea de vest a locului numit ,,Ursoaia" : secolele V—VI, și VII; f) Pe locul numit ,,Ilișoaia" : secolele V—VI, VII—VIII, IX—X și XI; g) La punctul ,,Podul-colonel" : secolele IX—X.

Valea Sărățeni

48. *Sărățeni, comuna Murgeni.* a) În jurul școlii : secolele V—VI, VII—VIII, IX și X—XI; b) În jurul locuinței lui Ion Ticău : secolele V—VI, VI—VII, VIII—IX și X—XI.

49. *Lățești, comuna Murgeni.* a) În jurul locuinței lui T. Zamfir : secolele IX—X și XI; b) La circa 2 km SE de sat, pe stînga pîrîului : secolele VII—VIII; c) Pe locul numit ,,La colonel" : secolele V—VI, VII—VIII, IX și X—XI.

Valea Leaua-Lișcov

50. *Mălușteni.* Pe locul numit ,,Leaua" : secolele V—VII și X—XI.

51. *Mănăstirea, comuna Mălușteni.* a) Aproximativ 600 m SE de sat, în grădina de zarzavat : secolele V—VI, VII—VIII, IX—X și XI; b) Marginea nord-vestică a livezii I.A.S. : secolele VIII—IX și X—XI; c) Marginea de sud-est a livezii I.A.S. : secolele VII—VIII și IX.

52. *Igești, comuna Blăgești.* a) Punctul ,,Scîndureni-vest" : secolele VII—VIII și IX; b) Punctul ,,Scîndureni-est", lîngă pîrîu : secolele X—XI; c) Marginea de est a satului, lîngă sediul I.A.S. : secolele VIII—IX; d) La punctul ,,Iazul lui Stoian" : secolele VIII—IX și X—XI.

53. *Blăgești.* a) Vatra nord-vestică a satului : secolele VI—VII, VIII, IX și X—XI; b) Izvorul pîrîului Crețana : secolele VI—VII, VIII—IX și X—XI; c) Cursul mijlociu : secolele VIII—IX și X—XI; d) Confluența acestui pîrîu : secolele VII—VIII, IX—X și XI; e) Punctul numit ,,Rîpa frasinului" : secolele V—VI, VIII—IX și X.

Valea Horincii

54. *Lupești, comuna Mălușteni.* Între școală și locuința lui M. Leonte : secolele X—XI.

55. *Mînzălești, comuna Mălușteni.* a) Marginea nord-vestică : secolele X—XI; b) Marginea estică : secolele V—VI.

56. *Aldești**. a) Izvorul pîrîului Pănășești : secolele X—XI; b) Punctul ,,Căușani" : secolele IX—X; c) Punctul ,,Cojocari" : secolele VI—VII, VIII—IX și X—XI.

57. *Puricani**, *comuna Aldești.* La circa 500 m est de sat : secolele X—XI.

58. *Comănești**, *comuna Aldești.* Punctul ,,Izvoare" : secolele VI—VII, VIII—IX și X.

59. *Cristești*, comuna Gănești.* a) Marginea nordică: secolele VIII–IX. b) Marginea estică: secolul IX.

60. *Gănești.* a) Punctul „Fîntîna mare-izvoare": secolele VIII–IX și X–XI; b) Punctul „Cazanul de țuică": secolele IX–X; b) Partea sud-estică a punctului „Fîntîna mare": secolele VIII–IX și X–XI.

61. *Tuțcani, comuna Mălușteni.* Locul între cooperativa de consum și școală: secolele V–VI, VIII–IX și X–XI.

62. *Sipeni, comuna Blăgești.* Locul din jurul școlii: secolele X–XI.

63. *Cavadinești*.* La sediul C.A.P.: secolele VIII–IX și X–XI.

Valea Chineja

64. *Orașul Berești*.* La sediul I.A.S.: secolele VIII–IX și X–XI.

65. *Balintești*.* a) La circa 700 m nord de sat, botul dealului: secolele VII–VIII, IX–X și XI; b) Marginea sudică, lîngă locul numit „Pechișcani": secolele IX–X.

66. *Băneasa*.* La circa 300 m SE de Consiliul popular: secolele X–XI și XII.

67. *Orașul Bujor*.* În jurul internatului liceului: secolele X–XI.

68. *Umbrărești*-Bujor.* La circa 2 km SSE de sat, pe stînga pîrîului: secolele VIII–IX.

69. *Viile, comuna Băleni*.* a) La 1 km NNE de sat: secolele V–VI; b) La sediul I.A.S.: secolele IX–X.

Valea Vîrlezi-Chineja

70. *Vîrlezi*.* a) În jurul bisericii vechi: secolele VII–VIII, IX–X și XI; b) La punctul „Vîrleaza": secolele VII–VIII.

Valea Bozasca

71. *Stuhuleț, comuna Berezeni.* Marginea sud-estică: secolele VII–VIII și IX.

72. *Horinceni, comuna Berezeni.* Punctul „Troienași": secolele VI–VII și VIII.

Valea Prutului

73. *Pojorăni, comuna Vetrișoaia.* Sediul I.A.S.-Șipot: secolele VI–VII, VIII, IX și X–XI.

74. *Berezeni.* Pe locul numit „Vicoleni": secolele V–VI, VII și IX–X.

75. *Bozia, comuna Fălciu.* La „Gura Boziei": secolele X–XI.

76. *Fălciu.* La casa de apă a C.A.P.: secolele V–VI, VII, VIII–IX și X–XI.

77. *Bogdănești, comuna Fălciu.* a) La circa 700 m nord: secolele IX–X; b) În fața casei lui N. Diaconu: secolele V–VI, VII–VIII și IX–X; c) În grădina lui P. Zonte: secolele IX–X.

78. *Rînzești, comuna Fălciu.* Punctul „Gura Mihălceni": secolele IX–X.

79. *Cîrja, comuna Murgeni.* a) Punctul „Bîrsana": secolele VII–VIII și IX–X; b) Grădina locuitorului Th. Vultur: secolele X–XI; c) La grajdurile C.A.P. din nord-vestul satului: secolele IX–X; d) În partea de est a locului numit „Mața": secolele V–VI, VII–VIII, IX–X și XI; e) În partea de vest a locului „Mața": secolele V–VI și X.

80. *Vădeni*, comuna Gănești.* Între biserică și rîul Prut: secolele VI–VII, VIII–IX și X–XI.

81. În jurul podului de peste Prut: secolele X–XI.

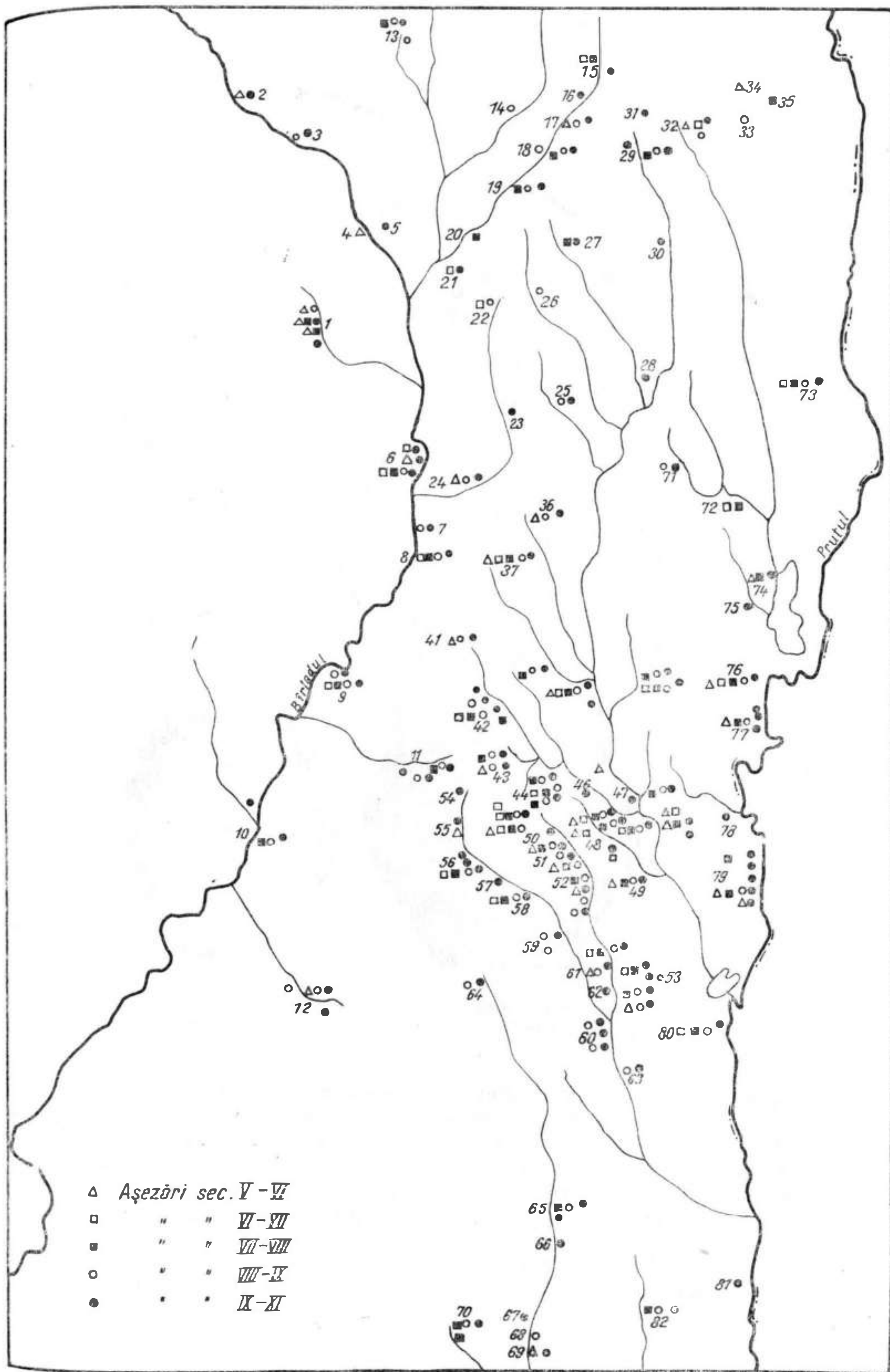

Fig. 1. — Harta regiunii cercetate (numerele de pe hartă corespund celor din text).

Valea Roșcani

82. *Roșcani**, *comuna Oancea*. Pe locul numit „Crucișoara": secolele VII—VIII, IX—X și XI.

Din prezentarea de față rezultă că s-au descoperit în 82 de localități 143 de puncte arheologice cu 312 așezări din perioada corespunză-

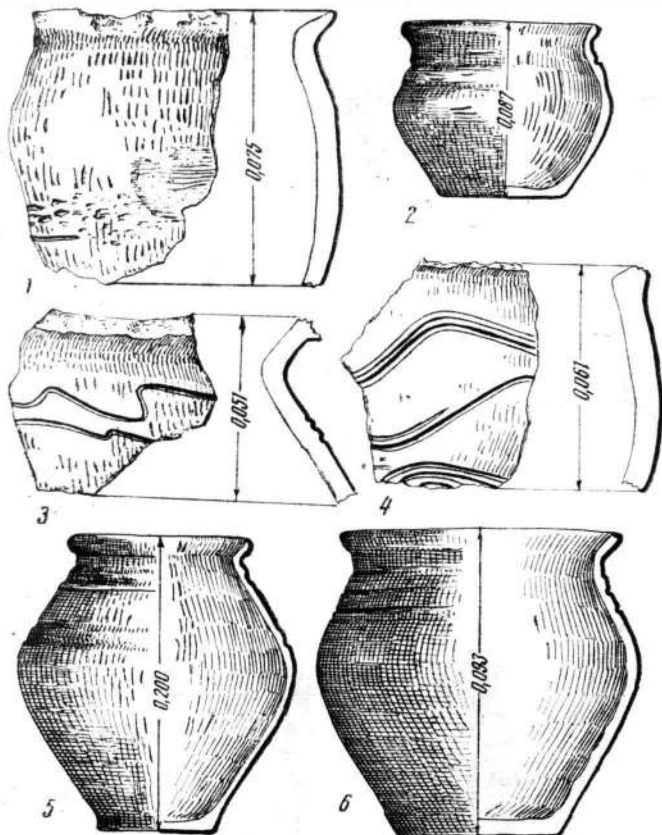

Fig. 2.— Ceramică din secolele V—VI. *1*, lucrată cu mîna; *2—6*, lucrată la roată. *1*, Igești; *2,5*, Bogdănești; *3*, Igești; *4*, Murgeni-I.A.S.; *6*, Fălciu.

toare procesului de definitivare a formării poporului și limbii române (secolele V—XI). Dintre acestea, 36 de așezări sînt din secolele V—VI, 29 din VI—VII, 58 din VII—VIII, 77 din VIII—IX și 112 din IX—XI.

Din punctul de vedere al poziției lor, 139 de puncte sînt în poziție joasă sau pantă lină și numai 4 sînt pe pante înalte, dar și acestea sînt lîngă izvoare. Raportate la hidrografia regiunii cercetate și la actualele sate, se pot face următoarele observații:

a) Așezările din cele 14 puncte de pe valea rîului Bîrlad urmează strict cursul apei și nici una nu se află în vetre actuale de sate. Penularea pare să se fi făcut spre văile colaterale.

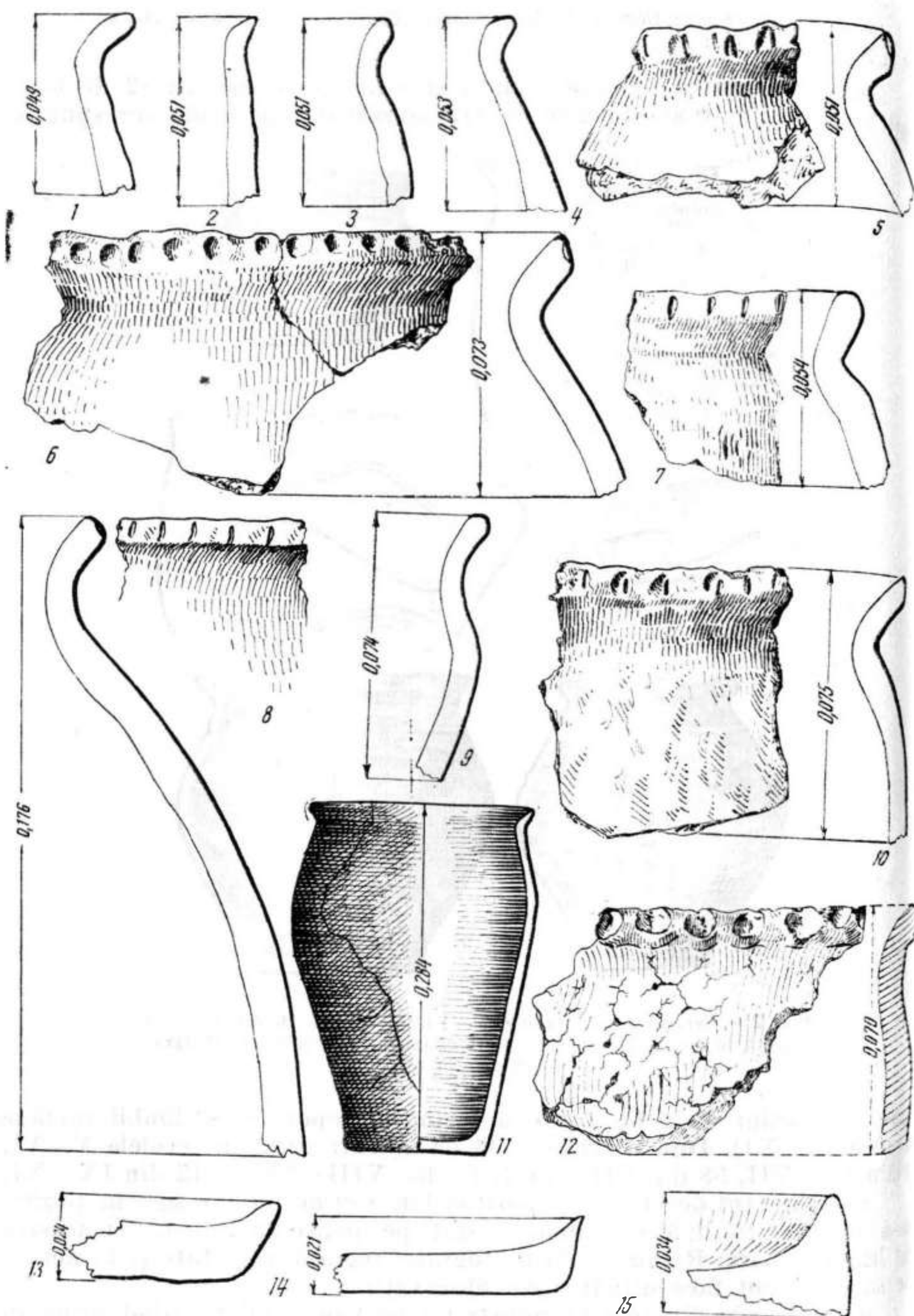

Fig. 3. — Ceramică lucrată cu mîna. *1—3*, din secolele V—VI ; *4—15*, din secolele VI—VII ; *6, 8, 10*, Pojorâni ; *5, 7, 9*, Vădeni—Murgeni ; *13*, Sărăţeni ; *14*, Dodeşti ; *15*, Mînăstirea.

b) Cele din valea Prutului se află plasate pe prima terasă şi, în general, la „guri" de văi mici, unele găsindu-se în perimetrul actual al satelor.

c) În văile deschise, ca : Lohan, Chineja, Horincea şi Elan, aşezările sînt sporadice, ele aflîndu-se pe văile (pîraiele) mici, colaterale, distribuite în felul următor : 50 de puncte la guri de văi (confluenţă),

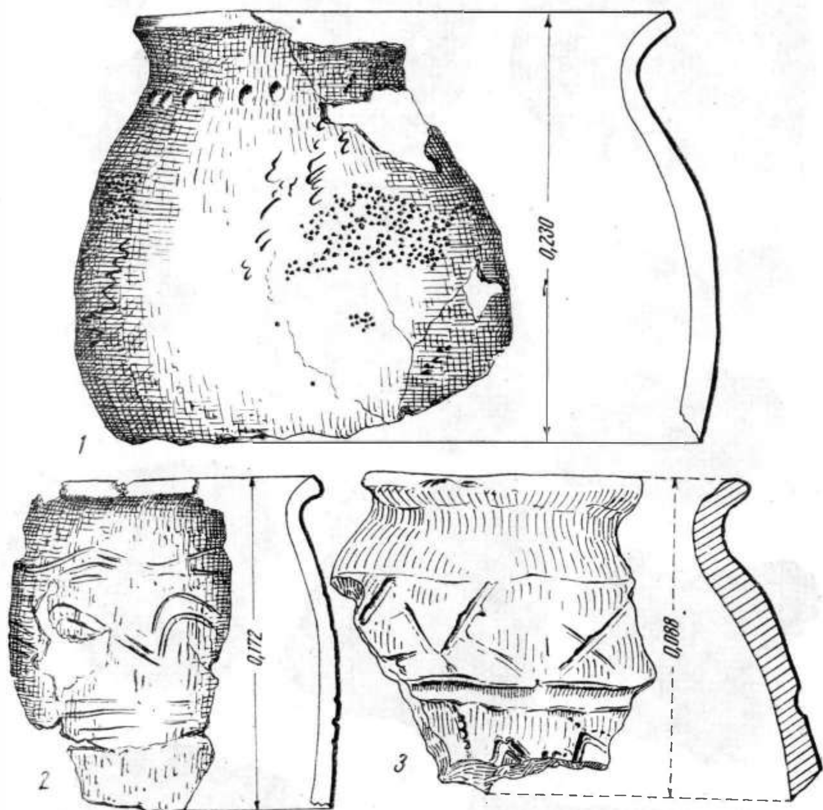

Fig. 4.— Ceramică din secolele VI—VII. *1*, lucrată cu mîna ; *2, 3*, lucrată la roata înceată. *1*, Pojorăni ; *2, 3*, Murgeni.

din care cinci se află în vetre actuale de sate ; 18 puncte se află pe cursul mijlociu — 7 fiind în sate actuale ; 55 de puncte se găsesc la izvoarele pîraielor — 43 aflîndu-se în vetrele actualelor sate.

d) Un număr de 67 de puncte arheologice sînt în vetrele actualelor sate — toate foste sate răzeşeşti — iar 76 de puncte se găsesc fie la marginea satelor, fie ceva mai izolate.

e) Urmărind roirea şi pendularea acestor aşezări pe microregiuni şi văi de la secolul al V-lea spre al XI-lea, se pare că, în general, s-a făcut în susul văilor (pîraielor), spre amonte.

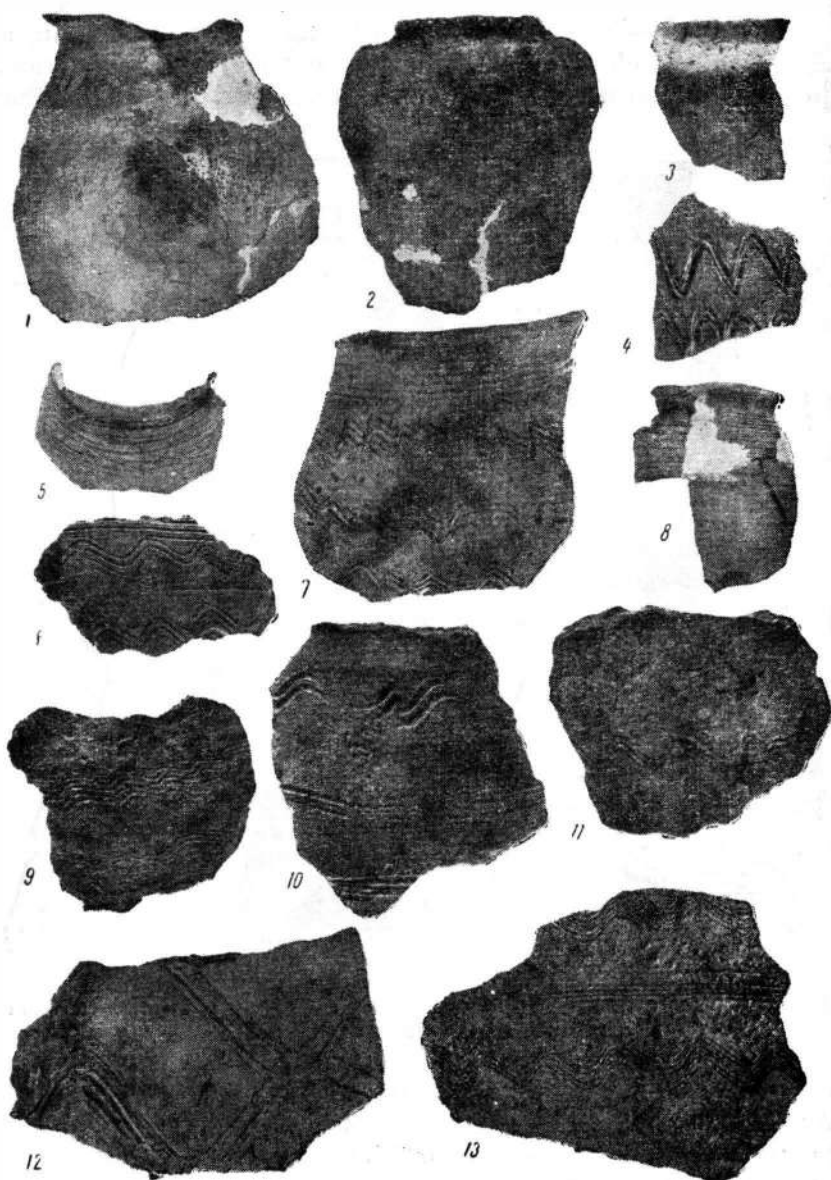

Fig. 5.— *1—3*, ceramică lucrată cu mîna din secolele VI—VII. *4—13*. ceramică lucrată la roată din secolele VII—VIII. *1*, Pojorăni ; *2*, Mănăstirea ; *3*, Epureni—Rîpa Galbenă ; *4*, *5*, Dodești ; *6*, Vădeni — Murgeni ; *7*, *10*, Fălciu ; *8*, Sărățeni școală ; *9*, Horga-Pod C.F.R. ; *11*, La Colonel ; *12*, *13*, Blăgești, Crețana III.

f) În sfîrşit, o altă observaţie se referă la continuitatea — relativ pe aceleaşi locuri — a anumitor aşezări, şi anume: din secolele V—XI în 6 puncte; din secolele VI—XI în 14 puncte; din secolele VII—XI în 22 de puncte şi din secolele VIII—XI în 21 de puncte.

ÎNCADRAREA CULTURALĂ

Pentru staţiunile din secolele V—VI se găsesc apropieri cu Costişa-Bacău[10] şi Botoşana-Suceava[11] (faza I), Nichiteni şi Cîrniceni în Moldova, precum şi cu cultura Ipoteşti-Cîndeşti[12] din Muntenia şi chiar

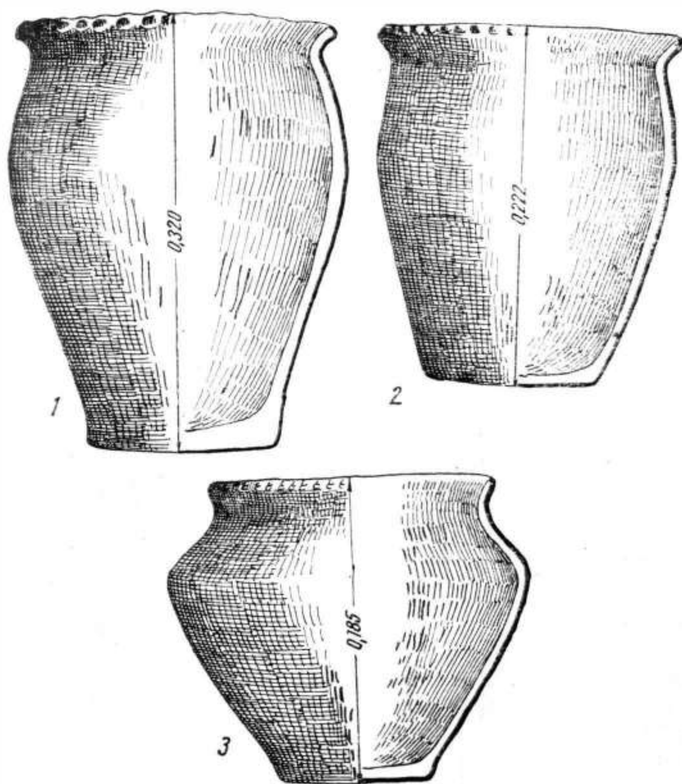

Fig. 6. — Ceramică lucrată cu mîna din secolele VII—VIII. *1*, Fălciu; *2*, Vădeni-Prut; *3*, Pojorăni.

[10] D. Teodor, I. Mitrea şi V. Căpitanu, *Cercetările arheologice de la Mănioaia—Costişa şi contribuţia lor la cunoaşterea culturii materiale locale din secolele V—VI din Moldova*, în *Revista muzeelor* (sub tipar).

[11] D. Teodor şi Gr. Foit, *Importanţa descoperirilor arheologice de la Botoşana—Suceava pentru cunoaşterea secolelor V—VI în Moldova*, în *Revista muzeelor* (sub tipar).

[12] V. Teodorescu, *Despre cultura Ipoteşti—Cîndeşti în lumina cercetărilor arheologice din NE Munteniei*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485 şi urm.

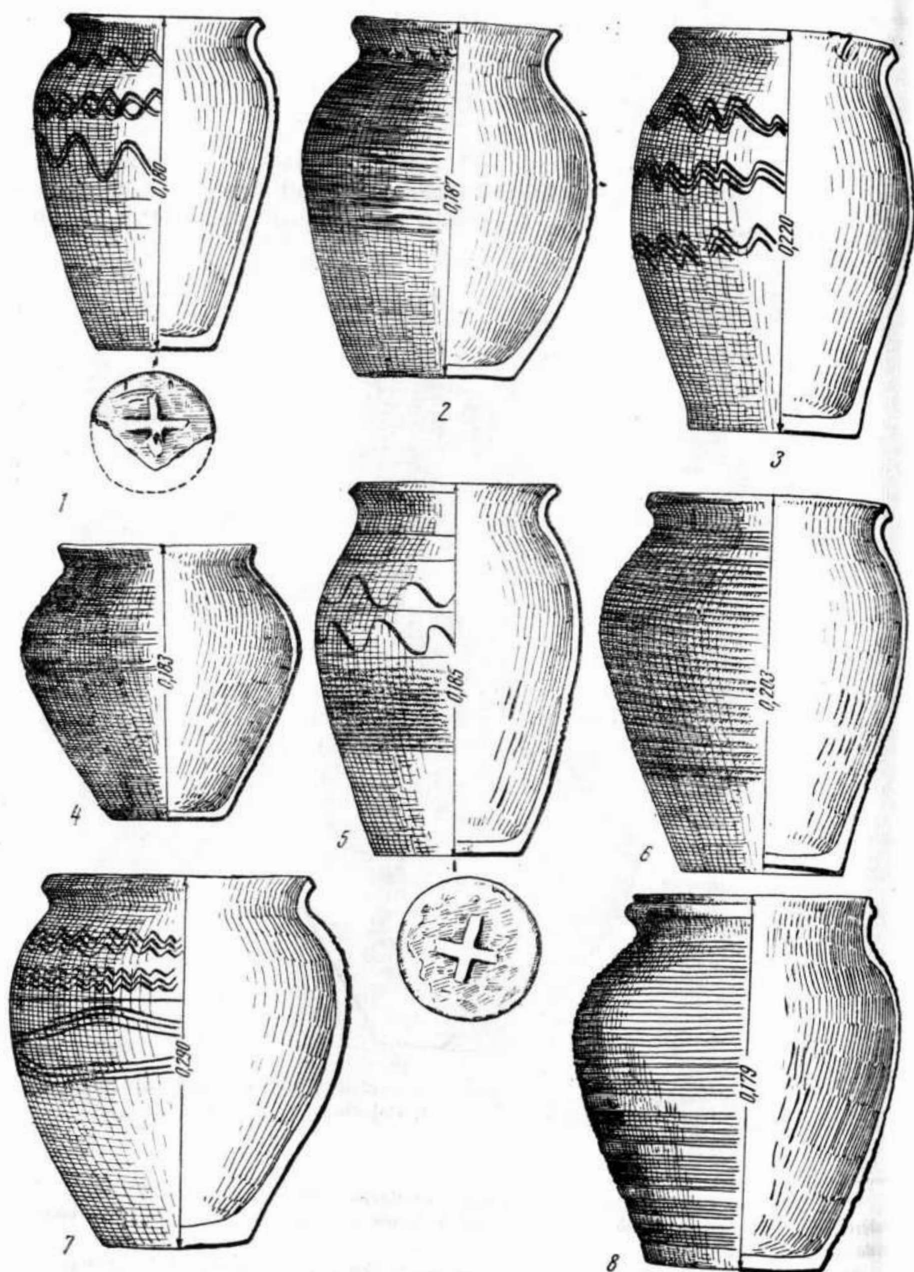

Fig. 7. — Ceramică de tip Dridu. *1*, *2*, *5*, Fălciu ; *3*, *6*, Dodești ; *4*, Mănăstirea ; *7*, *8*, Epureni

cu aspectul Bratei[13] din Transilvania. Aceste apropieri se referă la folosirea unei paste asemănătoare în ceea ce priveşte compoziţia, precum şi în ceea ce priveşte formele, profilul şi ornamentul vaselor. Vasele lucrate cu mîna conţin cioburi pisate şi au culoarea brun-cenuşie. Buza se subţiază şi se rotunjeşte, fiind puţin evazată (Igeşti-Scîndureni, fig. 2/1 ; Dodeşti etc.).

Vasele lucrate la roată prezintă următoarele caracteristici : au nisip şi microprundişuri în compoziţia pastei, care are culoarea brun-cenuşie, brun-maro, cărămiziu deschisă sau roşiatică. Sînt bombate, au umerii proeminenţi, iar buza se răsfrînge mai mult sau mai puţin, terminîndu-se prin rotunjirea sau prin muchii. Uneori, pe buza interioară se observă o şănţuire. Au fundul plat şi adesea tăiat cu sfoara. Ornamentul este redat prin cîteva incizii orizontale pe umăr sau prin incizii vălurite (Fălciu, fig. 2/6 ; Bogdăneşti, fig. 2/2,5 ; Igeşti-Scîndureni, fig. 2/3 ; Murgeni, fig. 2/4 ; etc.).

Pentru aspectul de cultură materială din secolele VI—VII, mai bine cunoscută, se găsesc similitudini în ceramica descoperită prin săpăturile de la Sipot-Suceava[14], Botoşana II şi Cucorăni-Botoşana[15] din Moldova.

Olăria lucrată cu mîna, din pastă care conţine cioburi pisate, este bogată şi variată. Sînt vase proporţionate, cu umerii mai mult sau mai puţin proeminenţi, uneori bombaţi, cu buza înaltă, răsfrîntă, rotunjită sau cu alveole. Acestea sînt vase cu veche tradiţie locală, prototipurile lor putînd fi întîlnite încă din secolele III—IV, şi ele predomină în toate aşezările cunoscute (Murgeni, fig. 3/12 ; Pojorăni, fig. 3/6, 8, 10 ; Vădeni-Murgeni, fig. 3/5, 7, 9 ; etc.). Atrage atenţia un fragment de vas descoperit la Pojorăni pe care pare să fie reprezentată o vînătoare de zimbri, executată prin împunsături şi incizii vălurite (fig. 4/1 şi 5/1). În multe aşezări s-au descoperit fragmente de tipsii (Sărăţeni, fig. 3/13 ; Dodeşti, fig. 3/14 etc.). În aşezarea de la Zorleni-sud s-a descoperit un vas întregibil lucrat cu mîna. Vasul este înalt, cu buza uşor răsfrîntă, subţiată şi rotunjită. Gura este mai largă decît fundul. După caracteristicile sale vasul este de tip Korceak-Jitomir (fig. 3/12).

Vasele lucrate cu roata au, în general, aceeaşi compoziţie şi culoare ca şi cele lucrate cu mîna. Se întîlnesc două variante : una cu umerii prelinşi (Murgeni, fig. 4/2) şi alta cu umerii bine profilaţi (Murgeni, fig. 4/3). Gura şi fundul lor sînt proporţionate. Decorul este realizat prin incizii orizontale şi în val trase neregulat. Asemenea specie ceramică este evident un produs al olarilor locali, deoarece formele, ornamentul şi tehnica de lucru au strînse legături cu olăria dacică.

---

[13] Eugenia Zaharia, *Sondajele de la Bratei din 1959*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 623 şi urm. Pentru informaţii şi posibilitatea de a cunoaşte materialele inedite de la Bratei, mulţumim şi pe această cale Eugeniei Zaharia. I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, p. 398—400.

[14] M.D. Matei, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 409 şi urm.

[15] Informaţii de la D. Teodor asupra săpăturilor inedite din 1964—1966.

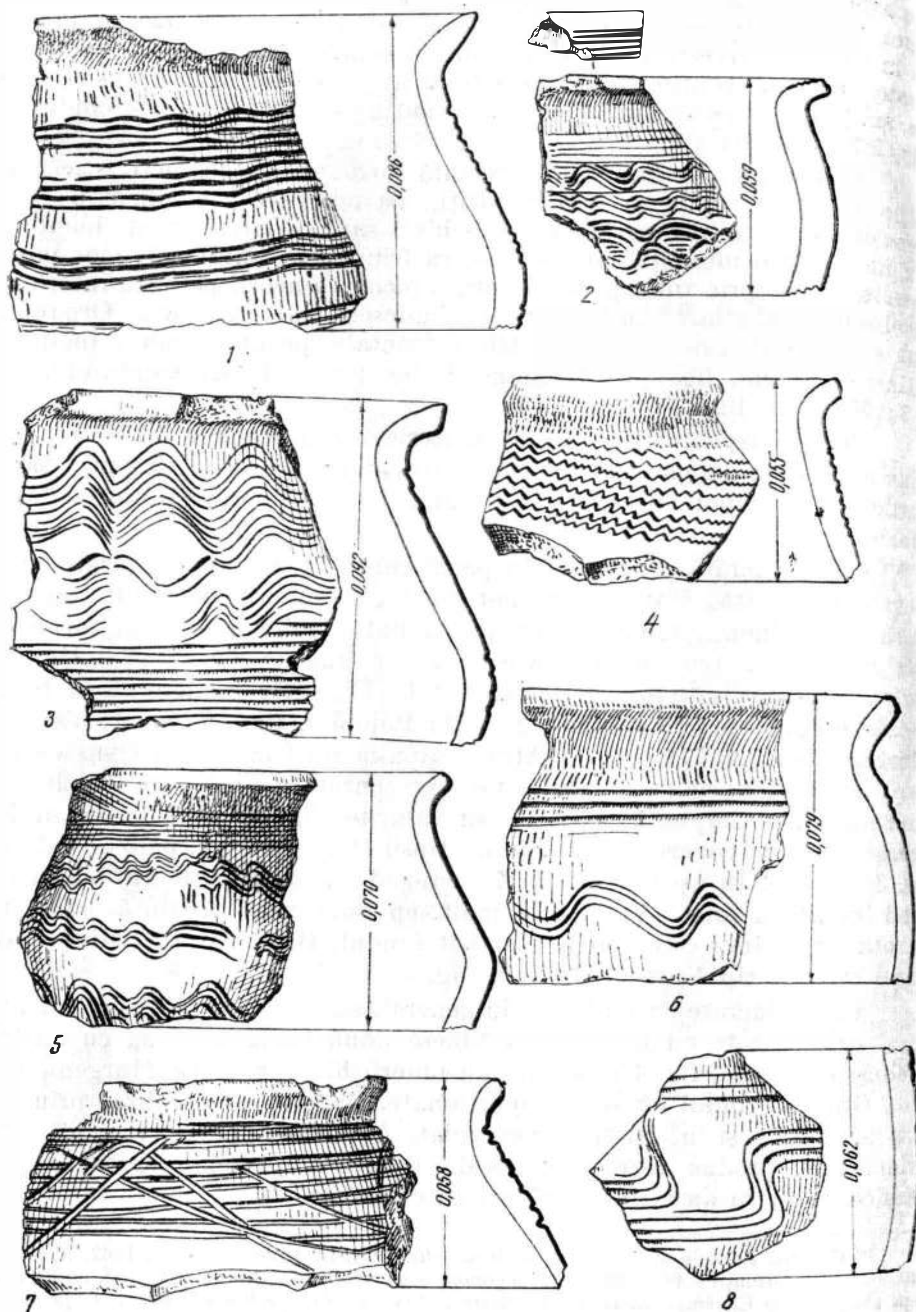

Fig. 8. — Ceramică lucrată la roată din secolele VII — VIII. *1*, *5*, Fălciu ; *3*, Sărăţeni ; *4*, Bîrlăleşti — Stanţia ; *7*, Dodeşti ; *8*, Cîrja-Maţa est. Ceramică din secolele VIII — IX. *2*, Giurcani ; *6*, Sărăţeni.

Materialele din secolele VII—VIII se asociază aspectului cultural cunoscut prin săpăturile de la Lozna-Dorohoi[16], Dorobanţu-Iaşi, Spinoasa[17] (nivelul I), Suceava-Drumul Naţional[18], Vădeni-Murgeni ş.a. Din inventarul arheologic merită să fie menţionate unele obiecte de podoabă executate din bronz, de provenienţă romano-bizantină. Astfel, în aşezarea de la Bîrlăleşti-Sturza s-a descoperit un inel şi o fibulă (fig. 16/4), iar la Vădeni-Murgeni un cercel stelat şi un breloc (fig. 16/2, 3). Elementele denumite protodridu[19] sînt evidente în această perioadă (unele elemente le găsim şi în perioada precedentă) şi ele vor evolua către cultura Dridu, care se va generaliza în secolele X—XI.

Vasele lucrate cu mîna din această perioadă sînt de forme variate, însă frecvent întîlnim trei variante : 1) oale-borcan cu umerii bine profilaţi, înalte, cu buza mai mult sau mai puţin evazată şi rotunjită sau cu alveole (Fălciu, fig. 6/1 ; Vădeni-Murgeni, Pojorăni etc.) ; 2) oala-borcan cu umerii mai puţin profilaţi, mai scundă şi cu gura puţin mai largă decît fundul (Vădeni-Prut, fig. 6/2). La unele vase buza se termină prin rotunjire, iar la altele cu alveole; 3) a treia variantă predomină în aşezarea de la Pojorăni — aceste vase avînd o formă bitronconică. Diametrul gurii este mult mai mare decît al fundului. Buza este răsfrîntă şi decorată cu un beţişor înfăşurat (fig. 6/3). Vasul aparţine culturii Romen-Borşevo.

Vasele lucrate la roată au şi ele forme şi dimensiuni diferite. În general, se întîlnesc două variante, şi anume : 1) o variantă are gura puţin mai largă decît fundul şi umerii sînt bine conturaţi, iar buza este răsfrîntă, rotunjită şi uneori muchiată. Decorul este redat prin incizii orizontale şi vălurite (Fălciu, fig. 7/2 ; Sărăţeni etc.) 2) a doua variantă prezintă diferite nuanţe de bitronconism, cu un decor variat (Fălciu, fig. 8/1, 5 ; fig. 5/7 ,10 ; Sărăţeni, fig. 8/3 ; etc.). În mod deosebit atrag atenţia unele fragmente din pastă relativ fină, cenuşie. Unul, descoperit în aşezarea de la Dodeşti, are buza joasă, evazată şi rotunjită. Decorul este realizat prin incizii orizontale, peste care s-au tras altele larg vălurite (fig. 8/7 şi fig. 5/5). Altul, descoperit la Bîrlăleşti-Stanţia, are pe gît o bandă lată, incizată în val (fig. 8/4). De remarcat că, pe lîngă similitudinile acestor materiale cu descoperirile din Moldova, există unele apropieri cu cultura Ipoteşti-Cîndeşti din Muntenia şi cu Bezid, Sălaşuri şi Filiaşi din Transilvania.

Pentru aspectul de cultură materială din secolele VIII—IX găsim analogii cu materialele cunoscute prin săpăturile de la Dăneşti-Vaslui[20], Suceava-Drumul Naţional, Bîtca-Oituz (parţial), Dodeşti etc., reprezentînd, categoric, aspectul cultural protodridu. În această perioadă vasele

---

[16] D. Teodor şi I. Mitrea, *Cercetări arheologice în aşezarea prefeudală de la Lozna—Dorohoi*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 279 şi urm.

[17] D. Teodor şi Emilia Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa şi Erbiceni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 37 şi urm.

[18] M.D. Matei, *op. cit.*, p. 421—427.

[19] I. Nestor, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*. în *SCIV*,X, 1959, 1, p. 57 ; idem, *Contributions archéologiques au problème des protoroumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire*, în *Dacia*, N.S., II.

[20] M. Petrescu-Dîmboviţa şi Emilia Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dăneşti*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 52—56.

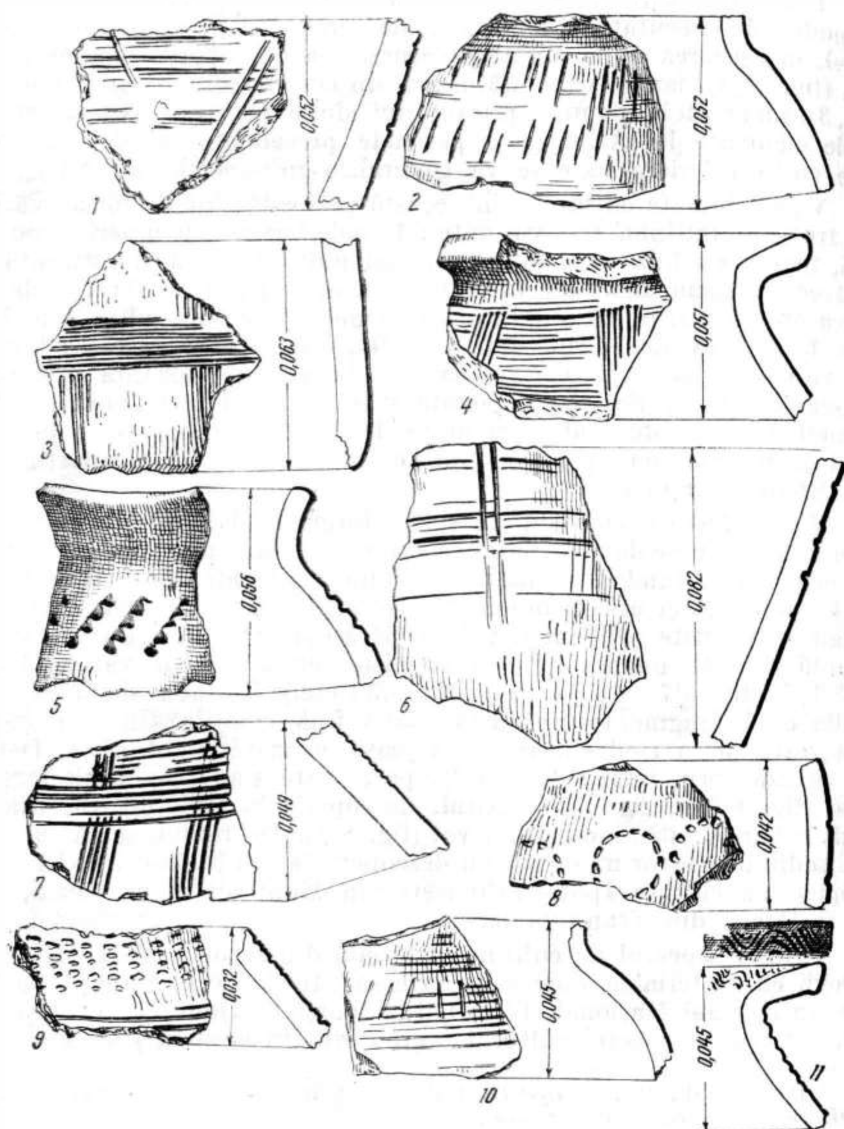

Fig. 9. — Ceramică de tip Dridu. *1*, *9*, Vădeni—Murgeni ; *2*, *10*, Mănăstirea ; *3*, Murgeni—I.A.S. ; *4*, Bursuci ; *5*, Pojorâni ; *6*, Sărăţeni ; *7*, Epureni gară ; *8*, Cîrja sud ; *11*, Lăţăşti.

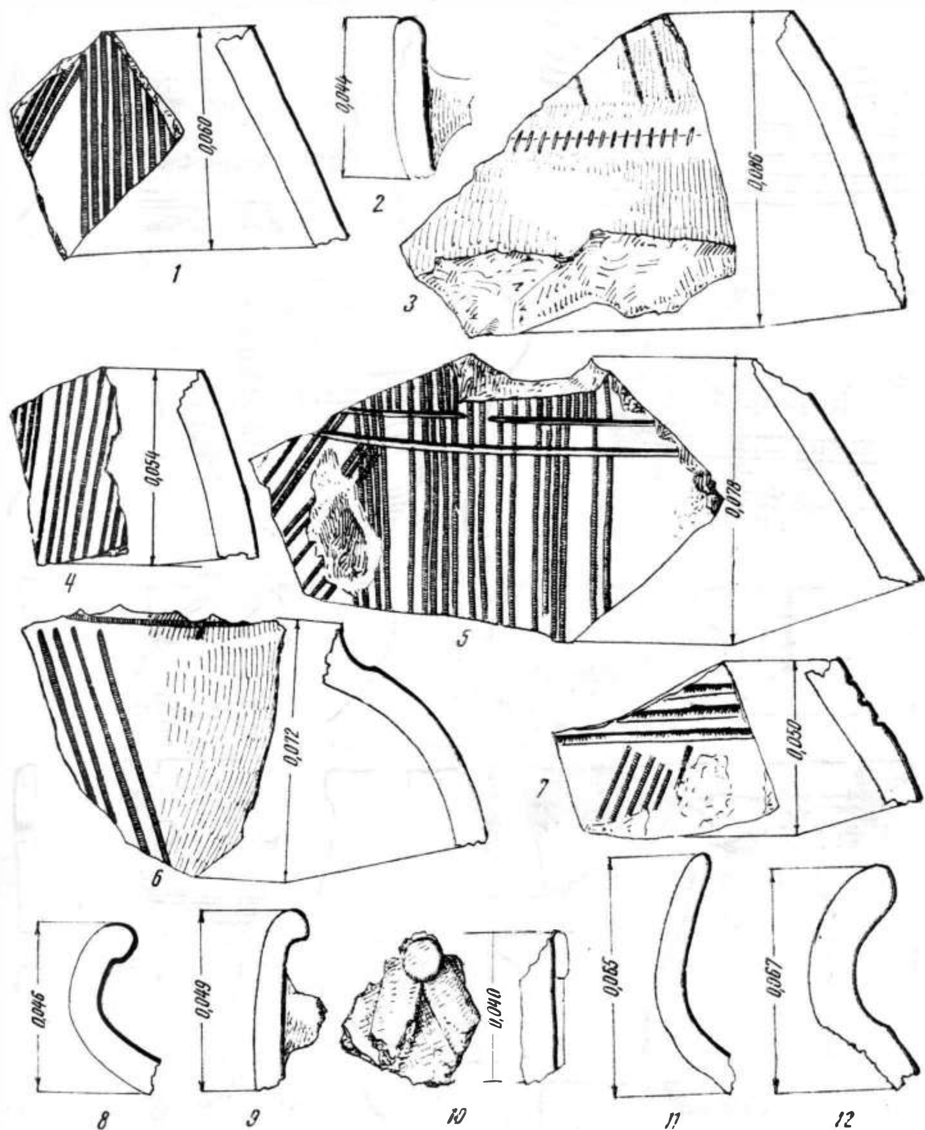

Fig. 10. — Ceramică de tip Dridu, fină, cenușie. *1*, Murgeni — I.A.S.; *3*, Dodești; *2*, *9*, Fălciu; *4—7*, Vădeni—Murgeni; *8*, *10*, Epureni gară; *11*, Sărățeni pod; *10*, Epureni—Moașca.

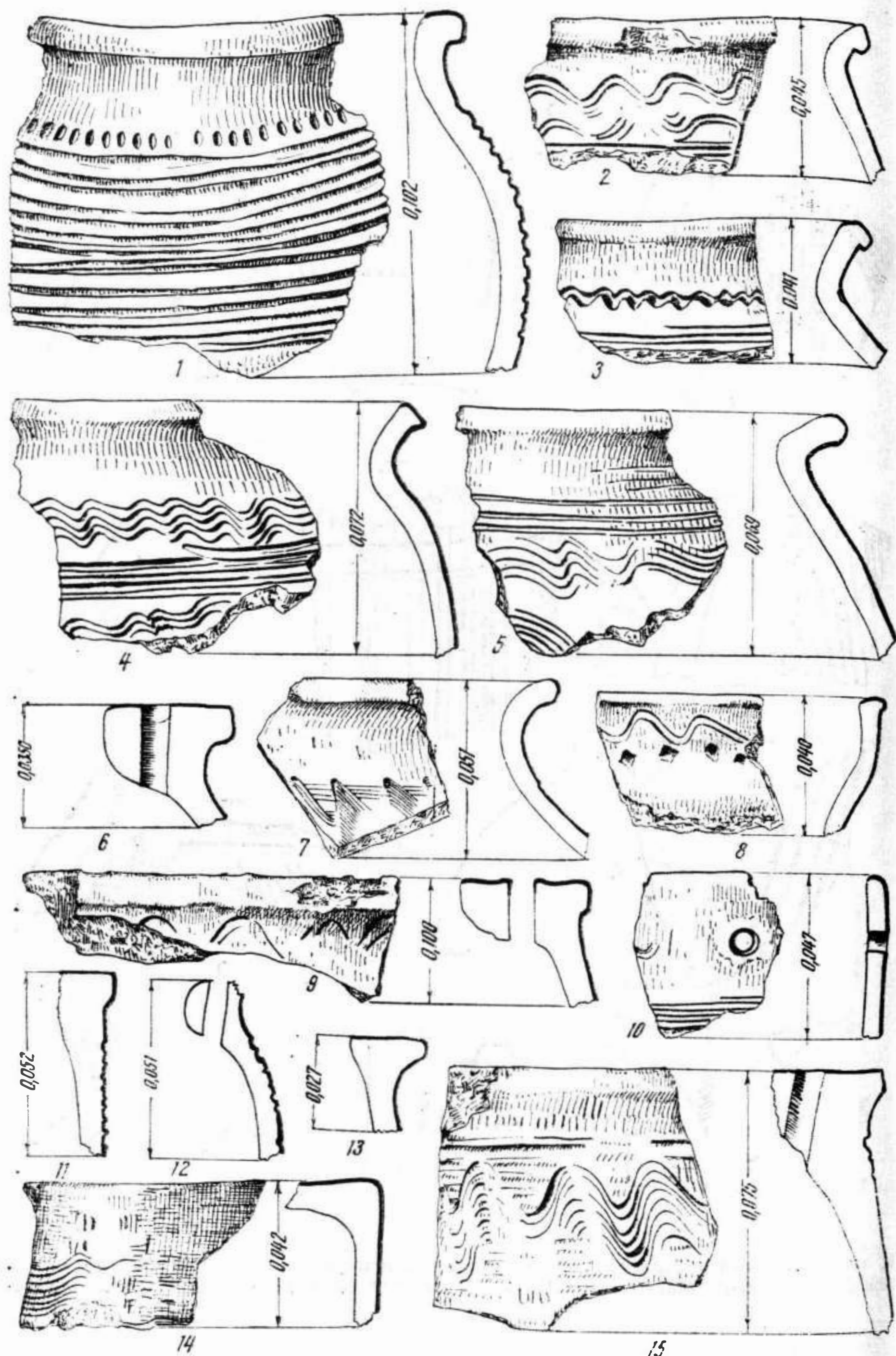

Fig. 11. — Ceramică de tip Dridu. *1*, Fălciu; *2*, *6*, Murgeni (Ilişoaia); *3*, Epureni gară; *4*, *5*, Fedeşti; *7*, *11*, *13*, *14*, Bîrlăleşti şcoală; *8*, *9*, *12*, Bursuci; *10*, Sărăţeni; *15*, Măluşteni-Leaua.

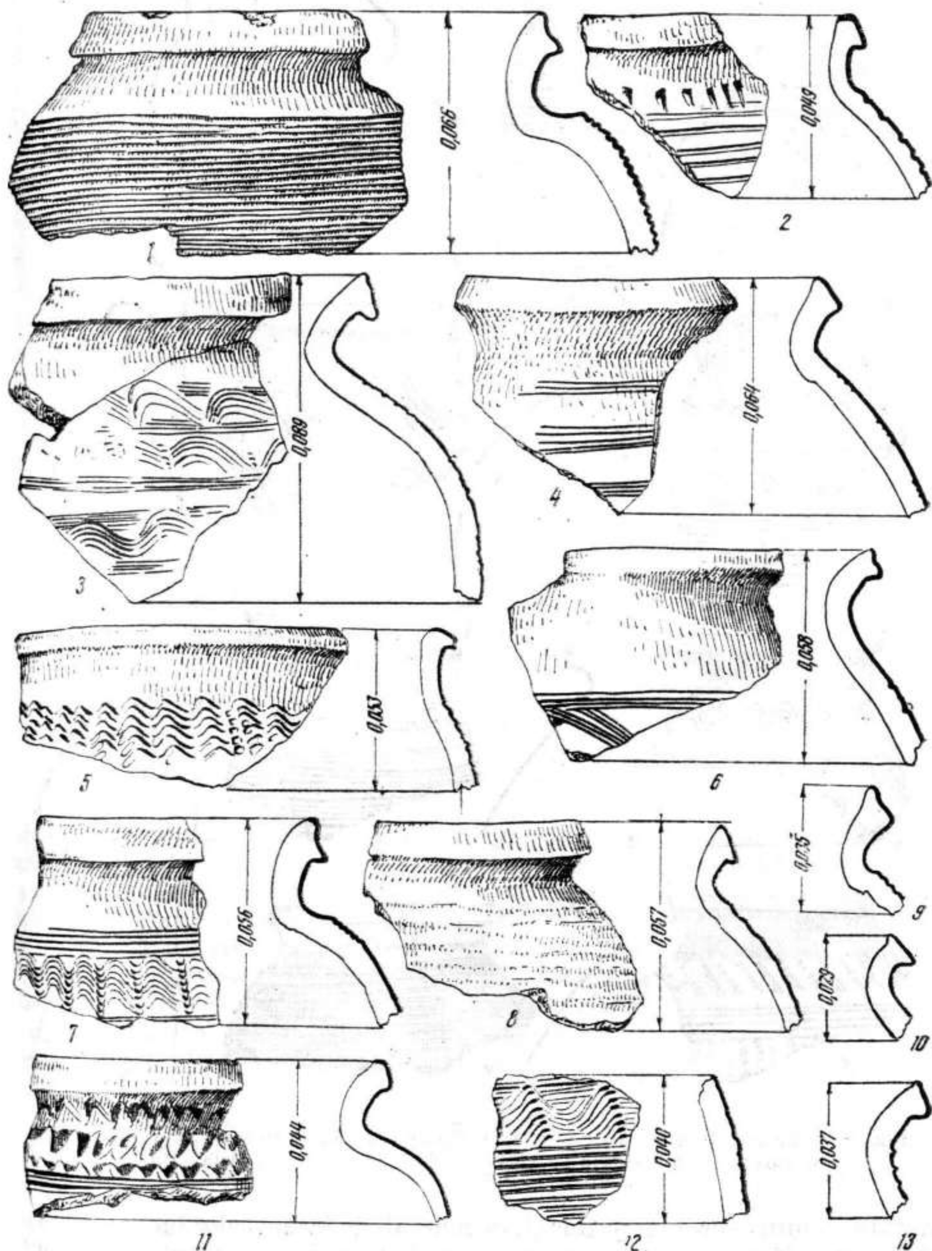

Fig. 12. — Ceramică de tip Dridu. *1*, Pojorăni; *2*, Vădeni — Murgeni I; *7*, Vădeni — Murgeni II; *3*, Mănăstirea: *4*, Lăţăşti; *5*, *13*, Sărăţeni; *6*, Dodeşti; *8*, Bursuci; *9*, Fălciu; *10*, Sărăţeni; *11*, Cîrja; *12*, Murgeni — I.A.S.

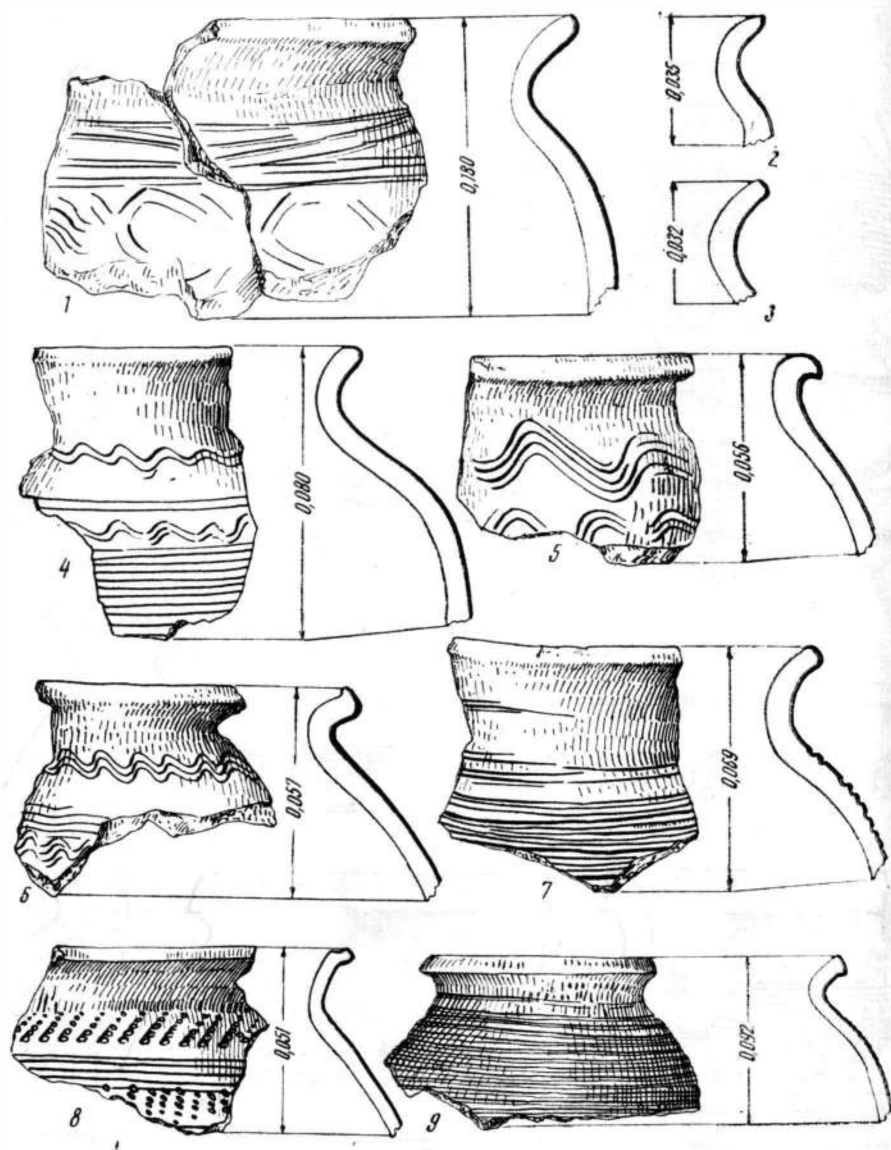

Fig. 13.— Ceramică de tip Dridu. *1*, *8*, *9*, Epureni gară ; *2*, Murgeni-Oiţa ; *3*, Aldeşti-Cojocari ; *4*, *6*, *9*, Sărăţeni I—Ticău ; *7*, Sărăţeni şcoală ; *8*, Cîrja—Bîrsana.

lucrate cu mîna sînt mai puţine şi, în general, de forma celor lucrate cu roata. În cadrul olăriei executată cu roata se disting două variante. Menţionăm că degresantul principal este nisipul şi microprundişul şi mai rar cioburi pisate. O variantă este oala-borcan, zveltă, proporţionată, cu umerii uşor prelinşi sau uşor bombaţi şi cu buza evazată şi rotunjită. Uneori fundul este ştampilat, iar decorul variat (Fălciu, fig. 7/1, 5). A două

variantă diferă de prima prin aceea că vasul este mai bombat decît primul (Giurcani, fig. 8/2; Murgeni, Sărăţeni, fig. 8/6, Fălciu etc.). Se menţionează în unele aşezări prezenţa ceramicii fine cenuşii (Igeşti, Roşieşti-gară etc.).

În sfîrşit, materialele descoperite în aşezările datate în secolele X—XI (112 aşezări) prezintă similitudini cu cultura Dridu, Generali-

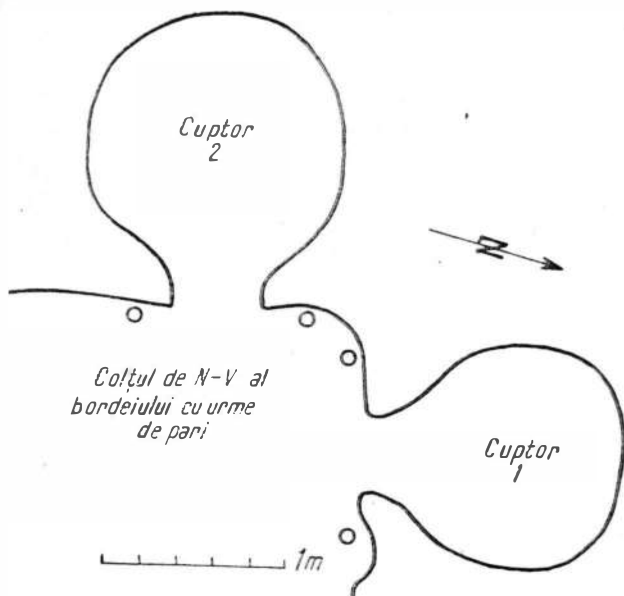

Fig. 14. — Horga. Cuptor de copt.

zată în această perioadă în Moldova şi cunoscută mai bine prin săpăturile de la Spinoasa, Băiceni-Silişte, Bîtca-Oituz, Văděni-Murgeni, Epureni, Dodeşti, Sendreni etc., precum şi cu cele din Muntenia de la Dridu[21], Ileana-Podari[22] etc. şi Capidava[23] şi Dinogetia[24] din Dobrogea. În cadrul săpăturilor efectuate în ultimii doi ani atrag atenţia, în mod deosebit, cuptoarele din pămînt cruţat — pe lîngă vetre, pietrare etc., bine cunoscute. Ele sînt boltite, cu vetrele relativ circulare, lutuite, albiate pe margini, avînd diametrul între 1,10 — 1,40 m (Epureni, Dodeşti, Horga, Blăgeşti-Creaţa etc.). În mod obişnuit sînt cotlonite în colţul de NE sau NV, în afara perimetrelor locuinţei. În unele cazuri se găsesc cîte două cuptoare într-o locuinţă, dispuse în colţurile amintite. Distanţa între cele două guri ale cuptoarelor nu trece de un metru (Horga un caz (fig. 14) şi Epureni două cazuri, pînă acum). Importanţă deo-

[21] Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, 1967.

[22] Vlad Zirra, *Cercetări feudale timpurii la Ileana-Podari*, în *Materiale*, V. 1959, p. 50 şi urm.

[23] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava*, vol. I, 1958.

[24] Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, Eug. Comşa, *Dinogetia*, I, 1967, Bucureşti.

sebită prezintă și cuptorul de ars oale descoperit la Epureni. Subsolul acestui cuptor este la fel ca al celor amintite mai sus. Grătarul este din pămînt cruțat și fără suport. El este perforat de 6 găuri mari, din care una în mijloc și 5 împrejurul acesteia. Atît vatra subsolului, cît și partea superioară a grătarului sînt lutuite (fig. 15). În interior s-au

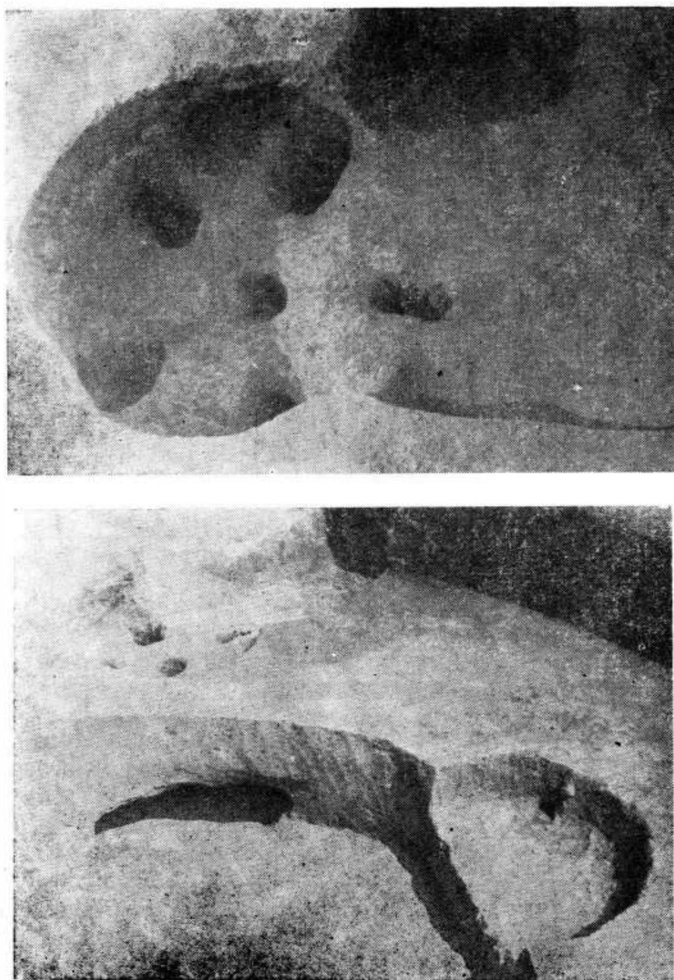

Fig. 15. — Epureni gară. Cuptor de ars oale.

găsit multe fragmente de oale Dridu — unele întregibile. Aceste tipuri de cuptoare, caracteristice așezărilor de tipul culturii Dridu, sînt de veche tradiție, ele fiind folosite în perioada secolelor III—VIII e.n.

Din inventarul arheologic descoperit în așezările Dridu se amintesc doar unele piese, și anume : bulgări din zgură din fier (Bursuci, Epureni, Murgeni, Fălciu etc.) ; cuțite din fier (Epureni, fig. 16/15); vîrfuri de săgeți din fier (Bursuci, fig. 16/11, Epureni-Moașca, fig. 16/12;

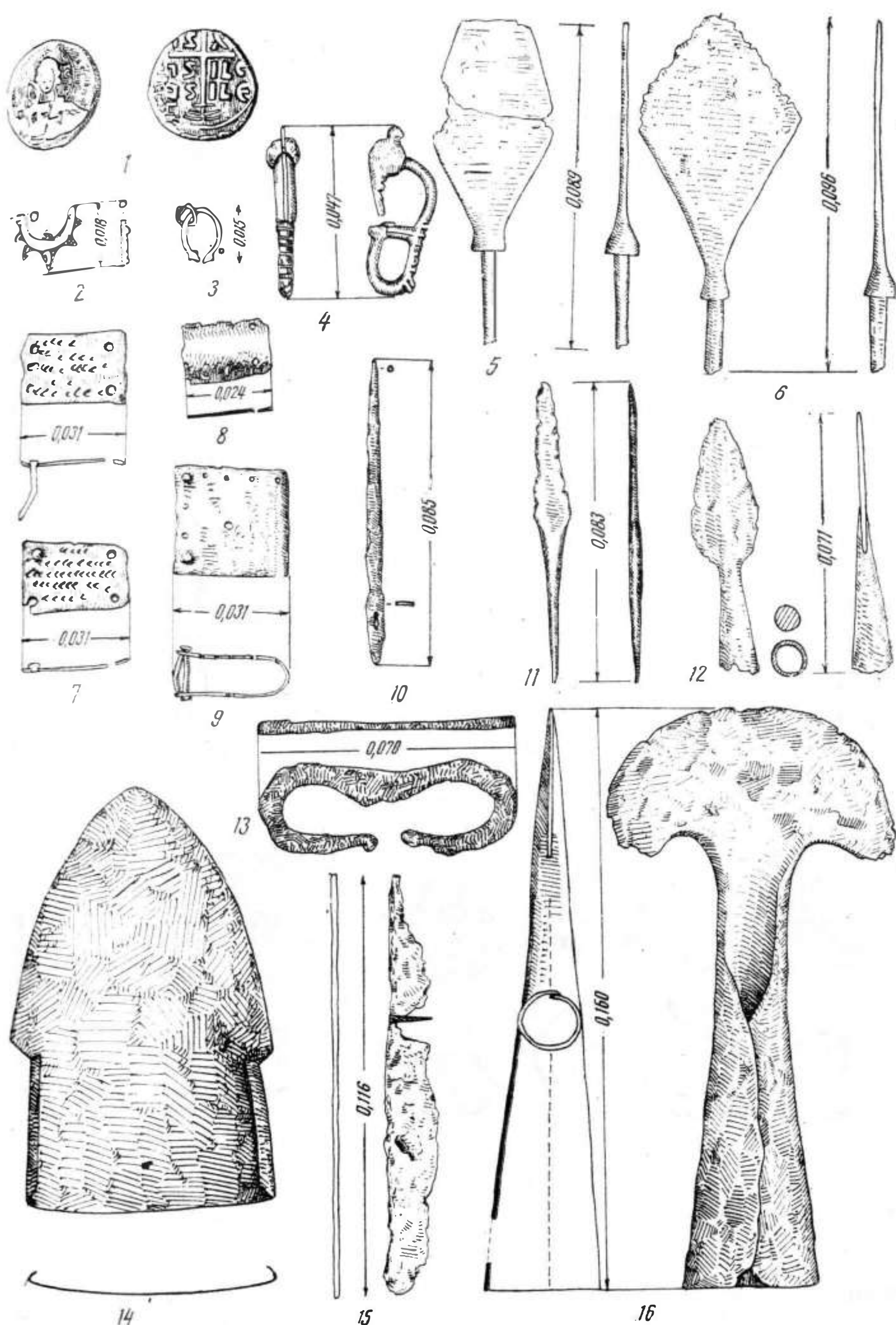

Fig. 16. — Obiecte de metal descoperite în așezările de tip Dridu. *1*, Sărățeni ; *2*, *3*, Vădeni-Murgeni ; *4*, Bîrlădești ; *5*, Mînzătești ; *6*, Comănești ; *7*, Bîrlănești ; *8*, Epureni gară ; *9*, Igești ; *10*, Dodești ; *11*, Bursuci ; *12*, *15*, Epureni—Moașca ; *13*, Murgeni—I.A.S. ; *14*, Mănăstirea ; *16*, Floreni.

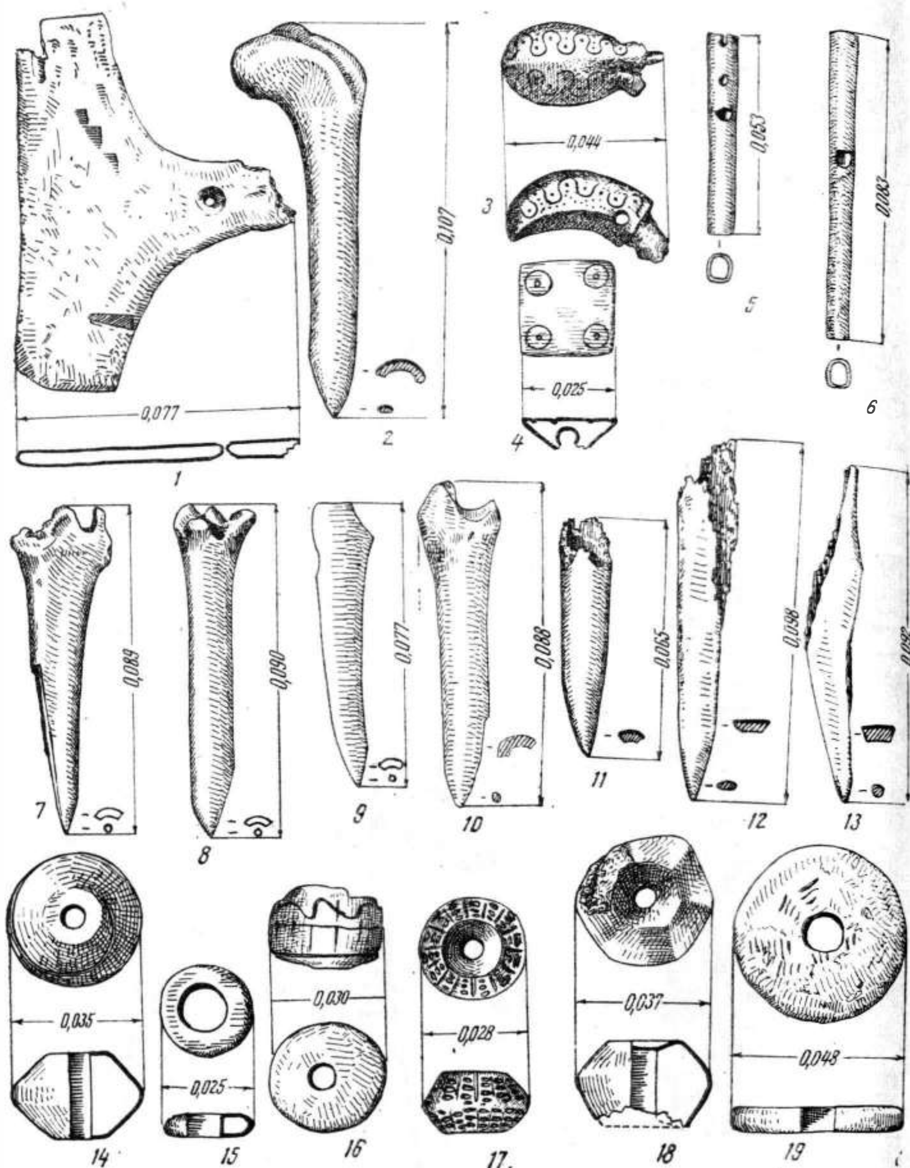

Fig. 17. — Obiecte din os. lut şi sticlă, descoperite în aşezările de tip Dridu. *1*, *5*, *7*, *10*, Fălciu ; *2—4*, *11*, Epureni-gară, Igeşti ; *9*, Şuletea ; *12*, *13*, Vădeni—Murgeni ; *14*, Pojorăni ; *15*, Sărăţeni.

Comăneşti-Izvoare, fig. 16/6 ; Mînzăteşti, fig. 16/5) ; garnituri de curele din bronz (Bîrlăleşti-Sturza, fig. 16/7 ; Igeşti-Scîndureni, fig. 16/9) ; ace din fier (Dodeşti, fig. 16/10) ; amnare (Murgeni, fig. 16/13) ; brăzdar din fier (Mănăstirea, fig. 16/14) ; la Sărăţeni s-a descoperit o monedă din bronz (fig. 16/1) emisiune Roman III Argyros (1028 — 1034). S-au

descoperit, de asemenea, foarte multe împungătoare din os (fig. 17/2, 7—13), un capăt de mîner decorat cu incizie ondulată, asociată cu împunsături (Epureni, fig. 17/4); o aplică pătrată cu cerculeţe incizate (Epureni, fig. 17/3); instrumente muzicale din os (fluiere), găurite (Fălciu, fig. 17/5, 6; Epureni); apoi s-au găsit numeroase fusaiole de diferite forme (fig. 17/14—19) şi gresii verzi pentru ascuţit.

CERAMICA

În funcţie de compoziţia pastei şi a tehnicii de lucru, deosebim trei categorii de oale, şi anume: 1) oale lucrate la o roată relativ bună, cu nisip şi microprundişuri în compoziţia pastei şi foarte rar cu cioburi fin pisate; 2) oale lucrate la roată foarte bună şi cu nisip sau cu fulgi de mică în compoziţia pastei; 3) oale din pastă fină, de culoare, în general, cenuşie şi cu decor executat prin lustruire şi mai rar prin incizii.

Din caolin nu s-a găsit decît o fusaiolă plată (Grumezoaia), care este smălţuită cu verde pe ambele părţi.

Din prima categorie ceramică se întîlneşte un singur tip de oală-borcan, în jurul căreia se conturează, în general, trei variante, şi anume: 1) oală-borcan cu umerii mult aplatizaţi şi cu buza rotunjită sau muchiată, uneori, exagerat de evazată (Dodeşti, Bursuci, fig. 9/4; Lăţeşti, fig. 9/11, Fedeşti etc.); 2) oală-borcan înaltă, cu umerii proeminenţi deasupra jumătăţii vasului, cu gîtul distinct, buza evazată şi în cele mai multe cazuri rotunjită. Diametrul gurii este puţin mai mare decît al fundului, care de multe ori este ştampilat (Dodeşti, fig. 7/3, 6; Epureni etc.); 3) oală-borcan mai puţin zveltă, bombată, cu gura mai largă faţă de varianta precedentă. Buza este normal evazată şi rotunjită de cele mai multe ori (Epureni, fig. 7/7, 8; Mănăstirea, fig. 7/4; etc.).

Din a doua categorie ceramică cunoaştem, de asemenea, un singur tip de oală-borcan cu două variante: 1) oale-borcan de diferite mărimi, la care umerii se profilează puternic. Gîtul este distinct şi frumos arcuit, iar buza evazată, de obicei normal se termină fie prin rotunjire, fie prin muchiere (Fălciu, fig. 11/1; Murgeni-Oiţa, Fedeşti, fig. 11/4; Bîrlad-Valea Seacă; Epureni-gară, fig. 13/1, 8, 9; Sărăţeni, fig. 13/4—7; etc.) 2) a doua variantă se deosebeşte de prima prin compoziţia pastei, care este mult mai densă şi mai fină (adesea conţine mică), prin ardere mai oxidantă, printr-un prag, uneori, pe umăr şi prin buza muchiat-ascuţită sau teşită şi lăţită la orizontal (Pojorăni, fig. 12/1; Dodeşti, fig. 12/6; Vădeni-Murgeni, fig. 12/1, 7; Cîrja, fig. 12/11; Fălciu, fig. 12/9; Lăţeşti, fig. 12/4; Mănăstirea, fig. 11/3; Sărăţeni, fig. 12/5, 10, 13; Bursuci, fig. 12/8; Murgeni-I.A.S., fig. 12/12; etc.).

Asupra ornamentelor de pe oalele de tipul culturii Dridu subliniem doar varietatea şi bogăţia lor, şi aceasta se reflectă într-o oarecare măsură în ilustraţia anexată şi în mod deosebit în planşa 9(1 — 11).

Din primele două categorii ceramice, în cîteva aşezări Dridu (11 puncte) s-au descoperit şi fragmente de căldări de diferite tipuri. Avîndu-se în vedere faptul că ele au fost descoperite la suprafaţă, apartenenţa lor la cultura Dridu nu este asigurată stratigrafic (Murgeni, fig. 11/6; Bîrlăleşti-sat, fig. 11/7, 11, 13, 14; Bursuci-Cărămidărie, fig. 11/8,

9, 12; Sărățeni, fig. 11/10; Măluşteni-Leaua, fig. 11/15; Grumezoaia etc.). În legătură cu originea, cronologia şi atribuirea etnică a acestor tipuri de vase există încă păreri controversate[25]. Luîndu-se în considerație faptul că tehnica generală de lucru, compoziția pastei, culoarea şi ornamentul sînt identice cu a olăriei de uz casnic documentată în aşezările de tipul culturii Dridu şi, în plus, faptul că s-a descoperit şi un fragment de căldare din pastă fină cenuşie, s-ar putea, totuşi, ca ele să aparțină acestei culturi.

Categoria a treia se documentează în 26 de aşezări şi se caracterizează prin oale lucrate la o roată bună, din pastă fină, cenuşie, uneori maro sau gălbuie, de forme diferite, cu decor realizat prin lustruire, mai rar prin incizii. Buza, mai mult sau mai puțin evazată, se termină prin rotunjire. La unele vase se observă torți (fig. 10/1—12). Sesizăm din această categorie ceramică un fragment de căldare pe care se află în relief o cheutoare ce imită nitul cu aripioare al unei căldări de tablă (Epureni-Moaşca, fig. 10/10).

Din cele relatate rezultă prezența şi evoluția de-a lungul secolelor V — XI a culturii materiale autohtone, ca şi unele influențe slave. Din unele vestigii descoperite de tip romano-bizantin (podoabe, monezi etc.) se poate trage concluzia că această populație avea strînse legături cu lumea romano-bizantină. Creşterea densității populației, materialele surprinse în aşezări, şi ca similitudinile corespunzătoare ne permit să subliniem continuitatea de locuire din secolele V—XI, unitatea de cultură materială pe întreg cuprinsul României, ca şi intensa dezvoltare economică a unei populații stabile, a cărei ocupație principală era agricultura, creşterea vitelor şi meşteşugurile. Fireşte că, în evoluția societății din această parte a patriei noastre, trebuie să ținem seama de particularitățile locale ca şi de condițiile istorice impuse Țării de Jos a Moldovei.

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES AU SUD DE LA MOLDAVIE, CONCERNANT LES Ve-XIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

De 1949 jusqu'en 1968 on a découvert — dans la zone comprise entre Vaslui-Huşi au nord, le Prut à l'est, Oancea-Vîrlezi au sud et la vallée du Bîrlad à l'ouest — dans 82 localités un nombre de 143 stations, comprenant 312 établissements des Ve—XIe siècles, dont 4 seulement se trouvent à une certaine hauteur, tandis que les autres sont situés dans des endroits plus bas, dans de petites vallées collatérales.

En ce qui concerne les Ve—VIe siècles la ressemblance des matériaux archéologiques avec ceux de Costişa-Botoşana, nous laisse supposer l'unité de la civilisation de Moldova, tandis que les liens étroits avec la civilisation de Ipoteşti-Cîndeşti de Munténie et avec le faciès

[25] P. Diaconu, *Cu privire la problema căldărilor de lut în epoca feudală timpurie* (secolele *X—XIII*), în *SCIV*, VII, 1956, 3—4, p. 421 şi urm.

culturel de Bratei en Transylvanie mettent en évidence l'aire, la continuité et l'unité de l'élément autochtone.

A cet aspect de civilisation autochtone viennent se joindre aux VIe—VIIe siècles certains éléments appartenant aux premières tribus slaves pénétrées sur le territoire de la Roumanie. De la symbiose des éléments autochtones Costişa-Botoşana I et du type Korceak il en résultera la variante de Şipot-Nezvisko. Dans cette zone on constate des éléments de type Ipoteşti-Cîndeşti et des tessons (Bîrlăleşti-Dodeşti) qui continuent la tradition culturelle de Sîntana de Mureş. Les éléments romano-byzantins (fibules, boucles d'oreilles, monnaies) sont fréquents.

Quant à la civilisation des VIIIe—IXe siècles, qui comporte un développment indubitablement local, elle comprend des éléments prédominants proto-Dridu tout en étant étroitement reliée à la civilisation de Dridu qui se généralise aux Xe—XIe siècles.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Carte de la zone soumise aux investigations (les nos de la carte corespondant à ceux du texte).

Fig. 2. — Céramique des Ve-VIe siècles. 1, travaillée à la main; 2—6, travaillée au tour. 1, Igeşti; 2,5, Bogdăneşti; 3, Igeşti; 4, Murgeni-IAS; 6, Fălciu.

Fig. 3. — Céramique travaillée à la main. 1—3, des Ve—VIe siècles; 4—15, des VIe—VIIe siècles. 6, 8, 10, Pojorăni; 5, 7, 9, Vădeni-Murgeni; 13, Sărăţeni; 14, Dodeşti; 15, Mînăstirea.

Fig. 4. — Céramique des VIe—VIIe siècles. 1, travaillée à la main; 2, 3, travaillée au tour lent. 1, Pojorăni; 2, 3, Murgeni.

Fig. 5. — 1—3, céramique travaillée à la main des VIe—VIIe siècles; 4—13, céramique travaillée au tour des VIIe—VIIIe siècles. 1, Pojorăni; 2, Mînăstirea; 3, Epureni-Rîpa Galbenă; 4, 5, Dodeşti; 6, Vădeni-Murgeni; 7, 10, Fălciu; 8, Sărăţeni şcoală; 9, Horga-Pod CFR; 11, La Colonel; 12, 13, Blăgeşti, Creţana III.

Fig. 6. — Céramique travaillée à la main des VIIe—VIIIe siècles. 1, Fălciu; 2, Vădeni-Prut; 3, Pojorăni.

Fig. 7. — Céramique de type Dridu. 1, 2, 5, Fălciu; 3, 6, Dodeşti; 4, Mînăstirea; 7, 8, Epureni gară.

Fig. 8. — Céramique travaillée au tour des VIIe—VIIIe siècles. 1, 5, Fălciu; 3, Sărăţeni; 4, Bîrlăleşti-Stanţia; 7, Dodeşti; 8, Cîrja-Maţa est. Céramique des VIIIe—IXe siècles. 2, Giurcani; 6, Sărăţeni.

Fig. 9. — Céramique de type Dridu. 1, 9, Vădeni-Murgeni; 2,10, Mînăstirea; 3, Murgeni-IAS; 4, Bursuci; 5, Pojorăni; 6, Sărăţeni; 7. Epureni gară; 8, Cîrja sud; 11, Lăţăşti.

Fig. 10. — Céramique de type Dridu, fine, grise. 1, Murgeni-IAS; 3, Dodeşti; 2, 9, Fălciu; 4—7, Vădeni-Murgeni; 8, 10, Epureni gară; 11, Sărăţeni pod; 10, Epureni-Moaşca.

Fig. 11. — Céramique de type Dridu. 1, Fălciu; 2, 6, Murgeni (Ilişoaia); 3, Epureni gară; 4, 5, Fedeşti; 7, 11, 13, 14, Bîrlăleşti şcoală; 8, 9, 12, Bursuci; 10, Sărăţeni; 15, Măluşteni-Leaua.

Fig. 12. — Céramique de type Dridu. 1, Pojorâni ; 2, Vădeni-Murgeni I ; 7, Vădeni-Murgeni II ; 3,Mînăstirea ; 4, Lăţăşti ; 5, 13, Sărăţeni ; 6, Dodeşti ; 8, Bursuci ; 9, Fălciu ; 10, Sărăţeni ; 11, Cîrja ; 12, Murgeni-IAS.

Fig. 13. — Céramique de type Dridu. 1, 8, 9, Epureni gară ; 2, Murgeni-Oiţa ; 3, Aldeşti-Cojocari ; 4, ,6, 9, Sărăţeni I-Ticău ; 7, Sărăţeni şcoală ; 8, Cîrja-Bîrsana.

Fig. 14. — Horga. Four ménager.

Fig. 15. — Epureni-gară. Four de potier.

Fig. 16. — Objets en métal découverts dans les établissements de type Dridu. 1, Sărăţeni ; 2, 3, Vădeni-Murgeni ; 4, Bîrlăleşti ; 5, Mînzăteşti ; 6, Comăneşti ; 7, Bîrlăleşti ; 8, Epureni-gară ; 9, Igeşti ; 10, Dodeşti ; 11, Bursuci ; 12, 15, Epureni-Moaşca ; 13, Murgeni-IAS ; 14, Mînăstirea ; 16, Floreni.

Fig. 17. — Objets en os, terre glaise et verre, découverts dans établissements de type Dridu. 1, 5, 7, 10, Fălciu ; 2—4, 11, Epureni-gară, Igeşti ; 9, Şuletea ; 12, 13, Vădeni-Murgeni ; 14, Pojorâni ; 15, Sărăţeni.

TEZAURUL DE PODOABE DACICE DIN ARGINT DE LA SĂLIŞTEA (fost Cioara, jud. Alba)

DE

LIVIU MĂRGHITAN (Deva)

Descoperit în urmă cu 148 de ani, tezaurul de podoabe din argint dacice de la Săliştea (fost Cioara, jud. Alba), prin varietatea şi numărul apreciabil de obiecte, „ocupă un loc de frunte printre tezaurele de argint dacice"[1], apreciere făcută de Vasile Pârvan şi care este valabilă şi în prezent.

În literatura de specialitate acest grup de piese ornamentale a fost adus în discuţie în cursul secolului trecut, încercîndu-se diverse interpretări în privinţa apartenenţei şi a cronologiei[2]. De la studiul reputatului arheolog Vasile Pârvan privind placa de argint cu reprezentări antropomorfe[3], acest valoros fond n-a constituit la noi obiect de studiu în lumina bogatului material documentar cu privire la arta prelucrării metalelor preţioase de către daci, furnizat de amploarea cercetărilor arheologice din ultimele două decenii. O explicaţie poate fi faptul că tezaurul se păstrează în străinătate.

Bibliografia veche consemnează că tezaurul se păstrează în Colecţia de antichităţi şi monede din Viena, fiind inventariat de la numerele 180 la 203[4]. Actualmente aceste date nu mai corespund realităţii. Tezaurul a fost transferat şi reinventariat la Muzeul de istoria artelor cu sediul în capitala Austriei, instituţie care ne-a pus la îndemînă documentaţia de care dispune[5]. Din păcate, din numărul apreciabil de piese, 62 de bucăţi cunoscute în anul 1850 de J. Arneth[6] (cifră care după cum

[1] Vasile Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 531.

[2] Joseph Arneth, *Monumente des K.K. Münz. und Antiken Cabinettes in Wien*, Viena, 1850, p. 79, nr. 95; Sacken-Kenner-Goos, *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu–Hermannstadt, 1876, N.F., XII, p. 481, 508; *AÉ*. VI, 1886, p. 397–388; VIII, 1888, p. 277; XII, 1892, p. 410; XIII, 1893, p. 201.

[3] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p, 531–533, 535–536, 538, 559, 622–623, 785.

[4] Fr. Rómer, *A Nagyváradi ezüst lelet*, în *AÉ*, VI, 1886, p. 387–388.

[5] Aducem şi pe această cale mulţumiri directorului Muzeului de istoria artelor din Viena, Dr. Rudolf Noll.

[6] Joseph Arneth, *loc, cit.*

vom vedea mai jos este şi ea inferioară numărului de podoabe descoperite), există 31 de obiecte, inventariate cu numerele următoare : VII A 195—201 ; VII A 203—205 ; VII A 207—211 a şi b ; VII A 212—217. Piesele de la poziţiile VII A 202 şi VII A 206 s-au pierdut în cursul evacuării colecţiilor muzeului în al doilea război mondial[7]. Mai trebuie să menţionăm că la numărul VII A 197 sînt incluse unsprezece obiecte mărunte : cinci pandantive de formă de „cuie" şi şase „zale" din sîrmă răsucită avînd exremităţile rulate în formă de urechiuşă.

Pe baza bibliografiei mai vechi şi, mai ales, a însemnărilor din inventarele şi procesele-verbale privitoare la acest tezaur de la muzeul vienez vom aduce cîteva date nepublicate pînă acum în legătură cu anul, locul, numărul şi chiar interpretarea obiectelor descoperite la Săliştea.

J. Arneth, şi după el şi ceilalţi autori [8] din secolul trecut, afirmă că tezaurul s-a găsit în anul 1821 la Cioara, fără a face vreo menţiune cu privire la localizarea în teren a descoperirii. În realitate tezaurul a fost scos la iveală în anul 1820, în vatra satului, de către locuitorul Matei al lui Ştefan Molodeţ [9]. Obiectele au fost imediat transferate la Zlatna, de unde s-a înaintat la Viena un raport referitor la această descoperire, redactat de organele administrative locale. J. Arneth precizează, după cum am mai arătat, numărul podoabelor de argint de la Cioara existente în colecţia Muzeului din Viena, fără să remarce amănuntul că s-au achiziţionat de la descoperitor numai 3/4 din greutatea tezaurului. Restul de 1/4, compus din „obiecte nereprezentative" [10], a rămas în Transilvania.

În nota din 5 martie 1821, existentă în inventarul din acelaşi an al Colecţiei de antichităţi şi monede din Viena, figurează următoarele obiecte ce au fost achiziţionate din tezaurul de la Cioara : o placă de argint, un lanţ, un fragment de corn, patru brăţări, două fibule întregi şi două fragmentare şi alte 48 de obiecte. Existau deci 59 de piese, număr foarte apropiat de cifra dată de J. Arneth. Diferenţa de trei obiecte bănuim că e consecinţa modului în care s-au luat în considerare fibulele fragmentare sau eventual alte piese mărunte. E greu de acceptat că această diferenţă de trei piese dintre numărul obiectelor dat de J. Arneth şi al celor menţionate în nota din 5 martie 1821 să poată reprezenta pătrimea neachiziţionată. Presupunem deci că întregul tezaur depăşea cifra de 62 de exemplare. Dacă în privinţa numărului de obiecte componente ale tezaurului datele pe care le avem la dispoziţie ne îndreptăţesc să presupunem că au fost mai mult de 62 de piese, fără să putem preciza numărul lor real, în privinţa greutăţii prezumtive a întregului fond putem spune mai mult.

Exceptînd obiectele VII A 202 şi VII A 206 pierdute în împrejurările arătate, greutatea pieselor existente este de 747,05 g [11]. Dacă adăugăm încă 249 g, cifră ce reprezintă 1/3 din greutatea actuală a teza-

---

[7] Piesele pierdute : o pafta cu două nituri (VII A 202) şi un tub din două fragmente (VII A 206 a şi b). Informaţie transmisă de Kunsthistorisches Museum.

[8] Vezi nota 2.

[9] Inedite. Inventarul Colecţiei de antichităţi şi monede, anul 1821, Viena, p. 482.

[10] *Ibidem*.

[11] Cîntărirea obiectelor efectuată în laboratorul Muzeului din Viena.

urului, adică echivalentul pieselor neachiziţionate în anul 1820, se ajunge la cantitatea de 996,05 g de argint. Împreună cu cele două piese pierdute ar atinge circa 1 kg de metal nobil. Chiar dacă această evaluare reprezintă minimul greutăţii acestui tezaur, îl situează totuşi în rîndul celor mai considerabile descoperiri de obiecte de podoabă din argint dacice cunoscute pînă în stadiul actual al cercetărilor.

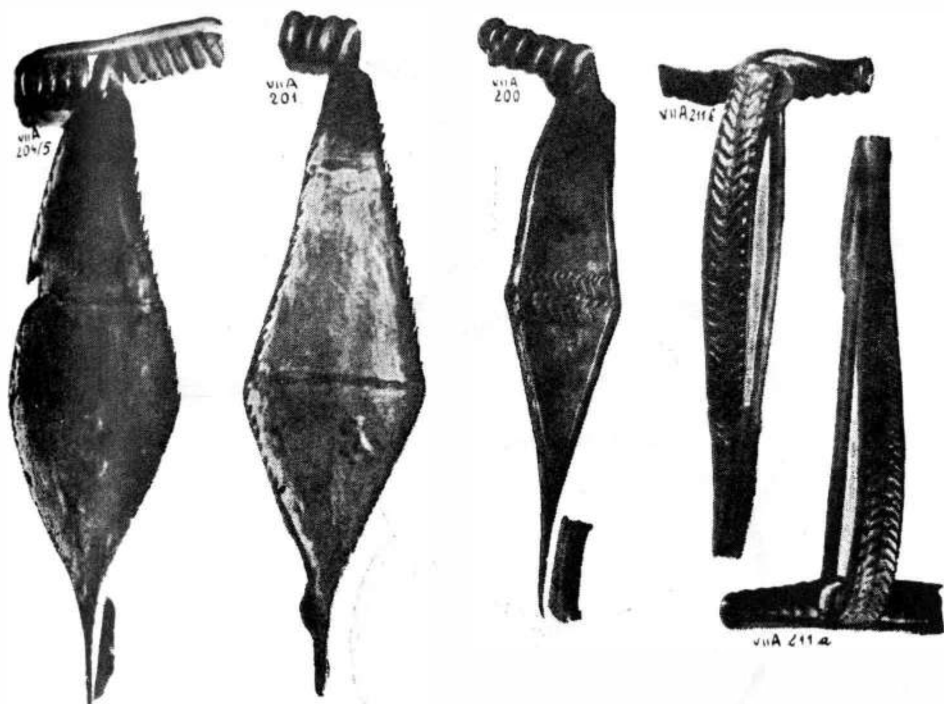

Fig. 1.— Fibulă cu piciorul aplatizat.

Cinci fibule, patru brăţări, două colane, un lanţ, trei inele pluri-spirale, trei aplici rotunde, un fragment de mîner, o placă de argint, cinci „cuie" şi şase „zale", în total treizeci şi unu de obiecte, se mai păstrează din tezaurul dacic de la Săliştea (Cioara).

Comparînd lista obiectelor remisă de Muzeul de istoria artelor din Viena cu cea mai „amplă" descriere a acestui tezaur[12] (comentariu confuz, incomplet, cu greşeli de tipar), pot fi determinate, pentru o bună parte dintre podoabe, vechile numere de inventar. O certitudine în plus în privinţa apartenenţei lor la acest fond, pe care îl vom prezenta în rîndurile ce urmează.

Fibule. Privitor la acest grup de obiecte constatăm o neconcordanţă între datele bibliografice vechi şi numărul de fibule existente. În notiţa citată (5 martie 1821) sînt enumerate patru piese de acest gen, două

[12] Fr. Rómer, *loc. cit.*

întregi şi două fragmentare, pe cînd publicaţia din 1886 [13] atestă şase fibule. În prezent se păstrează cinci exemplare, dintre care trei fibule cu piciorul aplatizat, în formă de scut (VII A 204—5, nr. vechi 197—37,37 g; VII A 201, nr. vechi 186—29,31 g; VII A 200, nr. vechi 185 — 24,40 g) şi două fibule cu piciorul arcuit (VII A 211a, nr. vechi 196 — 36,18 g; VII A 211b, nr. vechi 191 — 36,08 g). Foarte probabil

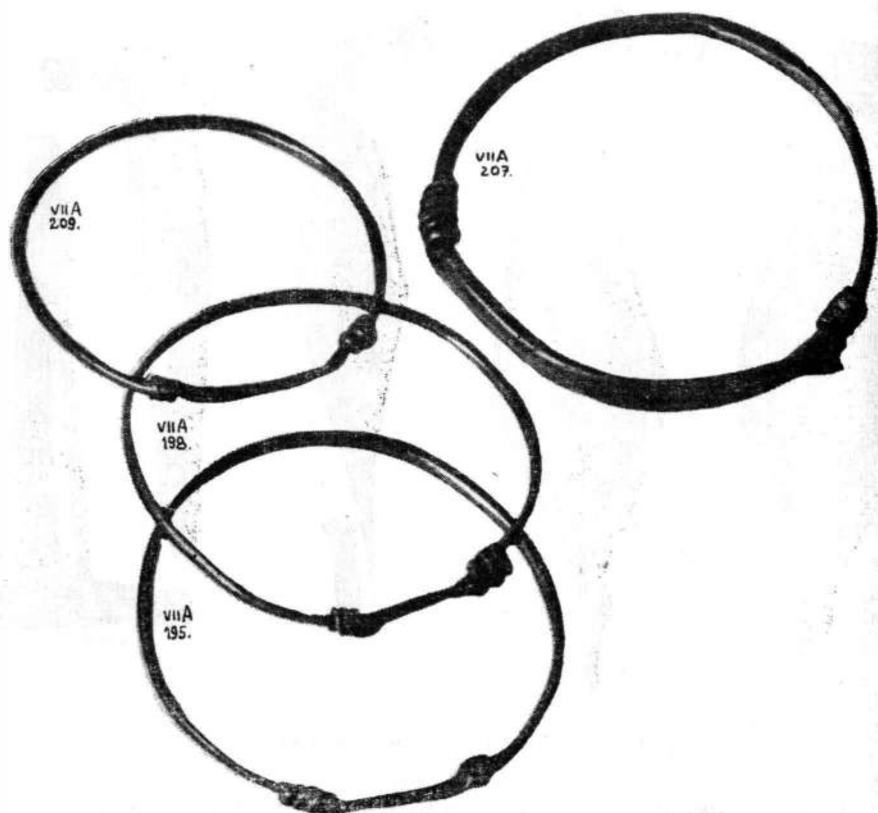

Fig. 2.— Brăţări unispirale avînd capetele înfăşurate pe bară.

ca diferenţa dintre numărul fibulelor menţionat la diverse date şi cel actual să fie consecinţa modului, mai mult sau mai puţin riguros, în care s-a efectuat reconstituirea fibulelor din fragmentele existente.

Toate cele cinci fibule sînt ornamentate (fig. 1). Două dintre exemplarele „cu scut'' au un motiv geometric, în formă de fir răsucit, conturînd marginea piciorului romboidal. A treia piesă din acest grup are drept podoabă un romb incizat ce se înscrie în suprafaţa piciorului; în porţiunea cea mai aplatizată se află patru şiruri de liniuţe inegale ca lungime, dispuse în zigzag, realizate tot prin incizie.

[13] *Ibidem.*

Cele două fibule arcuite, aproape identice, au piciorul ornat cu două şiruri de linii incizate plasate astfel încît formează un şir de „V"-uri suprapuse. Vîrfurile „V"-urilor sînt unite de o linie ce străbate piciorul fibulei, asemenea unei coloane vertebrale.

Brăţări. În ceea ce priveşte numerele de inventar, nu există o concordanţă între ordinea numerotării actuale a obiectelor şi ordinea prezentării acestora în articolul apărut în 1886. În ambele materiale la poziţia 1 şi 4 figurează cîte o brăţară. Pe lista actuală celelalte două brăţări sînt trecute la poziţiile 10 şi 12, pe cînd în publicaţia amintită ele deţin locurile 14 şi 16. În amîndouă cazurile însă există o piesă intercalată, ca numerotare. Dacă mai adăugăm faptul că podoabele în discuţie sînt precedate şi urmate în ambele surse informative de aceleaşi obiecte, avem temeiul să presupunem că s-a efectuat doar o schimbare a locurilor fără să se fi intervenit în ordinea enumerării. Conform acestui raţionament brăţările poartă numerele de inventar următoare: VII A 195, nr. vechi 180 — 10,80 g; VII A 198, nr. vechi 183 — 9,83 g; VII A 207, nr. vechi 183 — 22,73 g; VII A nr. 209, nr. vechi 195 — 10,20 g.

Toate brăţările sînt din sîrmă de argint. Extremităţile se suprapun pe o mică porţiune apoi se înfăşoară pe corpul piesei prin cîte trei spire la brăţările mici şi prin cinci şi şase spire la exemplarul mare (fig. 2).

Colane. Ambele colane au fost identificate cu numerele de înregistrare: VII A 213, nr. vechi 199 — 58,97 g; VII A 214, nr. vechi 200 — 32,89 g. După documentaţia de care dispunem nu par să fi fost mai multe în acest tezaur. Sînt confecţionate dintr-o bară de argint, cu secţiune rectangulară, torsionată. Sistemul de închidere constă dintr-un ochi format prin răsucirea pe corpul colanului a uneia dintre extremităţi şi transformarea capătului opus al piesei în cîrlig terminat printr-un buton conic. Colanul mic (VII A 214) poartă urma unei lipiri prin batere cu ciocanul. Pasul spiralei, uniform în toată lungimea obiectului, nu pledează, după părerea noastră, pentru eventualitatea executării acestuia din două bucăţi separate, lipite ulterior. Credem că ruperea piesei a avut loc în timpul utilizării ei, determinînd apoi mica reparaţie (fig. 3).

Lanţ ornamental. În realitate este vorba doar de un fragment al unui lanţ ornamental. Contrar afirmaţiilor că lanţul cu numărul de inventar VII A 203, nr. vechi 188 — 149 g, 16,5 ţoli (circa 43 cm) s-ar compune din sîrme de argint împletite în opt fire, el este format de fapt din zale mici astfel îmbinate încît sugerează împletitura respectivă (fig.4).

Placa de argint. Piesa cea mai importantă a acestui tezaur, placa de argint (VII A 217, nr. vechi 203 — 145 g, 15,7/14 cm) este pînă în prezent unică în cadrul obiectelor dacice de podoabă. După aspectul actual, indiferent de rolul său, avem motive să credem că era însoţită de cel puţin încă o piesă asemănătoare, care o întregea.

În stînga chenarului de ove (fig. 5) placa se continuă pe o porţiune îngustă. Pe această margine se mai păstrează două nituri şi două orificii în care erau introduse alte nituri. Nitul din partea superioară a plăcii ţine încă un fragment dintr-o placă de argint ce suprapunea marginea stîngă a exemplarului nostru. Întrucît distanţa dintre orificiile pentru nituri şi niturile existente este egală în toate patru cazurile,

Fig. 3. — Colane avind sistemul de închidere prin cirlig.

Fig. 4. — Fragment de lanţ compus din zale.

mi se pare că la mijlocul intervalului dintre niturile ce se păstrează a mai existat încă unul. Porțiunea de la mijlocul extremității stîngi a plăcii, care lipsește, a rămas probabil atașată împreună cu nitul central de cealaltă placă (fig. 5).

Fragment de toartă. Piesa cu numărul de inventar VII A 125, nr. vechi 201 — 193,86 g a fost prezentată ca un fragment de corn (trîm-

Fig. 5. — Placă ornamentală cu figuri umane.

biță)[14]. Gura „pîlniei" e încadrată de o buză îngustă evazată spre exterior. Partea evazată este perforată la intervale egale ca și cum ar fi fost atașată de alt obiect cu ajutorul unor cuie sau nituri eventual. Avem deci temeiul să credem că fragmentul respectiv nu este o parte dintr-un instrument muzical, ci mai degrabă servea ca toartă sau mîner, fiind prins cu ajutorul cuielor pe un vas ori pe un alt obiect (fig. 6).

[14] *Ibidem.*

Obiecte mărunte. Din numeroasele piese mărunte care se mai păstrează din tezaurul de la Săliştea, mai sînt încă şaptesprezece cărora nu le putem cunoaşte cu certitudine numerele vechi de inventar, şi anume: trei inele plurispirale cu diametru redus (3—4 cm) — VII A 208 — 3,48 g; VII A 210 — 3,65 g; VII A 216 — 3,29 g; tot trei aplici-şaibă rotunde, avînd zimţată marginea orificiului, VII A 196 — 4,80 g;

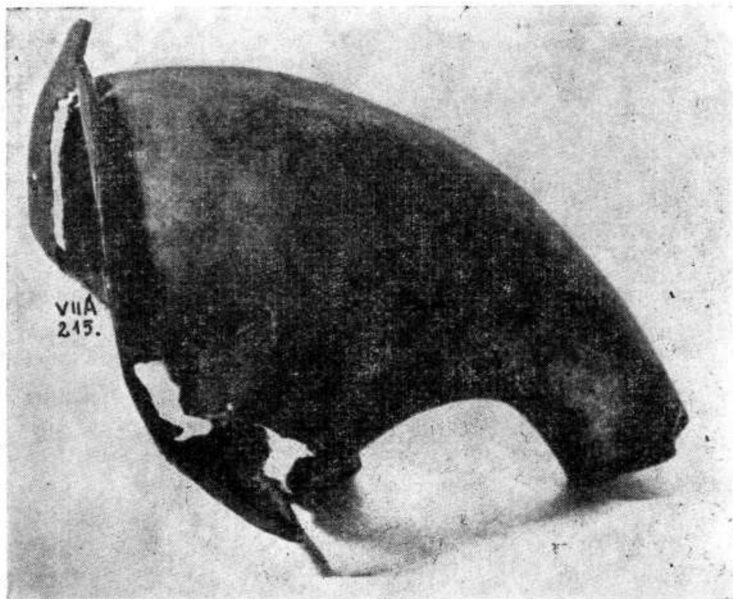

Fig. 6. — Fragment de toartă.

VII A 199 — 4,38 g; VII A 212 — 5,09 g; cinci „cuie" de lanţ şi şase „zale" din sîrmă răsucită cu extremităţile în formă de urechiuşă. Acest grup de unsprezece piese este înregistrat în inventarul actual sub un singur număr — VII A 197 — 21,30 g (fig. 7).

Presupunerea că tezaurul de la Săliştea ar data „indiscutabil din timpul migraţiei popoarelor"[15] n-a avut o viabilitate prea îndelungată. Pe măsura descoperirii în Transilvania a altor obiecte de podoabă din argint, piese izolate sau tezaure, s-a format părerea că acest tezaur se include în grupul podoabelor de argint transilvănene databile în cele două secole premergătoare erei noastre[16]. La mijlocul deceniului al treilea al veacului nostru, Vasile Pârvan încadra placa cu reprezentări antropomorfe de la Săliştea (Cioara), şi împreună cu ea întregul tezaur, în La Tène-ul III, atribuindu-l dacilor[17]. Actualmente, dispunînd de un repertoriu cu peste optzeci de localităţi în care s-au descoperit obiecte

[15] Actul nr. 896 din 4 martie 1821. Inedit: se păstrează la Muzeul de istoria artelor din Viena.

[16] Egil Petersen, *A Gundestrupi edény és a Csórai dombormü*, în *AÉ*, XIII, 1893, p. 201.

[17] Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 532.

şi tezaure de argint dacice[18], originea autohtonă a tezaurului de la Sălişţea (Cioara) primeşte o ireversibilă confirmare. Pentru majoritatea podoabelor fondului de la Sălişţea posedăm analogii nu numai în cadrul tezaurelor din vecinătatea complexului de cetăţi dace din Munţii Orăştiei, ci şi în tezaurele de pe tot cuprinsul Daciei preromane.

Fig. 7.— Inele plurispirale, aplici rotunde, pandantive în formă de cuie şi „zale" din sîrmă răsucită.

Fibulele cu piciorul aplatizat în formă de romb — cu scut — (VII A 204—5; VII A 201; VII A 200) au corespondent în privinţa formei, diferenţa constînd de la caz la caz în detaliile ornamentaţiei, în tezaurele de la Cerbăl[19], Cadea Mare[20], Meri-Goala[21], Poiana Gorj[22], Remetea[23],

[18] Repertoriu anexat comunicării *Tezaurele de argint dacice*, de L. Mărghitan, prezentată la prima sesiune a muzeelor din România; rezumat apărut în *Revista muzeelor*, 1965, număr special, p. 429.

[19] *AÉ*, IX, 1875, p. 215.

[20] Nándor Fetich, *Archaeologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch-dakischen Beziehungen*, în *Acta Arch— Budapesta*, III, 1953, p. 161, pl. XXXVII/1—3.

[21] Dorin Popescu, *Objets de parure géto-daces en argent*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, 186, fig. 3.

[22] C.S. Nicolăescu-Plopşor. *Le trésor dace de Poiana Gorj*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 206, fig. 3.

[23] *AÉ*, XXVI, 1906, p. 367, fig. 214.

Şaeş[24] şi Sărăcsău[25]. Cele două fibule cu piciorul arcuit (VII A 211 a şi b) au replică în fibula de acelaşi gen din tezaurul de la Sîncrăieni[26].

Analogiile de care dispunem pentru brăţările VII A 209, VII A 198 şi VII A 195 ne îndreptăţesc să presupunem că cele trei podoabe ar fi putut fi utilizate şi ca inele de închidere a lanţurilor ornamentale, ca de pildă la exemplarele de la Coada Malului[27], Meri-Goala[28], Cojocna[29], Recaş[30]. Brăţara mare (VII A 207), folosită ca atare, are analogii cu podoabele de acest tip din tezaurele de la Poiana Gorj[31], Coada Malului[32], Coldău[33] şi Cerbăl[34].

Colanele din bară de argint răsucită (VII A 213 şi VII A 214) îşi găsesc analogii printre podoabele de argint din tezaurele ieşite la iveală la Oradea[35], Şimand[36], Tîrpeşti[37], Ceheţel[38] şi cu încă două exemplare provenite dintr-o localitate neidentificată din judeţul Hunedoara[39].

Nici fragmentul de lanţ (VII A 203) nu are mai puţine elemente de comparaţie. Lanţuri similare intră în componenţa tezaurelor de la Şeica Mică[40], Meri-Goala[41], Coada Malului[42], Orăştioara de Sus[43] şi cel păstrat la Muzeul arheologic din Cluj[44].

Cele trei inele plurispirale (VII A 208; VII A 210; VII A 216) au numeroase replici în tezaurele de la Sărăcsău[45], Cerbăl[46] şi Remetea[47].

---

[24] Vasile Pârvan. *op. cit.*, pl. XXXVII/2.

[25] Octavian Floca, *Contribuţii la cunoaşterea tezaurelor de argint dacice, tezaurele de la Sărăcsău şi Şeica Mică*, Bucureşti, 1956, p. 10, fig. 7.

[26] Székely Zoltàn, *Contribuţii la cultura dacilor în a doua epocă a fierului*, Miercurea Ciuc 1954, p. 39, pl. XVIII/5.

[27] Dorin Popescu, *Nouveaux trésors géto-daces en argent*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1946 p. 266.

[28] Dorin Popescu, *Objets de parure ...*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937—1940, p. 184, fig. 1

[29] *Ibidem*, p. 189, fig. 9/1.

[30] Liviu Mărghitan, *Despre un lanţ de argint din „epoca romană"*, în *Revista muzeelor*, 1, 1967, p. 48, fig. 1.

[31] C.S. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, 204, fig. 1/3.

[32] Dorin Popescu, *Nouveaux trésors...*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1946, p. 266.

[33] Nándor Fetich, *op, cit.*, p. 157.

[34] Fr. Rómer, *op. cit.*, p. 387.

[35] *Ibidem*, p. 205, fig. 1/2; Muzeul judeţean Bihor, inv. 1 186.

[36] Muzeul judeţean Bihor, inv. 3 140.

[37] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Un torques geto-dacic de argint descoperit în Moldova*, în *SCIV* XIII, 1962, 1, p. 112, fig. 1.

[38] Székely Zoltàn, *Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 56, fig. 5/6,7.

[39] Dorin Popescu, *Objets de parure...*, în *Dacia*, VII — VIII, 1937 — 1940, p. 193 fig. 13/3,4.

[40] Oct. Floca, *op. cit.*, p. 28, fig. 20.

[41] Dorin Popescu, *Objets de parure...*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 185, fig.

[42] Dorin Popescu, *Nouveaux trésors...*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 266.

[43] Marton Roska, *Repertorium*, Cluj, 1940, p. 22, nr. 80.

[44] Dorin Popescu, *Objets de parure...*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 190, fig. 10

[45] Oct. Floca, *op. cit.*, p. 12, fig. 13.

[46] Nándor Fetich, *op. cit.*, pl. XXIV.

[47] *AÉ*, XXVI, 1906, p. 365.

Cuiele prevăzute cu un „ochi" de fixare la una din extremităţi sînt de asemenea prezente în tezaurele de la Oradea[48], Cojocna[49], Meri-Goala[50] şi Gura Văii[51].

În colecţia Muzeului judeţean Bihor-Oradea[52] se păstrează zale din sîrmă împletită, avînd extremităţile răsucite în formă de urechiuşă, identice cu exemplarele de acest tip din tezaurul de la Sălişte a.

Obiectele „unicate" din tezaurul de la Sălişte a (Cioara), şi anume: placa de argint (VII A 217), fragmentul de toartă (VII A 125) şi aplicile-şaibă (VII A 196; VII A 199; VII A 212) nu se deosebesc nici ele de grupul celorlalte podoabe dacice. O gamă de elemente stilistico-ornamentale şi procedee de tehnică a execuţiei pledează pentru integrarea lor în aceeaşi categorie cu restul pieselor tezaurului.

Deşi pînă în prezent în conţinutul tezaurelor de argint dacice nu s-a mai semnalat prezenţa unei plăci asemănătoare cu cea de la Săliştea, posedăm suficiente probe care atestă pe scară destul de largă utilizarea motivelor ornamentale animaliere şi antropomorfe în arta toreutică dacică. Pe lîngă fibula cu mască umană provenită de undeva din Transilvania[53], cunoscută şi de Vasile Pârvan, fibulele cu mască umană de la Coada Malului[54] şi Bălăneşti[55], falerele de la Rotbav[56], Surcea[57] şi Herestrău[58], cît şi plăcuţele ornamentate de la Nădăştia[59] sînt mărturii ale utilizării destul de frecvente ca motiv ornamental a figurii umane şi a tehnicii de confecţionare a foii de argint pe care sînt imprimate motivele respective. Aurirea plăcii de la Săliştea constituie un procedeu de lucru cunoscut de daci. Urme de aurire se constată pe falerele de la Herestrău[60] şi Surcea[61], cît şi pe cîteva din vasele din tezaurul de la Sîncrăieni[62], fapt ce denotă răspîndirea acestei tehnici pe o arie întinsă.

Despre cele două reprezentări umane de pe placa de la Săliştea V. Pârvan afirma că „tipul reprezentat nu e pur etnografic, ci e o combinaţie de elemente artistice tradiţionale şi de un caracter mai degrabă străin decît dacic"[63]. Aspectul personajelor ne îndreptăţeşte însă să pledăm mai hotărît pentru originea lor autohtonă. În acest sens ni se pare izbitoare asemănarea între încălţămintea figurilor de pe placa de la Săliştea şi opincile purtate de dacii redaţi pe metopele monumentului de la Adamclisi[64]. Din aşezarea getică de la Popeşti se cunosc două frag-

---

48 Muzeul judeţean Bihor, inv. 1 186.
49 Dorin Popescu, *Objets de parure...*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 184, fig. 1.
50 *Ibidem*, p. 189, fig. 9.
51 Gábor Teglás, *A törtenelemelötti Dáciárol*, în *AÉ*, XII, 1892, p. 410.
52 Muzeul judeţean Bihor, inv. 1 186.
53 E vorba de fibula publicată în *AÉ*, XI, 1891, p. 438.
54 D. Popescu, *Nouveaux trésors...*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 266.
55 Eugenia Popescu, în *Revista muzeelor*, 1965, număr special, p. 428.
56 Marton Roska, *op. cit.*, p. 199, nr. 96.
57 Székely Zoltàn, *Contribuţii...*, pl. III.
58 Dorin Popescu, *Nouveaux trésors...*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 35—51.
59 Marton Roska, *op. cit.*, p. 199, nr. 920.
60 Dorin Popescu, *Nouveaux trésors...*, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 35—51.
61 Székely Zoltàn, *Contribuţii...*, p. 37.
62 Dorin Popescu, în *Dacia*, II, N.S., 1958, p. 157—206.
63 Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 533.
64 Florea Bobu Florescu, *Monumentul de la Adamclisi*, Bucureşti, 1 959, p. 453, fig. 235, 236, 237.

mente dintr-o statuetă din lut ars, reprezentînd picioare încălţate cu opinci[65]. Acelaşi tip de încălţăminte existent pe cele trei vestigii atît de diferite ca gen, stil şi cronologie nu este întîmplătoare, aşa cum ar părea la prima vedere. S-a putut ajunge la o asemenea identitate a încălţămintei în cele trei cazuri în urma faptului că făuritorii lor, deşi îndepărtaţi unii de alţii în spaţiu şi în timp, s-au folosit de aceeaşi sursă de inspiraţie — înfăţişarea autohtonilor daci. În sprijinul afirmaţiei că figurile antropomorfe ale plăcii de la Săliştea reprezintă localnici, mai adăugăm că părul celor două personaje de pe placa de argint e redat la unul în forma unor şuviţe verticale, iar în şuviţe orizontale la celălalt. Tratarea podoabei capilare în chipul unor şuviţe plasate orizontal se constată şi la figurile dacilor de pe metopele de la Tropaeum Traiani[66]. O tradiţie artistică locală pare să se distingă în felul în care e executată mîna dreaptă a personajului din dreapta. Poziţia acesteia poate fi considerată o copiere a poziţiei membrelor superioare a statuilor antropomorfe de la Baia de Criş, încadrate cronologic — după recente cercetări — în epoca metalelor[67]. Motivele ornamentale vegetale, constînd din lujeri terminaţi prin palmete incizate în spaţiul din jurul personajelor, se întîlnesc în formă aproape identică pe unul din vasele de argint dacice de la Sîncrăieni[68]. Procedeul de „umplere" a porţiunilor libere ale plăcii prin cerculeţe imprimate este de asemenea întîlnit pe plăcuţa ornamentală ce se păstrează, împreună cu lanţul de care atîrnă, la Muzeul din Cluj[69], pe „cataramele" din tezaurul de la Poiana Gorj[70] şi pe colierele din plăcuţe de argint de la Sărăcsău[71].

Procedeul de a confecţiona unele piese de podoabă din foaie de argint, nu din sîrmă cu diverse secţiuni, se confirmă nu numai prin vase şi falere. Se cunoaşte chiar o brăţară cu extremităţile terminate prin protome de animal, lucrată din foaie de argint, descoperită cu prilejul cercetării cetăţii dacice de la Băniţa[72]. Deci tehnica execuţiei acestei piese, altfel dificil de identificat (VII A 125), nu este necunoscută în arta meşterilor argintari din Dacia preromană.

Cele trei aplici, care nici ele nu au o identificare certă a utilizării, îşi găsesc o oarecare asemănare cu suporturile picioarelor de vase de la Surcea[73].

Numeroasele analogii din cadrul celorlalte tezaure de obiecte de argint dacice pledează pentru originea dacică a tuturor pieselor de podoabă care se mai păstrează astăzi din bogatul tezaur de la Săliştea. Mai mult chiar, diversele tipuri de podoabe existente în tezaure descoperite în localităţi situate la distanţe apreciabile sînt întrunite în cadrul tezaurului de la Săliştea (Cioara). Prin această calitate a sa, de a con-

[65] Ion Horaţiu Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1967, p. 25, fig. 7.
[66] Florea Bobu Florescu, *op. cit.*, p. 329, fig. 151, metopa XX şi fig. 148, metopa XVII.
[67] Octavian Floca, *Statuile primitive antropomorfe de la Baia de Criș*, în *Sargetia*, Anuarul Muzeului judeţean Hunedoara, Deva, IV, 1966, p. 46, pl. A, B, C.
[68] Székely Zoltàn, *Contribuții...*, pl. X/3 şi pl. XI.
[69] Dorin Popescu, *Objets de parure...*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 190, fig. 10.
[70] C.S.Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 206, fig. 3 şi p. 208, fig. 4.
[71] Oct. Floca, *Contribuții...*, Bucureşti, 1956, p. 7—18.
[72] M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, Bucureşti, 1966, p.32, fig. 12.
[73] Székely Zoltàn, *Contribuții...*, pl. I/3, 4, 5, 6 şi pl. II.

ține piese de podoabe dacice răspîndite în tezaurele de pe întregul teritoriu al Daciei preromane, tezaurul în discuţie reprezintă, lăsînd de o parte unele influenţe străine, o elocventă dovadă a unităţii depline a artei prelucrării argintului la daci. El mai atestă existenţa, pentru întreaga societate autohtonă, a aceloraşi preferinţe estetice, consecinţă a unui nivel omogen de dezvoltare materială şi culturală.

TRÉSOR DE PARURES DACES EN ARGENT, DE SĂLIŞTEA (dép. d'Alba)

RÉSUMÉ

Le trésor de parures en argent qui fut découvert en 1820 à Săliştea (anciennement comm. de Cioara, dép. d'Alba) fut sujet, jusqu'à présent, à différentes attributions et déterminations chronologiques. Le grand nombre de pièces en argent de facture dacique et les connaissances accumulées jusqu' à présent concernant le travail de l'argent par les Daces plaident pour l'origine autochtone de toutes les pièces du trésor de Săliştea. Les différents types de parures de ce trésor se retrouvent dans les autres trésors daces découverts sur tout le territoire de la Dacie préromaine. Ce fait atteste que le trésor en discution est une preuve éloquente d'une parfaite unité de l'art toreutique dace, qui est d'ailleurs une conséquence naturelle du niveau homogène de développement de la société dace aux deux derniers siècles avant la conquête romaine.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fibule au pied aplati.
Fig. 2. — Bracelets unispirales aux bouts enroulés.
Fig. 3. — Colliers à fermeture à crochet.
Fig. 4. — Fragment de chaîne à mailles.
Fig. 5. — Plaque décorée de figures humaines.
Fig. 6. — Fragment d'anse.
Fig. 7. — Bagues plurispirales, appliques rondes, pendentifs en forme de clous et «mailles» en fil de fer tordu.

UN „AKINAKES" DESCOPERIT LA VĂRATEC

(com. Agapia, jud. Neamț)

DE

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA (Piatra-Neamț)

În luna august 1968, Muzeul arheologic județean din Piatra-Neamț a fost anunțat că la Văratec (com. Agapia, jud. Neamț) s-au descoperit unele materiale arheologice.

Deplasîndu-ne la fața locului[1] am precizat că este vorba de găsirea unui „akinakes", armă considerată în general ca scitică, destul de rar întîlnită pînă acum în Moldova[2].

Pumnalul a apărut în urma lucrărilor agricole de pe Dealul Ciorii, situat între satele Văratec și Filioara (fig. 1). Cercetările de suprafață n-au dus decît la aflarea unor fragmente ceramice neolitice (Criș), deși după unele informații se pare că în apropiere s-a mai găsit o armă asemănătoare, dar care nu ne-a parvenit[3].

---

[1] Sesizarea a fost făcută de prof. Adrian Gîrbuleț, directorul școlii din Văratec, care cu multă solicitudine, ne-a pus la dispoziție materialele descoperite și informațiile necesare participînd și la cercetările noastre de teren din 16 octombrie 1968. Pentru toate, îi aducem încă o dată mulțumirile noastre.

[2] Pînă acum s-au publicat 10 exemplare descoperite în Moldova: *Boureni*, jud. Iași (G.I. Brătianu, *Le poignard scythe de Boureni* (*Moldavie*), în *Dacia*, II, 1925, p. 417, fig. 1); *Bîcu* și *Comarna* jud. Iași (A. Nițu, *Despre unele urme scitice în Moldova*, în *Materiale*, I, 1953, p. 6, fig. 2 și p. 8, fig. 3); 4 exemplare la *Bîrsești*, jud. Vrancea (S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești. Raport preliminar*, în *Materiale*. III, 1957, p. 221; idem, *Новая гальштатская группа в Молдове*, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 127, fig. 4/1; idem, *Săpăturile de la Bîrsești*, în *Materiale*, V, 1959, p. 359, fig. 6; idem, *Săpăturile de la Bîrsești — Vrancea* (r. *Vrancea, reg. Galați*), în *Materiale*, V, 1959, p. 233, fig. 3; idem, *Săpăturile de la Bîrsești*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 203, fig. 2); *Măcișeni*, jud. Galați (V. Palade, *Un pumnal scitic descoperit la Măcișeni* (*raionul Bujor, reg. Galați*), în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 488, fig. 1 și 2); 2 exemplare la *Zăicești*, jud. Botoșani (S. Rață, *Noi urme scitice lîngă Botoșani*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 575, fig. 1 și 2).

[3] Condițiile exacte ale descoperirii sînt următoarele: în luna august 1968, pe panta vestică a Dealului Ciorii, între pîraiele Duruitoarea și Tinoasa, în timpul dezmiriștitului, a apărut un „akinakes" scos de cuțitele plugurilor unui tractor; tractoristul l-a scos și a aruncat de pe el ceea ce părea o „teacă" metalică, poate o teacă de piele cu o crustă de oxid. În imediata vecinătate, la circa 250 m, săteanul Avram Gh. a găsit ceramică, o „statuetă" fără cap (probabil un idol neolitic) și un alt pumnal, care cum am fost informat era asemănător cu cel pe care-l publicăm acum, cu observația că avea mînerul rupt. Toate obiectele descoperite, exceptînd pumnalul nostru, au fost aruncate, acoperite cu pămînt și deci pierdute.

SCIV, tomul 20, nr. 2, p. 329—335, București, 1969

„Akinakes"-ul de la Văratec, în întregime din fier, avea cînd a fost găsit un strat compact de rugină, care totuşi, aşa cum s-a văzut după acţiunea de curăţire şi conservare, nu i-a alterat prea mult înfăţişarea iniţială (fig. 2/a, b, c). Oxidul ce acoperea toată suprafaţa acestei piese avea în unele locuri pete de culoare roşie deschisă, deosebite de culoarea ruginii şi care, probabil, provin fie de la teaca de piele

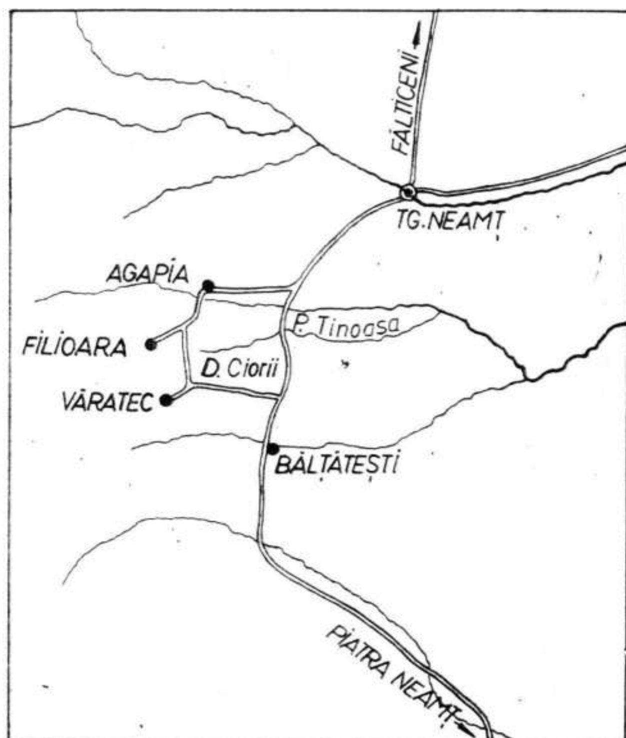

Fig. 1.— Amplasarea satului Văratec cu locul descoperirii pumnalului scitic.

(după noi explicaţia cea mai plauzibilă[4]), fie de la vreo substanţă în apropierea căreia a stat pumnalul. Atingînd lungimea de 0,335 m[5], pumnalul are ca principale părţi constitutive lama cu mînerul, garda cordiformă şi bara transversală (fig. 3/a, b, c), ceea ce ne îndreptăţeşte să-l includem în seria de pumnale scitice cu bara transversală dreaptă.

[4] S. Morintz, în *Materiale*, V, 1959, p. 358—359, fig. 6; idem, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 127, fig. 4/1. În mod asemănător, pe un pumnal de la Bîrseşti, s-au găsit pe lamă fire roşietice care sînt, după cum presupune autorul, de la teacă.

[5] Alte dimensiuni: lungimea lamei 0,25 m; lăţimea lamei sub gardă 0,054 m; grosimea lamei sub gardă 0,045m; lungimea mînerului împreună cu tija de înmănuşare în bara transversală 0,087 m; lăţimea mînerului 0,018 m; grosimea mînerului 0,008 m; lungimea tijei de înmănuşare în bara transversală 0,008 m; lăţimea gărzii cordiforme între umerii extremi 0,073 m; grosimea fiecărei foi a gărzii 0,003 m; bara transversală are o lungime de 0,066 m şi o lăţime de 0,01 m. Mînerul reprezintă circa 1/3, iar lama circa 2/3 din lungimea întregului pumnal.

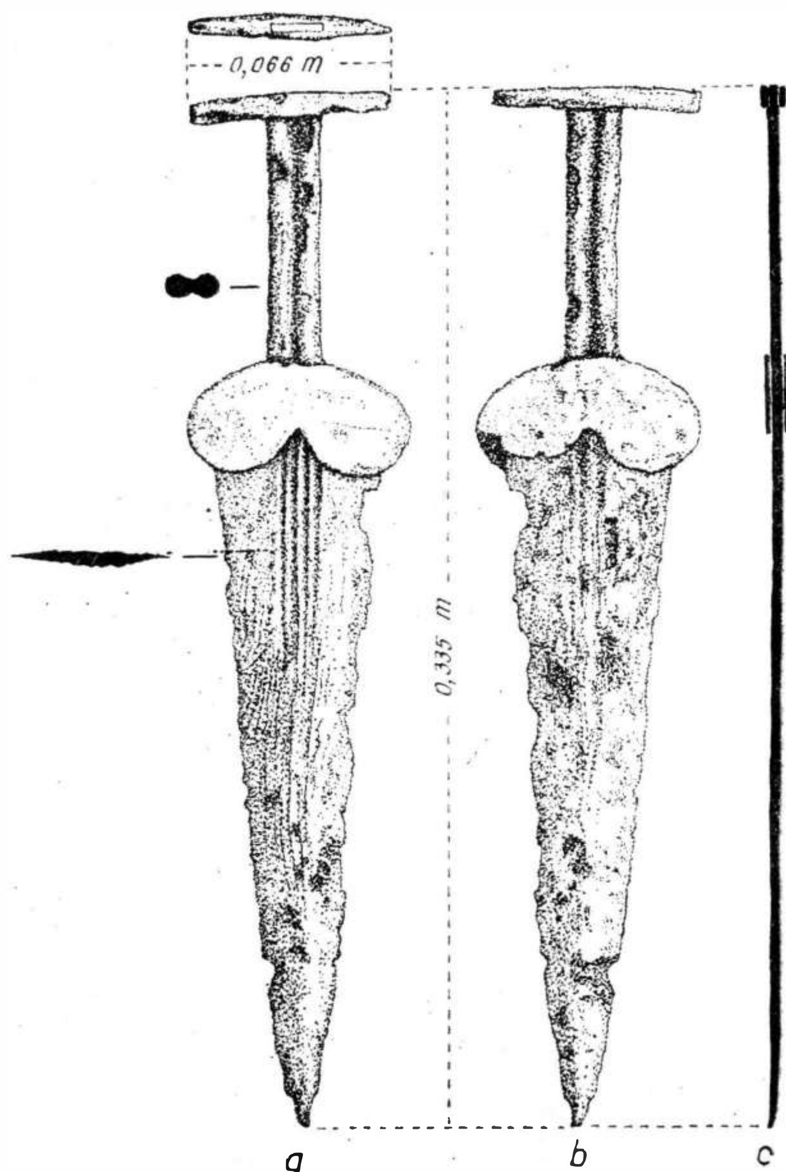

Fig. 2. — „Akinakes"-ul de la Văratec (desen).

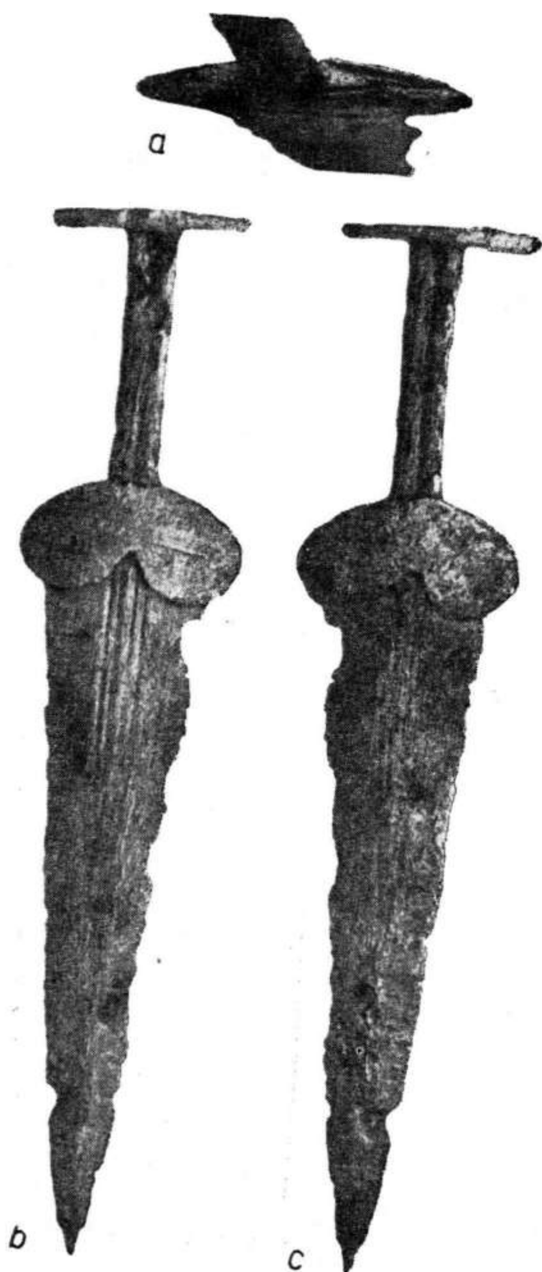

Fig. 3. — „Akinakes“ ul de la Văratec (fotografie).

Lama se prezintă sub forma unui triunghi alungit, cu două tăişuri şi vîrful ascuţit. Chiar de sub gardă, pe ambele părţi ale lamei, se reliefează o nervură mediană, flancată de cîte două mici canale, destul de vizibile de-a lungul lamei pe o lungime de circa 0,075 m. Sub gardă lama este plată, dar spre vîrf se bombează, începînd din locul unde nu mai apar canalele[6]. Vîrful lamei este puţin îndoit şi se observă o reliefare a lui obţinută în urma unei modelări prin ciocănire.

Lucrat împreună cu lama din aceeaşi bucată de fier, mînerul are forma de bară dreptunghiulară, plată, cu marginile înălţate. În partea sa superioară mînerul are în prelungire o tijă dreptunghiulară, de care s-a fixat bara transversală.

Garda mînerului, de tip cordiform, este alcătuită din două foi metalice, care îmbracă ca un manşon partea superioară a lamei. Cei doi lobi ai fiecărei foi sînt puţin asimetrici, avînd umerii rotunjiţi şi lăsaţi în jos. Plăcile sînt aplicate pe lama pumnalului, sudîndu-se prin ciocănire, ceea ce a făcut ca marginile să fie mai bine prinse decît restul.

Montată pe mîner, bara transversală are braţele aproape egale, la unul din capete fiind ascuţită[7]. Corpul acestei bare are o perforaţie rectangulară în care s-a prins tija mînerului; prin ciocănire s-au strîns marginile ei, fixîndu-se astfel bara de mîner.

Apărut în afara unui context arheologic determinant, vom încerca să rezolvăm numai prin mijlocirea tipologiei problema încadrării cronologice a acestui „akinakes". Analogii pentru descoperirea noastră găsim în Moldova, la pumnalele de la Boureni şi Măcişeni. Aceste trei pumnale ar putea chiar constitui o subgrupă a seriei de „akinakes"-uri cu bară dreaptă din spaţiul carpato-dunărean, specifică Moldovei centrale.

Tot în Moldova, constatăm apropieri cu unul din pumnalele de la Bîrseşti[8], iar în afara Moldovei, dar tot în cadrul aşa-numitului cerc cultural traco-agatirs[9], avem similitudini parţiale cu fragmentul de pumnal de la Aiud[10] şi cu „akinakes"-urile de la Cristeşti[11], Ciumbrud[12], Vîrşeţ[13] şi Nové Zámky[14].

În Uniunea Sovietică, pumnale asemănătoare cu cel de la Văratec sînt cele găsite la Kurilovka[15], Kiev („grădina verde")[16], Cighirina[17],

---

[6] Sub gardă, lăţimea canalelor atinge 0,0135 m. Din vîrful lamei spre gardă, de-a lungul a 0,08 m, lama s-a păstrat bine, putîndu-se observa precis că în această parte a ei nu au fost canale. De altfel, spre vîrf, grosimea lamei creşte, ajungînd la 0,005 m.

[7] Acelaşi lucru se observă şi în alte cazuri: *Măcişeni* (V. Palade, *op. cit.*, p. 487) şi *Cipău* (N. Vlassa, în *Apulum*, IV, 1961, p. 29, fig. 8/1, la pumnalul din mormîntul VI).

[8] S. Morintz, în *Materiale*, VI, 1960, p. 234—235, fig. 3.

[9] Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică*, Bucureşti,1967, p. 102.

[10] V. Pârvan, *Dacia*, Bucureşti, ed. a III-a, 1958, p. 44, fig. 27.

[11] A. Zrinyi, *Însemnări arheologice pe marginea a două morminte găsite în cimitirul scitic din Cristeşti*, în *Studii şi materiale*, I, Tg.-Mureş, 1965, p. 27, pl. XI.

[12] St. Ferenczi, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud*, în *Acta Musei Napocensis*, II, 1965, p.88, fig. 7. „Akinakes"-ul găsit în mormîntul II.

[13] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 357, fig. 249.

[14] M. Dušek, *Regiunile carpato-dunărene şi sudul Slovaciei în etapa hallstattiană tîrzie*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, 1964, p. 287, fig. 5.

[15] A.I. Meliukova, *Вооружение скифов* în *Археология СССР*, fasc. D 1—4, 1964, pl. 15/10. Curganul nr. 77. Pumnalul de la Kurilovka n-are canale pe lamă.

[16] *Ibidem*, pl. 15/9.

[17] *Ibidem*, pl. 15/4—5. Lama este mai îngustă, iar mînerul are canalul median mai profund ca în cazul nostru.

cel de la Muzeul din Kiev[18] şi Jurovka[19]; după mîner, lamă şi gardă putem face o apropiere şi cu „akinakes"-urile de pe „kamennîe babî" din muzeele de la Kiev, Dnepropetrovsk şi Chersones[20].

Remarcăm, de asemenea, că din aceeaşi familie cu pumnalul de la Văratec fac parte şi cele de la Vettersfelde şi Şumeiko[21].

Deoarece, după cum am arătat, n-avem la dispoziţie alt material pentru datarea „akinakes"-ului descoperit la Văratec, ne vedem obligaţi să recurgem, în scopul încadrării exclusiv prin tipologie, la cele mai recente consideraţii despre „akinakes"-uri, şi anume la cele care aparţin cercetătorilor A. I. Meliukova şi Al. Vulpe[22].

În lucrarea sa despre armamentul sciţilor, A. I. Meliukova datează pumnalele cu bară dreaptă şi gardă cordiformă cu umerii rotunjiţi, aparţinînd primului tip, în secolul al VI-lea î.e.n., în special în a doua jumătate a acestui secol; această datare autoarea o crede perfect acceptabilă şi pentru descoperirile de aceeaşi natură din spaţiul carpato-danubian[23]. Din punctul de vedere al tipologiei făcute de A. I. Meliukova pentru zona nord-pontică, piesa noastră corespunde seriei I, tipul 1 (cu bară dreaptă şi gardă cordiformă rotunjită în partea superioară), serie plasată tot în secolul al VI-lea î.e.n., cu precădere în ultima sa jumătate.

Făcînd parte dintre piesele asemănătoare din spaţiul carpato-dunărean, exemplarul de la Văratec se poate situa în aceeaşi serie cu descoperirile de la Pilin, Aiud, Vîrşeţ, Ruskie-Folwarki, Boureni, Bîcu, Comarna, Măcişeni şi primul pumnal de la Zăiceşti[24]. Părţile constitutive ale pumnalelor din această serie, deşi nu se întîlnesc pe unul şi acelaşi exemplar în necropola mai bine datată de la Ferigile, se regăsesc totuşi acolo pe tipuri diferite: tipul de gardă al pumnalului de la Văratec se află la Ferigile combinat cu mînerul cu antene, iar tipul de mîner de la Văratec se găseşte la Ferigile împreună cu tipul care are garda cu marginea superioară dreaptă. Important este că toate aceste tipuri diferite se reîntîlnesc la Ferigile în aceeaşi fază cronologică, ceea ce l-a făcut pe Al. Vulpe să presupună că majoritatea „akinakes"-urilor din spaţiul carpato-dunărean se datează în acelaşi orizont cronologic, adică în perioada 550 — 450 î.e.n., cu precădere în prima jumătate a acestui interval[25].

Această datare corespunde de altfel cu datarea atribuită de A. I. Meliukova pumnalelor din seria I, tipul 1 — cercetătoarea sovietică înclinînd şi mai mult pentru a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n. Ţinînd seama că deocamdată n-avem şi alte criterii de datare, situăm piesa de la Văratec ca datînd, cu mare probabilitate, din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.e.n., fiind astfel printre exemplarele cele mai vechi de acest tip din Moldova.

---

18 *Ibidem*, pl. 15/2.
19 *Ibidem*, pl. 15/7. Mînerul are o lăţime ce pare că o depăşeşte şi pe cea a lamei.
20 *Ibidem*, pl. 5/1,4,5.
21 *Ibidem*, pl. 15/1,6.
22 A.I. Meliukova, *op. cit.*, p. 46 şi urm., pl. 15; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 58 şi urm.
23 A.I. Meliukova, *op. cit.*, p. 47—49.
24 Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 60. Conform clasificării lui Al. Vulpe, exemplarul nostru ar fi o combinaţie între tipul A şi B de la Ferigile.
25 *Ibidem* p. 61.

Dacă am încercat, bazaţi pe considerente tipologice, să datăm pumnalul nostru, trebuie să recunoaştem însă că nu putem face, în lipsa vreunui alt material arheologic, nici o supoziţie asupra apartenenţei etnice a descoperirii de la Văratec, ea reprezentînd fie una din urmele primelor infiltraţii scitoide sau chiar scitice în partea răsăriteană a ţării noastre, fie un element de cultură răsăriteană preluat de mediul autohton.

În mod evident e necesar ca toate aceste consideraţii să fie privite ca reflectînd stadiul nostru actual de cunoştinţe[26].

UN « AKINAKÈS » DÉCOUVERT À VĂRATEC

(com. de Agapia, dép. de Neamţ)

RÉSUMÉ

Au mois d'août 1968, dans le village de Văratec (commune de Agapia, dép. de Neamţ), au lieudit « Dealul Ciorii » à l'occasion des travaux agricoles, a été découvert un poignard scythe (fig. 1).

Bien conservée, la pièce (fig. 2 et 3) a les dimensions suivantes : longueur 0,335 m, longueur de la lame 0,250 m, largeur de la lame 0,054 m, longueur du manche 0,087 m, longueur de la bare transversale 0,066 m. La lame a une nervure médiane et des cannelures, des deux côtés.

A. I. Meliukova (voir note 23) a classifié les poignards analogues dans le premier type de la catégorie des poignards à bare transversale ; ils sont datés du VIe siècle av. n.è., tout particulièrement dans la seconde moitié.

D'après la classification élaborée par Al. Vulpe (voir notes 24, 25) pour les « akinakès » de l'espace carpato-danubien, les poignards semblables à celui de Văratec représentent une combinaison entre les types A et B de sa classification et sont datés entre 550—450 av.n.è. C'est là la raison pour laquelle nous considérons que l'« akinakès » trouvé à Văratec doit être daté lui aussi de la seconde moitié du VIe siècle av.n.è.

Avant d'effectuer des fouilles archéologique au lieu-même de la découverte, nous ne pouvons pas nous prononcer sur la provenance scythique ou autochtone de notre « akinakès ».

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le village de Văratec avec le lieu de découverte du poignard scythique.

Fig. 2. — L'« akinakès » de Văratec (dessin).

Fig. 3. — L'« akinakès » de Văratec (photographie).

---

[26] Rezultatele cercetărilor privind Hallstattul mijlociu şi tîrziu sînt destul de puţin cunoscute la vest de Siret (exceptînd sudul Moldovei). Vestigiile scitice sau scitoide din Moldova nu par a fi mai puţine ca în Transilvania, dar intensitatea cercetărilor poate a fost mai mică ; o dovadă în acest sens o constituie numeroasele descoperiri de materiale arheologice de factură scitică făcute în Moldova în ultimele două decenii.

DESPRE STRUCTURA SOCIALĂ A POPULAȚIEI DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA MOLDOVENEŞTI

DE

GÉZA BAKÓ

Pe baza cercetărilor din ultimul timp s-a dovedit că modesta aşezare de la Moldoveneşti (jud. Cluj) avea în epoca feudală timpurie un rol important. Cetatea de aici, identificată cu „Cetatea Turda", care apare în documente începînd din anul 1075, era timp de peste două secole reşedinţa uneia dintre cele mai vechi comitate feudale din Transilvania[1]. Prin urmare, pentru a cunoaşte cît mai adînc fenomenele epocii feudale timpurii din ţara noastră, nu este lipsită de interes studierea problemelor legate de acest centru feudal. Plecînd de la acest considerent, în lucrarea de faţă vom încerca să abordăm una dintre problemele majore, şi anume structura socială a populaţiei din epoca feudală timpurie de la „Cetatea Turda". În scopul amintit ne vom folosi de rezultatele analizei planului necropolei I de la Moldoveneşti.

Necropola I de la Moldoveneşti s-a descoperit la începutul secolului nostru, într-o grădină, pe terasa unde se află astăzi clădirea Consiliului popular[2]. Au fost săpate 57 de morminte, datate, pe baza inventarului, inclusiv a monedelor găsite în ele, în perioada dintre începutul secolului al XI-lea şi ultimul pătrar al aceluiaşi veac. În ultimele decenii ale secolului al XI-lea necropola a fost abandonată, populaţia de aici folosind în continuare cimitirul II, de lîngă actuala biserică unitariană, datat pe la sfîrşitul secolului al XI-lea şi în prima jumătate a secolului următor[3]. Strămutarea necropolei se încadrează în situaţia general constatată, după care pe la anul 1100 au început în Transilvania înmormîntările în jurul bisericilor[4]. Din nefericire necropola II este cunoscută în măsură atît de mică, încît nu corespunde analizei.

---

[1] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 132—145.

[2] A. Josika, *Árpádkori sirok Várfalván*, în *DolgCluj*, V, 1914, p. 121—124; M. Roska, *Árpádkori temető Várfalván*, în *DolgCluj*, V, 1914, p. 125—187; K. Horedt, *op. cit.*, p. 139.

[3] K. Horedt, *op. cit.*, p. 140.

[4] *Ibidem*, p. 58.

Cu ocazia publicării raportului de săpături, M. Roska a sesizat faptul că mormintele din necropola I erau dispuse în grupuri[5]. Examinînd planul putem distinge, în adevăr, douăsprezece grupuri, așezate alături într-un șir. De asemenea, observăm că în cadrul grupurilor mormintele arată tendința dispunerii în rînduri[6].

Ca analogie pentru acest sistem de înmormîntare ne referim la necropola contemporană de la Hunedoara[7]. Tot la începutul secolului nostru, în hotarul acestei localități, pe dealul numit „La comori", au fost distruse, cu ocazia unor plantări, peste 60 de morminte ale unui cimitir mai mare. Făcîndu-se săpături pe teritoriul unei vii au fost dezvelite 54 de morminte. M. Roska, care a condus săpăturile, a subliniat că mormintele erau dispuse în cazul acesta în grupuri. Luînd în considerare exemplele etnografice din Transilvania, autorul citat a conchis că grupurile aparțin unor familii sau unor comunități compuse din persoane înrudite[8]. Planul suprafeței dezvelite arată că grupurile de morminte alcătuiau șiruri paralele. Unul dintre aceste șiruri, notat de noi cu A, a fost dezvelit în întregime, iar altul, notat cu B, în bună parte. Pe lîngă acestea au mai fost salvate cîteva morminte aparținătoare unor șiruri învecinate.

Precum arată inventarul, șirurile erau în mare măsură contemporane, așa încît ele nu reprezintă generații consecutive, ci cîte o comunitate compusă din mai multe familii.

Avînd în vedere situația de la Hunedoara nu este exclus să fi existat și la Moldovenești mai multe șiruri de grupuri familiale[9]. Dar chiar dacă aceasta ar fi realitatea, ea nu influențează în esență analiza, deoarece șirul dezvelit este compact, reprezintă o comunitate și deci întrunește toate condițiile unei analize paleoetnografice, sociologice.

Pe baza obiectelor caracteristice ale inventarului, grupurile de la Moldovenești constituie trei zone, deosebite din punct de vedere cronologic.

În mormintele primei zone (grupurile 1—4) apar ca elemente de datare colane de gît (M. 15 și M. 42), o brățară cu capete de animale stilizate și alta plată, cu capetele lățite, îngăurite (M. 42), o aplică timpurie (M. 43), un inel de buclă cu capătul răsucit în formă de S și cu inelul foarte gros (M. 41)[10]. Aceste piese pledează pentru primele decenii ale secolului al XI-lea.

Pentru zona a doua (grupurile 5—8) sînt caracteristice monedele lui Ștefan I (1001—1038), Petru (1038—1041, 1044—1047), Aba Sámuel (1041—1044) și Andrei I (1047—1060). Cu privire la monedele lui Ștefan I, ca elemente de datare, precizăm că ele nu apar în morminte nici în alte părți înainte de a doua treime a secolului al XI-lea[11]. Este deci

[5] M. Roska, *op. cit.*, p. 145—146.

[6] *Ibidem*, p. 145.

[7] E. Kővári, *Árpádkori sírok Vajdahunyadon*, în *DolgCluj*, II, 1911, p. 212—213; M. Roska, *Árpádkori temető Vajdahunyadon*, în *DolgCluj*, IV, 1913, p. 166—198.

[8] M. Roska, *op. cit.*, p. 168, 180.

[9] Poate acestor șiruri le aparțineau mormintele răvășite înainte de săpături: A. Josika, *op. cit.*, p. 121.

[10] M. Roska, *op. cit.*, în *DolgCluj*, V, 1914, p. 128, fig. 3/13, p. 141, fig. 7/4—4a, 5,7,9—9a, p. 142, fig. 8/8—8a.

[11] D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, 1956, p. 147.

evident că aceste monede indică, şi în cazul nostru, cel mai devreme perioada finală a domniei lui Ştefan, adică perioada de după anul 1030. De altfel nu trebuie uitat că în M. 28 monedele lui Ştefan I apar împreună cu monedele de la Petru şi Andrei I, ceea ce dovedeşte că la Moldoveneşti ele se întrebuinţau pînă pe la mijlocul secolului al XI-lea.

Pe temeiul monedelor zona a doua se poate deci încadra între anii 1030—1060.

Din mormintele zonei a treia (grupurile 9—12) lipsesc monedele lui Ştefan I, apar însă în ele cele de la Andrei I, iar într-un mormînt tîrziu întîlnim şi o monedă de la Ladislau I (1077—1095). Aceste piese indică deci încadrarea zonei între anii 1050—1080.

Avînd în vedere durata înmormîntărilor (aproximativ 70—75 de ani), cele trei zone se pot atribui generaţiilor consecutive ale unei comunităţi compusă din cîteva familii. Concluzia este întărită şi de faptul că, pe lîngă grupurile mai mici, apare în fiecare zonă cîte un grup cu numeroase morminte de adulţi (A 1—3). Aceste grupuri nu pot reprezenta decît generaţiile consecutive ale unei familii cu mai mulţi membri.

Cele relatate mai sus sînt confirmate pe deplin şi de situaţia asemănătoare de la Hunedoara. Aici în şirul B, dezvelit parţial, primele grupuri de la capătul nordic, datate prin inventar anterior anului 1030, erau lipsite de monede. În grupurile mai noi, situate spre sud, au apărut monedele lui Ştefan I, iar în ultimul grup de la capătul sudic au fost descoperite monedele lui Andrei I. Prin urmare, grupurile cunoscute ale acestui rînd constituie şi ele două zone, contemporane fazei I şi II de la Moldoveneşti. Se pare însă că în şirul B de la Hunedoara înmormîntările au început mai tîrziu decît la Moldoveneşti. Din această cauză zona întîi avea numai două grupuri.

În ceea ce priveşte şirul A, la acesta zona veche se află în partea sudică şi este datată prin moneda lui Ştefan I, care pledează cel mai devreme pentru jurul anului 1030. Zona mai nouă, din partea nordică, poate fi încadrată pe baza monedelor lui Bela I (1060—1063) şi Solomon (1063—1074), descoperite în ultimele morminte de la capătul şirului. Răspîndirea monedelor ne sugerează ideea că în şirul A înmormîntările au început cu cîtva timp mai tîrziu decît în şirul B, cele două zone ale sale fiind contemporane fazelor II şi III de la Moldoveneşti.

Nu este fără importanţă faptul că tot moneda lui Solomon a apărut şi într-unul dintre mormintele descoperite, înainte de săpături, în dreptul zonei noi a şirului A, pe teritoriul viei învecinate. Această împrejurare arată că şi în şirul respectiv (căruia îi aparţin mormintele 1, 40, 41, 42, 43, 53 şi cele trei morminte salvate înainte de săpături) zona nouă se află în partea nordică şi era contemporană fazei III de la Moldoveneşti.

O problemă importantă care se pune este aceea dacă grupurile familiale de la Moldoveneşti aparţineau unor mari familii sau unor familii individuale.

Examinînd grupurile constatăm că una dintre familii, aceea notată cu A, avea în mod constant în toate cele trei grupuri ale generaţiilor consecutive un număr important de morminte de adulţi. În cazul acesta avem de-a face cu o mare familie.

Celelalte grupuri aveau de obicei două, într-un singur caz trei morminte de adulţi, ceea ce arată că aparţineau negreşit unor familii individuale. Cu privire la mormîntul 57 situat izolat la capătul şirului, precum şi la grupul nr. 10 cu un singur mormînt de adult, este de presupus că în cazul acestora unul dintre soţi a fost încă în viaţă la data abandonării necropolei.

Coexistenţa marii familii şi a familiei individuale nu este de loc surprinzătoare. Izvoarele documentare şi caracterul unor vechi aşezări dovedesc că în Transilvania exista încă în acea vreme marea familie. Este cunoscut că, chiar şi la proprietarii feudali unele familii înrudite posedau moşiile în comun, după sistemul marii familii, pînă în secolul al XIV-lea[12]. Interesant de amintit este şi faptul că la românii din satul Bătrîna (jud. Hunedoara) tradiţia orală a păstrat pînă în zilele noastre amintirea marilor familii de odinioară[13].

Alte documente din epoca feudală timpurie atestă însă existenţa pe o scară largă a familiilor individuale. Astfel de familii trebuie să fi fost cele amintite într-un act din 1138[14]. Familia individuală şi proprietatea privată legată de ea sînt des pomenite şi în Registrul de la Oradea[15].

Ocupîndu-se de necropola de la Hunedoara, M. Roska a atras atenţia asupra faptului că pe cîtă vreme unele grupuri familiale aveau un inventar mai bogat, altele erau foarte sărăcăcioase[16]. Această diferenţiere economică-socială se vădeşte şi la Moldoveneşti. Aici jumătate din mormintele bogate se aflau în grupurile celor trei generaţii ale familiei A. De asemenea şi unele dintre grupurile familiale individuale aveau un inventar destul de bogat, altele însă erau foarte sărăcăcioase. Este deosebit de semnificativ faptul că în zona a treia la majoritatea grupurilor familiale scade la minimum numărul mormintelor cu inventar, în schimb la familia A raportul acestora creşte la 80% şi totodată se înmulţesc mormintele bogate. Acest fenomen reflectă adîncirea diferenţierii economice-sociale, în urma căreia o familie s-a înstărit, iar celelalte s-au pauperizat.

În sfîrşit, încă un lucru pe care dorim să-l amintim este numărul mare al mormintelor de copii. La Moldoveneşti 38%, iar la Hunedoara 43% dintre înmormîntări aparţineau cu siguranţă unor copii.

Într-o lucrare apărută mai demult am analizat din acest punct de vedere două necropole, una din perioada de trecere la feudalism (Bandu de Cîmpie), iar alta din epoca feudală timpurie, adică din secolul al X-lea (Hencida)[17]. Cu această ocazie am constătat că în vremea

---

[12] *DIR.*, C, veacul XIV, I, 1953, p. IV; G. Bakó, *Evoluţia socială şi economică a secuilor în secolele XIII—XV*, în *Studii şi articole de istorie*, II, 1957, p. 41—43.

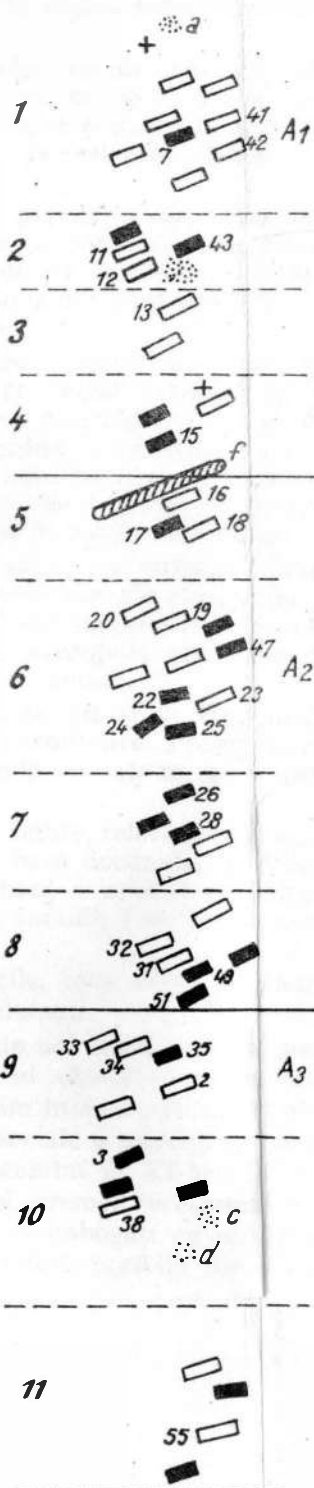
[13] T. Herseni, în *Cercetări antropologice în ţinutul Pădurenilor, satul Bătrîna*, Bucureşti, 1961, p. 62.

[14] *DIR*, C, veacul : XI, XII şi XIII, I, 1951, p. 2—3.

[15] *Ibidem*, p. 46 (19), 56 (58), 58(68) etc.

[16] M. Roska, *op. cit.*, în *DolgCluj*, IV, 1913, p. 168.

[17] G. Bakó, *Unele date cu privire la mortalitatea infantilă în epoca feudală timpurie*, în *Revista medicală*, VI, 1960, 1, p. 104—107.

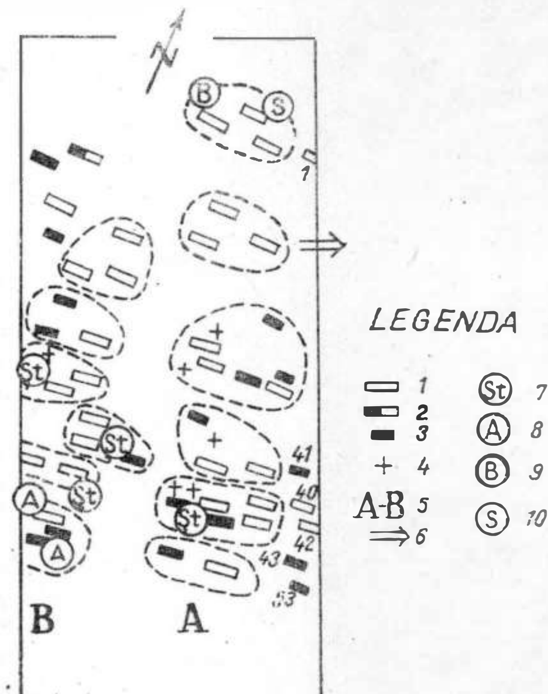

Fig. 2. — Planul analitic al zonelor săpate din necropola de la Hunedoara (întocmit după planul și datele publicate de M. Roska).

1, morminte de adulți; *2*, înmormîntare dublă (mamă și copil); *3*, morminte de copii; *4*, morminte de copii distruse; *5*, șiruri; *6*, locul celor trei morminte salvate înainte de săpături; *7*, monedă de la Ștefan I; *8*, monedă de la Andrei I; *9* monedă de la Bela I; *10*, monedă de la Solomon.

← Fig. 1. — Planul analitic al zonelor din necropola I de la Moldovenești (întocmit după planul și datele publicate de M. Roska).

1. morminte de adulți; *2*, morminte de copii; *3*, morminte distruse; *4*, grupuri familiale; *5*, zone ale generațiilor consecutive; *6*, grupurile generațiilor consecutive ale marii familii; *7*, morminte cu inventar; *8*, morminte cu inventar bogat; *9*, colane de gît; *10*, brățară cu capete de animale stilizate; *11*, aplică timpurie; *12*, monedă de la Ștefan I; *13*, monedă de la Petru; *14*, monedă de la Aba Sámuel; *15*, monedă de de la Andrei I; *16*, monedă de la Ladislau I; *17* vetre de foc rămase după ospățul funerar; *18* conductă de apă.

respectivă mortalitatea infantilă avea în general un coeficient foarte ridicat, care se deosebea însă mult în funcție de starea socială a diferitelor pături ale populației.

Situația de la Moldovenești confirmă observațiile noastre. Aici coeficientul general al mormintelor de copii era de 38%. Luînd însă separat păturile sociale aflăm că la familia cea mai bogată (A) raportul mormintelor de copii era de numai 29%, iar la celelalte familii de peste 43%.

Din analiza prezentată rezultă deci că la populația din epoca feudală timpurie de la Moldovenești coexista marea comunitate familială și familiile individuale, ele constituind nucleele de bază ale societății. De menționat că la Hunedoara caracterul grupurilor pledează, de asemenea, cu precădere pentru familii individuale.

Diferențierea economică-socială din cadrul acestui grup de populație, care aparținea categoriei oamenilor de cetate (*castrenses*), pe la începutul secolului al XI-lea nu era încă prea pronunțată. Către sfîrșitul secolului s-a adîncit însă tot mai mult, ducînd la cristalizarea unor pături sociale. Urmările diferențierii social-economice sînt demonstrate și de procentajul mortalității copiilor, care la familia de vază, cu o stare materială destul de bună, era mai scăzut decît la restul familiilor.

Aici este locul să amintim că în secolul al XI-lea vîrfurile sociale feudale nu se mai înmormîntau în cimitirele comune ale populației de rînd. Astfel, nici la Moldovenești nu putem căuta înmormîntările celor mai înalte vîrfuri sociale ale epocii, deoarece necropola aparținea, pe semne, unui grup din categoria oamenilor de cetate.

După cum s-a văzut, atît la Moldovenești, cît și la Hunedoara mai multe familii aveau un șir comun de înmormîntare. Presupunerea firească este aceea că familiile care se înmormîntau într-un șir constituiau o unitate.

În ambele cazuri fiind vorba de oameni de cetate, relevăm că această categorie a populației epocii era organizată pe baza decimală, în decurii și centurionate[18]. Unitatea organizatorică de bază a acestei organizații o constituia decuria, compusă din mai multe familii, care era a zecea parte a centurionatului.

Cunoscînd cele arătate credem că unitățile, care aveau în cadrul necropolelor cîte un șir aparte, erau de fapt decurii.

În încheiere menționăm că este departe de noi intenția de a generaliza concluziile formulate. Numărul redus al obiectivelor analizate (două necropole) nu ne permit acest lucru. Sperăm însă că rezultatele obținute aruncă o lumină cel puțin asupra stării sociale a oamenilor de cetate din centrele feudale transilvănene ale secolului al XI-lea. Pe măsura publicării unor noi necropole din aceeași vreme, corespunzătoare analizei, constatările făcute se vor putea lărgi și îmbogăți cu alte fenomene, ajungînd astfel în posesia datelor care să facă posibilă formularea unor concluzii cu caracter general.

[18] F. Pesty, *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII, században*, 1882, p. 105–109.

SUR LA STRUCTURE SOCIALE DE LA POPULATION DE MOLDOVENEŞTI AU DÉBUT DE L'ÉPOQUE FÉODALE

RÉSUMÉ

L'auteur se propose d'analyser la structure sociale de la population de Moldoveneşti (dép. de Cluj) au début de l'époque féodale. Sont utilisés les résultats des fouilles de la nécropole n°I découverte ici, en les comparant en même temps avec les faits relevés dans la nécropole contemporaine de Hunedoara.

A la suite de cette analyse on a abouti à la conclusion de la coexistence de la grande famille et de la famille individuelle, en tant qu'élément social fondamental du groupe des habitans de la « Cité de Turda » qui utilisait la nécropole n° I.

La différenciation socio-économique interne qui n'était pas trop évidente au commencement du XIe siècle, s'est accentuée à mesure du temps. Les conséquences sont démontrées aussi par le coefficient de la mortalité infantile, qui pour une famille marquante, avec un niveau de vie assez élevé, était plus petit que pour les autres familles.

Quant aux rangées de groupes de tombes familiales, évidentes autant à Moldoveneşti qu'à Hunedoara, l'auteur considère que les familles composant une certaine rangée constituaient en fait une unité, à savoir une *decuria*. Aussi la *decuria*, le dixième d'une *centuria*, était-elle pour les habitants des cités l'unité fondamentale d'organisation.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan analytique des zones fouillées dans la nécropole n° I de Moldoveneşti (réalisé d'après le relevé et les données publiés par M. Roska). 1, tombes d'adultes ; 2, tombes d'enfants ; 3, tombes détruites ; 4, groupes familiaux ; 5, zones de générations consécutives ; 6, groupes de générations consécutives des grandes familles ; 7, tombes à mobilier ; 8, tombes à riche mobilier ; 9, colliers ; 10, bracelet aux bouts en forme de tête d'animal stylisée ; 11, applique ancienne ; 12, monnaie d'Etienne I ; 13, monnaie de Pierre ; 14, monnaie d'Aba Sámuel ; 15, monnaie d'André I, 16, monnaie de Ladislas I ; 17, âtres, restes de repas funèbres ; 18, conduit d'eau.

Fig. 2. — Plan analytique des zones fouillées dans la nécropole de Hunedoara (réalisé d'après le relevé et les données publiées par M. Roska). 1, tombes d'adultes ; 2, tombe double (mère et enfant) ; 3, tombes d'enfants ; 4, tombes d'enfants détruites ; 5, rangées de tombes ; 6, emplacement des trois tombes sauvegardées avant le commencement des foullles ; 7, monnaie d'Etienne I ; 8, monnaie d'André I ; 9, monnaie de Bela I ; 10, monnaie de Solomon.

James Mellaart, *Çatal Hüyük, A neolithic town in Anatolia*, 232 p. + 121 figuri (majoritatea pe planşe) şi XV planşe în culori, în seria „New Aspects of Antiquity", Thames and Hudson, Londra, 1967

Cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii în Asia Mică au reactualizat importanţa excepţională a acestei zone pentru dezvoltarea culturii şi a civilizaţiei omeneşti în toată Asia Anterioară şi în bazinul Mării Egee, ca şi pentru legăturile acestor zone cu sud-estul Europei, cu multe milenii înaintea erei noastre. Se poate spune chiar că unele dintre cele mai spectaculoase descoperiri arheologice din ultimele două decenii din această vastă zonă a lumii vechi au fost făcute chiar în Asia Mică. Într-adevăr, după epocalele descoperiri din secolul trecut ale lui H. Schliemann la Troia, după scoaterea la lumină în special la începutul secolului nostru a strălucitei civilizaţii a hitiţilor, săpăturile arheologice întreprinse de şcoala britanică de arheologie de la Ankara după ultimul război mondial, dar în special începînd din 1955, au avut darul de a adînci mult în trecut cunoştinţele noastre, care pînă atunci, cu rare excepţii, nu coborau mai jos de mileniul al IV-lea î.e.n. Iar dintre toate aceste cercetări pe scară largă — printre care amintim pe acelea din aşezarea neolitică de la Hacilar şi pe acelea din aşezarea chalcolitică, şi din epoca bronzului de la Beycesultan —, cele mai deosebite şi chiar neaşteptate rezultate le-au oferit săpăturile întreprinse în anii 1961 şi următorii în aşezarea neolitică de la Çatal Hüyük din cîmpia Konya, în sud-vestul Asiei Mici.

Specialiştii au luat treptat cunoştinţă de rezultatele săpăturilor de la Ç.H. prin rapoartele anuale publicate de conducătorul lucrărilor, arheologul James Mellaart, în anuarul Şcolii britanice din Ankara (*Anatolian Studies*), şi printr-o serie de articole în diferite alte publicaţii, iar marele public a putut admira unele dintre aceste descoperiri prin dări de seamă publicate în „Illustrated London News" şi în alte reviste. Dar tocmai caracterul excepţional al descoperirilor şi importanţa lor pentru o serie de probleme legate de istoria culturii în toată Asia Anterioară şi în Egeea l-au determinat pe binecunoscutul arheolog sir Mortimer Wheeler, secretar perpetuu al Academiei Britanice şi conducătorul seriei de monografii „New Aspects of Antiquity" să solicite autorului o prezentare sintetică globală a rezultatelor primelor trei campanii de săpături de la Ç.H.

Într-o serie de unsprezece capitole, autorul tratează în chip exhaustiv rezultatele acestor săpături şi problemele puse de ele, dînd o imagine deosebit de vie a vieţii din aşezarea respectivă din mileniile VII şi VI î.e.n. După o scurtă introducere în care sînt amintite unele probleme legate de cercetarea arheologică a regiunii, se trece la descrierea aşezării şi a săpăturilor, discutîndu-se în capitolul următor datarea acestui „oraş neolitic", pentru ca apoi, în capitolele următoare (arhitectura, planul oraşului, sanctuarele şi basoreliefurile, picturile de pe pereţi, sculpturile în rondebosse, riturile funerare şi ofrandele din morminte, meşteşugurile şi comerţul), să studieze toate descoperirile făcute. În

ultimul capitol, intitulat „Populaţia şi viaţa ei economică", se schiţează o scurtă sinteză a locuitorilor aşezării şi a felului ei de viaţă, deşi trebuie precizat că în toate celelalte capitole sînt discutate şi diferitele aspecte ale problemelor legate de aceste descoperiri, astfel încît cartea este deosebit de utilă şi pentru specialişti şi pentru marele public intelectual.

Situată pe două coline naturale vecine, dintre care cea mare are 450 × 275 m, aşezarea de la Ç.H. ocupă o suprafaţă de circa 12 ha, ceea ce îl îndreptăţeşte pe autor să afirme că aceasta este cea mai mare aşezare neolitică cunoscută pînă acum în tot Orientul Apropiat; grosimea straturilor de cultură este de peste 19 m (cele mai vechi straturi aflîndu-se acum *sub* nivelul cîmpiei înconjurătoare), deci aproape de două ori mai mare decît a acelora de la Mersin şi o dată şi jumătate mai mare decît a acelora de la Jerichon.

Fără să se ajungă încă la baza acestor straturi, s-au descoperit pînă acum zece niveluri de locuire, fiecare cu importante resturi arhitectonice, datate pe baza metodei C 14 între 5600 şi 6400 î.e.n., ceea ce înseamnă o dăinuire de peste 700 ani; construcţiile erau refăcute în acelaşi loc, avînd de multe ori acelaşi plan. Dacă se ţine seama de caracterul unora dintre acestea — şi în special de numeroasele sanctuare şi capele — reconstruite şi amplificate treptat, ca şi de toate celelalte constatări de ordin arhitectonic etc., este evident că aşezarea a avut un caracter urban; faptul — deşi în contradicţie cu concepţiile curente despre epoca neolitică — nu mai poate surprinde, după descoperirile oraşului-cetate de la Jerichon, datînd din aceleaşi milenii.

Locuinţele erau lipite una de alta, avînd în schimb curţi interioare. În multe dintre nivelurile de locuire, zidurile construcţiilor — — locuinţe şi sanctuare sau capele — s-au păstrat pînă la 2 m înălţime, deşi toate erau făcute din „cărămizi" rectangulare uscate la soare — deci din „chirpici" — pe un solid schelet de lemnărie. Multe dintre cărămizi conţineau pleavă şi, în lipsa pietrelor, temeliile erau zidite din acelaşi material, uneori fiind constituite din cîte şase şiruri orizontale de cărămizi sub nivelul de călcare. Acoperişurile plate erau susţinute de numeroşi stîlpi şi grinzi, iar lutul cu care era acoperită lemnăria acoperişului era de multe ori aşternut pe rogojini pentru a împiedica pătrunderea apei.

Pe lîngă cuptoare şi vetre, în interiorul încăperilor se aflau platforme înalte, situate uneori la colţuri, deci în formă de L, bine lutuite şi avînd rolul unor paturi-divanuri.

Înălţimea diverselor clădiri diferind şi fiecare avînd pereţii proprii, autorul crede că luminatul era asigurat nu numai cu lămpile aprinse în nişe, dar şi prin mici ferestre străpunse în partea superioară a pereţilor. Intrarea în clădiri se făcea prin acoperiş, urcîndu-se şi coborîndu-se cu ajutorul unor scări mobile de lemn.

Una dintre caracteristicile esenţiale ale aşezărilor de la Ç.H. îl constituie numărul mare al capelelor şi al sanctuarelor — dintre cele 139 de încăperi descoperite pînă în 1963 nu mai puţin de 40 avînd o destinaţie de cult, fiind mult mai bogat decorate în interior decît locuinţele şi în general mai mari.

Deoarece nu s-au găsit resturi osoase arse în sanctuare, autorul socoteşte că nu se făceau sacrificii cu prilejul diferitelor ceremonii de cult, dar — deşi lipsesc altarele sau mesele de cult — numărul ofrandelor era destul de mare: unelte de obsidiană şi de silex, grămezi de cranii de bouri, figurine votive umane şi animale etc. În general, sanctuarele se disting şi prin bogăţia picturilor de pe pereţi, prin reliefuri reprezentînd divinităţi, animale şi capete de animale, apoi coarne de boi, prinse în bănci de lut, şiruri de bucranii, figuri umane prinse în pereţi, cranii umane pe platforme etc., toate avînd o semnificaţie religioasă. La acestea se adaugă unele înmormîntări cu ocru, cele mai multe de acest fel descoperite chiar în sanctuare.

Bogăţia ornamentării pictate şi în relief de pe pereţi — motive geometrice, amintind de covoarele orientale, alături de scene naturaliste, inclusiv scene de luptă şi de vînătoare, nelipsind însă nici foarte multe mîini umane pictate pe pereţi — constituie însă elementele cu adevărat senzaţionale ale descoperirilor de la Ç.H. — şi numai o atentă parcurgere a planşelor şi figurilor volumului poate da o

idee asupra nivelului excepţional al acestei arte neolitice din Anatolia. Semnalăm, pe de o parte, o pictură cu şiruri de triunghiuri puse cap în cap, care aminteşte în chip surprinzător de motivul pictat pe coloana de cult descoperită de noi în aşezarea de la Căscioarele în stratul Boian tîrziu, şi alta pe care autorul o interpretează — probabil, cu dreptate — ca reprezentînd planul însuşi al oraşului, avînd ca fundal un vulcan în erupţie, identificat cu vulcanul Hasan Dog din regiune !

De cele mai multe ori sînt mai multe straturi suprapuse de pictură, fiecare acoperit cu un strat subţire de tencuială, ceea ce l-a determinat pe autor să creadă că asemenea picturi erau executate în vederea unor ceremonii religioase, după care erau imediat acoperite, tocmai fiindcă aveau un rol magic.

Faţă de amploarea picturilor şi a reliefurilor de pe pereţi, fireşte că cele circa 50 de statuete antropomorfe de lut şi de piatră, dintre care nici una nu depăşeşte 30 cm înălţime, sînt mai puţin importante din punct de vedere artistic, deşi autorul le consideră cele mai preţioase izvoare pentru reconstituirea religiei neolitice de la Ç.H. Spre deosebire de majoritatea aşezărilor neolitice, la Ç.H. nu este vorba numai de statuete ale „zeiţei mame", ci şi de reprezentări ale divinităţii masculine. Există şi grupe sculpturale — *hieros gamos*, zeiţa cu animale, ca şi zeiţa reprezentată însărcinată sau născînd etc. Populaţia de la Ç.H. îşi concepea deci zeii în chip antropomorf, dar nu lipsesc nici diferite simboluri caracteristice : taurul ca simbol al fertilităţii masculine, leopardul ca simbol probabil al vieţii sălbatice şi al morţii, fără a fi nevoie să se creadă că aceste animale erau adorate ca divinităţi.

Frecvenţa cu care zeiţa este asociată cu animale sălbatice reflectă probabil, după autor, străvechiul ei rol de patroană a vînătoarei. Iar descoperirea într-un depozit de grîu a unei statuete a zeiţei reprezentată născînd indică legătura ei cu agricultura, deşi altădată ea apare ca o zeiţă a morţii, fiind însoţită de o pasăre, poate un vultur. După părerea autorului se ajunsese la o adevărată concepţie a „familiei divine", în care ordinea de importanţă era : mama, fiica, fiul şi tatăl, dar e mai greu de spus dacă erau patru divinităţi sau numai două — Marea zeiţă şi fiul ei, care este totodată şi bărbatul.

Credinţa în „viaţa viitoare" ar fi clar atestată în obiceiurile funerare ; înmormîntările individuale erau rare, multe case şi sanctuare servind şi ca locuri familiale de îngropare, şi cu cît clădirea a fost mai îndelung folosită, cu atît s-au găsit mai multe schelete (într-un sanctuar chiar 32 !). Probabil însă că a existat şi un cimitir, în zona încă necercetată a aşezării. Pînă acum s-au descoperit în total circa 400 de schelete sau resturi de schelete, dintre care numai 11 erau pictate cu ocru roşu sau cinabar pe craniu sau şi pe craniu şi pe corp ; cele mai multe dintre acestea din urmă, dacă nu chiar toate, sînt schelete de femei. Unele schelete de bărbaţi erau în schimb acoperite cu culoare verde.

Dintre obiectele de inventar funerar merită să fie semnalate statuetele-amulete, oglinzile de obsidiană şi cataramele de os, găsite numai în morminte. Celelalte ofrande funerare sînt foarte numeroase : pumnale de silex, vase şi cutii de lemn, vase de lut cu seminţe de cereale, ouă, iar în mormintele de femei şi multe obiecte de podoabă, inclusiv două „pintadere" de lut ars.

Pentru uneltele şi armele de toate zilele, obsidiana era foarte mult folosită, alături de alte roci ; obiectele de lemn, de os şi împletiturile textile erau foarte numeroase. În ceea ce priveşte ceramica, autorul se mulţumeşte cu o foarte sumară trecere în revistă ; unele dintre forme erau imitate după vasele de lemn. Numai în straturile superioare ceramica e bine arsă ; din punctul de vedere al decorului, pînă acum abia s-au găsit cîteva fragmente pictate cu benzi şi linii de culoare deschisă şi cîteva cu motive liniare incizate, căci în general ceramica este monocromă şi lustruită. Culoarea suprafeţei variază de la cenuşiu închis la negru-brun, dar se întîlnesc şi alte culori (roşu, cenuşiu deschis, bej, oranj etc.).

Metalul a fost folosit numai pentru podoabe, descoperindu-se perle etc. de aramă şi de plumb.

Există indicii că erau foarte multe împletituri textile (coşuri, rogojini etc.), iar ţesutul

este atestat de picturile parietale reprezentînd covoare şi de resturi de veşminte de lînă.

S-au găsit resturi carbonizate de seminţe indicînd cultivarea a 14 feluri de cereale şi legume — principalele fiind grîul (două specii diferite), o anumită specie de orz şi mazăre — ca şi a pomilor fructiferi. Creşterea animalelor este atestată de oasele de animale descoperite (mai ales de oi şi capre), iar mierea era şi ea preţuită şi căutată.

Totuşi originea agriculturii nu poate fi căutată în regiunea Konya, unde nu cresc în stare sălbatică decît două cereale. De aceea autorul este sigur că agricultura a fost introdusă aci din afară, nu mult înainte de nivelul X de locuire, pînă unde au ajuns săpăturile, pe la mijlocul mileniului al VII-lea î.e.n. Începuturile ei trebuie căutate în Natufianul din Palestina, în încă necunoscutul neolitic aceramic din platoul Anatoliei şi în Khuzistan, adică într-o etapă „protoneolitică" care va fi început la sfîrşitul pleistocenului, ceea ce — arheologic vorbind — înseamnă la sfîrşitul paleoliticului superior.

Deocamdată studiul resturilor osoase umane nu este terminat, dar din datele preliminare se pare că se pot distinge la Ç.H. elementele a două rase diferite: una dolicocefală protomediteraneană şi alta brahicefală, voinică. Puţini membri ai comunităţii par să fi trăit mai mult de 40 de ani — numărul scheletelor de femei şi de copii fiind mai mare decît al celor de bărbaţi.

Deoarece pînă acum săpăturile s-au limitat la o zonă a cartierului religios, se poate spune puţin despre structura socială a acestui oraş neolitic. Poziţia socială a femeii era evident importantă într-o societate agricolă cu un cult al fertilităţii, în care divinitatea principală era feminină. Mărimea diferită a locuinţelor şi mai ales diferenţele constatate în privinţa felului cum se prezenta interiorul lor, ca şi diferenţa dintre inventarele mormintelor indică o anumită inegalitate socială, dar deocamdată nu se pot trage alte concluzii. Este însă sigur că a existat o ordine socială bine stabilită, dacă se ţine seama de planul stereotip al caselor şi de toate celelalte elemente arhitectonice, de-a lungul celor aproape opt secole de existenţă putîndu-se constata puţine schimbări de la un nivel la altul.

Spre deosebire de celelalte culturi neolitice, autorul socoteşte că la Ç.H. cultura neolitică a păstrat o serie de tradiţii care par arhaice într-o societate neolitică complet dezvoltată.

Toate elementele artei sînt considerate de autor drept moşteniri din paleoliticul superior. Şi în alte culturi — ca de pildă în Natufianul din Palestina — se întîlnesc asemenea reminiscenţe, dar nicăieri într-un număr aşa de mare ca la Ç.H. Explicaţia stă atît într-un puternic conservatism, cît mai ales în importanţa foarte mare pe care vînatul a continuat să o aibă în economia societăţii din cîmpia Konya. Toate acestea îl determină pe autor, pe de o parte, să socotească absolut necesară continuarea cercetărilor de la Ç.H., iar, pe de altă parte, să spună că o comparaţie cu celelalte culturi contemporane din Orientul Apropiat ar fi deocamdată infructuoasă, atîta vreme cît atît de vaste teritorii intermediare nu au fost încă explorate. Iar pentru a arăta influenţa acestei culturi neolitice asupra vecinilor şi succesorilor săi, atît din Anatolia cît şi din sud-estul Europei vecin, ar trebui un alt volum... Oricum ar fi, neoliticul de la Ç.H. este pînă acum ceva unic în lunga istorie a evoluţiei societăţii omeneşti, constituind o legătură între îndepărtaţii vînători ai paleoliticului superior şi noua societate de producători de hrană. Iar multe dintre scenele de vînătoare şi de lupte pictate pe pereţi amintesc în chip surprinzător de unele scene din perioada epipaleolitică din Levantul spaniol.

Oricine va frunzări numai acest volum va fi cu adevărat uluit de calitatea artistică a descoperirilor de la Ç.H. şi de înaltul nivel la care se situează cultura neolitică de aci, socotind cu totul îndreptăţită dorinţa autorului de a continua încă zece ani săpăturile pentru a dezveli în întregime această importantă aşezare. Dacă nu ar fi decît faptul că, după Jerichon, Çatal Hüyük ne sileşte să ne schimbăm fundamental concepţiile noastre despre lumea neolitică sau cel puţin despre posibilităţile unora dintre populaţiile neolitice, şi volumul recenzat pe larg aci ar merita cele mai favorabile aprecieri. Dar acestea sînt îndreptăţite şi prin nivelul ştiinţific la

care se situează şi totodată prin excepţionale condiţii tehnice în care volumul a fost realizat. Poate că şi multe dintre descoperirile noastre, dacă s-ar putea bucura de aceeaşi prezentare grafică, ar cîştiga mai mult în aprecierea care li se acordă...

Vladimir Dumitrescu

Iudita Winkler, *Drahma şi hemidrahma în sistemul monetar al daco-geţilor*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 75 — 89 (cu o planşă în text).

Problema monedei divizionare în rîndul emisiunilor celtice şi geto-dacice a stat în atenţia unor numismaţi români şi străini. Dificultăţile pe care le prezintă o astfel de cercetare au dat naştere deseori, după cum era de aşteptat, la formulări care exprimă puncte de vedere diferite. În preocupările mai vechi nu se poate vorbi despre o lucrare specială afectată subdiviziunilor monetare locale din Dacia. O asemenea sarcină şi-a asumat-o de curînd Iudita Winkler, concretizînd-o prin publicarea în 1966, a studiului său : *Drahma şi hemidrahma în sistemul monetar al daco-geţilor*.

De la început am vrea să relevăm eforturile reuşite ale autoarei de a strînge la un loc un numeros şi valoros material, răspîndit pînă acum în diverse publicaţii şi colecţii. De asemenea se cuvine subliniat, tot ca un fapt pozitiv, încercarea de selectare şi clasificare a diferitelor tipuri de subdiviziuni şi raportarea lor, de fiecare dată, la tipurile corespunzătoare de tetradrahme, întărindu-se astfel caracterul lor local. Nu lipsesc nici menţiunile privind opiniile şi numele celor care au abordat anterior un subiect similar : Const. Moisil, Ö. Gohl, K. Pink, Oct. Iliescu şi C. Secăşanu.

Studiul la care ne referim cuprinde însă şi unele probleme discutabile, ca şi unele lacune serioase de documentare, precum şi unele interpretări eronate. Asupra acestora dorim să atragem atenţia în prezenta recenzie.

Este un fapt îndeobşte admis că monetăria est-celtică şi geto-dacică a copiat şi pe plan metrologic unele nominale caracteristice sistemului monetar din lumea greco-macedoneană. De aceea s-au încetăţenit în lucrările de specialitate denumirile greceşti clasice de tetradrahmă, didrahmă şi drahmă, care se acordă curent imitaţiilor geto-dacice. Credem însă că uneori s-a mers, şi încă se mai merge, prea departe atunci cînd se caută să se aplice sistemul ponderal grecesc în mod mecanic, ca un calapod, monetăriei locale din Dacia. Dacă la geto-daci putem vorbi de o preocupare de menţinere a unei anumite greutăţi, nu trebuie să înţelegem prin aceasta că avem de-a face cu un sistem monetar în înţelesul clasic al cuvîntului. Socotim că se procedează greşit atunci cînd se caută o explicaţie şi un nominal corespunzător greutăţii fiecărei monede care nu se încadrează între anumite limite specifice sistemului ponderal grecesc. Dacă ar fi să procedăm cu exactitate matematică, vom reuşi să găsim în monetăria geto-dacică nu numai aproape întreaga gamă de subdiviziuni existentă în nomenclatura sistemului ponderal din lumea greco-macedoneană, ci şi piese care se situează în afara acestuia. Situaţia a fost, sau trebuie să fi fost, mai simplă decît o complicăm noi. Denumirilor greceşti, împrumutate emisiunilor geto-dace, urmează să le atribuim un sens convenţional, prin care să desemnăm tipuri monetare cu o anumită greutate, corespunzătoare valorii ponderale uneia dintre nominalele principale, frecvent utilizate în lumea greco-macedoneană.

Urmărind evoluţia greutăţii în monetăria locală din Dacia se poate observa că emisiunile din prima perioadă, aparţinînd secolului al III-lea şi începutul secolului al II-lea î.e.n., sînt aproape exclusiv monede cu nominal şi modul mare, cu valoare ponderală de tetradrahme şi că ele păstrează o greutate puţin variabilă, cuprinsă între 12—15 g. În cea de-a doua perioadă, care cuprinde mijlocul secolului al II-lea şi pînă la începutul secolului I

care se situează şi totodată prin excepţionale condiţii tehnice în care volumul a fost realizat. Poate că şi multe dintre descoperirile noastre, dacă s-ar putea bucura de aceeaşi prezentare grafică, ar cîştiga mai mult în aprecierea care li se acordă...

Vladimir Dumitrescu

Iudita Winkler, ***Drahma şi hemidrahma în sistemul monetar al daco-geţilor***, în ***Acta Musei Napocensis***, III, 1966, p. 75 — 89 (cu o planşă în text).

Problema monedei divizionare în rîndul emisiunilor celtice şi geto-dacice a stat în atenţia unor numismaţi români şi străini. Dificultăţile pe care le prezintă o astfel de cercetare au dat naştere deseori, după cum era de aşteptat, la formulări care exprimă puncte de vedere diferite. În preocupările mai vechi nu se poate vorbi despre o lucrare specială afectată subdiviziunilor monetare locale din Dacia. O asemenea sarcină şi-a asumat-o de curînd Iudita Winkler, concretizînd-o prin publicarea în 1966, a studiului său: *Drahma şi hemidrahma în sistemul monetar al daco-geţilor*.

De la început am vrea să relevăm eforturile reuşite ale autoarei de a strînge la un loc un numeros şi valoros material, răspîndit pînă acum în diverse publicaţii şi colecţii. De asemenea se cuvine subliniat, tot ca un fapt pozitiv, încercarea de selectare şi clasificare a diferitelor tipuri de subdiviziuni şi raportarea lor, de fiecare dată, la tipurile corespunzătoare de tetradrahme, întărindu-se astfel caracterul lor local. Nu lipsesc nici menţiunile privind opiniile şi numele celor care au abordat anterior un subiect similar: Const. Moisil, Ö. Gohl, K. Pink, Oct. Iliescu şi C. Secăşanu.

Studiul la care ne referim cuprinde însă şi unele probleme discutabile, ca şi unele lacune serioase de documentare, precum şi unele interpretări eronate. Asupra acestora dorim să atragem atenţia în prezenta recenzie.

Este un fapt îndeobşte admis că monetăria est-celtică şi geto-dacică a copiat şi pe plan metrologic unele nominale caracteristice sistemului monetar din lumea greco-macedoneană. De aceea s-au încetăţenit în lucrările de specialitate denumirile greceşti clasice de tetradrahmă, didrahmă şi drahmă, care se acordă curent imitaţiilor geto-dacice. Credem însă că uneori s-a mers, şi încă se mai merge, prea departe atunci cînd se caută să se aplice sistemul ponderal grecesc în mod mecanic, ca un calapod, monetăriei locale din Dacia. Dacă la geto-daci putem vorbi de o preocupare de menţinere a unei anumite greutăţi, nu trebuie să înţelegem prin aceasta că avem de-a face cu un sistem monetar în înţelesul clasic al cuvîntului. Socotim că se procedează greşit atunci cînd se caută o explicaţie şi un nominal corespunzător greutăţii fiecărei monede care nu se încadrează între anumite limite specifice sistemului ponderal grecesc. Dacă ar fi să procedăm cu exactitate matematică, vom reuşi să găsim în monetăria geto-dacică nu numai aproape întreaga gamă de subdiviziuni existentă în nomenclatura sistemului ponderal din lumea greco-macedoneană, ci şi piese care se situează în afara acestuia. Situaţia a fost, sau trebuie să fi fost, mai simplă decît o complicăm noi. Denumirilor greceşti, împrumutate emisiunilor geto-dace, urmează să le atribuim un sens convenţional, prin care să desemnăm tipuri monetare cu o anumită greutate, corespunzătoare valorii ponderale uneia dintre nominalele principale, frecvent utilizate în lumea greco-macedoneană.

Urmărind evoluţia greutăţii în monetăria locală din Dacia se poate observa că emisiunile din prima perioadă, aparţinînd secolului al III-lea şi începutul secolului al II-lea î.e.n., sînt aproape exclusiv monede cu nominal şi modul mare, cu valoare ponderală de tetradrahme şi că ele păstrează o greutate puţin variabilă, cuprinsă între 12—15 g. În cea de-a doua perioadă, care cuprinde mijlocul secolului al II-lea şi pînă la începutul secolului I

î.e.n., situaţia se schimbă cu totul. Cele mai multe emisiuni păstrează modulul unei tetradrahme, dar greutatea scade între 5 şi 11 g, variaţiile fiind legate şi aici de loc şi de timp. Monede cu greutăţi ca cele din faza anterioară nu mai există, în afara unor emisiuni din Oltenia şi a imitaţiilor de tip Filip III Arideul. Asistăm deci la un fenomen cvasigeneral în monetăria geto-dacică de scădere a greutăţii, şi nu la schimbarea nominalului. Este semnificativ faptul că în rîndul emisiunilor de tip Hunedoara şi Chereluş se întîlnesc monede cu acelaşi modul mare, dar ale căror greutăţi oscilează între 6 şi 11 g. Imitaţiile dintre Dunăre şi Carpaţi de tip Adîncata, Vîrteju-Bucureşti şi Inoteşti—Răcoasa, cu greutăţi apropiate de ale unei didrahme greceşti, reprezintă singurul nominal din această vreme şi din această regiune, pentru tipurile respective. Putem noi oare să considerăm că toate aceste monede reprezintă un nou nominal în monetăria din Dacia şi să le acordăm denumiri corespunzătoare din sistemul clasic grecesc, fără să precizăm că asemenea denumiri au un caracter convenţional? Credem că nu avem nici un fel de temei care să ne dea dreptul la un răspuns afirmativ, mai ales dacă ţinem seama că nu există alte nominaluri ale aceloraşi emisiuni, la care să le raportăm. În legătură cu această problemă, nu de multă vreme, H.J. Kellner îşi exprima părerea, pe care noi o socotim acum ca fiind îndreptăţită, că emisiunile tîrzii din Dacia pomenite de noi mai sus nu reprezintă un nominal nou, diferit, ci doar o micşorare treptată, în timp, a greutăţii monedelor [1]. Cu alte cuvinte, adăugăm noi, denumirea de didrahme care s-a dat imitaţiilor tîrzii dintre Dunăre şi Carpaţi va trebui ori abandonată, ori folosită cu totul convenţional.

Există însă printre descoperirile monetare din Dacia un număr de emisiuni cu modul mic, al căror caracter divizionar nimeni nu-l poate pune la îndoială. Este vorba de imitaţii cu un alt nominal, cărora li s-a atribuit denumirea de drahme. Din păcate numărul lor nu este prea mare pentru a permite o mai bună studiere a lor. Ceea ce ni se pare demn de subliniat este faptul că chiar şi cu acest număr redus de descoperiri se poate face dovada sigură că în monetăria geto-dacică s-a folosit şi moneda divizionară. În rîndul acestor subdiviziuni au fost şi continuă să mai fie socotite ca geto-dacice şi imitaţiile după drahmele lui Alexandru cel Mare şi Filip III Arideul. Dar, independent de faptul că aceste imitaţii pot fi sau nu atribuite geto-dacilor, problemă pe care o vom trata ceva mai departe, ni se pare puţin probabil că se poate vorbi, în cadrul acestei categorii de monede divizionare, de prezenţa a două nominale. Într-adevăr, se constată că, deşi modulul imitaţiilor după drahmele lui Alexandru cel Mare şi Filip III este aproape întotdeauna acelaşi, greutatea lor diferă în cîteva cazuri, ceva mai mult ca de obicei. Faptul acesta a dat prilejul, mai întîi lui C. Secăşanu [2] şi recent autoarei articolului de care ne ocupăm, să identifice printre aceste emisiuni, pe lîngă drahme, şi hemidrahme. Subliniem caracterul ipotetic pe care-l acordă I. Winkler formulărilor sale în această privinţă la p. 88, deşi din titlul studiului său, ca şi din contextul de la p. 82, nu se mai degajă nici un fel de rezervă. Nu ni se pare că între 2,18 g şi 4,06 g există o diferenţă atît de mare, încît trebuie neapărat să întrevedem existenţa a două nominale. Să nu uităm că aceste două greutăţi reprezintă limitele ponderale maxime, de sus şi de jos, pe care le ating doar cîteva piese. De pildă, doar o singură monedă depăşeşte greutatea de 4 g şi un număr destul de mic de exemplare ajunge să cîntărească între 3 si 4 g. Toate aceste emisiuni, mai ales imitaţiile după drahmele lui Alexandru cel Mare, fac parte din prima fază a imitaţiilor amintite. Celelalte emisiuni, care formează majoritatea, au greutăţi cuprinse între 2 şi 3 g şi fac parte din etapa tîrzie, cînd instabilitatea ponderală devine una din caracteristicile monetăriei geto-dace. Prin urmare, numai pe baza cîtorva exemplare, după cum am arătat, excepţii, care pot fi explicate în funcţie de loc şi de timp, precum şi în lipsa identificării unor serii de asemenea subdiviziuni, nu avem nici cea mai mică dovadă în virtutea căreia să putem vorbi

[1] J.H. Kellner, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, XV, 1965, p. 250.

[2] C. Secăşanu, în *CNA*, XVII, 1943, p.166.

de hemidrahmă ca o altă monedă divizionară la geto-daci, fie chiar şi ca ipoteză de lucru. În acest caz rămîne să considerăm că toate imitaţiile după drahmele celor doi regi macedoneni descoperite în Dacia reprezintă monede divizionare cu acelaşi nominal şi li se poate da, în mod convenţional, numele de drahme, după cel al prototipului. Totodată, credem că nu este bine să ne complicăm în tot felul de calcule metrologice clasice, care, aplicate mecanic la caracterul monetăriei locale din Dacia, poate duce în mod inevitabil la interpretări şi concluzii greşite.

Există într-adevăr în monetăria „est-celtică" un număr de monede divizionare (K. Pink, nr. 136, 143, 190, 372, 506—509 şi 561—4) care cîntăresc între 0,40—0,70 g. Aceste emisiuni reprezintă clar o altă monedă divizionară mai mică decît drahma şi hemidrahma. Ele au însă în mod constant acelaşi modul şi acelaşi nominal şi se înscriu în serii, pe grupe, cu caracter distinct. În aceste cazuri nu se mai poate vorbi de excepţii sau de simple întîmplări. Asemenea subdiviziuni nu sînt însă pînă acum atestate pe teritoriul Daciei.

După ce prezintă un catalog al descoperirilor de drahme şi „hemidrahme", în număr de 21, la care noi am mai putea adăuga pe cele de la Căscioarele [3] şi Popeşti [4] (jud. Ilfov), Zimnicea [5] (jud. Teleorman), citată doar în notă la p. 89, şi Cernat [6] (jud. Covasna), I. Winkler face o clasificare a acestor emisiuni, pe care le împarte după tipuri în cinci grupe. În prima grupă include imitaţiile de tip Filip II. Merită însă făcută precizarea că moneda din tezaurul de la Cugir integrată în această grupă este o imitaţie combinată, cu aversul după emisiunile macedonene de tip Alexandru-Filip III, iar reversul după tetradrahmele lui Filip II. Astfel, grupa amintită ar rămîne documentată doar prin trei piese, provenind tot din atîtea descoperiri, făcute în Dacia intracarpatică. Deşi sînt imitaţii după monedele lui Filip II, fiecare dintre ele reprezintă un tip aparte şi se înrudesc cu unele din categoriile de tetradrahme din aceeaşi regiune, ale căror centre de emitere şi atribuire etnică sînt încă insuficient clarificate. Pe lîngă tipurile menţionate de autoare, în aceeaşi categorie ar mai putea fi incluse, fie şi ipotetic, unele din emisiunile publicate de Dessewffy, 241—251 şi K. Pink, 131—135, cu greutăţi cuprinse între 2,50—4,63 g, în rîndul cărora se întîlnesc emisiuni cu stil foarte apropiat de tipul Crişeni—Berchiş. Cele mai autentic geto-dacice sînt cele trei monede divizionare din grupa a 4-a, descoperite în tezaurul de la Sibişel, precum şi piesa deja amintită, din tezaurul de la Cugir.

În grupele 2 şi 3 sînt incluse imitaţiile de tip Alexandru cel Mare şi Filip III Arideul, specificîndu-se că „sînt cele mai frecvente monede divizionare semnalate în Dacia". Ele apar cu precădere în Cîmpia Dunării, unde se semnalează şi în tezaure. Întrebarea firească pe care şi-o pune autoarea, şi la care de altfel şi răspunde în studiul său, este dacă aceste monede divizionare, imitaţii după drahmele celor doi regi macedoneni, au fost emise de către geto-daci sau ele provin de la populaţia tracă din sudul Dunării. Pentru soluţionarea problemei, I. Winkler recurge în paralel la documentarea privind descoperirile cu tetradrahme de acelaşi tip, urmărind confruntarea raportului numeric între piesele găsite, pe de o parte, în stînga Dunării, iar, pe de alta, în dreapta fluviului. În acest scop sînt adunate toate descoperirile de tetradrahme din Dacia, care se ridică la un număr de 12. Acestea sînt grupate într-un catalog, în alcătuirea căruia nu se poate vorbi de nici un fel de criteriu. Nu s-a folosit nici criteriul geografic (se trece de la o regiune la alta pentru a se reveni apoi), nici cel alfabetic sau cel puţin un criteriu în funcţie de importanţa descoperirilor. În altă ordine de idei, se face precizarea că din cele 12 descoperiri şapte sînt tezaure. Despre

[3] Silvia Marinescu-Bîlcu, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 117.

[4] În aşezarea getică de la Popeşti s-au descoperit cîteva drahme cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate sub conducerea lui R. Vulpe.

[5] Moneda descoperită la Zimnicea şi publicată de B. Mitrea (*SCIV*, 16, 1965, 2, p. 246) putea fi inclusă în catalog de autoare, tocmai pentru faptul că editorul ei crede puţin probabilă provenienţa ei sudică.

[6] O drahmă, al cărui mulaj se află la Institutul de arheologie, s-a descoperit în această localitate.

cele 7 tetradrahme din Cabinetul numismatic din Viena, K. Pink, de la care avem informația, face doar mențiunea simplă : „pretinse din Brașov". După părerea noastră, sigur nu este nici tezaurul despre care se spune că provine din împrejurimile Brașovului (nr. 2). Componența acestuia este foarte eterogenă, fiind alcătuit din monede de diferite tipuri. Așa cum este el prezentat de Ö. Gohl (*Num. Köz.*, VII, 1908, p. 9), apare mai mult ca un lot de monede care a aparținut unui colecționar, decît alcătuind un tezaur. Certitudine nu putem avea decît în cele două tezaure din Oltenia, de la Pielești și Sadova.

Strîngerea la un loc a descoperirilor cu tetradrahme de tip Alexandru cel Mare făcute în cuprinsul fostului teritoriu al Daciei, îi permite autoarei (p. 86) să ajungă la următoarele încheieri : „În sudul Dunării nu sînt atestate însă decît *cu totul sporadic* tezaure care cuprind acest tip de tetradrahme, iar din descoperirile izolate numai la trei întîlnim indicația că provin din Bulgaria. Faptul că pe teritoriul Daciei — conchide I. Winkler în continuare — s-au găsit șapte tezaure și cinci descoperiri izolate, avînd ca prototip emisiunile lui Alexandru cel Mare și Filip III Arideul, îndreptățește presupunerea că ele au fost bătute în nordul Dunării, probabil în Oltenia". Aceeași concluzie se impune și pentru drahme, care sînt considerate monede „bătute în monetăriile de pe teritoriul Daciei".

Dacă luăm în considerare numai datele prezentate în studiul asupra căruia referim, desigur că părerile exprimate de autoare apar ca întemeiate și judicioase. Documentația însă care ni se oferă, după cum se va vedea mai departe, este nu numai incompletă, dar și unilaterală. Iată, de pildă, cît de „*cu totul sporadice*" sînt tezaurele și descoperirile izolate cu imitații de tip Alexandru-Filip III semnalate pînă acum pe teritoriul R.P. Bulgaria [7].

1. *Alexandrovo* (Lovcianko) — tezaur cu 71 tetradrahme de tip Filip III, descoperit în anul 1939.

2. *Altimir* (Vrața) — 1 drahmă de tip Alexandru-Filip III.

3. *Beioslav* (Varna) — 1 tetradrahmă de tip Filip III.

4. *Beleanovo* (Ruse) — tezaur cuprinzînd 374 tetradrahme de tip Filip III, descoperit în 1960.

5. *Cioba* (Plovdiv) — tezaur cu 63 tetradrahme de tip Filip III, găsit în anul 1940.

6. *Demir Hisar* (Ruse) — 2 tetradrahme de același tip, la muzeul Ruse.

7. *Dolna Zlatița* (Tîrgoviște) — tezaur cu imitații după tetradrahme Alexandru cel Mare — emisiuni din Odessos și Mesembria.

8. *Glavații* (Vrața) — tezaur cu 224 tetradrahme de tip Filip III, găsit în 1936.

9. *Gorna Oreahovița* — tezaur cu circa o mie drahme de tip Alexandru-Filip III.

10. *Kamenovo* (Razgrad) — tezaur de 54 tetradrahme de tip Filip III, descoperit în 1961.

11. *Kamenovo* (Kubratsko) — tezaur de 52 tetradrahme de tip Filip III, găsit în 1940.

12. *Kostandeneț* (Ruse) — tezaur cu tetradrahme de tip Filip III, descoperit în 1956.

13. *Lomec* — tezaur de 100 drahme de tip Alexandru cel Mare.

14. *Ostrița* (Ruse) — tezaur cu 50 tetradrahme de tip Filip III, găsit în 1958.

15. *Pepelina* (Ruse) — tezaur cu tetradrahme de tip Filip III.

16. *Pirgovo* (Ruse) — tezaur cu 11 tetradrahme de tip Filip III, găsit în 1938, împreună cu imitații de tip Vîrteju—București.

17. *Pordin* (Pleven) — tezaur cu tetradrahme și drahme de tip Alexandru-Filip III.

18. *Radanovo* (Tîrnovo) — tezaur cu 47 tetradrahme și două drahme de tip Filip III.

19. *Radoslavovo* (Mirkov) — opt imitații Alexandru cel Mare găsite într-un tezaur cu originale, tetradrahme Alexandru cel Mare, Lysimach și Filip III.

20. *Ruse* — trei drahme de tip Alexandru-Filip III, într-un tezaur cu imitații de tip Adîncata-Vîrteju.

21. *Samovodene* (Tîrnovo) — cinci drahme de același tip, găsite în anul 1933.

22. *Tîrnovo* (regiune) — tezaur cu tetradrahme de tip Filip III.

[7] Pentru toate descoperirile din R.P. Bulgaria care sînt prezentate de noi mai sus în ordine alfabetică, a se vedea cronica anuală a descoperirilor monetare publicată de T. Gherasimov, în *Izvestiia — Institut*, 1934—1965.

23. *Traian* (regiune) — patru drahme de tip Alexandru-Filip III.

24. *Vraceş* (*Orhanisco*) — tezaur cu 178 tetradrahme de tip Filip III descoperit în 1933.

25. *Provenienţă necunoscută* Un număr destul de însemnat de asemenea imitaţii, al căror loc de descoperire nu se mai cunoaşte provine sigur din sudul Dunării. Drahme şi tetradrahme de tip Alexandru-Filip III, cu menţiunea că s-au găsit în Bulgaria, întîlnim în lucrări şi cataloage de specialitate, din rîndul cărora menţionăm: R. Forrer, 338; Dessewffy, 320, 829; K. Pink, p. 117—8. La acestea se mai adaugă şi unele monede din cabinetele numismatice şi muzeele din: Viena, Budapesta, Ruse, Stara Zagora, Tîrnovo, Varna şi Vraţa.

Dacă trecem acum la confruntarea raportului numeric al imitaţiilor de tip Alexandru-Filip III găsite în nordul Dunării şi cele care provin din dreapta fluviului, fără îndoială că vom ajunge la rezultate şi concluzii cu totul diferite sau, mai exact spus, inverse, faţă de cele obţinute de I. Winkler. Din informaţiile de care dispunem pînă acum, din fostul teritoriu geto-dacic provine un număr de circa 120—130 tetradrahme şi aproximativ 110 drahme. Analizînd situaţia din sudul Dunării, rezultă că în această regiune s-au descoperit peste 1 200 tetradrahme şi circa 1 150 drahme. Deci raportul la care ne-am referit este, aşa cum reiese din datele statistice amintite, în mod evident în favoarea descoperirilor făcute în Tracia. Imitaţiile de acest tip din nordul Dunării ar reprezenta doar a zecea parte din totalul imitaţiilor de tip Alexandru-Filip III cunoscute pînă acum. Fără îndoială că, dacă I. Winkler nu s-ar fi limitat la stadiul de documentare a lui K. Pink din anul 1939 şi ar fi ţinut seama că o astfel de categorie de documente este într-o permanentă îmbogăţire, ignorînd tocmai fondul principal al descoperirilor pe care trebuia să se sprijine studiul în această problemă, n-ar fi ajuns la concluziile de la p. 88 a articolului citat, pe care le formulează astfel: „Prezenţa lor (imitaţiile de tip Alexandru-Filip III) în cea mai mare parte a Daciei *arată că ele au fost emise în monetăriile din nordul Dunării de Jos. Spre aceeaşi concluzie ne duce preponderenţa numerică a tetradrahmei imitate după modelele lui Filip III Arideul şi Alexandru Macedon pe teritoriul Daciei, în comparaţie cu Sudul, ceea ce permite concluzia că alături de aceste tetradrahme daco-geţii au emis şi subdiviziunile lor. Nu este îndreptăţită, prin urmare, afirmaţia că majoritatea monedelor mici*[8] *ar fi venit din sud*". În lumina datelor statistice grăitoare pe care le-am prezentat, comentariile în legătură, pe de o parte, cu temeinicia afirmaţiei că descoperiri cu tetradrahme de tip Alexandru-Filip III nu sînt atestate decît sporadic în sudul Dunării, iar, pe de altă parte, cu concluzia că asemenea imitaţii, în general drahme şi tetradrahme, au fost bătute în monetăriile din Dacia, sînt, credem, de prisos. Cu toate acestea, n-am exclude eventualitatea ca unele din monedele divizionare de acest tip, şi avem în vedere în special cele cîteva piese găsite în aşezările getice care au anumite caractere oarecum proprii, să fi fost totuşi emise în nordul Dunării.

În această situaţie numărul tipurilor şi monedelor divizionare emise în Dacia se reduce simţitor, limitîndu-se doar la cele cîteva drahme descoperite în Transilvania, la care eventual s-ar mai putea adăuga şi unele imitaţii de tip Alexandru-Filip III. În acelaşi timp problema „hemidrahmei în sistemul monetar al daco-geţilor" apare acum lipsită de orice fel de temei. Rezervele pe care ni le-am exprimat cu alt prilej[9] în legătură cu admiterea unor emisiuni cu caracter divizionar în monetăria geto-dacică, exprimate însă nu suficient de nuanţat, aveau în vedere tocmai afirmaţiile mai vechi ale autoarei, care admitea că geto-dacii au emis hemidrahme drahme, didrahme şi tetradrahme. Lipsa unor dovezi concludente pentru toate aceste nominaluri ne-a determinat să apreciem la acea dată că „descoperirile monetare nu ne

[8] Despre frecvenţa acestor imitaţii în sudul Dunării şi în favoarea provenienţei lor în Dacia pe calea schimburilor au vorbit atît Ö. Gohl, în *Introducere la Dessewfy*, I, p. 7; *NumKözl*, V, 1906, p. 122—125 şi XIV, 1915, p. 82, cît şi Const. Moisil, în *BSNR*, XV, 1920, p. 72.

[9] A se vedea în *SCN*, III, 1960, p. 570.

îngăduie să vorbim deocamdată cu certitudine'' despre monedele divizionare, ceea ce nu este egal cu negarea existenţei unora dintre acestea. Dacă luăm în consideraţie datele de mai sus, din care rezultă că singurele subdiviziuni emise sigur de geto-daci nu sînt decit cele trei drahme din tezaurul de la Sibişel, piesa din tezaurul de la Cugir şi eventual monedele de la Medieşul Aurit şi Sighetul Marmaţiei, rezervele noastre anterioare apar ca justificate.

În afara problemelor mai importante la care ne-am referit, mai sînt şi cîteva observaţii de amănunt care ar putea fi făcute. La nota nr. 3 de la p. 76 trebuie precizat că vol. I şi II din *Studii şi cercetări de numismatică* n-au apărut în anii 1956—1957, ci în anii 1957 şi, respectiv, 1958.

Sperăm că observaţiile şi completările făcute de noi în prezenta recenzie vor fi interpretate ca fiind rezultatul dorinţei de a contribui la o mai bună cunoaştere a problemei monedei divizionare din monetăria geto-dacică. Sintem încredinţaţi că dintr-o astfel de confruntare de opinii problema discutată va avea numai de cîştigat, prin ridicarea ei pe o nouă treaptă a cunoaşterii şi descoperirii adevărului ştiinţific.

C. Preda

PRESCURTĂRI FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AArch — Arta şi arheologia, Iaşi, I—XIV, 1927—1938.
ActaArch Budapesta — Acta Archaeologica, Budapesta.
AÉ — Archaeologiai Értesitö.
AISC — Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.
AnnÉp — Année Épigraphique
ArchHung — Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
ArchKözl — Archeologiai Közlemények, Budapesta, 1859—1889.
ARMSI — Academia Română. Memoriile Secţiei istorice, seria a II-a 1886/1887—1916/1919, seria a III-a 1922/1923—1944/1945.
BCMI — Buletinul Comisiunii monumentelor istorice I—XXXVIII, Bucureşti, 1908—1945.
BerRGK — Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BonnJahrb — Bonner Jahrbücher.
BSNR — Buletinul Societăţii numismatice române, Bucureşti, I—XLI, 1904—1947.
CAH — Cambridge Ancient History.
CIL — Corpus Inscriptionum Latinarum.
CNA — Cronica numismatică şi arheologică, Bucureşti I—XIX, 1920—1945.
DA — Dictionnaire des antiquités grecques et romaines sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.
Dacia — Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957, II, 1958; III, 1959; IV, 1960 ; V, 1961; VI, 1962, VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966; XI, 1967.
DIR — Documente privind istoria României, Bucureşti.
DissPann — Dissertationes Pannonicae.
DolgCluj — Dolgozatok — Travaux de la section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.
Ebert,RL — M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte.
ED — Ephemeris Dacoromana, Bucureşti-Roma, I—X, 1923—1945.
FHG — Fragmenta Historicorum Graecorum.
Histria — Histria. Monografie arheologică, Bucureşti, I, 1954; II, 1966.
IGB — Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, edit. G. Mihailov, Sofia 1956.
ILS — Dessau, Inscriptiones latinae selectae.

Izvestiia Institut — Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
KS — Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР.
Materiale — Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956), vol. III (1957), vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MIA — Материалы и исследования по археологии СССР.
NumKözl — Numizmatikai Közlöny.
PZ — Prähistorische Zeitschrift.
RE — Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
REG — Revue des Études Grecques.
Repertorium — M. Roska, Erdély régészeti repertoriuma, I, Cluj, 1942.
RIR — Revista istorică română, Bucureşti, I—XVII, 1931—1947.
SA — Советская археология.
SBWien — Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse.
SCIV — Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN — Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SlovArch — Slovenska Archeologia.

ERATĂ

Pag.	rîndul :	în loc de :	se va citi :
242	7 de jos	*CIL*, VI, 3 372=XVI, 2 280	*CIL*, VI, 3 372=XIV, 2 280

Studii şi cercetări de istorie veche nr. 2/ 1969

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 8. – FF 39, – DM 32, – Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX, Boîte postale 134–135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 864 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, ed. a 3-a, 1963, vol. I, 336 p. + 15 pl., ed. a 2-a, vol. II, 552 p. + 1 pl., vol. I şi II, 65,60 lei.

D.M. PIPPIDI şi D. BERCIU, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, Geţi şi greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană, „Bibliotheca Historica Romaniae", II, 1965, 344 p., 13 pl., 28 lei.

RADU VULPE — ION BARNEA, **Din istoria Dobrogei**, vol. II, Romanii la Dunărea de jos, „Bibliotheca Historica Romaniae", IV, 1968, 591 p., 42 lei.

C. DAICOVICIU, E. PETROVICI şi GH. ŞTEFAN, **La formation du peuple roumain et de sa langue**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 1, 1963, 67 p. + 1 pl., 3,25 lei (a apărut şi în limba germană).

EMIL CONDURACHI, **L'archéologie roumaine au XXe siècle**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 3, 1963, 104 p. + 18 pl., 7,25 lei (a apărut şi în limba engleză).

D. PROTASE, **Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii**, 1966, 251 p., 31 lei.

* * * **Corpus Vasorum Antiquorum**, îngrijit de Suzana Dimitriu şi Petre Alexandrescu, cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu. Prefaţa de acad. Em. Condurachi, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei.

D. TUDOR, **Tabula Imperii Romani Drobeta — Romula — Sucidava**, 1965, 25 p., 1 hartă, 2,50 lei.

GH. DIACONU, **Tîrgşor, Necropola din secolele III — IV e.n.**, 1965, 332 p., 2 p., 40 lei.

D. BERCIU, **Cultura Hamangia. Noi contribuţii**, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., legat, anvelopă, 23,50 lei.

* * * **Histria**, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 541 p., 11 pl., legat, anvelopă, 58 lei.

BUCUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, **Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia**, 1966, 403 p., 40 lei.

* * * **Arheologia Moldovei**, vol. II — III, 1964, 530 p., 65 lei, vol. IV, 1966, 369 p., 39 lei, vol. V, 1967, 344 p., 36 lei.

ALEXANDRU VULPE, **Necropola hallstattiană de la Ferigile, monografie arheologică**, „Biblioteca de arheologie", XI, 1967, 208 p., 44 pl., 27 lei.

* * * **Dinogetia**, vol. I, 1967, 409 p., 46 lei.

* * * **Inventaria Archaeologica**, fasc. 1, 1966, 17 file, 5,17 lei; fasc. 2, 1966, 10 file, 4 lei; fasc. 3, 1967, 11 file, 4 lei; 1967, 14 file, 5,25 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român**, 1967, 271 p., 28 lei.

D. PRODAN, **Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea**, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, 862 p., 48 lei.

N. IORGA, **Materiale pentru o istoriologie umană**. Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga, 1968, 375 p., 1 pl., 23 lei.

SCIV, tomul 20, nr. 2, Bucureşti, 1969, p. 179 — 354

I.P.I. — c. 3247

43822

Lei 25